

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

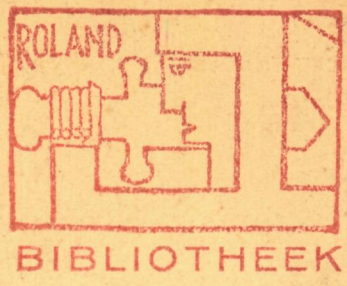
<http://hdl.handle.net/2066/107133>

Please be advised that this information was generated on 2017-12-06 and may be subject to change.

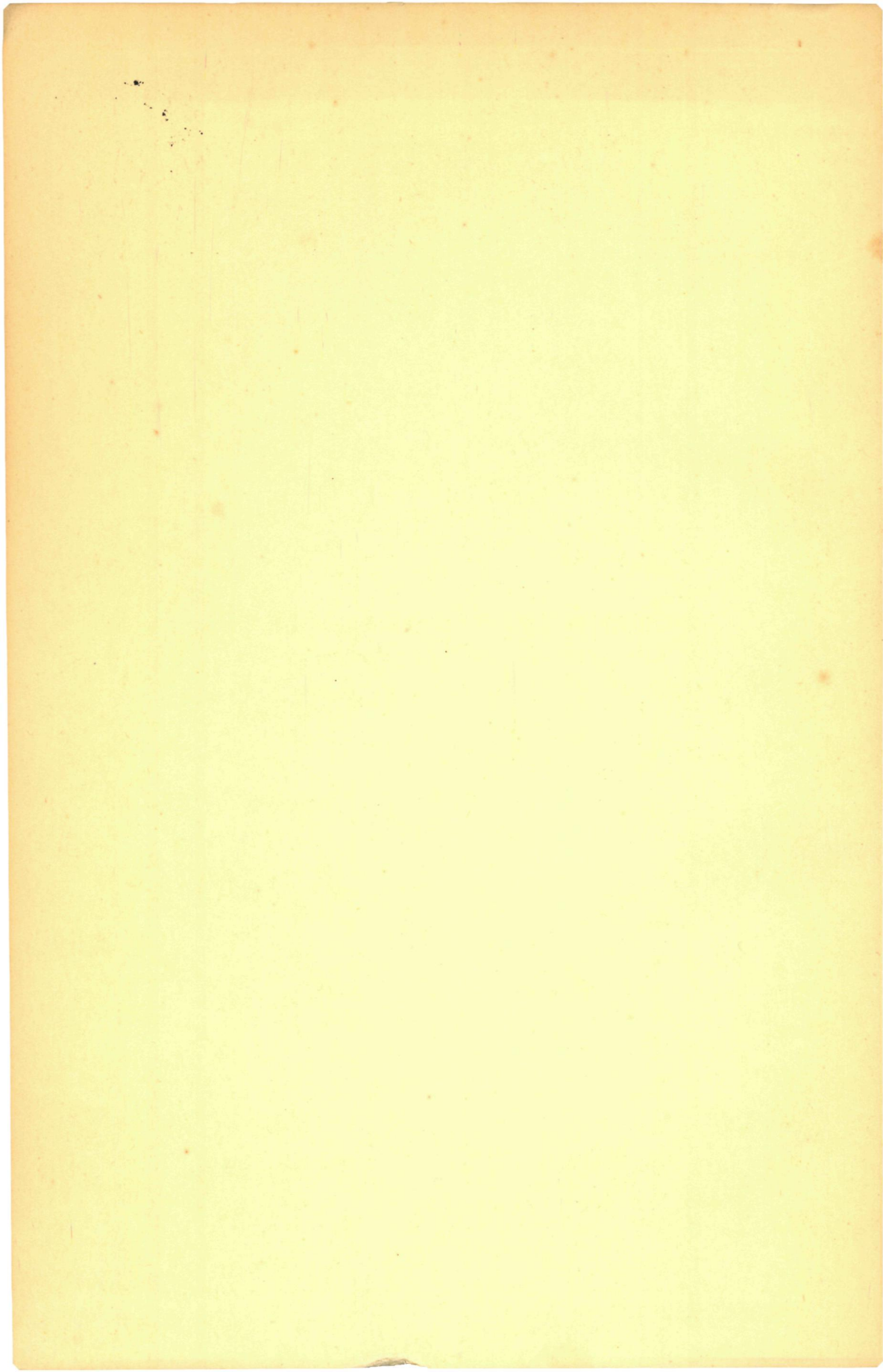
Moderator

1126

DE WERKEN VAN GEERT GROOTE

J. G. J. TIECKE
O. CARM.

DE WERKEN VAN GEERT GROOTE

Promotor: Prof. Dr. Titus Brandsma, O. Carm.

DE WERKEN VAN GEERT GROOTE

ACADEMISCH PROEFSCHRIFT

TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD VAN DOCTOR
IN DE LETTEREN EN WIJSBEGEERTE AAN DE KATHO-
LIEKE UNIVERSITEIT TE NIJMEGEN, OP GEZAG VAN
DEN RECTOR MAGNIFICUS MR. W. J. A. J. DUYNSTEE
C.S.S.R., HOOGLEERAAR IN DE FACULTEIT DER
RECHTSGELEERDHEID, VOLGENS BESLUIT VAN DEN
SENAAT IN HET OPENBAAR TE VERDEDIGEN IN DE
AULA DER UNIVERSITEIT OP WOENSDAG 2 APRIL
1941 DES NAMIDDAGS 3 UUR.

DOOR

JOANNES GERARDUS JOZEF TIECKE

(P. BORROMAEUS O. CARM.)
GEBOREN TE ENSCHEDE

N. V. DEKKER & VAN DE VEGT
UTRECHT 1941 NIJMEGEN

AAN MIJN OUDERS

TER INLEIDING

Het Zesde Eeuwfeest der geboorte van Geert Groote heeft de aandacht van velen weer op dezen merkwaardigen man gevestigd. Men heeft zijn geschriften weer ter hand genomen en er rijpten zelfs plannen tot de volledige Uitgave zijner werken. Prof. Dr. W. Mulder, S.J., die tot deze plannen het initiatief nam, was reeds begonnen met een speurtocht naar de Brieven, die door Groote werden nagelaten; bij gedeelten waren deze wel reeds uitgegeven, maar voor een groot gedeelte lagen ze ook nog in allerlei handschriften verscholen. Wat Prof. Mulder deed voor de Uitgave der Brieven, die in 1933 tot stand kwam, zag hij ook gaarne gedaan voor de overige geschriften van Geert Groote. Ook daarnaar moest een speurtocht worden ondernomen, want hoewel in den loop der eeuwen, en in de laatste eeuw vooral, de meeste werken van Geert Groote wel het licht zagen, zijn ze toch in zooveel verschillende uitgaven verspreid, dat ze slechts met moeite gezamenlijk voor iemand toegankelijk zijn; en bovendien zou een nieuw, uitgebreid onderzoek ongetwijfeld nog tal van handschriften aan het licht brengen, waardoor een meer kritische uitgave van diezelfde Werken zou kunnen plaats hebben.

Belangstellend in de Moderne Devotie en haar leidende mannen, beschouwde ik het als een aantrekkelijke taak, tot besluit mijner universitaire studiën een onderzoek in te stellen naar Groote's litteraire nalatenschap en dankbaar heb ik dan ook de gelegenheid, die mij geboden werd, om onder kundige leiding zulk een speurtocht te ondernemen, aangegrepen. Met erkentelijkheid maak ik hier melding van de medewerking, die ik van vele zijden mocht ondervinden. Zonder de hulp van vele te dezer zake meer bevoegden, zou mijn onderzoek niet de resultaten hebben opgeleverd, die ik nu, als een grondslag voor de Uitgave der Verzamelde Werken, mag aanbieden.

Intusschen beantwoordt het eindresultaat niet geheel en al aan den eersten opzet van deze studie. Het lag aanvankelijk in de bedoeling, vooral van de handschriften waarin Werken

van Geert Groote zijn bewaard, een zoo volledig mogelijke beschrijving te geven en na beëindiging van het eerste onderzoek deze gegevens ter verbetering en aanvulling toe te zenden aan een groot aantal bibliotheken, vooral in het buitenland. De oorlogstoestand heeft dit laatste verhinderd en daardoor ook ten deele de zorgvuldige beschrijving der handschriften onmogelijk gemaakt, zoodat we vaak moeten volstaan met de aanduiding alleen van een handschrift. Een onderlinge vergelijking was niet mogelijk en slechts in enkele gevallen kon de waarde van de afzonderlijke handschriften worden verantwoord.

Ik ben er mij volkomen van bewust, dat hierdoor de waarde van dit proefschrift in niet geringe mate wordt gedrukt. Wanneer de omstandigheden, waarin we thans leven, van dien aard waren, dat we mochten rekenen op de mogelijkheid, de leemten in deze studie spoedig te kunnen aanvullen, dan zouden we die gelegenheid hebben afgewacht; maar al zouden we zelfs spoedig den vrede mogen begroeten, dan nog zou het maanden duren, voor dit onderzoek in bedoelden vorm zou kunnen worden verricht en afgesloten. Gelukkig was er reeds voor het uitbreken van den oorlog zooveel gedaan, dat ik het vertrouwen heb, met deze studie een bijdrage te leveren, die aan de hand van de beschikbare gegevens en van een zeer groot aantal handschriften antwoord geeft op de vraag, die ik mij stelde: nl., welke werken Geert Groote schreef en waar ze ons nog bewaard worden.

Het spreekt wel vanzelf, dat, hoewel ik betrekkelijk veel handschriften van Groote's Werken mag aanwijzen, die tot heden niet bekend waren of verrassende bijzonderheden bevatten, deze studie me ook de overtuiging heeft gegeven, dat zulk een onderzoek veel jaren vraagt en de medewerking behoeft van velen. Daarom zal iedere verbetering en aanvulling op de hier geboden gegevens op prijs worden gesteld, opdat door de medewerking van velen aan Geert Groote spoedig de hulde kan worden gebracht van een Uitgave zijner Verzamelde werken naar alle nog bestaande en beschikbare handschriften.

Voor die mogelijke Uitgave door dit onderzoek naar Groote's geschriften eenigszins den weg te hebben mogen banen, beschouw ik als een voorrecht en een eer; en ik moge dit proefschrift aanbieden als een klein deel in de hulde, aan Geert Groote bij het Zesde Eeuwfeest zijner geboorte gebracht.

EERSTE HOOFDSTUK

HET GETUIGENIS DER OUDSTE LEVENS

Inleiding.

We bezitten van Geert Groote wel geen levensbeschrijving, die onmiddellijk na zijn dood door iemand, die met hem leefde, is geschreven, maar het ontbreekt ons toch niet aan schetsen van zijn leven, die eenige tientallen van jaren later in den kring van de door hem gestichte Broederschap werden opgesteld naar de herinneringen, die daar van den Meester bleven voortleven.

Nu heeft men er over getwist en men twist er nog over: welke volgorde in tijd aan deze biographicën moet worden gegeven. Met name Prof. Dr. W. Kühler en Pater Dr. J. Tesser S.J. hebben zich uitvoerig met deze kwestie bezig gehouden en uit verspreide opmerkingen in de jongste publicaties van Prof. Dr. R. Post mogen we wel opmaken, dat ook voor hem de vraag aangaande de prioriteit van die Vitae een voorwerp van bijzondere studie uitmaakt. We zouden eigenlijk buiten dit dispuut kunnen blijven, omdat het voor het doel van dit werk niet van zoo groote beteekenis is, welke volgorde de meest aanneemelijke moet worden genoemd; we benutten immers die levensbeschrijvingen alleen om er uit samen te lezen, wat er in wordt meegedeeld over hetgeen Geert Groote schreef. Maar van den anderen kant achten we het voor een ordelijk opzet van deze studie toch wel van belang, de bronnen naar hun meest waarschijnlijk tijdsorde te groepeeren.

Vooruitlopend op de motiveering, die aanstonds zal volgen, meenen we dan de volgende Levens in de daarbij in acht genomen tijdsorde te moeten onderscheiden.

1. Twee berijmde Vitae, waarvan de dichter of dichters onbekend zijn.
2. De Vita Gerardi Magni door Thomas a Kempis.
3. De Vita magistri Gerardi Magni door Petrus Horn.
4. De Vita Gherardi Grote door Rudolf Dier de Muden.

5. Een levensschets door een Nederlandschen Anonymus.

6. Het leven van Geert Grootte door Judocus Badius Ascensius.

Aan deze Vitae voegen we hier nog eenige bronnen toe, waarin belangrijke gegevens omtrent Grootte's geschriften voorkomen, met name:

7. Het Chronicon Windeshemense van Johannes Busch.

8. Het Rosetum exercitiorum Spiritualium van Johannes Mombaer.

§ 1. De berijmde Vitae

Zooals van zoovele beroemde mannen, wier gedachtenis op bijzondere wijze bleef voortleven en wier leven en werken telkens opnieuw in herinnering werden gebracht, bezitten we ook van Geert Grootte een berijmde levensschets of eigenlijk wel twee. Daar de eerste door den inhoud zelf op het jaar 1421 wordt gesteld, meenen we deze Vita voor de oudste der thans bekende levensbeschrijvingen te moeten houden. Deze Vita werd eerst door Pater H. P. van der Speeten S.J. naar een handschrift in de bibliotheek der Bollandisten te Brussel uitgegeven in den „Messager des sciences historiques de Belgique” (1877) blz. 338—365; eenige jaren later werd een nieuwe en verbeterde uitgave bezorgd door Pater V. Becker S.J. in De Katholiek Dl. XC (1886) blz. 197—207.

We komen tot het jaar 1421 op grond van vers 207, waarin gezegd wordt, dat het stoffelijk overschot van Geert Grootte reeds 37 jaar begraven ligt of, zooals Pater Becker in het Brusselsche handschrift leest: „Triginta septem iam anni quo *mensor* manet tumuli”. In de uitgave van P. v. d. Speeten lezen we „Triginta septem iam anni quo *mensor* manet tumuli” en hij vertaalt deze woorden als volgt: „Voilà trente-sept ans qu'il repose dans son tombeau.” Er is ons van deze Vita nog een tweede handschrift bewaard gebleven, dat thans berust in de Fidei-Commisbibliotheek (Nationalbibliotheek) te Weenen. Ms. 311—6 Bnd. I.; dit handschrift heeft ook duidelijk *mensor*, zoodat de lezing van P. v. d. Speeten waarschijnlijk wel de juiste zal zijn. *Mensor tumuli* kan beteekenen: de bewoner van het graf en de dichter zal wel willen zeggen, dat Geert Grootte reeds 37 jaar het graf bewoonde. We hoeven daarom nog niet aan te nemen, dat Pater Becker, die de uitgave van P. v. d. Speeten wilde verbeteren, zich vergist heeft; wellicht was hij van meening, dat *mensor* een betere vertaling geeft. Dit laatste woord kan o.m. beteekenen: bouwmeester, architect en omdat de dichter in den samenhang duidelijk spreekt van de stichting van Windesheim, zouden we het vers, wanneer we tumuli

mogen opvatten als een genitief van plaats, kunnen vertalen: De stichter (van de Moderne Devotie en van Windesheim) ligt nu al 37 jaar begraven.

Doch hoe dat zij, mede op gezag van kundige latinisten, mogen we wel zeggen, dat de dichter bedoelt: dat Geert Grootte 37 jaar dood was, toen hij zijn lofzang vervaardigde; en daar Grootte in 1384 stierf, moeten we deze Vita derhalve stellen in het jaar 1421.

Het Weensche handschrift geeft ons ook nadere aanwijzingen omtrent den schrijver. In den tekst zelf vinden we daarover slechts de volgende vage aanduiding: „*Omnium minimus eius (Hs. Brussel: huius) ego discipulus*” (vers 239). Pater v. d. Speeten besloot hieruit: „*C'est évidemment un chanoine régulier de la Congrégation de Windesheim*” en hij wees er op, dat de dichter in Geert Grootte juist die eigenschappen prijst, die zoo sterk worden aanbevolen door den schrijver van de Nавolging in het zesde hoofdstuk van het eerste Boek: „*Tru-tinat non quis auctor (Hs. Weenen: actor) sit, sed si verum quod asserit*” (vers 85). Pater Becker ging op deze suggestie in en opperde de veronderstelling, dat Thomas van Kempen de auteur is van deze berijmde Vita. „Ik wil echter niet verhelen”, zegt hij t.a.p. „dat deze levensschets niet alleen op mij, maar op verschillende personen, met de werken van Thomas a Kempis goed bekend, den indruk maakte uit zijn pen te zijn gevloeid. De vergelijking met de bekende levensbeschrijving van Grootte, door Thomas opgesteld, toont in elk geval een nauwe verwantschap. Dat Thomas een reeks gedichten, of liever gezangen, heeft vervaardigd, die niet tot ons zijn gekomen, volgt stellig uit de lijst zijner werken, kort na zijn dood door een tijdgenoot op den Agnietenberg zelven opgesteld. Daar vinden wij als twee verschillende werken aangegeven: „*Liber cantualis maior*” en „*Liber cantualis minor*”. Nu zijn de bekende „*Cantica spiritualia*” van Thomas op verre na niet talrijk genoeg om twee bundels uit te maken en er moeten dus vele zijn verloren geraakt.” Deze veronderstelling van Pater Becker wordt echter door het Weensche handschrift te niet gedaan. Daar luidt op fol. 169 de aanhef: „*Sequitur dictamen rigmicum per modum ymni, compositum a quodam devoto donato Winde-semensi: de conversione, vita et moribus sive gestis venerabilis viri magistri gerardi re et cognomine magni*”. Dom. Dr. J. Huijben O.S.B. had hier reeds op gewezen in *Ons Geestelijk Erf* Dl. III (1929) blz. 310, noot 16; hij maakte blijkbaar gebruik van een notitie uit den tijd, dat het handschrift nog een „*Codex bibliothecae privatae Caesaris austriaci nr. 9364*” was en geeft fol. 167 in plaats van 169. Dit laatste cijfer echter is

het juiste en staat op het betreffende blad in het oorspronkelijk schrift in Romeinsche cijfers aangegeven. Het verschil in de nummering zal wel te wijten zijn aan een andere telling der folia door de Bollandisten, aan wier „Analecta”, dl. XIV (1895) blz. 66, Dom. Huijben zijn aantekening ontleende.

Er bevindt zich in den Weenschen codex nog een tweede berijmde Vita. Op fol. 170^r onderaan begint: „Item aliud dictamen de eodem magistro gerardo: in quo diffusius predicta (fol. 170^v) omnia replicantur: necnon et de virtuosa vita ac moribus magistri Florentii eius discipuli et imitatoris praecipui”. Ook hierop was reeds gewezen door de Analecta Bollandiana tom. XIV (1895) t.a.p., waar van dit gedicht gezegd wordt: „Constat carmen 283 strophis seu versiculis 1132; nullius autem est momenti.” Met deze waardeering van die tweede Vita kunnen we in het algemeen wel instemmen, omdat ze al heel weinig feiten en nog minder nieuwe van elders onbekende feiten meedeelt en dikwijls in herhalingen vervalt; maar we willen er toch terloops op wijzen, dat ze met betrekking tot enkele punten niet heelemaal zonder beteekenis is; zoo is ze b.v. merkwaardig, waar ze handelt over de miskennis van de Broeders kort na den dood van Groote. Op het einde bevindt zich een aanwijzing, dat dit tweede lied gemaakt werd in of voor het klooster „Mariënwald” of „Nemus sanctae Mariae”. Dit is het beroemde klooster Frenswegen bij Nordhorn, even over de Duitsche grens bij Oldenzaal, welk klooster gesticht werd door Everard van Eze uit Albergen bij Almelo, in 1400 bij het Kapittel van Windesheim werd ingelijfd en steeds de nauwste betrekkingen met dit klooster onderhield. Dit sluit niet uit, dat het door denzelfden Oblaat of Donaat van Windesheim werd vervaardigd. Waar deze tweede berijmde Vita met de eerste verbonden in het Weensche handschrift voorkomt en beide Vitae hetzelfde metrum en hier en daar dezelfde, soms heel bijzondere, woorden gemeen hebben, achten we het niet uitgesloten, dat beide Vitae het werk zijn van denzelfden schrijver. In een der eerst-volgende afleveringen van Ons Geestelijk Erf zal een tekstuitgave van deze berijmde levensschetsen met varianten van het Brusselsche handschrift worden opgenomen, bezorgd door Prof. Dr. Titus Brandsma, O.Carm.

§ 2. De Vita Gerardi Magni door Thomas a Kempis

Op de tweede plaats stellen we Thomas a Kempis met zijn Vita Gerardi Magni, de eerste van de elf schetsen in zijn Dialogus Novitiorum, het laatst en wel het meest kritisch uitgegeven door Dr. Michael Joseph Pohl: „Thomae Hemerken a

Kempis Opera omnia", Freiburg, Dl. VII (1922) blz. 31—115 en enkele hoofdstukken uit „Chronica Fratris nostri Thomae Kempis de illis, quae domum nostram non concernunt," waarin hij spreekt over den dood van Geert Groote, den lof, die hem na zijn dood gewerd en over de stichting Windesheim, eveneens door Pohl uitgegeven in hetzelfde Deel der Opera, blz. 482 vv. De „Dialogus Novitiorum" is een samenspraak van een Senior met een Novitius, eerst „de contemptu mundi", daarna in Hoofdstuk II over het leven van Geert Groote, in Hoofdstuk III over Florens Radewijnsz en zoo verder over de eerste Broeders. Het eerste hoofdstuk geeft al meteen de strekking aan van het geheel: de volgende levensschetsen zijn nl. de levende voorbeelden, die de novicen den „contemptus mundi" moeten leeren. Behalve Geert Groote, heeft Thomas ze allen persoonlijk gekend. Geert Groote kende hij niet, maar hij was toch reeds enkele jaren na diens dood als knaap in Deventer gekomen en hij verbleef sindsdien, eerst te Deventer, dan in Windesheim en later in Zwolle, voortdurend in de kringen, waar nog langen tijd tal van personen leefden, die den Stichter der Broederschap en indirect ook van Windesheim, persoonlijk als hun Vader hadden gekend en als hun Stichter vereerden. Met het volste recht zegt Thomas dan ook in den proloog op zijn Vita, dat, al zag hij Geert Groote niet tijdens zijn leven, zijn levensbeschrijving toch allerminst het product van zijn verbeelding mag worden genoemd. „Quem licet in carne non viderim, plures tamen discipulatu eius adhaerentes corporaliter agnovi; a quibus multa de felicibus actibus eius frequenter audivi, ut non putes me propria imaginatione haec confinxisse: sed a valde fidelibus utriusque sexus personis veridica relatione percepisse." (Pohl, VII-32). Of Thomas echter met zijn „valde fideles personae utriusque sexus" al de bronnen van zijn leven van Geert Groote opgeeft, is een vraag, waarop we hier niet nader ingaan; sommigen meenen, en niet heelemaal zonder grond, dat Thomas met deze woorden eigenlijk meer verzwijgt dan zegt. Prof. Kühler heeft reeds berekend, dat Thomas zijn Vita moet hebben vervaardigd tusschen 1436 en 1450; het eerste jaartal berust op de vermelding van den dood van een zekeren Alardus, van wien Thomas elders zegt, dat deze gestorven is „anno Domini 1436 in inventione sanctae crucis" (Pohl, VII-409); voor den terminus ad quem bevat de Vita zelf een aanwijzing; over Groote's begrafenis zegt Thomas nl.: „Omniq̄ue ecclesiastico officio fideliter peracto, corpus eius deputatum est ad ecclesiam beatae Mariae: in qua reverendae traditur sepulturae, ubi frequenter verbum Dei noscitur viva voce, praedicasse. Ibi non longe a sanctuario requiescit in pace, cum ceteris fidelibus resus-

citandus in novissimo die" (Pohl, VII-82). Nu weten we zoowel uit het Leven van Dier de Muden als uit het Nederlandsche Leven van een anonymus, over wien straks meer, dat het lichaam van Geert Groote later is opgegraven en overgebracht naar de Sint-Lebunuskerk. Volgens het Nederlandsche Leven geschiedde dit onder het rectoraat van Gadert ten Thoern. „Doe onser Vrouwen kerke gehoget waert, doe waert sijn gebiente opgegraven. Ende here Gadert ten Thoern — doe pater van Here-Florenshuijs — dede syn gebiente bi here Florens gebiente leggen in een loeden vat, ende dede sij toe samen setten in sante Pauwels vickerie in die grote kerke". Daar Godefridus Toorn op 3 November 1450 stierf, zullen boven aangehaalde woorden wel vóór dien tijd door Thomas geschreven zijn, want al woonde deze op den Sint-Agnietenberg bij Zwolle, hij zal toch met de Deventersche zaken wel op de hoogte zijn geweest en in ieder geval zal de opgraving en overbrenging van het lichaam van Geert Groote en de bijzetting van zijn schedel bij dien van Florens Radewijnsz in geen der huizen van de Broederschap en evenmin in een der huizen van het Kapittel van Windesheim onbekend zijn gebleven.

§ 3. De Vita magistri Gerardi Magni door Petrus Horn

Naar het meest voor de hand ligt, komt nu de levensschets van Groote, opgesteld door Petrus Horn en, waarschijnlijk in autograaf, nagelaten en bewaard in de Koninklijke Bibliotheek te Brussel (Hs. 8849—8859). Ze is in 1909 uitgegeven door Prof. Dr. W. Kühler in het Nederlandsch Archief voor Kerkgeschiedenis, Dl. VI (1909), blz. 325—370. Van het handschrift was reeds eerder een nauwkeurige beschrijving gegeven door Dr. M. Schoengen in zijn Inleiding op de Narratio de Inchoatione Domus Clericorum in Zwollis van Jacobus Traiecti alias de Voecht, met akten en bescheiden betreffende dit Fraterhuis, Amsterdam, 1908, blz. LXXXI—CVII. Reeds Prof. Dr. J. G. R. Acquoy had er op gewezen, dat het handschrift „alle kenmerken draagt van een autographisch onafgewerkt geschrift." (Het klooster te Windesheim I, blz. 15). Dr. Schoengen schrijft t.a.p., blz. XCV: „Op den eersten blik zien wij, dat wij niet met een net-schrift, maar met een klad te doen hebben.... Bij nader onderzoek van het schrift en het tractaat zelf blijkt echter ras, dat wij geen klad van een afschrijver, maar het oorspronkelijk ontwerp van den auteur zelf voor ons hebben. Want niemand anders dan de auteur van deze levensbeschrijving kan zich de talloze doorhalingen en verbeteringen veroorloofd hebben, verbeteringen en veranderingen, die niet alleen op den

kant of beneden aan den voet van de bladzijde, of ook na veel doorhalingen op een bijgevoegd strookje papier aangebracht zijn, maar vooral in den tekst onmiddellijk na doorgehaalde woorden geschreven zijn en ons zoo het karakteristieke beeld leveren van een origineel in zijn oorspronkelijken staat. Van den auteur, den Broeder Petrus Hoorn uit het Heer-Florenshuis te Deventer, weten wij, dat hij geen bijzonder mooie hand van schrijven had en zoo kunnen wij dan ook het slechte schrift verklaren. Na het bovenstaande behoeft het wel geen verder betoog, dat dit tractaat te Deventer is geschreven." Dat deze schets niet is afgewerkt, blijkt ook uit het einde van het 15e hoofdstuk, waar Horn zegt, achter zijn Vita verschillende stukken te zullen opnemen, waarvan er in werkelijkheid maar twee zijn opgenomen. Horn zegt nl.: „Epistola eiusdem ad Urbanum sextum dehinc scribatur, eiusdem ad episcopum Traiectensem, dehinc ex epistola Huberti, dehinc libri quos composuit et transtulit, dehinc propria protestacio de sua predicacione, dehinc conclusiones" (N.A.K.G. VI, 367). Welnu, we vinden behalve een allervoornaamste boekenlijst, alleen nog twee uittreksels uit brieven van den Utrechtschen wijbisschop Hubertus aan Grootte, die achter het laatste hoofdstuk van zijn Vita een plaats kregen.

Petrus Horn moet zijn Vita geschreven hebben tusschen 1442 en 1450. In eerstgenoemd jaar kwam hij op achttienjarigen leeftijd in Deventer en werd er opgenomen in het Heer-Florenshuis; voor het tweede jaartal hebben we weer de boven reeds vermelde aanwijzing in het verhaal over Grootte's begrafenis, welk verhaal nl. ook bij Horn voorkomt; en van Horn, die zelf te Deventer woonde, kunnen we nog minder dan van Thomas aannemen, dat hij deze woorden zou hebben geschreven, toen Grootte's stoffelijk overschot reeds naar de Sint-Lebuinuskerk was overgebracht. Wanneer we bedenken, dat Horn in 1450 pas 26 jaar was en nog maar 8 jaar lid van de Broederschap, is het wel hoogstwaarschijnlijk, dat hij zijn Leven kort voor 1450 heeft geschreven. Maar deze waarschijnlijkheid mag toch niet volstaan, om de tijdsorde van de Vitae van Thomas en Horn te motiveeren. Er zijn ook andere motieven. En hier zijn we gekomen tot een veel omstreden punt: hoe moet de groote overeenkomst tusschen beide Levens worden verklaard? Want niet alleen het zoo juist genoemde bericht over de begrafenis van Grootte wordt in beide levensschetsen met dezelfde woorden weergegeven, er zijn veel meer punten van overeenkomst, zoodat Prof. Acquoy daaruit reeds besloot: „De eene schrijver moet den anderen of beiden dezelfde bron gebruikt hebben." Nu is het niet aannemelijk, dat Thomas a Kempis, die reeds in

1392 in Deventer was gekomen en beschikte over de mededeelingen van de Broeders, die Grootte zelf hadden gekend, voor het schrijven van zijn Vita als het ware te rade ging bij Horn, die toen toch eigenlijk nog een nieuweling was. Aanvankelijk meende Kühler dan ook, dat het Leven door Horn berust op dat, door Thomas a Kempis vervaardigd (zie de Inleiding op zijn Uitgave. N.A.K.G. blz. 329). Later kwam de Professor daar in zoover op terug, dat hij besloot tot een origineele Vita, die ons niet bekend is en waaruit beiden — Thomas en Horn — hebben geput en wel zóó, dat Horn heel onbevangen de oudste berichten weergeeft, maar Thomas de berichten met opzet verschikt en sommige feiten zelfs geheel weglaat, feiten die alle „in min of meer verwijderd verband staan met het noodlottig conflict tusschen Geert Grootte en de kerkelijke overheid, vooral met de verdenking van onrechtzinnigheid, waaronder eerst de Meester en na hem ook zijn volgelingen een tijdlang gebukt zijn gegaan.” (Studiën Jrg. 65. (1933) Dl. 119. blz. 71). Daar we van de Levens van Thomas en Horn niet zo veel studie hebben gemaakt als Prof. Kühler, willen we hier zijn conclusies ook niet betwisten. Doch omdat die conclusies van zoo vèr-strekkenden aard zijn, mogen we toch wel opmerken, dat Kühler's bewijsvoering niet volledig is en ons in sommige punten niet bevredigt; vooral niet, waar hij uit de vergelijking van twee teksten bij Horn en Thomas, waarvan er nog een „ten overvloede” wordt aangehaald, als eerste resultaat vaststelt: dat er een origineel, en wel in het Latijn, moet hebben bestaan. (t.a.p. blz. 68, 69), zonder een woord te zeggen over andere geschreven bronnen; die er toch ook waren — Grootte's brievenverzamelingen b.v. en zijn Dicta — en waaruit beiden ook konden putten. Maar we herhalen: al bevredigt de bewijsvoering niet, daarom kan de conclusie nog wel juist zijn en dan zou Horn's Vita dichter staan bij de bronnen dan het Leven van Thomas. Maar ook in dat geval meenen we hier aan Thomas' Leven de tweede plaats te moeten toekennen en aan dat van Horn de derde, omdat we hier alleen spreken over die documenten, waarvan we thans met zekerheid kennis dragen.

§ 4. De Vita Gherardi Grote door Rudolf Dier de Mudén

We komen thans tot het Leven door Rudolf Dier de Mudén. Door sommigen wordt Rudolf Dier als de oudste biograaf van Geert Grootte beschouwd en er zijn ook redenen aan te halen, die daarvoor pleiten. Rudolf Dier toch werd geboren in het jaar, waarin Grootte stierf en kwam reeds op veertienjarige leeftijd te Deventer onder de leiding van Florens Rade-

wijnsz.; vier jaren later trad hij in de Broederschap. Hij leefde dus ook met degenen, die Geert Groote nog persoonlijk hadden gekend en was in de Broederschap jaren-lang getuige van het oude verleden en van den eersten groei der Stichting. Hij ging ook door voor dengene, die daarvan het best op de hoogte was, ook al op grond van zijn bijzonder taai geheugen. Daar komt nog bij, dat de Deventer Stadssecretaris Gerhard Dumbar in zijn *Analecta*, in 1719 te Deventer uitgegeven, zegt, in Aanteekeningen van een der Broeders van het Heer-Florenshuis een notitie te hebben gevonden, waarin meegedeeld wordt, dat Dier de Muden reeds in 1408 het leven van Geert Groote schreef. Dit is echter wel een drukfout voor 1458, welk laatste jaartal uitdrukkelijk aangegeven wordt in het nog bewaarde handschrift (vgl. E. Barnikol, *Studien zur Geschichte der Brüder von gemeinsamen Leben*. Tübingen, 1917. J. Mohr. S. 13. Anm. 3); het jaar 1458 komt ook beter overeen met het getuigenis van Petrus Horn, die in zijn *Leven van Dier de Muden* zegt, dat deze eerst is gaan schrijven in het jaar van zijn dood; wel is Dier eerst gestorven in 1459, maar als we onder het „jaar van zijn dood” mogen verstaan zijn laatste levensjaar, dan zou het getuigenis van Dumbar overeen te brengen zijn met dat van Horn. Deze verhaalt over Dier de Muden: „Accedit ad laudem suam, quod ipso anno mortis sue hoc presens collectum conscripsit excepto de quibusdam Fratribus posterioribus; nam Spiritus Sanctus omnium futurorum prescius sciens adesse tempus sue migracionis, per suos occultos instinctus et per Fratrum preces instigavit eum, quatenus thesauros, in tenaci memoria reconditos, proferret in publicum ad informacionem et ditationem piorum heredum, quos ille tamen nequaquam thesauros esse putavit, sed potius iudicavit esse spicas, quas velut paupercula Ruth in agro patrum nostrorum ab aliis relictas sibi collegerat” (Gerhardi Dumbar *Analecta*, Daventriae, van Wijk 1719, I, blz. 137). Pater Dr. J. Tesser S.J. besluit hieruit m.i. terecht, dat Dier de Muden zijn zgn. *Scriptum* — en dus ook zijn *Leven van Groote*, dat er de eerste 12 bladzijden van vormt — eerst heeft geschreven in 1459. Hij noemt het verder „evident, dat Dier niet te voren reeds aanteekeningen had gemaakt, maar dat hij zijn schatten alleen in zijn taai geheugen had bewaard.” (*Hist. Tijdschrift*. Jrg. XI (1933), blz. 34); dit laatste vinden we wel wat sterk gezegd, ook al blijkt uit de *Vita* niet het tegendeel; en ook vragen we ons af, of we het directe, het contemporaine karakter van Dier's berichten wel voldoende verklaren uit zijn „taai geheugen” en of we misschien toch niet beter een begin- en een eind-redactie aannemen in Dier's *Leven*. Doch hoe dat zij, op grond van Horn's getuigenis mogen we zijn *Leven*, zooals we

het thans bezitten, stellen op 1459 en krijgt het hier dus eerst een plaats na de Vitae van Thomas van Kempen en Petrus Horn.

§ 5. De schets van een Nederlandschen Anonymus

Over dit Leven hebben we reeds eenige malen gesproken, omdat het een belangrijke aanwijzing bevat voor de tijdsbepaling van de Vitae van Thomas en Horn. Overigens kunnen we over deze Schets kort zijn, daar ze geen gegevens bevat, die van belang zijn voor het doel, dat wij ons hier gesteld hebben: uit te maken, welke geschriften aan Groote moeten worden toegekend. We bezitten van dit Leven slechts een enkel handschrift, thans bewaard in de Provinciale Bibliotheek van Friesland onder nr. 686. Het eerste gedeelte van dit handschrift (fol. 1^r—108^v) wordt ingenomen door „goede punten vergadert uyttten colacien ons eersamen paters here Claus van Euskerken”, welke goede punten door D. A. Brinkerink werden uitgegeven in het Nederlandsch Archief voor Kerkgeschiedenis Dl. III (1905) blz. 225 vv. en 353 vv.; aan deze uitgave was reeds voorafgegaan de publicatie van het tweede en laatste deel (fol. 110^r—252^v) in het Archief voor de Geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht, Dl. 27, 28, 29 (1901—1903), welk gedeelte de levensbeschrijvingen bevat van Geert Groote, Florens Radewijnsz en andere devoten. Brinkerink gaf deze levens uit onder den titel „Biographieën van beroemde mannen uit den Deventerkring”. In een naschrift op zijn uitgave (A.A.U. Jrg. 1903, blz. 38 vv.) wijst hij nog op een handschrift, vroeger in het bezit van Jacobus Koning, in welk handschrift de Collatiën van Claus van Euskerken voorkomen, waaruit in den codex van Leeuwarden de „Uittreksels” zijn opgenomen. Brinkerink oppert daar het vermoeden, dat misschien ook de genoemde Biographieën in het handschrift van Leeuwarden een copie zouden kunnen zijn van dat manuscript, dat eertijds eigendom van Jacobus Koning was. Hij beschrijft ons dit handschrift eenigszins nader in zijn uitgave van de Collatiën van Claus van Euskerken (N.A.K.G. Dl. III, blz. 229). Het wordt ons daar beschreven als een handschrift op papier, geschreven vóór 1500. Dit laatste is daarom van beteekenis, omdat Pater Claus van Euskerken eerst in 1520 stierf en het handschrift dus nog tijdens zijn leven werd vervaardigd. Het handschrift is op Donderdag 25 Sept. 1828 te Amsterdam op een publieke veiling geweest. In den Catalogus van boeken enz., afkomstig uit de bibliotheek van Jacobus Koning, wordt het vermeld op blz. 110 onder nr. 78; waar het sindsdien wordt bewaard, is niet bekend. De gegevens nu van dit handschrift bevestigen eenigszins hetgeen we van het handschrift te Leeu-

warden vinden meedeeld en daaruit kunnen afleiden. De laatst gedateerde vermelding in dit handschrift is van 1493 in het leven van Pater Peter van Amsterdam, zoodat het niet vóór de laatste jaren der 15e eeuw kan zijn geschreven. Veel later schijnt het echter ook niet, zoodat we het veilig kunnen stellen rond 1500, al is het heel aannemelijk, dat er levens in staan, die ouder zijn. Het handschrift spreekt bijna geheel van de aller-eerste Broeders, alleen Peter van Amsterdam brengt ons ineens een heel eind verder de 15e eeuw in. Daar het handschrift stamt uit het Meester-Geertshuis te Deventer, heeft het voor het leven van Geert Groote dus zeker een bijzondere waarde. Zooals we echter reeds opmerkten, is het voor ons doel minder belangrijk.

§ 6. Het Leven van Groote door Judocus Badius

We komen eindelijk tot het laatste leven, dat ons in dit verband belangrijk voorkwam, dat van Josse Bade, meer bekend als Judocus Badius, gewoonlijk naar zijn geboorteplaats Assche ook nog Ascensius genoemd. Hij neemt zulk een voorname plaats in in de drukkers- en uitgeverwereld en heeft zooveel belangstelling voor den Deventerkring, dat men zou verwachten, dat hij over de werken van Geert Groote zeker nadere mededeelingen zal doen, te meer omdat dikwijls wordt verwezen naar een leven, dat hij van Geert Groote schreef. Josse Bade werd geboren in 1462 en stierf in 1535. Geboren in Assche in België raakte hij al heel vroeg met de Broeders van het Gemeene Leven vertrouwd, doordat hij in zijn jeugd en tijdens zijn eerste schooljaren verbleef in hun huis te Gent. Omstreeks 1500 ging hij naar Parijs en sinds 1501, zijn eerste drukjaar, is hij een der beroemdste drukkers en humanisten van zijn tijd. Heel veel wetenschappelijk en litterair werk is van de „*Prælum Ascensianum*” gekomen. Zelf schreef hij niet zooveel, maar tot zijn werken behoort een Leven van Thomas a Kempis, waarin als Cap. VIII ook een leven van Geert Groote is opgenomen: „*De Gerardo Magno coinstitutore clericorum regularium, seu Fratrum D. Hieronymi ac Gregorii: sub quibus Thomas Malleolus bonas et sanctas literas et religionem didicit*”. Volgt nog Cap. IX: „*De clericorum regularium, qui vulgo Fratres dicuntur, institutis et incrementis.*” Pater Henricus Sommalius S.J. heeft het opgenomen in het voorwerk van zijn bekende, vooral in de zeventiende eeuw herhaaldelijk herdrukte uitgave van de *Opera omnia* van Thomas a Kempis, waardoor dit leven dan ook zijn grootste verspreiding heeft gevonden.

Als wij den aanhef van Badius' leven lezen, zouden we ver-

wachten, er dingen in te vinden, die in de vroegere levens, in het bijzonder in dat van Thomas a Kempis niet vermeld worden. Hij zegt toch, dat hij van Groote wil schrijven „ut partim ex Thomae Malleoli monumentis collegi, partimque aut puer ipse vidi, aut ex optimis praeceptoribus meis accepi Gandavi, insigni Flandriae oppido, in domo Fratrum D. Hieronymi”.

Bij raadpleging van dit leven worden we echter, wat gegevens omtrent Groote's geschriften betreft, geheel teleurgesteld. Er zijn enkele heel verwijderde aanduidingen, zooals we straks nog zullen aanwijzen, maar voor ons doel heeft dit leven eigenlijk nauwelijks beteekenis. Er is van dit leven van Badius ook nog een oud handschrift in het Bisschoppelijk Archief van 's Hertogenbosch, zonder dat het daar als een werk van Badius staat aangegeven. Een nader onderzoek van dit handschrift door Pater Dr. J. Tesser S.J. ingesteld, heeft dezen tot de ervaring gebracht, dat wij aan den druk bij Sommalius de voorkeur moeten geven. In zijn artikel: „Is Dier de Muden de oudste biograaf van Geert Groote?” (Historisch Tijdschrift, Jrg. XI (1932) blz. 29 vv.) plaatst Dr. Tesser enkele teksten naast elkaar, die dit duidelijk illustreeren.

§ 7. Johannes Busch: Het Chronicon Windeshemense

Voor de geschiedenis der moderne devotie — haar oorsprong en verbreiding — is het Chronicon Windeshemense wel de hoofdbron; en ook voor de kennis van Geert Groote's geschriften zal het beroemde werk van Johannes Busch een niet te versmaden hulp blijken te zijn. Wel heeft Busch den stichter der moderne devotie niet meer persoonlijk gekend, maar als leerling van Groote's trouwen vriend, Johannes Cele, moet hij toch wel geacht worden, met den geest en de geschriften van den stichter goed bekend te zijn geweest.

Busch werd in het jaar 1399 te Zwolle geboren; hij was daar later leerling van de beroemde parochieschool, aan wier hoofd Johannes Cele stond. Tegen den wil zijner ouders, die hem naar Erfurt wilden zenden om daar den doctorstitel te halen, deed Busch op 18-jarigen leeftijd zijn intrede in het klooster te Windesheim, waar hij na 3 jaar de kloostergeloften aflegde; 4 jaar later werd hij in den dom te Keulen tot priester gewijd.

Voor het doel van deze studie is het niet noodig, hier uit te weiden over den omvangrijken reformatorischen arbeid van Busch, over de tallooze reizen, die hij ondernam, over al de steden, welke hij bezocht. Voor ons is alleen van belang zijn litteraire werkzaamheid.

In het jaar 1456 kreeg Busch van zijn overheid opdracht om

een kloosterkroniek te schrijven; ook in de andere kloosters van de Congregatie schijnt men omtrent dezen tijd, het midden der 15e eeuw, begonnen te zijn met het schrijven van kronieken. Busch begon nu allereerst met het leven te beschrijven van 24 monniken van Windesheim, die hij — op vier na — allen persoonlijk had gekend. Met dezen eersten arbeid was Busch na twee jaar gereed; hij gaf aan zijn werk den titel: „Liber de viris illustribus de Windesem”. Historische feiten uit het leven der monniken geeft Busch hier maar heel weinig; veeleer had hij zich ten doel gesteld een beschrijving te geven van het stille, arbeidzame leven der Windesheimers, van hun geest van gebed en hun innigen omgang met God. Een kloosterkroniek in den eigenlijken zin van het woord kon dit werk dan ook bezwaarlijk heeten en daarom gaf Prior Johannes II aan Busch opdracht: bij zijn „Liber de viris illustribus” een soort commentaar te schrijven over de eigenlijke stichting van Windesheim en over den uitgroei der moderne devotie. Dit tweede werk voltooide Busch eerst in 1464; het kreeg den titel: „Liber de origine modernae devotionis”. Samen met Busch’ vertaling van de „Epistola de sione Christi” van Johannes Vos van Heusden, kregen deze boeken later den titel: „Chronicon Windeshemense”; in de meeste handschriften staat het „Liber de origine modernae devotionis” voorop, daarop volgt de „Epistola de passione Christi” en tenslotte het „Liber de viris illustribus”. Er bestaan van het zgn. Chronicon Windeshemense twee redacties, beide opgesteld door Busch (vgl. V. Becker: De twee Redactiën der Windesheimsche Kronijk, in De Katholiek Dl. LXXXVII, N. R. Dl. XXI, 1885, blz. 388—404; dezelfde: Een onbekende Kronijk van het Klooster te Windesheim in Bijdragen en Mededeelingen v. h. Hist. Gen. te Utrecht, Dl. X, 1887, blz. 367—445). Wij benutten in deze studie de tweede, uitvoeriger redactie, die tevens de door den druk het meest verspreide is. — Behalve de hier genoemde geschriften, later algemeen bekend onder den titel: Chronicon Windeshemense, schreef Busch later nog een groot werk: „De reformatione monasteriorum”.

Zoowel in Busch’ „Liber de viris illustribus” als in zijn „Liber de origine modernae devotionis” vinden we enkele gegevens over Groote’s werkzaamheid als schrijver, waarop we straks terugkomen.

Over Johannes Busch en zijn werk worden we ingelicht door Karl Grube, die in zijn werk: „Johannes Busch, Augustinerpropst zu Hildesheim” (Freiburg i. Br. 1881) zijn levensgang uitvoerig verhaalt. Grube is van meening, dat het „Chronicon” in ’t algemeen een zeer betrouwbare bron is voor de kennis der

Moderne Devotie. Minder gunstig is het oordeel, dat Pater Dr. Fid. van den Borne O.F.M. over Busch geeft, met name over zijn houding tegenover de Mendicantes (Studia Catholica, Jrg. 16—1940 blz. 410 vv.).

§ 8. Johannes Mombaer. Het Rosetum exercitiorum Spiritualium

Een der voornaamste verbreiders der Moderne Devotie is ongetwijfeld Johannes Mombaer of Mauburnus, naar de plaats zijner geboorte ook wel genoemd Johannes van Brussel (\pm 1460—1503). We mogen hem den litterairen historicus van de Moderne Devotie noemen. Zijn eerste wetenschappelijke opvoeding genoot hij te Utrecht, waar hij werd onderwezen niet alleen in den kerkzang, maar ook in de grammatica en de rhetorica. Trithemius noemt hem: „vir in divinis scripturis studiosus et eruditus et saecularis litteraturae non ignarus”.

Dan gaat hij naar het klooster op den St.-Agnietenberg, waar hij als regulier kanunnik geloften doet. Al aanstonds openbaarde zich hier zijn groote liefde voor de studie; zijn leeslust was zoo groot, dat hij dikwijls de noodige nachtrust er aan opofferde, wat hem later aan de lezers van zijn Rosetum den raad deed geven, in dit punt meer voorzichtigheid te betrachten. Expertus loquor: hij wist door eigen ondervinding, dat een te groote ijver zich wreekt op het lichaam. Bezorgd voor zijn geschokte gezondheid, gaf zijn overheid hem dan opdracht, in de verschillende kloosters, die onder het kapittel stonden van Windesheim, de bibliotheken te inspecteeren. Nadat hij vervolgens nog een moeilijke zending had vervuld als subprior in het klooster Gnadenthal, werd hij in 1497 naar Frankrijk geroepen om in Parijs de Abdij van St. Victor te hervormen. Ondanks veel tegenwerking, ondervond Mauburnus ook veel bewijzen van waardeering; later werd hij prior van het St.-Severinus-klooster te Chateau-Landon en tenslotte abt van Notre-Dame te Livry.

De verschillende functies, die hem werden toevertrouwd en het moeilijke hervormingswerk beletten hem echter niet, zich te blijven wijden aan de studie; ja, meer dan aan zijn hervormingsarbeid dankt Mauburnus zijn groote beroemdheid vooral aan zijn ongelooflijke belesenheid, waarvan zijn geschriften getuigen. Onder die geschriften neemt het „Rosetum exercitiorum spiritualium” wel de eerste plaats in. Volgens de methode, die in de Windesheimsche kloosters in eere was, had de jonge monnik vanaf het begin van zijn kloosterleven in zijn „Collectarium” stof verzameld, die dienen moest om voedsel te geven aan zijn vroomheid. Het materiaal groeide snel en werd daarom

in korte en pakkende formules samengevat. Zoo ontstonden voor allerlei onderwerpen van vroomheid en overweging de zgn. geheugen-verzen, die voorzien werden van een korte toelichting; en aldus is het uitvoerige werk ontstaan, waaraan later de naam „Rosetum” werd gegeven. Dat dit werk bij de tijdgenooten in aanzien was, blijkt wel hieruit, dat het in dertig jaar tijds, zesmaal, tot zelfs in Milaan toe, werd herdrukt. „Le Rosetum est du plus haut intérêt pour l'histoire de l'ascétique chrétienne, zegt P. Debongnie. Il représente, au déclin du quinzième siècle, l'aboutissant de ce fécond mouvement spirituel qui groupe les noms de Gérard Groot, de Jean Ruusbroeck, de Thomas a Kempis. . . . Cette somme véritable contient les résumés de toute la spiritualité médiévale, l'auteur y a concentré ce qu'il avait butiné ailleurs, et il avait tout lu. Il n'est pas un auteur important et bien peu d'écrivains secondaires, qu'il ne cite et n'utilise” („Jean Mombaer de Bruxelles. Ses écrits et ses réformes” par Pierre Debongnie C.S.S.R. Leuven — Toulouse 1928 p. VIII—IX).

Al geeft Mombaer misschien minder aanwijzingen omtrent de werken van Geert Groote, dan men van zulk een rijk arsenaal zou verwachten, we zullen zien, dat ook hier enkele gegevens zijn te vinden.

Andere bronnen als de „Epistola de prima institutione monasterii in Windesem” van Willem Vorncken en de „Narratio de inchoatione domus Clericorum in Zwollis” van Jacobus de Voecht zijn ongetwijfeld zeer belangrijke documenten voor de kennis van de Moderne Devotie en haar verspreiding, doch voor ons doel zijn ze rechtstreeks toch niet van belang en daarom achten we het niet noodig, er uitvoerig op in te gaan.

Wat zeggen deze levens over Groote als schrijver?

Nadat we een kort overzicht hebben gegeven van de werken, die ons voor het leven van Geert Groote ten dienste staan en voor de kennis daarvan als de oudste bronnen mogen gelden, komen we nu tot een nadere beschouwing van diezelfde bronnen om er uit samen te lezen, wat ze ons meer in het bijzonder van de werkzaamheid van Geert Groote als schrijver mededeelen. We zullen de reeds besproken levens in de gekozen volgorde doorloopen en op het einde een voorloopige lijst van Geert Groote's geschriften geven, gelijk ons die door die levens allereerst wordt aan de hand gedaan.

1. We beginnen met de berijmde Vitae, waarvan echter voor ons doel alleen de eerste in aanmerking komt. En ook deze

bevat maar heel weinig gegevens, wat trouwens in een Lofzang ook niet verwondert. Het was er den dichter immers allereerst om te doen, de deugden van zijn held te bezingen. Zoo maakt hij dan ook meermalen gewag van den zielenoogst, dien Grootte zich verworven heeft door zijn apostolaat, zoowel van het woord als van de pen. En het is opvallend, dat de schrijver met groote vrijmoedigheid, en met een zekere fierheid zelfs, ook spreekt van de tegenwerking, die Grootte daarbij ondervond.

„Gloria sui Domini proque salute proximi
„Non parcit sibi penitus nec expensis nec cursibus
„Pro hoc pati incommodum, ruborem seu opprobrium
„Injuriam, blasphemiam, magnam reputat gloriam.
(Vs. 95—99)

Ook wordt de hooge opvatting geroemd, die Grootte had van het predikambt; nooit zocht hij daarin zichzelf, maar hij dacht alleen aan het zielenheil.

„Licentiatuſ praedicat viamque Christi reserat
„Tam vita quam sermonibus quamvis gradu diaconus
„Sic sapiens, dum praedicat, auditoribus temperat
„Ut singulis et omnibus esse possit proficuus
„Ostentare hic propriam non quaerit sapientiam
„Sed corda audientium convertere ad Dominum
„Raro Gerardus praedicat, quin quivis audire queat
„Quibus subjacet vitiis sibi ipsi vix agnitis
„Haereticorum hic malleus velut alter Iheronimus
„Focariſtae hunc maximum experiuntur aemulum.
(Vs. 111—120)

De geschriften worden als een afzonderlijke vorm van apostolaat genoemd, terwijl de dichter die geschriften nader onderscheidt als: preeken, brieven en boeken.

„O quam multae jam animae Dei fruuntur facie,
„Quas subtraxit diabolo verbis, scriptis et exemplo!
(Vs. 193—194)

„Qualis Gerardus extitit clare dinosci potuit
„Sermonibus, epistolis, librisque ipso editis.
(Vs. 223—224)

2. Ook Thomas a Kempis spreekt in zijn leven slechts terloops van Geert Grootte's geschriften. Zoo in hoofdstuk IX,

waar Thomas verhaalt over de vele moeilijkheden, die Grootte ondervond bij de uitoefening van zijn predikambt en over de disputen, waartoe hij telkens werd gedwongen door de bestrijders van de ware leer. „Longum est enarrare labores quos pertulit in praedicando, conflictus quos habuit contra subversores fidei in disputando: exhortationes quas peregit devotos fratres et sorores in sancto proposito confirmando. Et haec latissime in epistulis suis patent: quas diversis personis pro consolatione destinavit. Ait namque in epistula quadam ad sacerdotes in Amsterdam sibi multum familiares. Non terreamini carissimi: si famam audiveritis de Campensibus contra me” (Pohl, VII-48). Het hoeft niet te verwonderen, dat Thomas ook melding maakt van Grootte's conclusa, den strengen leefregel, dien hij zichzelf na zijn bekeering oplegde. „Ipse namque normam vivendi sibi statuit: et multa devota exercitia compilando descripsit” (Pohl, VII-55). Op dien leefregel wordt verschillende malen gewezen en met name op de voorbeeldige wijze, waarop Grootte zich had voorgenomen de H. Mis bij te wonen. „Non ullos ibi sermones conserere voluit, sed solum divinas auscultare laudes aut horas legere complacuit” (Pohl, VII-63). Hoofdstuk XIII handelt over den ijver, dien hij aan den dag legde in het lezen der H. Schrift; vandaar, dat hij het bezit van boeken meer op prijs stelde dan het bezit van geld. In één zijner brieven beklagt hij zich zelfs over die „boekenwoede”. „Unde in epistula quadam testatur dicens. Semper inquit sum inutilis: semperque avarus et praeavarus librorum” (Pohl, VII-65).

In dit verband zegt Thomas ook, dat Grootte eenige werkjes heeft samengesteld uit verschillende gezegden van heiligen, om anderen daarmee van dienst te zijn. „Nec solum sacros libros perlegere studuit; sed etiam ex authenticis dictis sanctorum nonnulla opuscula rogatu aliorum flagitatus pro utilitate petentium fideliter edidit et conscripsit: paratus etiam illos instruere, quos corporaliter adire et ore tenus informare non potuit. Scripsit namque inter cetera plures notabiles epistulas: quae apud plerosque simul aggregatae pro digno memoriali servantur et leguntur” (Pohl, VII-66). In hetzelfde hoofdstuk zegt Thomas, dat Grootte zich steeds met zorg voorbereidde op zijn preeken en wanneer men hem later moeilijkheden maakte over hetgeen hij gezegd had, zorgde hij ervoor, dat hij zijn scripta bij zich had. „Unde ad cautelam propter aemulos revincendos qui ei insidiabantur in multis, copias dictorum apud se diligentius retinuit” (Pohl VII-67). Het gebeurde eens, dat een prelaat, die hem vijandig gezind was, hem het verwijt deed, dat uit sommige van zijn geschriften, een minder goede geest sprak, maar aanstonds kon Grootte zwart-op-wit bewijzen, dat zijn woorden verkeerd

werden uitgelegd. „Contigit igitur ut quidam ecclesiasticus praelatus adversarius eius contra ipsum disceptaret et de quibusdam scriptis suis quasi minus bene saperet palam eum argueret non pendens quali invidiae morbo intus ipse laboraret. Tunc vir Dei memor innocentiae, copiam litterarum suarum protulit asserens illa quae sibi obiciebantur non esse scripta ipsius: nec cum litteris suis consonantiam habere. Vos, inquit, Domine videritis quales litteras receperitis vel missistis. En haec est copia et series litterarum mearum quae manu mea dictavi: cum istis loquor et pro istis ago et respondeo. His itaque constanter editis obstructum est os loquentium iniqua” (Pohl, VII-68).

Over Groote's apostolaat van het woord spreekt Thomas vooral in hoofdstuk XV. Zoo groot was de toeloop van het volk, dat de kerken dikwijls te klein bleken; soms hield hij twee preeken op één dag en het gebeurde, dat hij in begeestering drie uren lang sprak. „Saepe namque duos sermones uno die praedicavit: et quandoque spiritu fervoris concepto tribus horis aut amplius sermonem continuavit. Praedicavit autem in principalioribus civitatibus diocesis Traiectensis Daventriae, Zwollis, Campis pluribus vicibus et in Traiecto coram universo clero; atque in Hollandiae partibus Leydis, Delfi, Goudae et in Amsterdam primum sermonem teutonicum” (Pohl, VII-75). Het is bekend, dat Geert Groote voor zijn bekeering zich ook heeft afgegeven met de astrologie; minder duidelijk is het, of hij ook over de astrologie heeft geschreven; er is een lijst van Groote's werken, die een titel *De Astrologia* vermeldt en in een brief aan Rudolf van Enteren schijnt Groote zich hierover te beschuldigen, als hij zegt: „Ve michi quod unquam aliquid scripsi de talibus, licet ex post non vidi conclusionum figuras” (Mulder, Ep. 63. p. 251). In dit opzicht is zeker merkwaardig, wat Thomas a Kempis verhaalt. „Fertur quod idem magister in astronomia et nigromantia tritus fuerit et antequam conversus esset quaedam magicae artis praestigia actitasset. Sed a duobus discipulis eius intellexi plura sibi non recte imponi. Cum enim unus discipulorum eius de hac re sciscitaretur ab eo veritatem, ait illi: Scientiam quidem huius artis didici et libros legi et habui: sed magicam levitatem non exercui. Adiecit etiam mihi dicere quidam discipulus eius fidelis et devotus presbyter ad certificandum me clarius de dubio praesenti. Quia duplex est, inquit, nigromantia. Una dicitur naturalis quae est subtilissima et a paucis vix discernitur a secunda: quae diabolica appellatur et a iure prohibetur. Naturalem magister Gerardus scivit, sed alteram aestimo eum non didicisse: nec cum diabolo pactum inisse. Sed qualitercumque tamen sit, quitquid vanitatis et contagionis ex praedicta scientia olim contraxit: sive ioculariter vel seriose aliquid egit vel dixit, haec cuncta dignis

poenitentiae fructibus ad Deum plene conversus diluit et purgavit. In cuius rei testimonium quadam aegritudine tactus: coram sacerdote omnibus illicitis artibus renuntiavit et codices vanitatis igni tradidit exurendos" (Pohl, VII-68).

Dit zijn de verwijzingen naar Groote's geschriften, die we in de Vita van Thomas a Kempis aantreffen. Achter de Vita zijn echter in de uitgaven van Henricus Sommalius en van Pohl nog opgenomen, behalve „De magnifica recommendatione eius a Cantore Parisiensi" (Hoofdstuk XVII), Groote's verweerschrift: „De publica protestatione eius et de veridica praedicatione evangelii quod praedicavit" en tenslotte de „Conclusa et Proposita, non vota in nomine Domini a magistro Gerardo edita," in welk laatste geschrift soms nog als afzonderlijke tractaatjes worden onderscheiden: „De sacris libris studentis", „De abstinentia" en „Notabilia quaedam magistri Gerardi".

Belangrijk zijn tenslotte eenige gegevens, die we vinden in Thomas' „Chronica ad domum montis S. Agnetis non attinentia". In hoofdstuk III van deze kroniek, dat handelt over den zaligen dood van Geert Groote, lezen we o.m.: „Scriptis utiles fractatus et epistulas multas ad diversas personas, in quibus satis evidenter apparet, quantus in eo animarum zelus et intellectus viguisset scripturarum. Transtulit duos libros domino Johannis Ruusbroeck, videlicet „Ecce sponsus" et librum „De gradibus amoris" de Teutonico in Latinum. Item transtulit horas beatae virginis cum quibusdam aliis horis de Latino in linguam Teutonicalem" (Pohl, VII-483).

3. De Vita van Petrus Horn (N.A.K.G. VI, 339—370) is voor ons doel natuurlijk van bijzonder belang om de boekenlijst, die eraan is toegevoegd, maar ook in het levensverhaal zelf vinden we nog eenige aanwijzingen voor Groote's geschriften, die we hier laten volgen. Vooreerst wordt dan meermalen gewag gemaakt van de brieven... „Et sicubi personaliter pervenire non poterat, salutare epistolas mittebat" (341). „Discurrebat per patrias, scribebat epistolas" (346). „Quis autem fructus pro tunc saltem inde secutus est, ipse testatur in epistola ad magistrum Guilhelmum cantorem Parisiensem" (346). „Et hec late patent in suis epistolis, quas diversis personis pro consolacione destinavit. In quarum una ita ait: Multi me circumstant latratus... Item in quadam epistola ad sacerdotes in Amsterdam sibi multum familiares de predicta Campensium insania" (348). „Nec fuit ociosa huius visitacionis peregrinacio, sed prestitit ei incitamentum novi fervoris et amplioris dilectionis, sicut in quadam epistola, ad eosdem fratres de Viridi Valle directa, testatur (351).", „Unde in epistola quadam testatur dicens: Semper,

inquit sum inutilis, semperque avarus et preavarus librorum. Quadam vice, cum non haberet Moralia Gregorij, intimavit magistro Johanni Cele, rectori scole Swollensis, quatenus sibi ea emeret, si quem forte venditorem perciperet" (354). Horn maakt ook afzonderlijk melding van de „Sermo contra focaristas:" „Predicavit enim Traiecti coram universo clero longum et solempnem sermonem contra focaristas, rogans in inicio innocentes ut discederent ab hijs turpissimis fornicatoribus" (345).

De gewoonte van Groote om aantekeningen te maken blijkt uit het verhaal van zijn bezoek aan Ruusbroec: „Post hec cum suis ad propriam urbem plurimum edificatus repedavit et tamquam munctum animal audita mente pertractans, frequenter intus ruminavit, et quedam ex hijs dictis, ne oblivisceretur, in scriptis redegit" (350); ook vinden we de volgende mededeeling van Thomas a Kempis terug: „Nec solum sacros libros perlegere studuit, sed eciam ex authenticis dictis sanctorum nonnulla opuscula, rogatu aliorum flagitatus, fideliter edidit et conscripsit". (355) Wat uitvoeriger dan Thomas is Horn, waar hij spreekt over de vertalingen uit het Latijn. „Hoc quoque tempore, quo sibi predicacio fuit interdicta, in vulgarem linguam transtulit ex Latino horas de Domina, de Spiritu Sancto, de Sancta Cruce, Septem psalmos et Vigilias. . . Ubi eciam in horis obscurior est sensus, coniunxit vir Dei similiter glosam in Teutonico" (349). Zijn Conclusa worden verschillende malen genoemd. Hoofdstuk 9 verhaalt ons over zijn groote heiligheid, die hij echter slechts bereikte ten koste van veel inspanning, van gedurige versterving en gestadige beoefening der deugd „quod eum fecisse diligens lector in tractatu suarum conclusionum valet contemplari". Diezelfde conclusa bedoelt Horn misschien ook, wanneer hij vervolgt: „Porro quando ipse per artam viam et angustam portam spiritualis vite, tamquam solitarius et inexpertus viator, nullum quidem ducem vel preceptorem habere valens, contenderet proficisci, sibi ipsi aut ex illuminato ingenio, aut scripture testimonio prefecit absque voto per regulas religiose vivendi et exercicia spiritualiter conversandi, per quas sane regulas veterem hominem exueret et in novitate vite ambularet". . . (351). Horn schijnt de bedoeling te hebben gehad, om uit Groote's conclusa nog uitvoeriger mededeelingen te doen, wat echter niet gebeurd is. Dit blijkt uit het volgende: „Difficillime eciam alteri consuluit ut ordinaretur, quod patet in conclusionibus suis. . . Qualiter autem infra missam in ea se habuit, clare patet in tractatu conclusionum suarum, quarum excerptum post finem huius libelli ponemus" (359). Dit laatste is echter niet gebeurd. Als caput XI is in het Leven opgenomen: „Scriptum magistri Gherardi", dat handelt over de astrologie, een wetenschap,

waarvan hij Rudolphus van Enteren heeft bekeerd (356). Horn geeft tenslotte de volgende boekenlijst:

- De quatuor generibus meditabilium.
- De paupertate.
- De matrimonio.
- De locacione cure pastoralis.
- De acceptacione cure pastor(alis) „Queritur a”.
- Contra magna et superflua edificia.
- De Sacramento.
- De Focaristis „Recedite”.
- Contra dictum meum tercium.
- Videntur fornicarij presbiteri.
- Ut que circa materiam notiorum.
- Quinque puncta, primum dictum.
- Suppono hec duo.
- De symonia in Teutonico.

Transtulit eciam de vulgari in Latinum duos libros Johannis Rusebroec scilicet „De ornatu spiritualis desponsacionis” et „De gradibus scale amoris”. Scripsit eciam valde multas epistolas doctrina et devocione plenas ad diversas personas in Latino et in Teutonico, que simul apud aliquos in duobus voluminibus habentur. Scripsit eciam super diversos casus responsa secundum iura canonica ac patrum statuta, que similiter in eisdem voluminibus continentur.

4. In het Leven van Dier de Mudén worden eenige bijzonderheden genoemd, die we in de andere Vitae niet vinden; opvallend is b.v. dat volgens Dier Groote's verblijf te Munnikhuizen vijf jaar heeft geduurd, terwijl de dichter van de Berijmde Vita hem daar acht jaar laat doorbrengen. We wijzen daarop alleen, omdat het van belang is voor de dateering van het begin van Groote's prediking: „Post conversionem suam latuit magister Gherardus quinque annis, laborans interiorem suum hominem reformare ad similitudinem Dei, ad quem creatus fuerat. Deinde ordinatus Dyaconus cepit predicare vulgo verbum Dei” (Scriptum p. 5). Wat de geschriften van Groote betreft, Dier maakt vooreerst melding van het liber „De matrimonio”: „Ipso tempore perrexit Parisios in habitu penitenciali sive abiecto, emens ibidem multos libros, de quibus nostra libraria est ditata et exposuit pro eis aurum copiosum quod poterat implere cruselinum ex quo vinum bibitur, ut audivi ab ore illius, qui secum tum comitabatur ex iussione magistri Andreae Kreyneck, qui pro tunc stetit Parisiis, ad quem magistrum Andream postmodum scripsit magister Gherardus librum de matrimonio” (Scriptum 5). Als een bijzonderheid wordt ook verhaald, dat Groote bij zijn bezoek

aan Johannes Ruusbroec een „sermoen” heeft gehouden over de vreeze des Heeren: „Visitavit etiam dominum Johannem Ruusbroec priorem domus Regularium Viridis Vallis in Brabantia prope Bruxellam, ubi sermonem dicitur fecisse de timore Domini” (Scriptum 5). We weten niet, of Grootte deze toespraak op schrift heeft gebracht; vermoedelijk is dat niet het geval; waarschijnlijk moeten we zelfs aan een eigenlijke toespraak niet eens denken en bedoelt Dier de Muden alleen, dat Grootte met de Broeders van Groenendaal een vroom gesprek heeft gevoerd over het onderwerp: de vreeze des Heeren. Dat deze vaker het onderwerp was van de gesprekken van Grootte’s vrienden, blijkt ook uit deze mededeeling: „Erat in domo predicta vicarie sancti Pauli quedam camera, in qua habitantes cum domino Florencio solebant facere admonitiones, informantes advenientes ad timorem et amorem Dei” (Scriptum 8). Opmerkelijk is ook, dat Dier de Muden slechts van één Ruusbroec-vertaling spreekt: „Transtulit etiam magister Gherardus librum de spirituali desponsatione in latinum, quem ipse dominus Johannes prefatus ediderat in teutonico” (Scriptum 5). In de opsomming van de Nederlandsche vertalingen der kerkelijke gebeden is hij echter nog uitvoeriger dan Horn: „Tempore autem quo a predicatione cessavit, transtulit horas beate virginis, septem psalmos penitenciales et officium defunctorum a latino in teutonicum; addens ad aliquos psalmos difficiles aliqualem glossam pro faciliori intelligentia. Credo etiam, quod ipse letanias ad septem psalmos penitenciales composuit. Et hac translatione et letaniis devote sorores iam utuntur” (Scriptum 6). Over de befaamde preek in Utrecht wordt slechts met een enkel woord gerept: „Predicavit etiam clero Traienctensi in generali synodo et fuit sermo contra Focaristas” (Scriptum 5), maar wel worden dan weer enkele voorvallen opgesomd, waaruit blijkt, welke tegenwerking Grootte bij zijn prediking te verduren had; o.m. wordt de ketter Bartholomeus in Kampen genoemd en de strijd dien Grootte tegen hem heeft gevoerd samen met den lateren prior van Windesheim, Wernerus Kinckamp: „Et quia Wernerus Kinckamp, postmodum primus prior in Wyndesem, tunc autem lector in scholis Campensibus, opponebat se simul cum magistro Gherardo isti heretico, expulsus est extra oppidum Campense. Unde etiam magister Gherardus scribit de eo: „Wernerus passus est qualia antiqui Sancti” (Scriptum 6). Verder wordt melding gemaakt van een brief van Grootte aan den Prior der Karthuizers over de priesterwijding van Heer Florens: „Dominus Florentius. . . . quem magister Gherardus fecit ordinari presbiterum, mittens eum ad episcopum Wormaciensem, credo ad vitandam symoniam, scribens pro eo ad Priorem Carthusiensem, ut promoveret eum seu

eidem assisteret, asserens eum esse virum simplicem et rectum". (Scriptum 7). Dat Groote zich niet alleen een strengen leefregel oplegde, maar ook nauwkeurig aantekening hield van zijn vorderingen en tekortkomingen in het geestelijk leven, blijkt duidelijk uit deze mededeeling in het Scriptum: „Ipse magister Gherardus colligaverat quasdam scedulas in quibus annotaverat peccata sua, precipiens districte suis discipulis, quod eo mortuo, traderent eas ignibus, quod et fecerunt, licet quibusdam hec combustio displicuit, sperantibus ac confidentibus se invenisse in hiis scedulis multas revelationes magistri Gherardi a Deo ostensas" (Scriptum 9).

5. Het Leven door den Nederlandschen Anonymus bevat voor ons doel geen directe aanwijzingen, doch we meenden het volledigheidshalve toch te moeten vermelden. De schrijver legt vooral den nadruk op Groote's liefde voor de eenzaamheid en voor het gebed, waarin hij zooveel troost en zoetheid vond; hij prijst in hem de liefde voor de armoede in spijs en drank, in kleding en woning, want het eenige ideaal van Groote was: „die werlt toe versmaen ende Christum na te volgen in armoeden ende in verworpenheit ende voert ander menschen toe trecken ende toe wijsen in den wech der salicheit overmits syne zuete predicacie ende leer". Groote verliet de eenzaamheid van Munnikhuizen dan ook alleen, omdat „hier te lande doe groet gebrec was der gueder predickars, die alsoe leefden als sy leerden; daerom waert hem geraden, dat hij hem solde breken uytter enicheit ende pijnen hem dat woert Godes toe predicken". Vanzelfsprekend wordt er ook op gewezen, dat Groote bij het uitoefenen van zijn predikambt veel tegenwerking ondervond „want hier te lande was nargent een guet cloester noch vergaderinge anders dan die Kartusers". Zakelijke gegevens vinden we hier nog veel minder dan in de Berijmde Vita; heel deze schets is niets anders dan een verheerlijking van Groote en eigenlijk nog meer van zijn stichting, zooals vooral blijkt uit de verklaring van Groote's woorden: „Als ic hierbaven come, so wil ic die bloemkens hier nedersenden" daer meende hij die jonferkens mede, die Gode solden dienen in enen oetmoedighen kuyschen leven."

6. Zooals we boven reeds zeiden, stelt het leven van den zoo met boeken bekenden Badius Ascensius ons voor het onderzoek naar Geert Groote's geschriften geheel en al teleur. Hadden we niet de boven reeds vermelde verzekering van Geert Groote, dat hij zorgvuldig op schrift stelde, hetgeen hij in het openbaar verdedigde en leerde, dan zouden in Badius' leven zelfs alle aanwijzingen ontbreken. Nu hebben we in de mededeeling over zijn

optreden in het openbaar tenminste iets, al is ook dit weinig en na het hier reeds vermelde nauwelijks nog vermeldenswaard.

In verband met zijn studie te Parijs noemt hij Geert Grootte „acri ingenio et indefatigabili studio praeditus” en zegt, dat hij van Parijs teruggekeerd „doctrinae et eruditionis acceptae omnibus mirificum dedit specimen, disputando, percunctando, interpretando et docendo”, dat hij vervolgens naar Keulen vertrokken, daar „modo cum doctis viris congressus modo publice profitens ac praelegens magnum nominis sui accepit incrementum”. Na het verhaal zijner bekeering zegt hij nog, dat Geert Grootte „ut instructor esset ad vitam regularem ducendam et aliis praedicandam” niet slechts naar Munnikhuizen, maar ook naar Groenendaal toog en hij van Ruusbroec vooral „eruditior et ad sanctiorem vitam ducendam et praedicandam aliis animatio effectus Daventriam rediit: ubi religiosorum et sacerdotum bonorum et doctorum consilio ad praedicationem divini verbi est accinctus, acerbissimus foeneratorum, adulterorum, sacerdotum concubinariorum, et plurium beneficiorum inutilium possessorum reprehensor; iuventutis autem utriusque sexus prudentissimus, ad castam vitam, mundani luxus et diabolicae perfidiae contemptum, exhortator; per Traiectensem fere dioecesim, etiam in Hollandia, verbum dominicum seminans”. Hier wordt dus wel zeer nadrukkelijk melding gemaakt van zijn preeken, meer in het bijzonder tegen de „focaristae,” tegen den woeker enz. maar het blijft voor de geschriften van Grootte een vage aanduiding. Badius sluit met de vermelding, dat Florens Radewijnsz en vele anderen zich bij Grootte aansloten „hoc praedicandi, orandi, docendi, exhortandi sanctissime et austerissime vivendi, et mundi, ac quicquam eius esset, contemnendi studio in eo perspecto”.

7. De mededeelingen, die Joannes Busch ons over de geschriften van Geert Grootte geeft, zijn wel niet overvloedig, maar toch zeer belangrijk. In het „Liber de viris illustribus” worden de volgende werken genoemd of in fragment weergegeven:

In hoofdstuk 30 wordt de bekeering van Henricus de Huxaria verhaald. Aan deze bekeering heeft Geert Grootte meegewerkt door het schrijven van een brief, die door Busch gedeeltelijk wordt meegedeeld. In de uitgave van Prof. Dr. W. Mulder, S.J. is dit brief 22. (Gerardi Magni Epistolae, quas ad fidem codicum recognovit annotavit edidit Willelmus Mulder S.J. Antverpiae 1933). Zooals bij de bespreking der brieven nader wordt meegedeeld, bestaat van dezen brief in een handschrift te Münster een uitgebreider redactie.

Hoofdstuk 32 handelt over het leven van Wernerus Keynkamp, met name over zijn standvastigheid ten tijde der vervol-

ging. In dit hoofdstuk wordt een gedeelte weergegeven van Grootte's brief aan Stefanus, pastoor te Lochem (bij Mulder 52) en een gedeelte van een brief aan Werner zelf (bij Mulder 50).

Hoofdstuk 37 beschrijft het arbeidzame leven van Henricus de Wilsem, die zich vooral verdienstelijk maakte door het afschrijven van boeken. Onder die boeken zijn de volgende geschriften van Grootte:

Magistrum Gerardum Magnum de nativitate Domini.

Eundem de collocacione cure pastoralis.

Eundem de matrimonio et de scismate.

Eundem de cura pastoralis non acceptanda.

Eundem de paupertate.

Het volgende hoofdstuk handelt over Bertoldus ten Have, die door Geert Grootte bekeerd werd van de ijdelheden dezer wereld. Busch geeft Grootte's brief aan ten Have weer (bij Mulder 56). In hetzelfde hoofdstuk wordt ook een fragment gegeven van den brief, dien Grootte ten gunste van Bertoldus ten Have schreef aan den proost in Eemsteyn. (bij Mulder 40).

In hoofdstuk 52 geeft Busch den brief weer, dien Grootte schreef aan Johannes ten Water (bij Mulder 29). Uitvoerig schrijft Busch over zijn vroegeren leermeester, den rector der Zwolsche School: Johannes Cele. In hoofdstuk 69 vinden we een gedeelte der correspondentie van Grootte met Cele (bij Mulder 10, 64, 14); ook wordt in dit hoofdstuk in fragment weergegeven de brief ad Curatum Zwollensem (bij Mulder 31).

Het „Liber de origine moderna devotionis” vangt aan met de beschrijving van Grootte's werkzaamheid als prediker. Busch somt in het eerste hoofdstuk o.m. de plaatsen op, waar Geert Grootte het woord Gods verkondigd heeft: Utrecht, Deventer, Zwolle, Kampen, Amersfoort, Amsterdam, Haarlem, Gouda, Leiden, Delft, Zutphen „ceterisque similibus, ubi animarum salutem sua ex praedicatione sperabat affuturam.” Van belang is vooral hoofdstuk 3, dat handelt over de verdediging van het gemeenschappelijk leven door Geert Grootte tegen de vele aanvallen, die de Broeders van het gemeene leven te verduren hadden, vooral van de zijde der bedelorden. Grootte besteedde toen te Deventer den kansel — aldus Busch — en betoogde daar in het openbaar, dat de bedelmonniken verkondigers waren van een valsche leer en dat het leven der Broeders in overeenstemming was met den geest van het evangelie en van de kerk. Zooals we verder nog zullen zien, vermeldt Bunderius onder de werken van Grootte ook een geschrift: *De vita in communi degentium* en het is niet onwaarschijnlijk, dat met dezen titel de redevoering is bedoeld, die Grootte in Deventer heeft gehouden. We komen daarop na-

der terug. Verder zij nog vermeld, dat Busch hier opnieuw den brief noemt, dien Grootte schreef aan pastoor Reynerus te Zwolle, om dezen te waarschuwen tegen den Augustijnner-eremiet Bartholomeus.

Tenslotte hebben we aan Busch nog een bericht te danken, waardoor we de gegevens aangaande Grootte's liturgische vertalingen kunnen aanvullen; Busch noemt n.l. ook de vertaling van de Getijden: *De eterna Sapientia*. Sprekende over den oorsprong der moderne devotie en over de vurigheid der zusters van het Meester-Geertshuis te Deventer, zegt hij o.m.: „Profunde enim humilitatis proprie mortificationis interne devocionis et vere sanctitatis vividum exemplar cunctis se prebent per orbem beginis et sororibus devotis, unde omnes per istam provinciam devotarum sororum congregaciones et in Diepenvene, Bronopia, Jherusalem et Bethania sanctimoniales ceteraque regularissarum monasteria sancte observacionis discipline et fervoris originale mumpserunt exordium. Non enim a fervore spiritus et bonis exercitiis inter operandum cessare consueverunt, sed Horas beate Virgines, de sancto spiritu, de eterna sapientia, septem psalmos et vigiliis ceteraque similia, materna lingua iuxta M. Gerardi translationem sorores, simul collaborantes, pariter devote legere et sine superfluis confabulationibus devotius orare, usque hodie in usum duxerunt” (Chron. Wind. Ed. Grube, p. 255).

8. We mogen a priori wel veronderstellen, dat Mombaer ook Grootte's werken zal citeeren; wel vinden we diens geschriften niet in de *Tabula librorum praecipue legendorum*, maar in het *Rosetum* zelf wordt Grootte verschillende malen genoemd. We citeeren volgens de uitgave van Milaan. (*Rosetum exercitiorum spiritualium et sacrarum meditationum, materia praedicabili admixtum, Auctore Johanne Mauburno bruxellensi. . . . Nunc recens castigatum auctumque Scholiis Annotationibus Indicibus. Iussu Reverendiss. in Christo Patris et D. D. Seraphini Merlini Ravennatis Canonice Regul. Congregationis Lateranensis Abbatis Generalis. Opera vero Basilii Serenii Mediolanensis, eiusdem Congreg. Canonici Presbyteri. Milan. 1603. In-folio 737 p.p.*).

Handelend over de noodzakelijkheid der meditatie, weerlegt Mauburnus verschillende objecties. Van sommige gebeden, die worden toegeschreven aan S. Augustinus, wordt — met een beroep op Geert Grootte — gezegd, dat ze niet authentiek zijn: „Quod si instetur de orationibus in Manuali et Soliloquio Augustini positis, respondet de illis, magnus ille Gerardus magnus, quia non tales tractatulos composuerit Pater Augustinus, sed hic inde

collectos eos dicit, ex eius dictis; ut et hoc probabile est, ex diversitate finis et originalibus locis (23a). Vgl. Pierre Debongnie a.w. p. 65 en 251. Over de authenticiteit van sommige boeken spreekt Groote o.m. in een brief aan Willem Vroede (Mulder Brief 8). Het is echter niet zeker, dat Mombaer dezen brief bedoelt.

Naar het tractaat „De quattuor meditabilibus” wordt meermalen verwezen: „Ut latius et subtilius deducunt magister Gherardus magnus in quattuor meditabilibus et venerabilis Gerson in De mystica Theologia” (24b). „Et quia amor in affectiones magis erumpit, quanto curiosius rem intuetur, liberat a phantasmatis quae multis fuere gravium periculorum graves occasiones: ut Gerson et magister Gerardus Groet testantur (428b). „Et qui in consideratione abundare volet, legat mag. Ger. Groet in quattuor meditabilibus; ubi materiam latam praestat...” (455a). „Quae tamen sunt ad quattuor illa magistri Ger. magni meditabilia, reducibilia, quia prophetiae et figurae contextuntur in veteri pagina (499a).

Op de Conclusa wijzen wel de volgende plaatsen: „Quod missam audientes presertim intelligentes et litterati non debent privatas suas orationes dicere: sed sub silentio et contemplatione eam audire, praecipue orationes, Epistolam et Evangelium etc. Nihil itaque, iuxta Mag. Gerardum Magnum, aliud tunc legendum...” (116b). „Valde ergo indevotae mentis, non ostendere reverentiam externam pariter et mentalem, ut notat Mag. Gerardus Magnus (117a).

Mauburnus raadt zijn lezers aan, om in tijden van geestelijke dorheid zijn toevlucht te nemen tot bepaalde uitwendige oefeningen, waardoor de ziel gemakkelijker weer wordt opgewekt tot vurigheid: „Tertio poterit homo excutere torporem, aliqua exercitatione corporali. Crebro ex corporis dispositione immutatur. Hinc suasit Magister Gerardus Magnus, quod in devotionis absentia, fierent aliqua exercitia corporalia, per que ad devotionem excitaretur anima...” (83a). Vermoedelijk doelt Mauburnus hier op den bekenden brief De Patientia. Groote geeft daar o.m. dezen raad: „Tristibus enim solitudo in ocio vel ipsum ocium, quia tunc omnes tristium instant et supernatant ymagines, maxime adversatur. Unde desolatis, melancholicis, temptatis, pusillanibus et tristibus labor omnis, precipue tamen Scripturarum leccio notabiliter, ut in pluribus, videtur sublevamen esse et refugium efficax. Sed illis, qui mala habent capita, labor manuum magis proficit cum iocunda meditatione, quam frequens leccio” (Mulder Ep. 62 p. 233). Dezelfde gedachten vinden we ook in den brief Ad quemdam temptatum, waar we o.m. lezen: „Multum etiam iuvat labor continuus sine ocio vel torpore, vel labor manuum vel alius in quibus homo in-

tente conversetur et avertatur mens a suggestionibus et ab intrinsecis locutionibus inimici ad operalia" (Mulder, Ep. 71 p. 299).

Nog wijst Mauburnus op het voorbeeld van Geert Grootte, waar hij spreekt over de voorbereiding tot de H. Communie. „Praeparationem remotam Magister ille venerandus Gerardus Groet observabat, qui per duos aut tres dies ante communionis diem, de nulla alia quam de huius Sacramenti materia loqui volebat" (215a). Des te merkwaardiger is dit getuigenis, omdat we in Grootte's Conclusa et Proposita hieromtrent niets lezen. Tenslotte vermelden we nog de volgende verwijzing naar een van Grootte's brieven „Similiter in horologio aeternae sapientiae sub imaginatione ista referuntur, ubi agitur de morte, de quo capitulo scripsit in epistola quadam magister Gerardus Groet dicens: Lege capitulum de morte." (712a). Deze brief is de reeds meer genoemde Epistola ad Johannem ten Water waar Grootte zegt: „Rogo te, gira oculum tuum ad me modicum et lege capitulum de arte moriendi, sive de morte quod habetur in „Horologio eterne sapiencie" lege, rogo, bis vel ter" (Mulder, Ep. 29 p. 127).

SAMENVATTEND OVERZICHT

Als besluit van het eerste hoofdstuk kunnen we thans het volgende samenvattend overzicht geven van Grootte's geschriften, die we in de oudste bronnen vermeld vinden of waarnaar verwezen wordt.

Beteekenis der afkortingen in de volgende lijst.

- A. = Berijmde Vita; het cijfer geeft den versregel aan.
- T. = De Vita door Thomas; het cijfer geeft de blz. aan in Pohl, VII.
- H.V. = De Vita door Horn; het cijfer geeft de blz. aan in Deel VI van Ned. Arch. v. Kerkgesch.
- H.L. = De lijst van Grootte's werken opgesteld door Horn.
- D. = Scriptum van Dier de Muden; het cijfer geeft de blz. aan in de uitgave van Dumbar.
- J.B. = Het leven door Judocus Badius Ascensius.
- C.B. = Chronicon van Busch en diens Liber de reform. monast. Ed. Grube. Halle 1886.
- R.M. = Rosetum van Mauburnus.

CONCLUSA ET PROPOSITA.

Norma vivendi: T (55).

Tractatus conclusionum; regulae religiose vivendi: H.V. (351, 359).

Ut notat mag. Gerardus. R.M. (116b, 117a).

BRIEVEN.

Algemeene verwijzingen als: epistolae; epistolae (valde) multae; epistolae salutare, notabile, devotione plenae, etc.: A (224); T (48, 66, 68, 483) H.V. (341, 346, 348); H.L.

Nader bepaalde brieven:

Epistola ad sacerdotes in Amsterdam (d.i. Mulder 51). T (48).

Epistola quaedam (d.i. Mulder 24). T (65).

Epistola ad mag. Guilh. Cant. Paris. (d.i. Mulder 20) H.V. (346).

Epistola, in qua ait: multi me circumstant latratus (d.i. Mulder 54) H.V. (348).

Epistola ad sacerdotes in Amsterdam (d.i. Mulder 51) H.V. (348).

Epistola ad fratres in Viridi Valle (d.i. Mulder 24) H.V. (351).

Epistola quaedam (d.i. Mulder 24) H.V. (354).

Epistola ad episcopum Hubertum (onbekend) H.V. (369).

Epistola, in qua Gerardus scribit: Wernerus passus est etc. (d.i. Mulder 52) D (6).

Epistola ad priorem Carthusiensem (deze brief was vermoedelijk ingesloten bij een brief: ad Henricum de Lippia, Mulder 6; nu echter onbekend) D (7).

Epistolae: 10, 14, 21, 22, 29, 31, 40, 50, 52, 56, 64, 73 bij Mulder. C.B.

Epistola, in qua agitur de authenticitate quarumdam orationum (d.i. Mulder 8) R.M. (23a).

Epistolae, in quibus agitur de utilitate exercitationis corporalis (d.i. Mulder 62, 71). R.M. (83a).

SERMOENEN EN TRACTATEN:

De Focaristis: A. (120); T. (76); H.V. (345); H.L.; D. (5); J.B.

Videntur fornicarii presbiteri
Contra dictum meum tertium
Ut que circa materiam noteriorum
Quinque puncta

} H.L.

De Matrimonio: H.L.; D. (4); C.B.

De Paupertate: H.L.; C.B.

De locatione curae pastoralis: H.L.; C.B.

De acceptatione curae pastoralis: H.L.; C.B.

De quattuor generibus meditabilium: H.L.; R.M.

De nativitate Domini: C.B.

De simonia in Teutonico: H.L.

Contra magna et superflua edificia: H.L.

De Sacramento: H.L.

Meer algemeene verwijzingen:

Utiles tractatus: T. (483).

Nonnulla opuscula ex dictis sanctorum: T. (66); H.V. (355).

Multa devota exercitia: T. (55).

Exercitia spiritualiter conversandi: H.V. (351).

Dicta: T. (67); H.V. (350).

Scedulae (post mortem eius combustae): D. (9).

Assignare solebat negotia occurrentia: T (67).

RUUSBROEC-VERTALINGEN:

Ornatus desponsationis: T. (484); H.L.; D. (5).

De gradibus amoris: T. (484); H.L.

LITURGISCHE VERTALINGEN:

Horae beatae Virginis: T. (484); H.V. (349); D. (6); C. B.

Septem psalmi poenitentiales: H.V. (349); D (6); C.B.

Officium Defunctorum: H.V. (349); D. (6); C.B.

Officium de Spiritu Sancto: H.V. (349); C.B.

Officium de Sancta Cruce; H.V. (349).

Officium de Aeterna Sapientia: C.B.

Glossae in Teutonico: H.V. (349); D. (6).

Litaniae :D. (6).

HET GETUIGENIS DER BIBLIOGRAFEN

De kataloog van Trithemius

De voornaamste bron voor de Middeleeuwsche literatuurgeschiedenis is wel het groote verzamelwerk van Johannes Trithemius: „De Scriptoribus Ecclesiasticis”. Juist omdat dit werk door de latere bibliografen zoo veelvuldig is gebruikt, zullen we ook in het verdere vervolg dezer Geert-Groote-studie bij de vele dubia, die er heerschen ten aanzien van diens geschriften, telkens weer moeten vragen: Wat zegt tenslotte Trithemius? en vooral: Welke waarde mogen we hechten aan zijn opgaven? Vooraf een enkel woord over het ontstaan van zijn werk.

Trithemius, die in 1462 te Tritenheim geboren werd, deed in 1482 zijn intrede in de Benedictijnerabdij te Sponheim, waar hij reeds het volgend jaar, hoewel nog geen priester, tot abt werd gekozen. In deze hoedanigheid heeft hij veel gedaan voor den wederopbloei van het vervallen klooster. Vooral was hij een bevorderaar der wetenschap: deugd en wetenschap moesten in iederen kloosterling onafscheidelijk verbonden zijn. Met name het afschrijven van boeken was een werk, dat hij zijn kloosterlingen gaarne aanbeval. Zoo werd de kloosterbibliotheek van Sponheim beroemd en vele geleerden, die studie wilden maken van een of ander onderwerp, kwamen tot Trithemius om oriënteerende inlichtingen. Die vele aanvragen nu schijnen de aanleiding te zijn geweest tot het schrijven van zijn groote werk: *De scriptoribus Ecclesiasticis*; in 1487 begint hij met dien arbeid en na zeven jaar, in 1494, is het werk voltooid.

Niet minder dan 962 schrijvers worden door Trithemius behandeld; het werk begint met de leerlingen der Apostelen en het is „bij” tot het jaar 1494. Bij een zoo groote uitgebreidheid van de stof, moeten we a priori al vreezen, dat de schrijver niet altijd even critisch te werk is gegaan.

En in zijn voorwoord vestigt Trithemius er dan ook de aan-

dacht op, dat de opgave van zijn boektitels niet altijd overeenstemt met de vermelding van anderen: er heerscht in dit opzicht zooveel verscheidenheid, dat hij soms dien titel moest kiezen, die hem het meest waarschijnlijk voorkwam. Van de wetenschappelijk beroemde mannen heeft hij alleen diegenen opgenomen, wier geschriften hem bekend waren; anderen, wier geschriften hij niet kon achterhalen, heeft hij overgeslagen; dat laatste geldt ook van vele zijner tijdgenooten. Deze bekentenis boezemt wel vertrouwen in, maar van den anderen kant blijkt toch, dat zijn werk veel historische onnauwkeurigheden bevat, die wel op rekening zullen komen van de door hem geraadpleegde bronnen. Wat die bronnen betreft, ons interesseert het vooral, dat Trithemius zegt, het werk van Johannes Busch te hebben gelezen. In de Opera historica van Trithemius (Frankfort 1601) Pars I, p. 163 is nl. in den Catalogus illustrium Scriptorum ook opgenomen „Arnoldus a Busco, canonicus regulae Sancti Augustini, monasterii Windeshemensis in diocesi Traiectensi et aliquanto tempore Prior in Sulda . . .” en aangaande hem zegt Trithemius: „Legi volumen illud quod scripsit de viris illustribus ordinis sui et Monasterii Windeshemensis lib. I, de origine quoque modernae devotionis et reformationis ordinis sui lib. I Epistolam prolixam proficiendi in religione. Cetera quae scripsit in manus nostras non venerunt.” (Sanderus heeft er al op gewezen, dat met Arnoldus a Busco zeker Johannes Busch bedoeld is. Zie Bibl. Belg. p. 22). Na boven aangehaald getuigenis verwondert het ons eigenlijk, dat Trithemius over Grootte's geschriften niet beter is ingelicht. Vooreerst toch is die lijst opvallend kort; van de tractaten „De Focaristis” wordt niets vermeld; weliswaar kunnen die ingesloten zijn bij de titels „Sermones varii” en „Alia multa”, maar ook daarop mogen we toch niet al te veel afgaan, want dat zijn tenslotte bij Trithemius gemeenplaatsen. Maar wat we in Trithemius' lijst van Grootte's werken vooral moeten betreuren is: dat hij slechts bij één titel een incipit vermeldt; en waar hij bij zijn opgaven de initia wél zoo veel mogelijk aangeeft, is dat een reden te meer, om aan zijn titels geen onbeperkt vertrouwen te schenken. Men is geneigd, zegt Silberagl, te veronderstellen, dat Trithemius die werken, waarvan hij het incipit opgeeft, zelf heeft gezien of in bezit had (vgl. Johannes Trithemius. Eine Monographie von Dr. Isidor Silberagl. Regensburg. Druck u. Verlag von Georg Ioseph Manz. 1885, S. 64).

De geschriften van Grootte vinden we in Trithemius' Liber de Scriptoribus Ecclesiasticis (Basilei 1494) op fol. 93^v; ze worden voorafgegaan door een Elogium, waarin de groote geleerdheid en vermaardheid van den schrijver worden geroemd; dat Elogium heeft overigens geen bijzondere waarde, want met een dergelijke

lofprijzing leidt Trithemius al zijn „scriptores” in. „Was die Darstellung betrifft, aldus Silbernagl (a.w. S. 63), so giebt Trithemius zuerst den Namen und Stand des Schriftstellers an, preist dann dessen Gelehrsamkeit und literarische Thätigkeit, womit hie und da auch ein kurzer Lebensabrisz verbunden wird, und zählt hierauf dessen Werke einzeln mit ihrer Titeln und Büchern auf. Am Schlusse fügt er die Zeit hinzu, in welcher der Schriftsteller gelebt hat.”

Wanneer we derhalve aan de lijst van Trithemius, zoover het Groote's werken geldt, geen absoluut gezag toekennen, dan wil dat vanzelfsprekend allerminst zeggen, dat we daarmee in 't algemeen zijn autoriteit willen betwisten. Dr. B. Kruitwagen O.F.M. getuigt: „Wanneer ik bij de beoefening van de middeleeuwsche Latijnsche philologie van een werk ooit voordeel en genoegen heb gehad, dan is het van „De Scriptoribus ecclesiasticis” van Trithemius. Voor de middeleeuwsche litteratuurgeschiedenis is het geschrift een ware goudmijn vooral om de initia (beginwoorden) die Trithemius zooveel mogelijk bij ieder werk aangeeft. Maar daarom behoeft men toch alles wat Trithemius zegt zoo maar niet voetstoots aan te nemen. Al zijn berichten moeten integendeel gecontroleerd worden, vooral omdat zijn werk door latere schrijvers dikwijls zonder eenig critisch oordeel is gebruikt” (Kruitwagen: Gerard van Saint-Quentin en Petrus van Kamerijk in Neerlandia Franciscana, Dl. III (1920), blz. 203—214).

De lijst van Groote's werken bij Trithemius is als volgt:

Gerardus magnus Daventriensis; natione teutonicus; diocesis Traiectensis: vir tam in divinis scripturis quam in iure canonico egregie doctus; ingenio subtilis, sermone scholasticus: qui domum fratrum quos de communi vita nuncupant Daventrie primum instituit. Scripsit non spernende lectionis plura opuscula, quibus ingenium suum exercitans nomen suum ad noticiam posterioritatis transmisit. Erat enim non solum doctrina, sed etiam vita religiosa et laudabili conversatione in tota Germania nominatus. De cuius opusculis ista ferunt:

De contractibus et usuris. Lib. I.

De institutione novitiorum. Lib. I.

De locatione curae pastoralis. Lib. I. Quaerit. an quis possit.

De conversatione interna. Lib. I.

De regimine monialium. Lib. I.

De incommoditatibus matrimonii. Lib. I.

Epistolarum ad diversos. Lib. I.

Sermones varii. Lib. I.

Et alia multa.

Moritur sub Wencislao imperatore, et Urbano papa sexto;

anno domini Mill. CCCLXXXIII; Indictione VII aetatis suae. XLIII anno.

De kataloog van Rooklooster

Een belangrijk document, ook voor de kennis van Groote's geschriften, is een kataloog van het Rooklooster, die voorkomt in *Ms. Weenen, Nat. Bibl. (vroeger Fidei Kommissbibl. Ms. 9373)*.

Wanneer we dit geschrift een belangrijk document noemen, dan moeten we er toch aanstonds aan toevoegen, dat door de onderzoekingen van P. Dr. van Mierlo S.J. is gebleken, dat we aan dezen kataloog niet diè groote waarde mogen hechten, die sommige geleerden er aanvankelijk aan hebben toegekend. Wat toch is het geval? Sinds eenige tientallen van jaren hebben verschillende geschiedvorschers naspeuringen gedaan naar een kataloog, die op het einde der 15e eeuw vervaardigd moet zijn in het klooster Sint Martensdaal bij Leuven en die de titels bevatte van alle handschriften, die toentertijd in de Nederlandsche kloosterbibliotheken aanwezig waren. Dat een dergelijke kataloog moet hebben bestaan, weten we door verschillende vermeldingen van geschiedschrijvers o.a. van Miraeus en Sanderus; we weten het bovendien door een aantekening in een Hadewychhandschrift, dat berust op de Universiteitsbibliotheek te Gent onder nr. 941 (gewoonlijk Hadewychhandschrift C genoemd). Aan den binnenkant van het bovenplat van dit handschrift staat nl., behalve een inhoudsopgave, ook een Elogium van Jan van Leeuwen over Hadewych: De B. Hadewige de Antverpia en bij deze laatste woorden staat aangeteekend: „Sic cognominatur in Catalogo msstor. variarum Bibliothecarum Belgij, scripto circa an. 1487; forma oblonga: qui servatur apud Martinienses Lovanij quique testatur eius Visiones etiam Latine et Eplas. Proverbia (quae hic desunt) Rythmos et easdem Visiones lingua Brabanto-Belgica extare in Carthusia Zelemensi prope Diestemium.” Welnu, omdat deze post over Hadewych ook voorkomt in den kataloog van Rooklooster en er woordelijk mee overeenstemt, zoo besloot o.a. Dr. de Vreese, zullen ook de andere posten er wel mee overeenkomen en bezitten we dus feitelijk in den kataloog van Rooklooster het oudste register van alle gezamenlijke handschriften, in de middeleeuwen op onze kloosterbibliotheken aanwezig.

Zooals gezegd, kwam P. Dr. van Mierlo op grond van een uitvoerige studie van het handschrift tot een andere bevinding (zie zijn artikel: Een katalogus van handschriften in *Ons Geestelijk Erf*. Dl. II, (1928), blz. 275-303). Het lijkt ons niet noodig, zijn betoog hier in bijzonderheden weer te geven; wel echter achten we het wenschelijk, met het oog op het gebruik, dat we

zelf in deze studie van den kataloog zullen maken, de uitkomst van zijn onderzoekingen hier kort samen te vatten.

Welnu, uit den proloog, die in het handschrift voorkomt op fol. 1^r en v, blijkt vooreerst, dat de schrijver van den proloog ook de schrijver is van heel het register; hij zegt nl. „hoc opus consummavi”. Verder noemt hij den kataloog een „*regstrum universale*”, omdat hij allerlei schrijvers heeft bijeengebracht, vooral die uit het register van Sint Martensdaal en ook omdat de kataloog vervaardigd is op grond van een onderzoek van verscheiden bibliotheken. De alphabetische naamlijst van de schrijvers die later met hun werken volgen, staat op fol. 2—20. Uit den proloog blijkt ook reeds, dat de kataloog van Rooklooster geen afschrift is van dien van Sint Martensdaal; immers onder de „*libri illustrium virorum*”, waaruit het register werd samengesteld, wordt ook Johannes Trithemius genoemd, wiens „*liber de scriptoribus ecclesiasticis*” eerst in 1494 verscheen; Trithemius werd dan ook zoo goed als geheel overgenomen. P. Dr. van Mierlo besluit daaruit terecht, dat de kataloog van Rooklooster ons dus geen getrouw beeld geeft van het register van 1487; de samensteller heeft ook andere repertoria gebruikt. Hoe de juiste verhouding van de twee documenten is, valt moeilijk te bepalen; misschien zijn eenige posten zoo goed als woordelijk uit den kataloog van St. Martensdaal overgenomen, zooals de aangehaalde post over Hadewych. Vooral zal het register van Sint Martensdaal benut zijn voor de aanwijzing van de bibliotheken. In den kataloog van het Rooklooster wordt nl. gewoonlijk door lettergrepen en letters vermeld, in welke bibliotheken de werken aanwezig zijn. We vinden die tafels van teekens op fol. 20—21. Eerst vinden we een tafel van lettergrepen: *prima tabula sillabarum*; *huius tabule signa in sequentibus sunt sillabe quibus denotantur diversa loca terre Gelrensis, Coloniensis, Clevensis, Trajectensis*. Dan volgt een tafel van letters: *secunda tabula literarum*; *huius tabule signa in sequentibus sunt litere quibus diversa loca signantur Brabantie, Flandrie, Hannonie, Leodii, Namurcii, Mechlinie*. In den proloog wordt echter gezegd, dat men aan deze afkortingen en teekens niet te veel waarde mag hechten. Op fol. 26—41 volgt een lijst van de werken, die in het Rooklooster zelf aanwezig waren; hier wordt bij elk werk de bibliotheekplaats vermeld. Het voornaamste deel van den kataloog is de „*index illustrium scriptorum*” fol. 41—382, de lijst van beroemde schrijvers met hun werken; P. van Mierlo bewijst t.a.p., dat deze lijst niet in eenmaal is geschreven, maar dat we er een oudere laag in moeten onderscheiden, die door dezelfde hand later werd aangevuld. Daarop volgt nog een lijst van legenden van Heiligen: „*Sanctorum vite sive legende*” en een lijst van anonieme werken:

„Tractatus ignoto auctore”; dit gedeelte staat op fol. 382—438. P. van Mierlo heeft ook berekend, dat de kataloog van het Rooklooster niet vroeger voltooid kan zijn dan in 1538; de samensteller ervan is waarschijnlijk Antonius Geems of Gentius; de samensteller van het register van Sint Martensdaal moet Geeraard Roelants zijn (zie over hem: Paul Lehmann in Hist. Jahrbuch, Bnd. 40 (1920), S. 51).

Over de geschiedenis van het Rooklooster en de daar aanwezige boeken lezen we bij van Heussen in de vertaling van van Rhijn: Oudheden en Gestichten van het Bisdom Deventer, Dl. II, blz. 116 v. het volgende: „Het Rooklooster bij Brussel in Soniënbosch onder het bisdom van Mechelen is eerst een kluis van eenen Eremijt geweest en in 't jaar 1370 opgebouwt. Naderhand is het in een klooster van Reguliere Kanonniken verandert; en in 't jaar 1417 zoo wel als het klooster van Groenendale daar het een lit van was met het kapittel van Windeshem vereenigt. Dit konvent heeft een groot getal handschriften of ongedrukte boeken.” In een noot op blz. 223 wordt hieraan toegevoegd: „die Geschriften (bestaan) voor 't grootste gedeelte in allerhande levens van Heiligen. Dit heb ik goedgevonden hier bij te voegen; opdat de eene of andere Leezer de moeite niet zoude neemen van daar andere soorten van kostelijke handschriften te gaan zoeken.” Thans zijn van het Rooklooster, dat door Jozef II werd opgeheven, nog slechts enkele gebouwen over.

Dat Geert Grootte betrekkingen onderhield met Rooklooster, weten we uit zijn brief aan Willem Oude Scute, wien hij o.m. den raad geeft om bevriend te blijven met Groenendaal en Rooklooster, ook al zou daar iemand zijn, die hem vijandig gezind was: „Et maxime sitis unitus illis de Viridi Valle et de Rubea Clusa. Et si quis particularis homo aliquit contra vos, quod absit, habeat in predictis monasteriis, nolite averti a specie propter individuum. Iocunde cum individuo transite. Forte et illud est vobis utilius amicioribus.” (Mulder Ep. 61 p. 230).

Behalve de lijst van anonieme tractaten, die door P. Dr. v. Mierlo werd meegedeeld in Ons Geestelijk Erf Dl. IV (1931) blz. 84—102 en 316—357, is de hier besproken kataloog van Rooklooster nog niet uitgegeven. Door de vriendelijke bemiddeling van het Ruusbroec-Genootschap te Antwerpen ontvingen we echter een fotocopie van den post over Geert Grootte, die in den kataloog voorkomt op fol. 144^r en ^v; uit dezen post blijkt, dat ook hier de kataloog van Trithemius in zijn geheel is overgenomen. Toch is deze lijst van Grootte's werken een zeer belangrijke bron voor de kennis van zijn geschriften; want al werd Trithemius overgenomen, er zijn aan zijn opgaven toch zooveel nieuwe titels toegevoegd, dat we werkelijk van een nieuwe bron mogen spreken.

De lijst is als volgt:

Gerardus magnus. daventriensis, natione theutonicus, dyocesis traiectensis, sermone scholasticus, in divinis scripturis et in iure canonico egregie doctus, qui domum fratrum quos de communi vita nuncupant primus instituit daventrie. Erat non solum doctrina sed etiam eius vita religiosa. Moritur sub Wencislao imperatore et Urbano papa 6° anno 1384 indictione 7 aetatis sue 44.

De contractibus et usuris I.

De instructione novitiorum I. In nomine domini ingredi monasterium. a

De locatione curae pastoralis I. Queritur an quis possit. v. S. da.

De conversatione interna I.

De regimine monialium I.

De incommoditatibus matrimonii I. a. ffon. da. z. V.

Epistolarum ad diversos I. ffon. da. e. V.

Sermones varii I. ffon. da. S.

Concordantie evangelistarum de passione domini. da.

De cura non acceptanda ad quemdam iuvenem 24 annorum. Principium queritur a me cur dissuadeam. da. e. ffon. G.

Dan volgt onder in den rand van fol. 144^r door dezelfde hand bijgeschreven:

v. § Una epistola Gerardi groot. T. 10.
Epistola ad quemdam multum temptatum.
v. Contra detractionem.

Op fol. 144^v.

Da. G. Tres tractatus ad beguttas de symonia cavenda in acceptatione personarum.

Cam. De vita activa.

a. S. da. e. § Liber contra fornicatores sacerdotes aliter contra focaristas. Recedite recedite. T. 29.

a. da. Scriptum cuiusdam contra librum de focaristis.

da. Responsio magistri gerardi ad obiecta.

e. De intrantibus religionem.

ffon. De decem preceptis.

ffon. z. Dyalogus de magistro gerardo groot Domino Florentio et sociis eius. Principium (staat verder niets)

Tractatus eius de astrologia.

- V. Contra contrahere volentem.
 V. § De paupertate voluntaria in die palmarum sermo. Videat paup. A 27.
 da. S. § De scismate. Magister et pater reverende.
 J.17.

Ter verklaring der teekens. Het paragraafteeken voor sommige titels, door ons als § weergegeven beteekent, dat het werk in het Rooklooster aanwezig is. De achter die titels staande letters en cijfers beteekenen de bibliotheekplaats in Rooklooster. Het door ons als z weergegeven teeken wil zeggen: Vallis Sancti Martini in Lovanio, monasterium regularium (ex cuius registris haec tabula scripta est.) Verder: a = Antverpie apud Carthusienses; v = Vlierbakum, benedictini prope Lovanium; S = Septem fontium in Zonia, regulares, prope alsemberge; da = Daventrie in domo fratrum clericorum de communi vita; G = Gandavi apud carthusianos; V = Viridisvallis monasterium in Zonia prope bruxellam; Cam. = Campus est monasterium cisterciense prope bercam; e = endovie, regulares, prope endoviam; ffon. = fontis beate marie prope Arnhem regulares.

(Vgl. verder voor de teekens in den kataloog: Ons Geestelijk Erf, IV (1930) blz. 86 vv.)

De kataloog van Carnificis-Bunderius

Behalve de katalogen van Sint Martensdaal en Rooklooster is er, in de 16e eeuw, nog een derde verzamelkataloog vervaardigd van alle handschriften, die omtrent het jaar 1500 in de bibliotheken van België en van de naburige landen aanwezig waren.

Deze kataloog werd begonnen door Guilhelmus Carnificis (Willem Vleeschhouwer), die afkomstig was van Gent en later in het Dominicanenklooster zijner geboortestad subprior was en lector theologiae. Dat hij als kenner van bibliotheken een goeden naam had, blijkt wel vooral uit het eervolle verzoek, door Paus Clemens VII aan hem gericht, om nl. samen met den Pauselijken commissaris Johannes Heytmers in de bibliotheken van Frankrijk een onderzoek in te stellen naar geschriften, die wellicht van belang konden zijn voor de Pauselijke bibliotheek. Carnificis moet een groot aantal bibliotheken bestudeerd hebben en de bibliographie, door hem begonnen, was dan ook reeds zeer omvangrijk, toen hij in 1525 stierf. Na zijn dood werd het werk voortgezet door een ordesgenoot Johannes Bunderius (Johannes van den Bundere), eveneens in Gent geboren, later lector theologiae en prior in het Dominicanenklooster aldaar, en in 1557 overleden. Over hun leven en werken lezen we het volgende bij Quétif en Echard, *Scriptores ordinis praedicatorum II* (1721):

„F. Guilhelmus Carnificis, lingua patria Vleeschhouwer, Flander Gandavensis ortu et professione suaeque domus multoties supprior, sacrae theologiae lector et Winocibergi (d.i. Bergues Saint-Winoc) sodalium aliquando prior, ineunte saeculo XVI floruit, antiquitatis studiosissimus. Qua de causa bibliothecas Belgii vicinarumque regionum Galliae, Germaniae et Angliae perlustravit codicumque ms. in illis servatorum catalogum accuratum sibi comparavit, quem dum concinnare et in ordinem redigere aggrediretur, morte raptus praematura complere non potuit, sed ab eius morte Johannes Bunderius sodalis absolvit. Obiit apud suos anno MDXXV, die XXIII Nov.” (pag. 61) en verder over Johannes Bunderius nog: „Index codicum M.S. in bibliothecis Belgii vicinarumque provinciarum anno M.D. adhuc extantium ab eo concinnatus ex schedis et annotatis Guillelmi Carnificis nostri de quo supra ad 1525, qui summa diligentia non solum bibliothecas fere omnes Belgii, verum etiam vicinarum provinciarum Galliae, Germaniae et Angliae lustrarat, quotquot in singulis codices in scriptis annotarat, sed morte praeventus in ordinem redigere non potuerat.” (pag. 160).

Hoewel de oorspronkelijke kataloog van Carnificis-Bunderius verloren is gegaan, kunnen we ons van het werk der twee Gentsche Dominicanen toch nog eenigszins een beeld vormen, omdat de gegevens herhaaldelijk benut zijn door latere bibliografen uit de 17e eeuw. Zij hebben de gegevens van Bunderius, zij het ook met eenige vrijheid, overgenomen. De eerste, op wien weer de anderen steunen, is Aub. Miraeus (Le Mire). Een proeve van reconstructie geeft Paul Lehmann in zijn artikel: *Quellen zur Feststellung und Geschichte mittelalterlicher Bibliotheken, Handschriften und Schriftsteller*” in *Hist. Jahrbuch* Bnd. 40 (1920), S. 44—105. We vinden daar tevens een alfabetische lijst van bibliotheken, die door de twee Dominicaner-bibliografen werden bestudeerd en uit deze lijst blijkt wel, welk een kostbaar document met den kataloog van Bunderius is verloren gegaan. „Ist es auch zuviel gesagt, aldus Lehmann, wenn Petrus de Alva von den beiden Sammlern einmal erklärt: *peragrarunt totam Germaniam, Belgium et Galliam, ein ander Mal: peragrarunt omnes Germaniae bibliothecas, so darf man Carnificis und Bunderius doch eine im 16 Jahrhundert wohl beispiellose Kenntnis von Handschriftensammlungen zuschreiben*” (Lehmann S. 98).

De titel van den kataloog, die meer dan 619 bladen telde, wordt in de bronnen verschillend weergegeven: *Bibliotheca manuscriptorum Belgii, Germaniae et Galliae; Bibliotheca ms. omnium mss. Belgii (et provinciarum); Index mss. codicum per Belgium vicinasque provincias; Index mss. codicum in Bel-*

gium extantium e.a. Op het werk van Carnificis-Bunderius berusten de latere bibliographieën, die werken van Geert Grootte vermelden.

De lijst van Aubertus Miraeus

We geven eerst de Lijst van Aubertus Miraeus, die op pag. 57 van zijn *Bibliotheca Ecclesiastica, Pars altera* (Antverpiae 1649) over Bunderius het volgende zegt: „Collegerat quoque indicem codicum mss. per Belgium vicinasque provincias, alphabeti serie, ex scedis Guilelmi Carnificis Gandensis, itidem Dominicani, qui illustriores Belgii, Germaniae, Galliae, Angliaeque bibliothecas ante exortam saeculo superiori haeresim sedulo excusserat. Vidi indicem illum Antverpiae apud Lucam Opmerium Delfium, sed dolendum est thesaurum illum plagio aut alio nescio quo fato perisse. Bene tamen accidit Belgis nostris, quod eorum scripta potissimum ex eodem indice excerpserim, quae a me accepta Possevinus in *Apparatum Sacrum* et Valerius Andreas in *Bibliothecam Belgicam* suis locis retulerunt. Similis catalogus manuscriptorum librorum per Belgium extat Lovanii in coenobio S. Martini.” Ook in zijn „*Elenchus historicorum Belgii nondum typis editorum*” (Antverpiae 1606) maakt Miraeus melding van den kataloog van Bunderius: „Johannes Bunderius Gandavensis, Dominicanorum in patria prior, ex scriptis Johannis Carnificis, eusdem instituti sodalis, manuscriptorum in Belgio vicinisque provinciis codicum indicem concinnavit, quem Bruxellis ms. adservat Lucas Opmerus, i.c.

Antonius Sanderus, die in zijn *Bibliotheca Belgica Manuscripta* ook de handschriften vermeldt, die in het jaar 1640 in het bezit waren van Aubertus Miraeus, noemt daar ook: „*Excerpta ex Johannis Bunderii Bibliotheca Belgica M.S. Ex quibus multa ab eodem Miraeo missa ad Antonium Possevinum, quae eadem ipse in suum Apparatum Sacrum retulit.*” (Sanderus. *Bibl. Belg. Ms. Pars II*, p. 158).

Miraeus heeft derhalve den kataloog van Bunderius gezien en benut; ook draagt hij blijkens de aangehaalde woorden kennis van het bestaan van den kataloog van St. Martensdaal; dien van Rooklooster evenwel schijnt hij niet te kennen. Zijn lijst van Grootte's werken vinden we in de *Bibliotheca Ecclesiastica*, Cap. 444; p. 263:

Gerardus Magnus. Daventriae ad Isalam fl. in Germania nostra inferiore natus, adolescens Lutetiae in Sorbona sacris litteris ac pietate instructus, aequalibus vitae ac doctrinae exemplum mirificum dedit. Ad suos reversus, Ultrajectensem et Aquisgranensem Canonicatus, ut vocant, obtinuit. His opimis beneficiis ecclesiasticis denuo abdicatis, Clericos seu Fratres

vitalis communis in patria instituit, qui scholas Latinas iuventuti aperiret et non bonis tantum litteris, sed et bene vivendi moribus discipulos instituerent. Quod institutum postea per Germaniam inferiorem latissime propagatum fuit. Scripsit:

Protestationem de veridica praedicatione;

Conclusa et Proposita;

item de studio sacrorum librorum;

quae tria opuscula leguntur typis edita cum operibus Thomae Kempensis;

Reliqua eius opera in bibliothecis variorum apud Belgas coenobiorum extant manuscripta: videlicet

De contractibus et usuris;

De institutione Novitiorum;

De locatione curae pastoralis;

De incommoditatibus matrimonii;

De Focariis;

Contra Turrim Trajectensem;

De paupertate;

De quattuor generibus meditabilium;

De vitio detractiois;

Sermones de nativitate Christi, de die Palmarum, et alii;
Epistola de scismate et aliae ad diversos: de Simonia, de beneficiis curatis, de cohabitatione et exercitiis devotorum;

Concordia evangelistarum de passione Domini;

Commentarius in lectiones officii ecclesiastici de defunctis;

De compunctione et eruditione scholarum, et alia.

Ex his non pauca extant Lovanii ad S. Martinum, in Rubea et Viridi Valle prope Bruxellam, Huij apud Cruciferos, Coloniae et Lierdae apud Cartusianos et alibi.

Idem Gerardus Johannis Rusbrochii Ornatum spiritualis desponsationis et librum de XII virtutibus aliaque eiusdem scripta ex Teutonico in Latinum transtulit: quae versiones in Viridi Valle et Namurci apud Cruciferos manuscriptae leguntur. Ad meliorem vitam anno 1384, die 20 Augusti aetatis suae 44, transiit; a Thoma Kempensi, Joanne Buschio, Judoco Badio, aliisque eximie laudatus.

Op deze lijst komen derhalve de volgende nieuwe titels voor: Contra turrim Trajectensem; De compunctione et eruditione Scholarum; De beneficiis curatis; De cohabitatione et exercitiis devotorum; Commentarius in lectiones officii ecclesiastici de defunctis; de vertaling van Ruusbroec's Vanden XII Dogheden en van alia eiusdem scripta.

De lijst van Possevinus

Vervolgens geven we de lijst van Groote's werken, ontleend aan Anton. Possevini *Apparatus Sacer* (Coloniae Agrippinae MDCVIII). Op pag. 634 van Pars I geeft Possevinus niet meer dan de lijst van Trithemius. De gegevens van Bunderius, die Possevinus ontving door bemiddeling van Miraeus, vinden we in een tweede lijst, voorkomend in het Appendix, toegevoegd aan Pars I. In deze lijst staan twee evidente fouten: bij De scismate wordt vermeld ms. in monasterio septem fratrum apud Bruxellam; dit moet natuurlijk zijn septem fontium; vervolgens kunnen we den titel *Ad Regulas de Simonia* ook veilig veranderen in *Ad Begutas de Simonia*.

Over Possevinus en zijn veelzijdigen arbeid worden we uitvoerig ingelicht door Carlos Sommervogel S.J.: *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*, tom. VI, c. 1061—1093, waar we over *Apparatus Sacer* o.m. het volgende lezen: „Possevin y passe en revue, par ordre alphabétique, plus de huit mille auteurs, dont il retrace la vie et les opinions et indique les ouvrages. Quels que soient les défauts d'un pareil travail, on n'en doit pas moins reconnaître que Possevin a beaucoup contribué à faciliter l'étude et les progrès de l'histoire littéraire" (c. 1083). Possevinus geeft de volgende werken van Groote op:

Gerardus Cognomento Magnus, Daventriensis scripsit:

De contractibus et usuris lib. I

De institutione novitiorum lib. I. ms. in Rubra Valle apud Bruxellam.

De locatione curae pastoralis. ms. in Bethleem apud Lovanium. Iam quaeritur, an quis possit.

De conversatione interna lib. I

De regimine monialium lib. I

De incommoditatibus matrimonii lib. I. ms. in Rubra Valle et Lovanii ad S. Martinum.

De Focaristis. ms. in Rubra Valle.

De scismate epistolam. ms. in monasterio Septem Fratrum (lees: Fontium) apud Bruxellam et in Carthusia apud Distemium Brabantiae oppidum.

Ad Regulas (lees: *Begutas*) de *Simonia*, ms. in monasterio Septem Fontium.

De quattuor generibus meditabilium. ms. in Hernensi Carthusia apud Alostum.

Concordiam evangelistarum de passione Domini. ms. Daventriae apud fratres Hieronymianos.

Contra quendam volentem matrimonium contrahere. ms. in Viridi Valle et in Carthusia Lierdensi.

- Tractatum de beneficiis curatis. ms. in monasterio Sept. Font.
 De cohabitatione et exercitiis devotorum. ms. ibidem.
 De vitio detractationis. ms. in Herne.
 Epistolas ad diversos. mss. Huij apud Cruciferos, Gandavi in Carthusia, in monasterio Septem Fontium et in Zelem.
 De recusatione status presbyterii. ms. Delphis apud Hieronymianos.
 De pretiositate vestium. ms. Dinesfurti apud Franciscanos.
 De revocatione lapsi. ms. Lierdae et Huij apud Cruciferos.
 In lectiones mortuorum ut vocant. ms. Coloniae in Carthusia.
 Tractatum de paupertate. ms. in Viridi Valle et in monasterio Septem Fontium.
 Cordiale quattuor novissimorum. ms. Embricae apud Franciscanos. Quod tamen alii Gerardo Vliedherovio (Bedoeld is Gerardus van Vliedershoven) ascribunt.
 Adhortationem, ne quidam pergat ad terram infidelium, manuscriptum in Zelem et in monasterio Septem Fontium.
 Epistolam ad amicum infirmum. ms. Gandavi, Brugis et Bruxellae in Carthusiis.
 Sermonem de nativitate Christi. manuscriptum in Zelem.
 Sermonem in die Palmarum. ms. Leodici ad sanctum Jacobum et in Viridi Valle.
 In librum fratris Johannis Rusbrochii, qui dicitur Ornatus spiritualis desponsationis. ms. Namurci apud Cruciferos.
 In librum eiusdem Rusbrochii de duodecim virtutibus. ms. ibidem.
 Contra turrim Traiectinam. ms. in monasterio Septem Fontium et Daventriae apud Hieronymianos. Caeterum opera eius omnia adservari solent Delphis apud Hieronymianos et Traiecti ad D. Virginis. Ita Joannes Bunderius in Indice.

Deze lijst geeft derhalve de volgende nieuwe titels: Contra quemdam volentem matrimonium contrahere; De recusatione status presbyterii; Epistola ad amicum infirmum; Adhortatio ne quidam pergat in terram infidelium; De pretiositate vestium; Cordiale quattuor novissimorum.

De eerste lijst van Valerius Andreas

Thans volgt de lijst van Groote's werken, ontleend aan de eerste uitgave van Valerius Andreas' Bibliotheca Belgica (Lovanii 1623) p. 316—318. In zijn voorwoord aan den lezer maakt hij met lof melding van allen, die reeds vóór hem zich dienstelijk hebben gemaakt voor de Bibliotheca Belgica. Die lof geldt vooral Bunderius: „Plurimum vero laudis invenit Johannes Bunderius, ex ordine S. Dominici, scripto Librorum Manuscriptorum Indice, quos in Bibliothecis Belgicis aut ipse viderat

aut exstare noverat: cujus labor indicem fecit plurium scriptorum Belgarum, quos hic suo loco recenseo, beneficio v.r. et cl. Auberti Miraei, qui excerpta suppeditavit, quando index ipse periit vel plagio aut alio nescio quo malo fato". Over Valerius Andreas en zijn werkzaamheid vinden we gegevens in de Biographie Nationale de Belgique I, 281 ss., waar we over zijn Bibliotheca Belgica o.m. lezen: „elle tire son importance du nombre et de la richesse des notices. . . . Sans entrer dans les détails on serait fondé à la critiquer principalement sur deux points: la citation inexacte d'une foule d'ouvrages, surtout par rapport à la langue dans laquelle ils ont été écrits et l'absence de jugements, qui éclairent le lecteur sur le mérite relatif des écrivains les plus distingués dans chaque genre" (285).

Hij vermeldt de volgende werken van Grootte:

De contractibus et usuris. lib. I.

De institutione novitiorum. lib. I. Ms. in Rubra Valle apud Bruxellam et in bibliotheca publica Ultraiectina.

De locatione curae pastoris. ms. in Betlehem apud Lovanium. Incipit Quaeritur, an quis possit.

De incommoditatibus matrimonii. lib. I. ms. in Rubra Valle et Lovanii ad s. Martinum.

Contra quendam volentem matrimonium contrahere. Ms. in Viridi Valle.

De Focariis. Ms. in Rubra Valle et in bibliotheca publica Ultraiectina.

Contra turrin Traiectensem. Ms. in VII Fontium monasterio apud Bruxellam et olim Daventriae apud Hieronymianos.

Tractatus de paupertate. Ms. in Viridi Valle et in VII Fontium monasterio.

Sermo in die palmarum. Ms. Leodici ad S. Jacobum et in Viridi Valle.

De IV generibus meditabilium. Ms. in Hernensi cartusia iuxta Alostum.

De vitio detractionis. Ibid. et Lovanii ad S. Mart.

Sermo de nativitate Christi. Ms. olim in Zelemensi Cartusia apud Diestemium.

Epistola de schismate. Ibid. et in monasterio VII Fontium.

Ad beguttas de simonia. Ms. in VII Font. monast.

Tractatus de beneficiis curatis. Ms. ibidem.

De cohabitatione et exercitiis devotorum. Ibid. Ms.

Epistolae ad diversos. Mss. ibid. et Huij apud Cruciferos, Gandavi in Cartusia et iuxta Diestemium in Zelemensi Cartusia.

Epistola ad quendam vehementer tentatum. Lovanii ad S. Martinum.

Concordia Evangelistarum de Passione Domini. Ms. Olim Daventriae apud Fratres.

In lectiones mortuorum, ut vocant. Ms. Coloniae in Cartusia.

Cordiale IV novissimorum, Ms. Embricae apud Minores. Alii Gerardo Vlindershovie adscribunt.

De revocatione lapsi. Ms. Lierdae in Cartusia et Huij apud Cruciferos.

In librum Joan. Ruysbroeckii, qui dicitur Ornatus spiritualis desponsationis. Ms. Namurci apud Cruciferos.

In lib. eiusdem Ruysbroeckii, De XII virtutibus Ms. ibidem.

De compunctione et eruditione scholarum. Ms. Lovanii ad s. Martinum.

Haec et plura per Belgium Mss. *vidit et observavit Joan. Bunderius in indice.*

Er is echter van Valerius Andreas' Bibliotheca Belgica een *editio renovata* (Lovanii 1643); hier vinden we de lijst van Groote's werken op p. 277. Deze lijst bevat eenige nieuwe titels, nl.: *De vita in communi degentium*; *Tractatus de gradibus ecclesiasticorum* en *De Communione*. Wat de laatste twee betreft, zegt Valerius Andreas in de lijst zelf, die te hebben ontleend aan een kataloog van Egmond; welken kataloog hij bedoelt, is niet duidelijk; in zijn voorwoord zegt hij daarover niets. Bij de bespreking van de titels zullen we op den kataloog van Egmond nog terugkomen. Aan Petrus van Beeck, van wien Valerius Andreas ook melding maakt in het Elogium, ontleent hij in deze tweede lijst twee titels, die we echter reeds kennen uit de lijst van Trithemius, nl. *De conversatione interna* en *De regimine monialium*.

Om verwarring te voorkomen, vestigen we er de aandacht op, dat Foppens in zijn Bibliotheca Belgica, (Bruxellis 1739) Pars I, p. 354 vv. de tweede lijst van Valerius Andreas letterlijk overneemt; alleen het Elogium is bij Foppens iets uitvoeriger. Omdat ons gebleken is, dat Foppens wel eens vergeleken wordt alleen met de eerste uitgave van de Bibliotheca Belgica van Valerius Andreas, drukken we hier ook de tweede lijst af; het Elogium geven we ook volgens Valerius Andreas.

De tweede lijst van Valerius Andreas,
overgenomen door Foppens

Gerardus Magnus, vulgo Groot, Daventrie natus est ad Isalam flu. an. D. MCCCXL

Lutetiae Parisiorum in Sorbona sacris litteris ac pietate instructus, aequalibus vitae et doctrinae exemplum mirificum dedit. Sorbona relicta, ad suos reversus, priusquam vitae sanctiori se

daret, Ultrajecti atque Aquisgrani Canonicus fuit, teste Petro a Beeck in suo Aquisgrano. Quibus beneficiis deinde abdicatis, clericos sive Fratres vitae communis seu bonae voluntatis Daventriae in patria instituit, qui Scholas Latinas juventuti undique ad se confluenti aperirent et non bonis tantum litteris, sed et bene vivendi moribus discipulos instruerent. Verbum dei ferventissime Diaconus tantum praedicabat, teste Christiano Massaeo Chron. lib. XVIII nec sacerdotii suscipere gradum audebat, eo se indignum clamitans, dicere identidem solitus: Pro toto auro arabiae nollem habere curam animarum vel spatio noctis unius. Scripsit plurima, e quibus:

Protestatio de Veridica predicatione

Conclusa et proposita.

De studio in sacris libris.

Leguntur cum operibus Thomae Kempensis typis edita. Reliqua in Bibliothecis Belgicis ante tumultus hosce Mss. extare solebant, ut testatur in Indice manuscr. librorum per Belgium Joannes Bunderius, videlicet:

De Vita in communi degentium mss. apud Regulares Tungrenses.

De Contractibus et usuris, lib. I.

De Institutione Novitiorum, liber I. extat Ms. in Rubra Valle apud Bruxellam, Tungris apud Regulares, in Bibl. publica Ultrajectina.

De locatione curae pastoris. Ms. in Betlehem, apud Lovanium. Incipit: Quaeritur, an quis possit?

De Incommoditatibus Matrimonii liber I. in Rubra Valle et Lovanii ad S. Martinum.

Contra quendam volentem matrimonium contrahere. Ms. in Viridi Valle.

De Focariis, ad Clerum Trajectensem. Ms. in Rubra Valle, in Bibl. publica Ultraject. et apud Regulares Tungris.

Contra Turrim Trajectensem. Ms. olim in VII. Fontium Monasterio apud Bruxellam et Daventriae, apud Fratres.

Tractatus de Paupertate. Ms. in Viridi Valle.

Sermo in die Palmarum. Ms. Leodici ad S. Jacobum et in Viridi Valle.

De IV. generibus meditabilium. Ms. olim in Herinensi Carthusia juxta Anciam.

De Vitio Detractionis. Lovanii ad S. Martinum.

Sermo de Nativitate Christi. Ms. olim in Zelemensi Cartusia, apud Diestemium.

Epistola de Schismate. ad Cantorem parisiensem. Ibid. et in Monasterio VII. Fontium, ac Tungris apud Regulares.

Ad Beguttas de Simonia. Mss. in VII. Fontium Monasterio.
 Tractatus de Beneficiis curatis. Ms. ibidem.
 De cohabitatione & exercitiis Devotorum. Ibidem.
 Epistolae ad diversos. Ibid. et Huii, apud Cruciferos, in
 Cartusia Gandensi et Zelemensi, Tungris apud Regulares.
 Epistola ad quemdam vehementer tentatum. Lovanii ad S.
 Martinum.
 Concordia Evangelistarum de Passione Domini. Ms. olim
 Daventriae apud Fratres.
 In Lectiones mortuorum, ut vocant. Ms. Coloniae in Cartusia.
 Cordiale IV Novissimorum. Ms. Embricae apud Minores.
 Alii illud Gerardo Vlindershovie adscribunt.
 De revocatione Lapsi. Ms. Lierde in Cartusia. et Huii, apud
 Cruciferos.
 In librum Joannis Ruysbroeckii qui dicitur, Ornatus spiritu-
 alis desponsationis. Ms. Namurci, apud Cruciferos.
 In librum ejusdem Ruysbroeckii, de XII. Virtutibus. Ibid.
 De compunctione & eruditione Scholarum, Ms. Lovanii ad
 S. Martinum.
 Haec et plura per Belgium Mss. vidit et observavit Joan.
 Bunderius in Indice. addit his Petrus a Beka, in Aquisgrano:
 De Conversatione interna.
 De regimine monialium.
 Catalogus Bibliothecae Egmondanae.
 Tractatum de gradibus Ecclesiastico.
 De Communionem.

Fabricius, Sweertius, Sanderus

We hebben verder nog geraadpleegd Joh. Alb. Fabricius:
 Bibliotheca ecclesiastica. Deze geeft de lijsten weer van Trithemius
 en Miraeus; nieuwe gegevens voor Groote's geschriften vinden we er niet.

Franciscus Sweertius geeft in zijn werk: Athenae Belgicae sive
 Nomenclator infer. Germaniae scriptorum de werken van Geert Groote op
 pag. 280—281. Deze lijst maakt een weinig betrouwbaren indruk: naast
 „De locatione curae pastoralis” wordt als een afzonderlijk geschrift
 vermeld: Quaeritur an quis possit; dit zijn echter de beginwoorden van
 „De locatione curae pastoralis”. Nieuwe titels komen op deze lijst niet voor.

Sanderus vermeldt in zijn „Bibliotheca Belgica Manuscripta” de
 volgende geschriften van of over Geert Groote:

Onder de handschriften te Utrecht, volgens den kataloog „typis
 Salomonis Rhodii 1608” in folio: Gerardus Groet, De Focariis (Pars
 IIa, p. 79), in quarto: Vita M. Gerhardi Groet. Vita M. Florentii et
 Discipulorum eius (Pars IIa. p. 89).

Onder de handschriften van de bibliotheek te Park: Gerardi de Groot. De Matrimonio. In Charta. (Pars IIa p. 171.)

Onder de handschriften te Tongeren bij de Reguliere kanunniken: Vita Gerardi Magni et Sociorum eius Daventriens. (Pars IIa p. 184); Gerardi Broot (drukfout voor Groot): De quatuor novissimis; Epistolae eius et tractatus varii (Pars IIa, p. 190).

Onder de handschriften, toen nog in het klooster Sint Martensdaal aanwezig: Gerardi Magni seu Groot: Epistola ad quemdam vehementer temptatum, Epistola contra detractionem, Exhortatio ad novitium (Pars IIa p. 215) Thomae a Kempis: Dialogus novitiorum, De vita Gerardi magni, vita Domini Florentii, De discipulis Domini Florentii (Pars IIa p. 224).

Onder de geschriften, die in het jaar 1638 in het bezit waren van R. P. Cornelius Dielman O.E.S.A. worden genoemd: De animarum cura non acceptanda Authore Gerardo Magno: An elocari possit cura animarum cum redditibus et proventibus annexis? Gerardi Groot sive Magni (zie de Lijst van Paquot, die bij deze titels de bibliotheek van P. Dielman noemt).

De lijst van Paquot

Bij Paquot: „Mémoires pour servir à l'histoire littéraire des dix-sept provinces des Pays-bas" (Louvain 1764) vinden we een lijst van Groote's geschriften in Tom. IV, p. 351 ss. Ofschoon deze lijst geen nieuwe titels brengt, lijkt het ons toch nuttig, ze hier volledig af te drukken, omdat bij sommige titels belangrijke opmerkingen worden gemaakt. Paquot wijst er b.v. op, dat De incommoditatibus matrimonii en Contra quemdam volentem matrimonium contrahere twee titels zijn voor één geschrift; en hetzelfde zegt hij ten aanzien van de titels: De animarum cura non acceptanda en De recusatione status presbyterii.

Oeuvres de Gérard le Grand:

Publica protestatio de veridica praedicatione Evangelii quod praedicavit. (Imprimée parmi les Oeuvres de Thomas a Kempis).

Conclusa et proposita, non vota, in nomine Domini a Magistro Gerardo edita. (Ibidem)

De Sacris libris studendis (Ibidem)

On trouve dans le Chron. Windesemense de Buschius p. 15, 16 un fragment d'une Lettre de Gérard à Reinier, curé de Swolles.

Voilà, je pense, tout ce qui a été imprimé des Ouvrages de Gérard. Il est encore Auteur des suivans, qui se trouvoient autrefois en Ms. chez les Clercs de la vie commune à Delft, et dans la Bibliothèque du Chapitre de N.D. à Utrecht.

De vita in communi degentium. — Se trouve aussi chez les Chanoines-Réguliers de Tongres, ainsi que les cinq suivans :

Epistolae ad diversos. Chez les Croisiers de Hui et chez les Chartreuses de Gand et de Zeelhem proche Diest.

De IV Novissimis, Autrement: Cordiale IV Novissimorum. Chez les Cordeliers d'Emmeric. Valère André dit, d'après Possevin, que quelques-uns donnent cet ouvrage à Gérard de Vlindershoven. Il est attribué à notre Auteur dans le Catalogue des Chanoines-Réguliers de Tongres.

De institutione Novitiorum. Au Val-Rouge proche Bruxelles et dans la Bibliothèque publique d'Utrecht. C'est peut-être l'*Exhortatio ad Novitium*, qui se conserve à S. Martin de Louvain.

De Focariis. Adressé au Clergé d'Utrecht. Aux mêmes endroits que le précédent. Je crois que c'est ici celui qui se trouvoit en 1638 chez le P. Corneille Dielman, Augustin, sous ce titre: *De clericis concubinariis*, authore Gerardo Magno. Ce Père avoit aussi *Dicta quaedam et Epistolae Gerardi Magni* et les ouvrages marqués ci-dessous.

Epistola de Schismate. Adressée au Chantre de Paris, dont j'ai parlé plus haut. Ms. à Zeelhem et au Monastère des Sept-Fonts proche Bruxelles.

Epistola ad quemdam vehementer tentatum. A S. Martin de Louvain, de même que les quatre suivans; Cette Lettre est peut-être celle que le P. Possevin désigne sous le titre de *Epistola ad Amicum infirmum*. Mste dans les Chartreuses de Gand, de Bruges et de Bruxelles.

De incommoditatibus Matrimonii, liber unus. Au Val-Rouge. C'est apparemment la même chose que *Contra quemdam volentem matrimonium contrahere*. Ms. au Val.-Verd, et à la Chartreuse de Lire (Lierdensis, Possev.)

De vitio Detractionis. Ms. à la Chartreuse d'Hérines proche Anguien.

De compunctione.

De eruditione Scholarum.

Ad Beguttas de Simonia. Ms. chez les Chanoines-Réguliers des Sept-Fonts, ainsi que les quatre suivans :

Contra Turrim Trajectensem. Autrefois chez les Clercs de la vie commune à Deventer, où se trouvoit aussi le suivant. It. aux Sept-Fonts.

Concordia Evangelistarum de Passione Domini.

Adhortatio ne quidam pergat ad terram Infidelium. Ms. aux Sept-Fonts et à Zeelhem.

Tractatus de beneficiis curatis. Aux Sept-Fonts, avec le suivant.

De cohabitatione et exercitiis Devotorum.

De pretiositate vestium. Ms. chez les Cordeliers d'Amersfort.

In librum Joannis Ruysbroeckii de XII. virtutibus. Chez les Croisiers de Namur.

Liber Joannis Ruysbroeckii, qui dicitur: Ornatus spiritualis Desponsationis, traduit du Flamand. Ibid. Gérard le Grand avoit aussi donné :

Une traduction Latine du Traité de VII gradibus Divini amoris, par le même Ruysbroeck.

De locatione Curae Pastoralis. Ms. au Prieuré de Béthléem proche Louvain, commençant par ces mots: Iam quaeritur, an quis possit. C'est sans doute le Traité qu'avoit le P. Dielman, sous ce titre: An elocari possit cura animarum cum redditibus et proventibus annexis? Gerardi Groote sive Magni.

De animarum cura non acceptanda. Autrement: de recusatione status Presbyterii. Chez le même Père. Gérard n'avoit jamais voulu recevoir la Prêtrise, dont son humilité lui persuadoit qu'il étoit indigne; encore moins auroit-il pû se résoudre à se charger des fonctions pastorales: Pro toto auro Arabiae, disoit-il souvent, nollem habere curam animarum, vel spatio noctis unius.

Tractatus de Paupertate. Au Val.-Verd. et aux Sept-Fonts.

Sermo in die Palmarum. Ibid. et chez les Bénédictins de S. Jacques à Liège.

Sermo de nativitate Christi. Autrefois chez les Chartreux de Zeelhem. M. (Simon) Emtinck, seigneur de Noordwijkerhout, en avoit aussi un exemplaire in – 8° sur velin. (Voyez le catalogue de ses livres publié à Amsterdam en 1753. T. I. p. 246 n. 883).

De quatuor generibus meditabilium. Autrefois Ms. à la Chartreuse d'Hérines.

In Lectiones (Officii) Mortuorum. Chez les Chartreux de Cologne.

De revocatione Lapsi. Chez les Croisiers de Hui et les Chartreux de Lire.

Tractatus de gradibus Ecclesiasticorum. Autrefois à l'Abbaye d'Egmond, où étoit aussi un Traité de Gérard le Grand:

De Communione.

De conversatione interna, liber unus.

De Regimine Monialium, liber unus.

Gérard avoit encore fait une version en langue Teutonique de l'Office de la Vierge et de quelques autres Heures.

Voilà tout ce que je trouve des Ouvrages de Gérard le Grand; Valère André souhaitoit qu'on les publiât pour l'édification du public; ce seroit l'affaire des Chanoines-Reguliers du Chapitre de Windesem, qui regardent Gérard comme leur Fondateur.

De lijst van Bonet-Maury

Tenslotte geven we hier weer de „Liste des oeuvres complètes de Gérard de Groote”, die door G. Bonet-Maury als Appendice is toegevoegd aan zijn werk: Gérard de Groote, Un précurseur de la Réforme au XIVe siècle. (Paris 1878). Deze lijst is opgesteld naar de gegevens van Foppens en Paquot en wordt meegedeeld „sous toutes réserves et sans garantir l'authenticité de tous les écrits de Groote qui lui sont attribués par ces auteurs. Hoewel dus ook deze lijst geen nieuwe titels brengt, is ze toch belangrijk, vooreerst omdat Bonet-Maury een indeeling maakt in uitgegeven en nog niet gepubliceerde geschriften en ook de drukken worden vermeld; en bovendien omdat ook hier bij eenige titels belangrijke noten worden gegeven; zoo schrijft Bonet-Maury eenige geschriften, die gewoonlijk aan Groote worden toegekend, aan Frederik van Heiloo toe; het is echter jammer, dat Bonet-Maury de redenen van die toekenning niet opgeeft.

CHAPITRE I: TRAITÉS ET MAXIMES

§ 1. Traités publiés

„Conclusa et proposita — non vota — a magistro Gerardo edita” publié par Thomas a Kempis — Vita Gerardi Magni, cap. XVIII;

„De Sacris Libris Studendis” publié par Thomas a Kempis, ibidem;

„Publica protestatio de veridica Evangelii praedicatione, quod praedicavit mag. Gerardus” publié par Thomas a Kempis, ibidem;

„Dicta quaedam mag. Gerardi Magni;” publié en partie par Thomas a Kempis, à la suite du „De Sacris Libris Studendis”, et en totalité par le professeur J. Clarisse, dans l’„Archief voor Kerkelijke Geschiedenis” de Kist en Royaards, tome I, pages 361—363, Leide, 1829;

„De Beneficiis curatis” publié par J. Clarisse, dans l’ouvrage cité, tome III pag. 27 à 31, Leide, 1831; (dit moet zijn Bijlage 3 bij Deel III v. h. Archief, blz. 13—27.)

„Articuli”, „Extracta” ou „Nadere Verklaring”, par le même; ouvr. cité, tome VIII, pages 108 à 117, Leide, 1837;

„De Locatione ecclesiarum, sive curae pastoralis”, par le même; ouvr. cité, tome VIII, p. 119—152;

„De matrimonio, sive de incommoditatibus Matrimonii”, par le même; ouvr. cité, tome VIII, p. 155—249;

„De Vijf poente, die meester Geert de Grote in den Volke t’Utrecht predicte”, publié par le professeur W. Moll, dans les „Studien en Bijdragen”, de Moll et de Hoop Scheffer, tome I, p. 404—411. Amsterdam, 1870.

§ 2. Traités inédits

De Vita in communi degentium;

De Contractibus et usuris;

De Institutione novitiorum;

- Contra turrim Trajectinam;
- De Quatuor generibus meditabilium;
- De Vitio detractionis;
- Ad Beguttas de Simonia;
- De Cohabitatione et exercitiis Devotorum;
- Concordia Evangelistarum de passione Domini;
- In Lectiones mortuorum;
- De Revocatione lapsi;
- De Animarum cura non acceptanda, sive de Recusatione status presbyterii;
- De Compunctione;
- De Communione;
- De Conversatione interna;
- De Eruditione scholarum;
- De Gradibus ecclesiasticorum;
- De Pretiositate vestium;
- De Quatuor novissimis, sive Cordiale quatuor novissimorum;
(très-probablement de Gérard van Vliederhoven)
- De Regime sororum, seu monialium; (vraisemblablement de Frédéric van Heilo)
- Ne quidam pergat ad terram Infidelium; (vraisemblablement de Frédéric van Heilo)

CHAPITRE II: SERMONS

§ 1. Sermons publiés

„De Focariis”, seu „contra Focaristas”, publié par Th. A. Clarisse et J. Clarisse, dans l’„Archief” de Kist et Royaards, tome I, Pages 364—379; tome II, p. 307—395; tome VIII, p. 5—107, Leide, 1829 à 1837;

„De Paupertate (in festo Palmarum)”, publié par W. Moll, dans les „Studien en Bijdragen” de Moll et de Hoop Scheffer, tome II, p. 432—469, Amsterdam, 1872;

„Zedelijk toespraak” (Allocution morale), publiée par Van Vloten, dans le „Nieuwe Archief” de Kist en Royaards; tome II, p. 299—307, Leide, 1854;

§ 2. Sermons inédits

„De Navititate Domini”. (Ce sermon se trouvait dans le Couvent des Chartreux de Diest en Brabant)

„De Septem verbis Domini pendentis in cruce”. (Une copie de ce dernier se trouve entre les mains du Dr. Nolte, chanoine honoraire à Darmstadt)

CHAPITRE III: LETTRES

§ 1. Lettres publiées

Lettres et fragments de lettres, publiés par J. Busch, dans le *Chronicon Windesemense*, p. 15, et suiv., 385, etc., 394, etc. 424—426, 510—515, 609—611. — Anvers, 1621;

Deux des lettres précédentes: 1. celle à Werner Keynkamp; 2. celle à J. Cele, ont été réimprimées par J. Revius dans la „*Daventria illustrata*” p. 30 et suiv., Leide, 1651.

Toutes les précédentes ont été reproduites par J. Clarisse, (d’après les Mss. de Groningue et d’Utrecht) dans l’„*Archief*” de Kist en Royaards, t. VIII, p. 252—258 et p. 270—294. Deux lettres nouvelles: 1. *Ad quemdam fratrem infirmum* (Johannem de Arnhem), et 2. *Ad presbyterum* (Henricum Clingebile de Huxaria) ont été publiées par le même J. Clarisse, dans l’ouvrage cité, tome III, p. 1—4 et 5—12, Leide, 1829;

M. le Docteur J. G. R. Acquoy publia, pour la première fois quatorze lettres, tirées du manuscrit de La Haye (no 154¹), sous ce titre „*Gerardi Magni Epistolae XIV*,” Amsterdam, 1857, et les accompagna de notes qui jettent une vive lumière sur la personne de Gerard de Grootte;

M. de Ram, savant paléographe belge, publia d’après deux manuscrits, aujourd’hui brûlés, de la bibliothèque de Strasbourg, huit lettres, sous ce titre: „*Venerabilis Gerardi Magni de Daventria, Epistolae VIII*,” dans le *Bulletin de la Commission royale d’histoire de Belgique*; tome II, serie 3. — Bruxelles, 1861;

M. le docteur Nolte, donna „Sieben Briefe von G. Grootte,” dans le *Theologische Quartalschrift*, tome III, cah. 2. — Tübingen, 1870;

M. le professeur Moll, publia une „Epistele aen eene Clusenersse,” dans les „*Studien en Bijdragen*”, de Moll et de Hoop Scheffer, tome III, p. 434—437; Amsterdam, 1876.

§ 2. Lettres inédites

Le Manuscrit de la Bibliothèque royale de La Haye (no 154¹) contient soixante-quatre lettres de Grootte, dont une trentaine sont encore inédites;

Les manuscrits de la Bibliothèque de Bourgogne à Bruxelles (numéros 3,681 et 11,927) et de la Bibliothèque du séminaire épiscopal de Liège (no 71) contiennent plusieurs lettres de Grootte, qui se retrouvent toutes dans celui de La Haye;

Enfin le manuscrit de la Bibliothèque royale de Hanovre (XIII, 859) contient six lettres de notre auteur, dont trois, qui se trouvaient dans les manuscrits de Strasbourg, aujourd'hui perdus sans retour, et deux inédites, qu'on lira plus loin.

CHAPITRE IV: TRADUCTIONS

Traduction latine du traité flamand de J. de Ruysbroek, intitulé „*Ornatus spiritualium nuptiarum*”;

Traduction latine de l'ouvrage du même auteur, intitulé „*De Septem gradibus Amoris*”;

Traduction latine de l'ouvrage du même auteur, intitulé „*De Duodecim virtutibus*”;

Traduction flamande des „*Psaumes pénitenciaux*,” à l'usage des Béguines de Deventer;

Traduction flamande des „*Heures de la Vierge Marie*”, à l'usage des Béguines de Deventer.

Het getuigenis van Petrus van Beeck
Ofschoon hij eigenlijk niet gerekend kan worden tot de bibliografen van Grootte, willen we hier nog afzonderlijk melding maken van het getuigenis van Petrus van Beeck (a Beka, Becanus). We hebben zijn naam reeds ontmoet in de lijsten van

Valerius Andreas en Foppens: zij beroepen zich op hem, waar ze in hun Elogium er melding van maken, dat Grootte zijn canonicat te Aken opgaf. Bovendien ontleenen ze aan hem de titels: „De conversatione interna” en „De Regimine monialium”. In de eerste lijst van Valerius Andreas (Bibliotheca Belgica 1623) komen deze titels niet voor, hoewel het werk waarin Petrus van Beeck de geschriften van Geert Grootte noemt, reeds in 1620 was verschenen. We mogen daar misschien uit opmaken, dat Valerius Andreas in 1623 het werk van Petrus van Beeck nog niet kende. Petrus van Beeck noemt Grootte's geschriften in zijn geschiedenis van de stad Aken, getiteld: *Aquisgranum*, in het jaar 1620 te Aken verschenen bij Henricus Hulting. We lezen daar:

„His infula spectatis viris alios duos iure annumeraverim doctrina et pietate venerabiles, Gerardum Daventriensem ob vitae sanctitatem appellatum Magnum disceseos Traiectensis Theologum et Canonici iuris peritum Evangelicum oratorem egregium, qui raro exemplo, divitiis, honorum titulis, beneficiorum Ecclesiasticorum opulentiis et prae aliis Canonicatibus Regalis Ecclesiae Aquensis reliquisque saeculi illicibus spreto imitationis humilis vitae Jesu Christi multae sanctae conversationis documenta edidit, instituit clericorum seu fratrum bonae voluntatis citra professionem in Communi viventium ex labore manuum congregationem; religio sacra et institutum Canonico-regularium sub Urbano Papa VI, per eundem rursus reflorescere coepit; ipsique congregatio Windesemensis originem et progressum debet, scripsit de contractibus et usuris, de institutione novitiorum, de conversatione interna, de locatione curae pastoralis, sermones varios, de regimine Monialium, de incommoditatibus matrimonij, Epistolarum ad diversos lib. I.” (Cap. II, p. 32—33).

We zien: Becanus' lijst van met name vermelde geschriften verschaft ons geen nieuws en geeft ons, jammer genoeg, ook geen nadere aanwijzingen. We kunnen in zijn getuigenis alleen een bevestiging zien van Trithemius, want, behoudens de volgorde en het ontbreken van het „alia multa”, geeft van Beeck juist dezelfde lijst als Trithemius. Het Elogium bevat de gewone lofprijzingen, die we ook bij de andere bibliografen aantreffen; alleen willen we er de aandacht op vestigen, dat hier van Grootte gezegd wordt: „imitationis humilis vitae Jesu Christi multae sanctae conversationis documenta edidit”, welke woorden bij Valerius Andreas en Foppens ontbreken. Of we in deze woorden een aanduiding moeten zien voor een afzonderlijk geschrift of geschriften, kunnen we niet uitmaken; we zouden de woorden ook vrij kunnen vertalen als: Grootte heeft veel stichtelijke geschriften nagelaten.

Overigens worden we aangaande de betrouwbaarheid van Petrus van Beeck nader ingelicht door Huyskens, die in zijn „Aachener Heimatgeschichte“ (S. 229) getuigt, dat de auteur blijk geeft vertrouwd te zijn met een zeer omvangrijke litteratuur, met name van het tijdvak der reformatie en contra-reformatie; een restrictie maakt Huyskens voor van Beeck's inlichtingen omtrent de oudere geschiedenis van Aken. „Hinsichtlich der älteren Aachener Geschichte ist vor einer Überschätzung zu warnen. Zwar standen ihm da noch einige wenige, heute nicht mehr erhaltene Quellen zur Verfügung, aber andererseits ist er in der Auslegung der Quellen auch von Irrtümern nicht frei geblieben; jede Nachricht bedarf sorgfältiger Prüfung.“

SAMENVATTING

Als besluit van dit tweede hoofdstuk geven we nu wederom een samenvattende lijst. Waar in deze lijst de naam Valerius Andreas wordt vermeld, bedoelen we, dat het werk genoemd wordt in de eerste uitgave zijner Bibliotheca Belgica (1623); we merkten reeds op, dat de lijst uit de tweede uitgave (1643) letterlijk is overgenomen door Foppens; waar in deze samenvatting dus de naam Foppens staat, bedenke men, dat het getuigenis ook voorkomt in de tweede lijst van Valerius Andreas.

Na alles wat we over de waarde der bibliographieën hebben gezegd, lijkt het wel overbodig, er hier nog aan te herinneren, dat aan deze samenvattende lijst niet hetzelfde gezag kan worden toegekend als aan die, welke we hebben samengesteld uit de gegevens der oudste Vitae. De waardevolste lijst is ongetwijfeld die van Petrus Horn, omdat hij van allen het meest opzettelijk over Groote's werken spreekt en omdat hij ook het best op de hoogte kon zijn van diens litteraire nalatenschap. Dit neemt echter niet weg, dat ook de opgaven der bibliografen haar beteekenis hebben en dat er bij het onderzoek der handschriften rekening mee moet worden gehouden.

PROTESTATIO DE VERIDICA PRAEDICATIONE

CONCLUSA ET PROPOSITA

DE STUDIO IN SACRIS LIBRIS.

Miraeus; Valerius Andreas; Foppens; Paquot; Bonet-Maury.

EPISTOLARUM AD DIVERSOS.

Trithemius; Rooklooster; Petrus a Beeck; Miraeus; Possevinus; Valerius Andreas; Foppens; Paquot; Bonet-Maury.

SERMONES VARI.

Trithemius; Rooklooster; Petrus a Beeck; Miraeus (bij de sermo de paupertate zegt hij: et alii).

DE QUATTUOR GENERIBUS MEDITABILUM.

Miraeus; Possevinus; Valerius Andreas; Foppens (bij de laatste drie de vermelding: ms. in Hernensi Carthusia apud Alostum) Paquot; Bonet-Maury.

SERMO DE NATIVITATE DOMINI (OF CHRISTI).

Miraeus; Possevinus; Valerius Andreas; Foppens (bij de laatste drie de vermelding: ms. in Zelemensi Cartusia apud Diestemium) Paquot; Bonet-Maury.

TRACTATUS DE PAUPERTATE.

Rooklooster (de paupertate voluntaria, in die Palmarum Sermo); Miraeus; Possevinus; Valerius Andreas (bij de laatste twee de vermelding: Ms. in Viridi Valle et in VII Fontium monasterio); Foppens (Ms. in Viridi Valle); Paquot; Bonet-Maury (de paupertate, in festo palmarum).

SERMO IN DIE PALMARUM.

Rooklooster (de paupertate voluntaria, in die Palmarum Sermo); Miraeus; Possevinus; Valerius Andreas; Foppens (bij de laatste drie de vermelding: Ms. Leodici ad S. Jacobum et in Viridi Valle); Paquot; Bonet-Maury (de paupertate, in festo palmarum).

DE MATRIMONIO.

Bonet-Maury (De matrimonio sive de incommoditatibus matrimonii).

DE INCOMMODITATIBUS MATRIMONII.

Trithemius; Rooklooster; Petrus a Beeck; Miraeus; Possevinus; Valerius Andreas; Foppens (bij de laatste drie de vermelding: Ms. in Rubra Valle et Lovanii ad S. Martinum); Paquot (la même chose que Contra quemdam volentem matrimonium contrahere); Bonet-Maury (De matrimonio sive de incommoditatibus matrimonii).

CONTRA QUEMDAM VOLENTEM MATRIMONIUM CONTRAHERE.

Possevinus (Ms. in Viridi Valle et in Carthusia Lierdensi); Valerius Andreas en Foppens (ms. in Viridi Valle).

CONTRA CONTRAHERE VOLENTEM.

Rooklooster (voor den titel staat V: Viridis Vallis monasterium).

SERMO DE FOCARISTIS.

Rooklooster (Liber contra fornicatores sacerdotes); Miraeus (De Focariis); Possevinus (De Focaristis, Ms. in

Rubra Valle); Valerius Andreas (Ms. in Rubra Valle et in bibliotheca publica Ultrajectina); Foppens (vermeldt bovendien nog: Ms. apud Regulares Tungris); Paquot; Bonet-Maury.

ARTICULI, EXTRACTA, OU „NADERE VERKLARING”.

Bonet-Maury.

RESPONSIO AD OBIECTA.

Rooklooster (Scriptum cuiusdam contra librum de Focaris-tis, Responsio mag. Ger. ad obiecta).

DE VIJF PUNTEN.

Bonet-Maury (de 5 poente)

DE LOCATIONE CURAE PASTORALIS.

Trithemius; Rooklooster (Quaeritur, an quis possit); Petrus a Beeck; Miraeus; Possevinus; Valerius Andreas en Foppens (Iam queritur, an quis possit; bij de laatste drie de vermelding: Ms. in Betlehem apud Lovanium) Paquot; Bonet-Maury (de locatione ecclesiarum sive curae pastoralis).

DE LOCATIONE ECCLESiarUM.

Bonet-Maury (de locatione ecclesiarum sive curae pastoralis).

DE CURA PASTORALI NON ACCEPTANDA.

Rooklooster (de cura non acceptanda ad quendam iuvenem 24 annorum. Principium: Queritur a me, cur dissuadeam); Paquot (autrement: de recusatione status Presbyterii); Bonet-Maury (de Animarum cura non acceptanda sive De recusatione status presbiterii).

DE RECUSATIONE STATUS PRESBYTERII.

Possevinus (Ms. in Delphis apud Hieronymianos); Paquot; Bonet-Maury (de Animarum cura non acceptanda sive De recusatione status presbiterii).

TRACTATUS DE BENEFICIIS CURATIS.

Miraeus; Possevinus; Valerius Andreas; Foppens (bij de laatste drie de vermelding: Ms. in VII Fontium monasterio); Paquot; Bonet-Maury (de beneficiis curatis, publié par J. Clarisse, Arch. III, 27).

AD BEGUTTAS DE SIMONIA.

Rooklooster (Tres tractatus ad beguttas de symonia co-venda in acceptatione personarum); Miraeus (de simonia); Possevinus; Valerius Andreas; Foppens (bij de laatste drie de vermelding: ms. in VII Fontium monasterio); Paquot; Bonet-Maury.

DE INSTITUTIONE NOVITIORUM.

Trithemius; Miraeus; Petrus a Beeck; Possevinus (Ms. in Rubra Valle apud Bruxellam); Valerius Andreas (vermeldt bovendien nog: Ms. in bibliotheca publica Ultrajectina); Foppens noemt als derde plaats nog: Tungris apud Regulares); Paquot; Bonet-Maury.

DE INSTRUCTIONE NOVITIORUM.

Rooklooster (de instructione novitiorum. In nomine domini ingredi monasterium).

EPISTOLA DE SCISMATE.

Rooklooster (de scismate: magister et pater reverende); Miraeus; Possevinus en Valerius Andreas (vermelden: Ms. in monasterio VII Fontium et in Zelemensi Cartusia apud Diestemium); Foppens (vermeldt bovendien nog: ms. et in Tungris apud Regulares); Paquot; Bonet-Maury (verwijst naar Busch).

DE REVOCATIONE LAPSI.

Possevinus, Valerius Andreas, Foppens (zij vermelden: Ms. Lierdae et Huy apud Cruciferos); Paquot; Bonet-Maury.

DE CONVERSIONE FRATRIS JOHANNIS TEN WATER PER EPISTOLAM.

Bonet-Maury (verwijst naar Busch).

EPISTOLA AD QUEMDAM FRATREM INFIRMUM.

Bonet-Maury (met de vermelding: publié par J. Clarisse).

EPISTOLA AD AMICUM INFIRMUM.

Possevinus (Ms. Gandavi, Brugis et Bruxellae in Carthusiis). Zie ook: Paquot bij den volgenden titel.

EPISTOLA AD QUENDAM VEHEMENTER TENTATUM.

Rooklooster (ad quendam multum temptatum); Valerius Andreas en Foppens (vermelden: Ms. Lovanii ad S. Martinum); Paquot (cette lettre est peut-être celle que Possevin désigne: Ad amicum infirmum); Bonet-Maury.

DE VITIO DETRACTIONIS.

Miraeus; Possevinus (Ms. in Herne); Valerius Andreas (Ms. in Hernensi Carthusia et Lovanii ad S. Martinum); Foppens (Ms. Lovanii ad S. Martinum); Paquot; Bonet-Maury.

CONTRA DETRACTIONEM.

Rooklooster (voor den titel: V: Viridisvallis).

RUUSBROEC-VERTALINGEN: DE ORNATU SPIRITUALIS DESPONSATIONIS.

Miraeus; Possevinus; Valerius Andreas; Foppens; (bij de

laatste drie de vermelding: Ms. Namurci apud Cruciferos);
Paquot; Bonet-Maury.

RUUSBROEC-VERTALINGEN: DE GRADIBUS AMORIS.

Paquot; Bonet-Maury.

RUUSBROEC-VERTALINGEN: DE DUODECIM VIRTUTIBUS.

Miraeus; Possevinus; Valerius Andreas; Foppens; (bij de laatste drie de vermelding: Ms. Namurci apud Cruciferos);
Paquot; Bonet-Maury.

LITURGISCHE VERTALINGEN.

Paquot; Bonet-Maury (Psaumes penitenciaux; Heures de la Vierge Marie).

IN LECTIONES MORTUORUM, UT VOCANT.

Miraeus (Commentarius in lectiones officii ecclesiastici de defunctis); Possevinus; Valerius Andreas; Foppens; (bij de laatste drie de vermelding: Ms. Coloniae in Carthusia)
Paquot; Bonet-Maury.

CONTRA TURRIM TRAIECTENSEM.

Miraeus; Possevinus; Valerius Andreas; Foppens; (bij de laatste drie de vermelding: Ms. in VII Fontium monasterio et Daventriae apud Hieronymianos of Fratres); Paquot;
Bonet-Maury (Contra turrim Traiectinam).

DE COMMUNIONE.

Foppens (Catalogus Bibliothecae Egmondanae); Paquot;
Bonet-Maury.

DE CONTRACTIBUS ET USURIS.

Trithemius; het werk wordt (zonder eenige nadere aanduiding) op alle lijsten overgenomen, behalve door Paquot.

DE CONVERSATIONE INTERNA.

Trithemius; Rooklooster; Petrus a Beeck; Possevinus; Foppens (ontleent den titel aan Petrus a Beeck); Paquot; Bonet-Maury.

DE REGIMINE MONIALIUM.

Trithemius; Rooklooster; Petrus a Beeck; Possevinus; Foppens (ontleent den titel aan Petrus a Beeck); Paquot; Bonet-Maury (De Regimine Sororum seu monialium met de vermelding: vraisemblablement de Fred. van Heiloo).

TRACTATUS DE GRADIDUS ECCLESIASTICORUM.

Foppens (ontleent dezen titel aan den Catalogus Bibliothecae Egmondanae); Paquot; Bonet-Maury.

DE VITA IN COMMUNI DEAGENTIUM.

Foppens (met de vermelding: Ms. apud Regulares Tungrenses); Paquot; Bonet-Maury.

DE COHABITATIONE ET EXERCITIIS DEVOTORUM.

Miraeus; Possevinus; Valerius Andreas; Foppens; (bij de laatste drie de vermelding: Ms. in monasterio VII Fontium); Paquot; Bonet-Maury.

DE COMPUNCTIONE ET ERUDITIONE SCHOLARUM.

Miraeus; Valerius Andreas; Foppens; (bij de laatste twee de vermelding: Ms. Lovanii ad S. Martinum); Paquot en Bonet-Maury geven 2 titels: *a.* de compunctione, *b.* de eruditione scholarum.

CONCORDIA EVANGELISTARUM DE PASSIONE DOMINI.

Rooklooster (concordantie de passione domini); Miraeus; Possevinus; Valerius Andreas; Foppens; (met de vermelding: Ms. Daventrie apud Fratres Hieronymionos); Paquot; Bonet-Maury.

CORDIALE QUATTUOR NOVISSIMORUM.

Possevinus; Valerius Andreas; Foppens; (alle drie vermelden: ms. apud Franciscanos Embricae; en verder: alii Gerardo Vlindherovio adscribunt); Paquot; Bonet-Maury.

DE PRETIOSITATE VESTIUM.

Possevinus (Ms. Dinesfurti apud Franciscanos); Paquot (Ms. chez les Cordeliers d'Amersfort); Bonet-Maury.

DE DECEM PRECEPTIS.

Rooklooster.

DE VITA ACTIVA.

Rooklooster.

TRACTATUS DE ASTROLOGIA.

Rooklooster.

ADHORTATIO, NE QUIDAM PERGAT AD TERRAM INFIDELIUM.

Possevinus; Paquot; Bonet-Maury (de laatste teekent bij dezen titel aan: vraisemblablement de Frédéric van Heiloo).

DE INTRANTIBUS IN RELIGIONEM.

Rooklooster.

DICTA.

Bonet-Maury.

ZEDELIJKE TOESPRAAK.

Bonet-Maury.

DE SEPTEM VERBIS DOMINI PENDENTIS IN CRUCE.

Bonet-Maury.

Bldz. 63 regel 2 van onderen lees: Het is mij een behoefte,
Mej. Zr. Feugen hier enz.

DERDE HOOFDSTUK

HET GETUIGENIS DER HANDSCHRIFTEN

We hebben voor de vaststelling van Grootte's geschriften tot hier toe nog slechts gebruik gemaakt van de gegevens, die we aantreffen in de oudste Vitae en van het getuigenis der bibliografen. Ter bevestiging en — zoo noodig — ook ter correctie en aanvulling van de voorloopige lijsten, waarmee we de vorige hoofdstukken besloten, willen we in dit derde hoofdstuk het getuigenis der handschriften laten spreken.

Alvorens daarmee een begin te maken, meenen wij evenwel verplicht te zijn, hier eerst een woord van dank te spreken voor de niet genoeg te waardeeren hulp, die we bij het onderzoek naar die handschriften mochten ontvangen van het Instituut voor de Geschiedenis van de Nederlandsche Mystiek aan de Universiteit te Nijmegen. Niet alleen heeft dit Instituut een zeer groot aantal katalogen van handschriftenverzamelingen in binnen- en buitenland ter inzage gekregen, maar ook heeft het, voorzoover mogelijk, alle handschriften naar Nijmegen laten komen, die volgens deze katalogen of volgens andere opgaven werken van Geert Grootte bevatten. Van hetgeen niet bekend was en tot heden geheel of gedeeltelijk ongedrukt bleef, werden foto's gemaakt, thans op genoemd Instituut en ook op den Carmel te Nijmegen bewaard; bij den betrekkelijk korten tijd, dat we over de handschriften zelf konden beschikken, bleken die foto's een groot voordeel. Door Mej. Zr. G. Feugen te Nijmegen, die op zich nam, voor de uitgave van de Verzamelde Werken van Geert Grootte niet slechts de 24 Artikelen, maar ook den Sermo contra Focaristas te bezorgen, werden in verband hiermede tal van handschriften nader beschreven, welke met de Artikelen of den Sermo vaak ook andere werken van Geert Grootte bevatten. Dat ik ook van haar aantekeningen mocht gebruik maken, heeft mijn werk in niet geringe mate vergemakkelijkt. Mej. Zr. Feugen hier mijn oprechten dank te betuigen voor de hulp, mij hierdoor

bewezen. Ook Dom Dr. J. Huijben O.S.B. te Egmond ben ik dank verschuldigd voor de zeer gewaardeerde aanwijzingen, die hij me gaf en voor de hulp, die hij me metterdaad verleende.

Op grond van onze onderzoekingen kunnen we de volgende indeeling maken in de geschriften, die aan Grootte worden toegeschreven.

I. Geschriften, waarvan het auteurschap van Grootte als zeker moet worden erkend.

II. Geschriften, waarvan het auteurschap van Grootte onzeker moet worden genoemd.

III. Geschriften, die *ten onrechte* aan Grootte worden toegeschreven.

We laten hier nu aanstonds de lijst van Grootte's werken volgens deze indeeling volgen. Hoewel deze lijst als conclusie van de volgende besprekingen logisch eerst aan het eind van dit hoofdstuk moest staan, lijkt het ons voor de overzichtelijkheid toch beter: ze reeds hier voorop te plaatsen; uit het volgende moge dan blijken, of de lijst, zooals wij ze geven, juist of althans aannemelijk is.

I. Geschriften, waarvan het auteurschap van Grootte als zeker moet worden erkend.

A. AUTOBIOGRAFISCHE GESCHRIFTEN.

1. *Conclusa et Proposita* (regulae religiose vivendi, devota exercitia; exercitia spiritualiter conversandi).
2. *Publica Protestatio*.

B. BRIEVEN.

1. *De verzamelde brieven*.
2. *Afzonderlijk vermelde brieven*:
 - a) *De institutione Novitiorum* (De intransibus religionem).
 - b) *De regimine Monialium*.
 - c) *De revocatione lapsi*.
 - d) *De conversione fratris Johannis ten Water*.
 - e) *Ad quemdam fratrem infirmum*.
 - f) *Ad quemdam vehementer tentatum*.
 - g) *De vitio detractationis*.
 - k) *De scismate*.
 - l) *Adhortatio ne quidam pergat in terram infidelium*.

C. SERMOENEN EN TRACTATEN.

1. De quattuor generibus meditabilium.
(De Nativitate Domini).
2. De Paupertate.
(Sermo in die Palmarum).
3. De Matrimonio.
(De incommoditatibus matrimonii),
(Contra quemdam volentem matrimonium contrahere); (Contra contrahere volentem?).
4. De Tractaten „De Focaristis“:
 - a) De 24 artikelen.
 - b) Sermo „Recedite“.
 - c) Contra dictum meum tertium.
 - d) Videntur fornicarii presbyteri.
 - e) Quinque puncta
(De vijf punten).
5. De Tractaten „De Simonia“:
 - a) De locatione Ecclesiarum.
 - b) De cura pastorali non acceptanda.
(De beneficiis curatis).
(De recusatione status Presbyterii).
 - c) De simonia ad Beguttas.

D. VERTALINGEN.

1. Ruusbroec-vertalingen:
 - a) Ornatus spiritualis dispensationis.
 - b) De gradibus amoris.
2. Liturgische vertalingen:
 - a) Horae de Domina.
 - b) Horae de Spiritu Sancto.
 - c) Horae de Sancta Cruce.
 - d) Horae de Aeterna Sapientia.
 - e) Vigiliae (Officium Defunctorum).
 - f) Septem psalmi poenitentiales.
 - g) Glossae in teutonico.

E. DICTA.

(Nonnulla opuscula ex dictis Sanctorum).

II. Geschriften, waarvan het auteurschap van Groote onzeker moet worden genoemd.

De Communione.

De Sacramento.

De Conversatione interna. (De Imitatione Christi?)

Contra magna et superflua edificia.
Contra turrim Traiectensem.
De cohabitatione et exercitiis Devotorum.
De vita in communi degentium. (Statuten v.
h. Meester-Geert huis?)
De contractibus et usuris.
De compunctione et eruditione scholarum.
Den Grondsteen der Volmaecktheyt.
De astrologia.
De decem preceptis.
De vita activa.
Concordia Evangelistarum de Passione Domini.

III. Geschriften, die ten onrechte aan
Groote worden toegeschreven.

De pretiositate vestium.
De gradibus ecclesiasticorum.
Cordiale quattuor novissimorum.
De septem verbis Domini in Cruce.
Speculum peccatorum.
Ruusbroec-vertaling: De duodecim virtutibus.

AUTOBIOGRAFISCHE GESCHRIFTEN

CONCLUSA ET PROPOSITA

In de rij van Grootte's werken plaatsen we dit geschrift voorop, want al mogen we het zonder meer geenszins uitgesloten achten, dat Grootte ook vóór zijn bekeering reeds geschreven heeft, we kennen uit dat tijdperk van zijn leven toch geen geschriften van hem en we hebben daarvoor ook zoo goed als geen concrete aanwijzingen. Al de werken, die door de bibliografen worden genoemd, dateeren blijkbaar uit den tijd na zijn bekeering en wat Grootte's mededeelingen zelf betreft, kennen we slechts één uitspraak, waarin hij op een geschrift, dat vóór de *Conclusa et Proposita* is vervaardigd, schijnt te zinspelen, nl. waar hij, sprekend over de astrologie, aan zijn vriend Rudolf van Enteren bekent, dat hij vroeger ook over die dingen heeft geschreven. Of dit het eenige geschrift uit dien tijd is geweest, weten we niet; het lijkt ons weinig waarschijnlijk, maar het komt ons voor, dat de handschriften ons in dit punt weinig verrassingen zullen brengen, want van een man als Grootte, die zich zoo radicaal en volledig bekeerde, mogen we wel veronderstellen, dat hij die geschriften, indien ze er waren, als ijdelen roem beschouwde en ze vernietigd heeft. Die veronderstelling wordt nog versterkt door de boven reeds aangehaalde mededeeling van Thomas a Kempis, dat Grootte de „*codices vanitatis igni tradit exurendos*” (Pohl, VII—68).

Om echter op de *Conclusa* terug te komen, er valt aan de echtheid van dit geschrift niet te twijfelen: het zijn de voornemens en besluiten, die Grootte na den omkeer in zijn leven, waarschijnlijk als vrucht van vele dagen van inkeer en overpeinzing, opschreef als een leidraad voor zijn verder leven; ze vormen een episode uit zijn leven van beslissende beteekenis en kenmerken hem als een man, die zonder eenig voorbehoud voortaan wil leven voor God en die voor alles het heil van zijn ziel wil behartigen.

We vinden de *Conclusa* reeds van de vroegste tijden als een aanhangsel van de levensbeschrijving, die Thomas a Kempis

van zijn meester in het geestelijk leven schreef en ook Petrus Horn had de bedoeling ze als een aanhangsel aan zijn levensschets, die slechts als klad bewaard bleef, toe te voegen. Daar de levens, die Thomas a Kempis van Geert Grootte, Florens Radewijnsz en hun verdere volgelingen schreef, spoedig voor de verschillende kringen der Moderne Devotie werden overgeschreven en de *Conclusa et Proposita* daaraan gewoonlijk werden toegevoegd, hebben we van dit werk betrekkelijk veel handschriften, maar bovendien is dit geschrift ook in de vele uitgaven, die de verzamelde werken van Thomas a Kempis beleefden, mede in het licht gegeven en dus ook door den druk vrij sterk verspreid. We wijzen slechts op de vele uitgaven der *Opera Omnia* van Thomas door den Jezuïet Sommalius in de 17e eeuw en voor onzen tijd op de nauwkeurige uitgave van die *Opera Omnia* door Michaël Joseph Pohl bij Herder in Freiburg. Ook hier vinden we de *Conclusa* als aanhangsel van Thomas' Leven van Geert Grootte in Deel VII, blz. 87—107. De volledige titel van het werkje luidt: *Conclusa et Proposita non Vota in nomine Domini (a magistro Gerardo edita)*. We hebben in de handschriften geen aanwijzingen gevonden voor het vermoeden van Prof. Dr. J. van Ginneken, dat de *Conclusa* door Thomas a Kempis uit het Nederlandsch in het Latijn zouden zijn vertaald (vgl. „Op zoek naar den oudsten tekst en den waren schrijver van het Eerste Boek der Naveling v. Christus”. *Wetteren* 1929, blz. 100).

Met nauwkeurigheid den tijd te bepalen, waarop Geert Grootte dit werkje schreef, is niet mogelijk. Men neemt wel aan, dat het de vrucht is van zijn verblijf bij de Karthuizers te Munnikhuizen bij Arnhem, doch ook dit is niet zeker. Ook staat het niet vast, dat het geschrift in eens werd afgemaakt. Dat er midden in den tekst nog weer twee ondertitels voorkomen nl. „De sacris libriis studentis” en „De Abstinencia” kan den indruk vestigen, dat de daaronder volgende voornemens op zich zelf staan en misschien eerder zijn gemaakt of ook later ingeschoven. We weten echter weer niet met zekerheid, of die titels wel van Grootte zelf zijn. Overigens is het bevreedend, dat na de opsomming van de boeken van Grootte's voorliefde, in eens een aantal besluiten volgen, die betrekking hebben op het bijwonen der H. Mis en over den eerbied, dien Grootte wil betrachten in tegenwoordigheid van het H. Sacrament. Elken dag — zoo mogelijk — wil hij de H. Mis tot het einde bijwonen, tijdens het evangelie zal hij zich niet met andere gebeden bezighouden, doch uitsluitend aandacht hebben voor de evangelie-woorden. Na de Consecratie zal hij in nederige, gebogen houding het Allerheiligste aanbidden „maxime enim servus tenetur reverentiam Domino in praesentia Domini”;

wanneer hij het H. Sacrament niet „corporaliter” kan ontvangen, wil hij het op geestelijke wijze doen. En met deze besluiten hangt tenslotte samen, dat hij nooit iemand „nisi devotissimo” zal aanraden, zich priester te laten wijden of hem daarbij behulpzaam zal zijn. In verband met den titel *De Sacramento*, die zonder eenige nadere aanduiding voorkomt op de lijst van Horn, achten we het daarom niet uitgesloten, dat daarmee wellicht die voornemens worden aangewezen. Meer dan een veronderstelling is dit zeker niet, maar we mogen er toch op wijzen, omdat het niet heelemaal onaannemelijk is, dat juist die voornemens over het dagelijks bijwonen der H. Mis en het onderhouden van bepaalde „rubrieken” door de Broeders van het Gemeene Leven onder een afzonderlijken titel werden overgeschreven. Nog op iets anders willen we hier de aandacht vestigen. Thomas a Kempis bedoelt zeker de *Conclusa et Proposita*, wanneer hij in zijn *Vita Gerardi Magni* zegt, dat deze zich een *norma vivendi* stelde; maar onmiddellijk laat Thomas daarop dan volgen *et multa devota exercitia compilando descripsit* (Pohl VII-55). Horn spreekt over *regulae religiose vivendi et exercitia spiritualiter conversandi* (N.A.K.G. Dl. VI-351). Is het nu wel noodzakelijk, in die *multa devota exercitia* door Thomas genoemd, afzonderlijke geschriften te zien? Het komt ons voor van niet en we nemen liever aan, dat Thomas hier de *Conclusa* zelf bedoelt, met name die voornemens die toch eigenlijk handelen over *devota exercitia* als: het hoofd buigen, gebogen staan, knielen enz.). We komen hierop nog terug bij de bespreking van den titel „*De conversatione interna*”.

Al zijn de *Conclusa et Proposita* in de eerste plaats te beschouwen als een leidraad voor Groote's eigen leven en is de opname er van bij zijn levensbeschrijving dus heel natuurlijk, toch is het ook op zichzelf een leerzaam werkje voor heel den kring van de Moderne Devotie en ligt het daarom ook geheel in de lijn van Groote's overige geschriften. Het is een stuk bekeeringsgeschiedenis, die boeit en die voor de kennis van de richting en strekking van heel de Moderne Devotie van veel beteekenis is.

Over Groote's verdere werken zegt dit geschrift ons uiteraard weinig of niets; we willen slechts nog op het volgende wijzen, omdat we daardoor misschien een duidelijker beeld krijgen van Groote ook als schrijver.

We kunnen de voornemens van Groote samenvatten in dezen eenen zin: dat na zijn bekeering de eer van God en het heil der ziel hem vóór alles zullen gaan; daaraan moet alles ondergeschikt en dienstbaar zijn, met name ook de wetenschap. Daarom zal hij geen tijd meer besteden aan de studie van geo-

metrie, arithmetica, rhetorica enz., wyl die een geestelijk mensch niet passen. Van de profane wetenschap vindt alleen de Moraal genade „moralia minus abhorrenda sunt”, wyl ze niet alleen voor het eigen zieleleven nuttig is, maar ook goede diensten kan bewijzen bij het onderrichten van anderen. Ook wil Grootte niet studeeren om een graad te behalen in de medicijnen en evenmin in de Theologie, daar hij geen winstbejag nastreeft en ook geen klinkenden naam; en bovendien: zonder graad kan men toch ook de kennis hebben! Ook zal hij geen boek schrijven, om daardoor naam te maken in de wetenschappelijke wereld „vel propter memoriam post me relinquendam”, doch indien hij nog iets van dien aard zal ondernemen, zal hij het doen alleen om het goede, dat er uit voort kan komen en om het onvergankelijke loon. Aan publieke disputen wil hij niet meer deelnemen en in een eventueel particulier dispuut zal hij steeds zich weten te beheerschen. Van de boeken, die Grootte bij voorkeur zal lezen, komt het Evangelie op de eerste plaats „quia ibi est vita Christi”; vervolgens de levens en onderrichtingen der Vaders; dan de brieven van Sint Paulus en de Handelingen der Apostelen; van de devotie-boeken zullen vooral zijn aandacht hebben: de meditatie van Sint Bernardus en Sint Anselmus, het Horologium (van Seuse), de Soliloquia van Sint Augustinus en dergelijke. Deze mededeelingen aangaande Grootte's lectuur kunnen natuurlijk van belang zijn bij het onderzoek van zijn geschriften.

We geven thans de handschriften en drukken der „Conclusa et Proposita”.

1. *Hs. Klooster Frenswegen bij Nordhorn* (nu onvindbaar; misschien in Straatsburg, waarheen in 1874 door schenking van den Graaf van Bentheim hetgeen overgebleven was van de bibliotheek van Frenswegen werd overgebracht. Behalve het onder „De Simonia” nog te noemen afschrift nr. 34, berust te Straatsburg ook onder nr. 46 een afschrift van Dr. Tross onder den titel: „Gerardi de Groot quaedam”, door hem afgeschreven van werken, in de bibliotheek van Frenswegen tijdens zijn leven nog aanwezig. De oorlogsomstandigheden lieten niet toe, dit nader te onderzoeken).

Vgl. Pohl, VI 484 vv.; Pohl I 367 vv.

2. *Hs. 's Gravenhage, Kon. Bibl. Ms. 75 G 70 (O 99)*

Vgl. Cat. Cod. Mss. Bibl. Reg. Vol. I, p. 231 vv. nr. 676; Pohl, I, 370 vv.

3. *Hs. 's Gravenhage, Kon. Bibl. Ms. 133 F 17*

Dit handschrift bevat op fol. 219—222 een uittreksel uit *Conclusa et Proposita*.

Vgl. Cat. Cod. Mss. Bibl. Reg. Vol. I, p. 210, nr. 660.

4. *Hs. Keulen, Hist. Archiv. Ms. G.B. 134*
Vgl. Pohl, VII, 531 v.
5. *Hs. Luik, Semin. Bibl. Ms. B. 6. H. 12*
Vgl. Pohl, VII, 533.
6. *Hs. Luik, Semin. Bibl. Ms. 6 M. 13.*
Volgens opgave van den Bibliothecaris aldaar.
7. *Hs. Luik, Semin. Bibl. Ms. B. 6. L. 23*
Vgl. Pohl, VII, 533.
8. *Hs. Luik, Univ. Bibl. Ms. 229*
Vgl. Pohl, VII, 534 v.
9. *Hs. Münster, Paul. Bibl. Ms. 313*
Vgl. Pohl, VII, 535 v.
10. *Hs. Parijs, Bibl. Nat. Ms. 728*
Vgl. Pohl, VII, 536.
11. *Hs. Parijs, Bibl. Nat. Ms. 14586*
Vgl. Pohl, VII, 536.
12. *Hs. Utrecht, Univ. Bibl., Cat. Bondam nr. I. 282 n.*
Vgl. Pohl, VII, 530; A.K.G. VIII, 371—383.
13. *Hs. Weenen, National Bibl. (Fidei-Comm. Bibl.) Ms. 7913.*
Vgl. Pohl, VII, 537 v.

Ook door den druk hebben de „Conclusa et Proposita” een groote verbreiding gevonden. Ze komen reeds in de eerste uitgaven van Thomas’ werken voor. We noemen:

De zgn. *Nürnbergscbe* uitgave: *Opera et libri vitae fratris Thomae de Kempis ordinis canonicorum regularium. Nuremberge per Caspar Hochfeder opificem accuratissime impressi. Anno 1494.*

De uitgave van *Judocus Badius Ascensius: Opera Thomae a Campis cognomento Malleoli, viri pientissimi et religiosissimi sub canone divi patris Augustini, aucta et diligentius recognita suaque serie reposita. Anno 1523* (De plaats, waar deze uitgave verschenen is, wordt niet genoemd, doch zooals Hirsche in zijn *Prolegomena zu einer neuen Ausgabe der Imitatio Christi*. Dl. I, blz. 278 opmerkt, is dit wel Parijs geweest.)

De verschillende uitgaven van *Henricus Sommalius*. De titel der 1e uitgave luidt: *Thomae Kempis, cum docti tum religiosis-*

simi viri, ordinis canonicorum regularium D. Augustini opera omnia. Ad autographa ejusdem emendata atque etiam tertia fere ex parte nunc aucta, omnia vero in tres tomos distributa, opera ac studio Henrici Sommali et societate Iesu. (Antverpiae ex officina typografica Martini Nutii 1601; editio secunda ibid. 1606; editio tertia ibid. 1615; editio quarta Duaci 1625; editio quinta ibid. 1635; editio sexta Coloniae 1660; editio septima, ibid. 1680; editio novissima ibid. 1728).

Behalve door M. Pohl in zijn reeds geciteerde uitgave van Thomas' werken, werden de „Conclusa et Proposita" verder nog uitgegeven door J. Clarisse in het Archief v. Kerk. Gesch. inz. v. Ned. Dl. VIII, blz. 371—383.

PUBLICA PROTESTATIO

Evenals de „Conclusa et Proposita" werd ook Groot's „Publica protestatio de veridica predicatione evangelii" door Thomas a Kempis aan zijn Leven van Geert Groot toegevoegd. In de nog nader te vermelden handschriften van Den Haag, Luik en Maagdenburg, die de verzamelde brieven van Groot bevatten, is de „Protestatio" ook opgenomen; in de eerste twee codices staat het stuk voorop, in hs. Maagdenburg neemt het onder de brieven de laatste plaats in. Prof. Mulder heeft in zijn uitgave der brieven de „Protestatio" ook opgenomen (onder nr. 57). Bij onze bespreking der verzamelde brieven komen we op den inhoud der Protestatio nog terug.

BRIEVEN

DE VERZAMELDE BRIEVEN

In het eerste hoofdstuk hebben we o.m. gezien, dat de Brieven van Geert Groote reeds door zijn tijdgenooten en ook door zijn volgelingen als hoogst belangrijke lectuur werden beschouwd. Herhaaldelijk is er in de oudste levensbeschrijvingen sprake van die „notabiles et salutares epistolae”. Thomas verhaalt ons, dat die brieven reeds in zijn tijd verzameld waren en in de meeste kloosters als een waardig aandenken aan den vereerden meester werden bewaard en gelezen (vgl. blz. 17); Horn is in dit punt nog eenigszins vollediger, waar hij op het eind van zijn boekenlijst onderscheid maakt tusschen brieven in de volkstaal en Latijnsche brieven „que simul apud aliquos in duobus voluminibus habentur” (vgl. blz. 21). Of we deze woorden zóó moeten verstaan, dat er 'n verzameling Latijnsche brieven en daarnaast een collectie brieven in de volkstaal in omloop waren, durven we niet uitmaken, maar we achten het wel waarschijnlijk, omdat b.v. Hs. Luik, Univ. Bibl. Ms. 229 in de inhoudsopgave uitdrukkelijk vermeldt: *Epistole eiusdem in latino solum*. Aan Thomas a Kempis danken we nog het bericht, dat met name Johannes Cele uit vereering voor zijn meester een volledige brievencollectie van Groote in bezit had. Thomas zegt dienaangaande: „Huic (bedoeld is: Cele) etiam magister Gerardus amicabile litteras destinavit, cuius dicta intimo complectens amore totum corpus epistolarum eius sibi congregavit affectu legendi” (Pohl, VII-514).

Ook de bibliografen geven, naast de afzonderlijk vermelde brieven, meestal nog den titel: *Epistolarum ad diversos*, waarmee ook wel de brievenverzameling van Groote wordt aangeduid.

We mogen dan de brieven van Geert Groote ook niet beschouwen als brieven in den meer beperkten zin van het woord; ofschoon deze laatste er ongetwijfeld ook wel zijn, hebben verschillende brieven veeleer het karakter van een tractaat of verhandeling over een of andere deugd of zijn het uitvoerige docu-

menten geworden over een actueele kwestie. Grootte spreekt in een zijner brieven zelfs over een „*Epistola, quae in scribendo cucurrit in librum*” (Mulder, Ep. 23 p. 106), over een geschrift derhalve, dat aanvankelijk wel als brief bedoeld was, maar waarin hij zoo uitvoerig werd, dat het onder het schrijven uitgroeide tot een boek. Merkwaardig is in dit verband ook de uitvoerige brief „*De patientia*”. We weten wel niet, aan wien deze brief is gericht, maar uit alles blijkt, dat Grootte zich eigenlijk wil richten tot een bepaald persoon, die veel te lijden heeft en in diepe droefheid verkeert. Maar op het einde van dezen brief zegt Grootte, dat de aangesprokene hem niet euvel moet duiden, dat hij hem telkens „in singulari” noemt; want dat pleegt nu eenmaal te gebeuren in dat soort brieven, die men schrijven gaat tot voordeel niet alleen van degenen, aan wie ze zijn gericht, maar ook van anderen: „*Non dedigneris, quod te singulariter in singulari designo; nam hoc consuevit in epistolis fieri, quas quis ad utilitatem aliorum preter illorum, quibus diriguntur, conscribit, eciam si maioris fulciantur dignitate*” (Mulder Ep. 62 p. 243). Ja, als Grootte in dienzelfden brief zegt: „*Hec vobis de penarum solacio ad vestram monicionem et ad meam propriam informacionem scripsi*” (Mulder Ep. 62 p. 240), dan mogen we daaruit wel besluiten, dat dergelijke brieven als 'n soort meditaties te beschouwen zijn.

Eenige van de verzamelingen van Grootte's brieven zijn ons gelukkig bewaard en bekend geworden; en daarnaast zijn de brieven in allerlei handschriften verspreid en vinden we die in bibliotheken van Belgie, Nederland en Duitschland, tot in Oostenrijk en in Denemarken toe.

Dat de brieven tot Grootte's belangrijkste geschriften behooren, blijkt ook hieruit, dat de oudste levensbeschrijvers er niet alleen herhaaldelijk melding van maken, maar dat ze ook blijf geven, met den inhoud der brieven bekend te zijn door uitspraken uit die brieven aan te halen. Johannes Busch ging verder en gaf in zijn *Chronicon Windeshemense* reeds eenige brieven geheel en andere in fragment weer. In de reeds vroeger geciteerde uitgave van het *Chronicon* vinden we deze brieven op blz. 82 (Mulder 22 fragment); blz. 87 (Mulder 52 fragment); blz. 87 (Mulder 50 fragment); blz. 105 (Mulder 56); blz. 107 (Mulder 40 fragment); blz. 149 (Mulder 29); blz. 209 (Mulder 10); blz. 209 (Mulder 64 fragment); blz. 210 (Mulder 14 fragment) blz. 210 (Mulder 31 fragment). Twee van deze brieven, nl. die aan Werner Keynkamp (Mulder 50) en die aan Johannes Cele (Mulder 10) werden opnieuw gedrukt door J. Revius in *Daventria illustrata*. p. 31 v. (Leiden 1651).

In later tijd gaven Clarisse Jr. en Sr. deze brieven opnieuw

uit in het Archief voor Kerk. Gesch. inz. v. Nederland. In Deel I van genoemd Archief vinden we op blz. 359 de *Protestatio magistri Gerardi Magni* (Mulder 57); in Deel III vinden we als Bijlagen 1, 2 en 3 de brieven, die bij Mulder voorkomen onder nr. 70, 22 en 73; in Deel VIII van het Archief staan de volgende brieven: blz. 252 (Mulder 29); blz. 270 (Mulder 31 fragment); blz. 278 (Mulder 22 fragment) blz. 282 (Mulder 52); blz. 284 (Mulder 50); blz. 285 (Mulder 56); blz. 287 (Mulder 40); blz. 290 (Mulder 10); blz. 291 (Mulder 64 fragment); blz. 292 (Mulder 14 fragment); blz. 293 (Mulder 31 fragment); blz. 294 (Mulder 64 fragment).

In 1857 promoveerde J. G. R. Acquoy op een proefschrift: *Gerardi Magni Epistolae XIV* (Amsterdam, W. H. Mooy, 1857). Het proefschrift bevat de volgende brieven: I (Mulder 47), II (Mulder 31), III (Mulder 36), IV (Mulder 37), V (Mulder 49), VI (Mulder 50), VII (Mulder 52), VIII (Mulder 59), IX (Mulder 61), X (Mulder 23), XI (Mulder 19), XII (Mulder 17), XIII (Mulder 28), XIV (Mulder 63). Bovendien wordt op blz. 59 nog weergegeven de *Epistola Magistri Wilhelmi de Salvarvilla ad Papam Urbanum VI* (Mulder 60). De uitgave van Dr. Acquoy is vooral ook belangrijk om de toelichtingen, die bij de brieven worden gegeven en die voor de kennis van Groote's leven en werken bijzondere beteekenis hebben.

In 1861 volgde een uitgave van 8 brieven door X. de Ram, volgens twee handschriften die destijds berustten op de bibliotheek te Straatsburg, maar die in den oorlog van 1870 verbrand zijn. De uitgave van De Ram vinden we in: „*Compte Rendu des Séances de la Commission Royale d'Histoire ou Recueil de ses Bulletins. Troisième serie. Tome deuxième. 1er Bulletin. 1861, Bruxelles, M. Hayer. p. 66: Venerabilis Gerardi Magni de Daventria epistolae VIII, ex duobus codicibus Mss. bibliothecae publicae Argentoracensis.* Het zijn de volgende brieven: I (Mulder 70), II (Mulder 10), III (Mulder 16), IV (Mulder 62), V (Mulder 15), VI (Mulder 27), VII (Mulder 41), VIII (Mulder 29).

Eenige jaren later publiceerde Dr. Nolte zeven brieven van Groote in: *Theologische Quartalschrift. Jrg. 52. Erstes Quartalheft. Tübinger 1870. Verlag der H. Laupp'schen Buchhandlung. S. 280. Sieben unausgegebene Briefe (aus der Handschrift der Lütticher Universitätsbibliothek, welche ehemals die Nro 229 jetzt die Nro 71 trägt).* Het zijn de volgende brieven: I (Mulder 54), II (Mulder 24), III (Mulder 8), IV (Mulder 7), V (Mulder 11), VI (Mulder 48), VII (Mulder 38).

Bonet-Maury heeft de aandacht gevestigd op een handschrift

van de Kon. Bibliotheek te Hannover Ms. nr. XIII, 859 (zie Bonet-Maury: Gérard de Groote, un précurseur de la réformation au XIVe siècle, p. 54 en pp. 98—100). Dit handschrift bevat de volgende stukken: 1e. Ex quadam epistola magistri G. Groet. fol. 111 (Mulder 66, p. 262). 2e. Item epist. ejusd. m. G. missa ad quendam Carthusiensem, infirmum in capite, fol. 111r—113r (Mulder 70). 3e. Testimonium magistri Wilhelmi a Salvavarilla (sic), onderaan op fol. 113^r en 119^v (Mulder 65). 4e. Epist. carens inscriptione fol. 113^v—117^v, incipit: Predilecte in corde meo in J. C. Literas angustiarum et pressurarum. (dit is niet, zooals Bonet-Maury aanteekent, de brief: ad quendam tentatum, maar: De patientia. Mulder 62). 5e. Incip. Ep. ad quendam Professum, fol. 117^v—118^v (Mulder 27). 6e. Ex epist. ad quendam clericum nomine Bertholdum (Mulder 56). 7e. Incip. ex alia eiusdem Epistola ad praepositum in Viridi Valle (Mulder 54). Uit dit handschrift deelt Bonet-Maury de onder 1 en 6 genoemde geschriften mee.

Uit 1898 dateert de uitgave van 16 brieven door Preger: Abhandlungen der Historischen Classe der Kön. bayer. Akademie der Wissenschaften. Bnd. XXI. München 1895. Beiträge zur Geschichte der religiösen Bewegung in den Niederlanden in der 2en Hälfte des 14 Jahrhunderts von Wilhelm Preger. Aan de brieven gaat een uitvoerige en belangrijke inleiding vooraf (S. 3—38). Dit zijn de volgende brieven: I (Mulder 24), II (Mulder 10), III (Mulder 32), IV (Mulder 11), V (Mulder 13), VI (Mulder 14), VII (Mulder 18), VIII (Mulder 33), IX (Mulder 34), X (Mulder 12), XI (Mulder 64), XII (Mulder 48), XIII (Mulder 51), XIV (Mulder 53), XV (Mulder 54), XVI (Mulder 35). Al deze brieven zijn genomen uit Hs. 's Gravenhage. Kon. Bibl. Ms. nr. 154.

In het Archief voor de Geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht 1929 LIII, blz. 2—53 en 1930 LIV, blz. 1—49 publiceerde Hyma nog 23 brieven van Groote; volgens Hs. 's Gravenhage 78 J 55; 2 echter volgens Hs. Parijs Bibl. Nat. nouv. acq. 1250. Het zijn de volgende brieven: I (Mulder 20), II (Mulder 56), III (Mulder 2), IV (Mulder 4), V (Mulder 5), VI (Mulder 6), VII (Mulder 43), VIII (Mulder 42), IX (Mulder 44), X (Mulder 30), XI (Mulder 25), XII (Mulder 3), XIII (Mulder 26), XIV (Mulder 66), XV (Mulder 9), XVI (Mulder 39), XVII (Mulder 55), XVIII (Mulder 67), XIX (Mulder 21), XX (Mulder 46), XXI (Mulder 45), XXII (Mulder 71), XXIII (Mulder 72).

We herinnerden er zoo even aan, dat reeds spoedig na Groote's overlijden verzamelingen werden aangelegd. Zoo vermeldt ook Moll op blz. 42 van „De Boekerij van het St. Barbara-

klooster te Delft in de 2e helft der 15e eeuw" (Amsterdam 1857) als nr. 79: „Van meester Gherijt de Groot epistelen." Twee codices, die zoo'n verzameling brieven bevatten, waren reeds lang bekend, nl. Hs. 's Gravenhage, Kon. Bibl. Ms. 78. J. 55 (afkomstig uit de St. Jacobus-abdij O.S.B. te Luik) en Hs. Luik, Univ. Bibl. Ms. 366 (229). Beide codices bevatten dezelfde brieven in dezelfde volgorde en ze zijn ongeveer even oud. In 1933 is Prof. Dr. Mulder ertoe overgegaan, alle brieven uit het Haagsche handschrift te publiceeren: „Gerardi Magni Epistolae quas ad fidem codicum recognovit annotavit edidit Willelmus Mulder S.I. Antwerpiae, Sumptibus Societatis editricis Neerlandiae. Anno M C M XXXIII". Deze uitgave die we al telkens geciteerd hebben, bevat 73 brieven meegerekend de Protestatio Magistri Gherardi (nr. 57); de supplicie aan den bisschop van Utrecht, om opheffing van het preekverbod, welke supplicie wel niet door Groote is opgesteld (nr. 58); de brief van Salvarvilla aan Paus Urbanus VI ten gunste van Geert Groote (nr. 60); het Testimonium Wilhelmi de Salvarvilla de Magistro Gerardo Groot (nr. 65). In een Appendix bevat de uitgave nog excerpten uit twee brieven van bisschop Hubertus, coadjutor van Florentius van Wevelinkhoven, aan Geert Groote (nrs. 74 en 75). Al deze brieven komen in het Haagsche en Luiksche handschrift voor met uitzondering van de nrs. 1, 58, 68, 69, 71, 72, 74, 75.

In verband met eenige aanvullingen, die we straks zullen geven, lijkt het ons gewenscht, hier de Lijst van handschriften uit Mulder's boek over te nemen, als ook zijn „Ordo Epistolarum".

ELENCHUS LIBRORUM MSS. (*Deperditi)

(Mulder: Gerardi Magni Epistolae p. VII—VIII)

*A1.	Argentorati,	Bibliotheca publica.	Ms. 660 D 108.
*A2.	"	"	"
*A3.	"	"	"
AA.	Amstelodami,	"	Academiae Regiae. Ms. II.
AP.	Antwerpiae,	Bibliotheca	Plantin-Moretus. Ms. 132 [208].
B1.	Bruzellis,	"	regia Ms. 3672-90.
B2.	"	"	" " 11915-99.
B3.	"	"	" " 11866-67.
B5.	"	"	" " II 193.
B7.	"	"	" " 4414-24.
B9.	"	"	" " 8849-59.
BR2.	Berolini,	"	Reipublicae Borussiae. Ms. lat. 355.
BR3.	"	"	" " Rose Nr. 564.
BR4.	"	"	" " Ms. 191 Phill. 1726
			(Vaux des Chous).
C.	Cheltenham,	Phill.	Ms. 683.
CA1.	Coloniae Agrippinensis,	Tabularium Civitatis.	Ms. GB ⁴ 134.
CA2.	"	"	" " GB ⁶ 126.

CA3.	"	"	"	"	"	GB ^s	55.
CA5.	"	"	"	"	"	GB ^s	96.
CA6.	"	"	"	"	"	GB	60 IX 1.
CA7.	"	"	"	"	"	GB ^s	92.
CA8.	"	"	"	"	"	GB/	75.
CA9.	"	"	"	"	"	GB ^s	152 IX 1.
DA.	Daventriae, Bibliotheca Athenaei. Ms. 61 n. 5.						
DH1.	Darmstadii, Bibliotheca quae dicitur „Hofbibliothek“ .Ms. 673.						
DH2.	Darmstadii, Bibliotheca quae dicitur „Hofbibliothek“ . Ms. 1443.						
DL.	Darmstadii, „ quae dicitur „Landesbibliothek“ . Ms. 819.						
DLS.	Dusseldorpii, „ regionis et civitatis. Ms. B 83.						
DS.	Dusseldorpii, Tabularium publicum. Ms. BB.						
E.	Erlangae, Cat. 1852. Ms. 1096.						
G1	Guelferbyti, Bibliotheca quae dicitur „Landesbibliothek“ . Ms. 903 Extr. fol. [aut 4°.						
G2.	"	"	"	"	"	Ms. 4621 (314 Gud. 8°).	
G3.	"	"	"	"	"	Ms. 2371 (35. 1. Aug. 2°).	
G4.	"	"	"	"	"	Ms. 3164 (18. 32. Aug. 4°).	
G5.	"	"	"	"	"	Ms. 3751 (68. 15. Aug. 8°).	
G6.	"	"	"	"	"	Ms. Helmst. 1359.	
G7.	"	"	"	"	"	Ms. 4441 (Gud. lat. 137. 2°).	
Gr.	Groningae, Bibliotheca Universitatis. Ms. 21.						
H.	Hammoniae, Bibliotheca quae dicitur, „Stadtbibliothek“ . Theol. Ms. 2208.						
H1.	Hagae Comitum, Bibliotheca Regia. Ms. 78 J 55 (pro prima parte).						
H2.	"	"	"	"	"	78 J 55 (pro altera parte).	
H3.	"	"	"	"	"	71 G 58.	
Han.	Hannoverae, Bibliotheca regia et provincialis. Ms. XIII 859.						
LS1.	Leodii, Bibliotheca Seminarii. Ms. 6 L 17.						
LS2.	"	"	"	"	"	6 L 18.	
LS3.	"	"	"	"	"	6 M 7.	
LS4.	"	"	"	"	"	6 F 9.	
LS7.	"	"	"	"	"	6 M 20.	
LS9.	"	"	"	"	"	6 G 21.	
LS10.	"	"	"	"	"	6 B 17.	
LU1.	"	"	Universitatis Ms. 229 (in dorso exteriori), 180 (in te- [gumine interiore), 366 (vocatur a. V. cl. Hyma).				
LU2.	"	"	Universitatis Ms. 263.				
LU3.	"	"	390 (antea 191).				
Mo1.	Moguntiae, Bibliotheca Civitatis. Ms. 135 (Cart. 220).						
Mo2.	"	"	"	"	"	137 (Cart. 222).	
Mo3.	"	"	"	"	"	301 (art. 539).	
MS1.	Monaci, Bibliotheca quae dicitur „Staatsbibliothek“ . Cod. l.m. 23871.						
MS2.	"	"	"	"	"	Cod. l.m. 18526.	
PN1.	Parisiis, Bibliotheca nationalis. Ms. Nouv. Acquisit. 1250.						
PN2.	"	"	"	"	"	10608.	
RV.	Romae, Bibliothecae Vaticana. Ms. lat. 4927.						
TS1.	Augustae Trevirorum, Bibliotheca Civitatis. Ms. 668.						
TS2.	"	"	"	"	"	771.	
TU1.	Rhenotraiecti, Bibliotheca Universitatis. Ms. 174 (Eccl. 259, antea 282 n).						
TU2.	"	"	"	"	"	387 (Eccl. 257, antea 283 l).	
TU5.	"	"	"	"	"	386 (Eccl. 243, antea 283 o).	
TU6.	"	"	"	"	"	1691. Antea Amstelodami, [Bibl. Univ. I F 7.	
V1.	Vindobonae, Bibliotheca nationalis. Ms. 4923 (theol. 547).						
V2.	"	"	"	"	"	4547 (theol. 816).	
V3.	"	"	"	"	"	4350 (theol. 839).	
V4.	"	"	"	"	"	15228 (Suppl. 2663).	
V5.	Vindobonae, Bibliotheca quae dicitur „Fidei Commis“ . Ms. 7913.						
X.	Ms. V. cl. Schoengen.						

ORDO EPISTOLARUM
(Mulder: Gerardi Magni Epistolae. p. XIII—XVII)

Notae editionis. Codicum H2. et LUI.

In libris mss.

In libris impressis.

1. p.	1.	deest	CA2. f. 110r.	deest
2. p.	2.	3.	H2. f. 118v-119v. LU1. f. 194c-194d. B1. f. 168.	AAU. 1929 LIII, p. 11-13.
3. p.	4.	30.	H2. f. 161r-162r. LU1. f. 209b-209d.	AAU. 1929 LIII, p. 32-34.
4. p.	7.	4.	H2. f. 119v-120v. LU1. f. 194d-195b.	AAU. 1929 LIII, p. 13-15.
5. p.	9.	5.	H2. f. 120v-121r. LU1. f. 195b.	AAU. 1929 LIII, p. 15-16.
6. p.	11.	6.	H2. f. 121r-122r. LU1. f. 195b-195d.	AAU. 1929 LIII, p. 16-18.
7. p.	14.	13.	H2. f. 131r-132v. LU1. f. 199a-199c.	TTQ. p. 290-292.
8. p.	17.	11.	H2. f. 125r-129v. LU1. f. 197a-198b.	TTQ. p. 285-290.
9. p.	23.	40.	H2. f. 187r-198r. LU1. f. 219c-224d.	AAU. 1927 LIII, p. 38-53.
10. p.	37.	62.	H2. f. 258v-259v. LU1. f. 254b-254c. A1. Mo2.	CW. p. 209. AKG. VIII, p. 290-291. CSCH. p. 77 78. ABAH. p. 31-32.
11. p.	39.	63.	H2. f. 259v. LU1. f. 254c- 254d.	TTQ. p. 293. ABAH. p. 34.
12. p.	40.	66.	H2. f. 261r-262r. LU1. f. 255b-255d.	ABAH. p. 43-44.
13. p.	42.	60.	H2. f. 254r-258r. LU1. f. 252a-256b.	ABAH. p. 34-37.
14. p.	48.	65.	H2. f. 260r-260v. LU1. f. 255a-255g.	CW. p. 210. AKG. VIII, p. 292. ABAH. p. 37-38.
15. p.	50.	56.	H2. f. 248r-249r. LU1. f. 249b-249d. A1. A2. A3. CA6. f. 1r-1v. H.(?) Mo2.	CSCH. p. 91-93.
16. p.	52.	42.	H2. f. 201-204v. LU1. f. 226c-228b. A1. A2. B2. f. 166. B3. f. 3-10. B5. f. 45-49. BR2. CA3. f. 40v-43r. CA6. f. 1v- 5r. CA7. f. 65v. G5. f. 46r-49v. H. (?) H1. f. 16v-19r. LS2. f. CCXXXr- CXXXIIIr. LS3. LS4. LS7. Mo1. Mo2. Mo3. MS1. f. 93v-95r. MS2. f. 156r-157v. PN1. f. 69a- 70a. PN2. f. 127v-129r. TS1. f. 88r-91r.	CSCH. p. 78-83. L. Schulze in Zeitschrift f. Kir- chengeschichte 1890 XI, p. 567.
17. p.	58.	14.	H2. f. 132v-134v. LU1. f. 199c-200b.	Ep. XIV, p. 103-107.
18. p.	62.	12.	H2. f. 129v-130v. LU1. f. 198b-198d.	ABAH. p. 38-40.
19. p.	65.	48.	H2. f. 211r-215v. LU1. f. 231c-233d.	Ep. XIV, p. 91-101.
20. p.	72.	1.	H2. f. 113v-117v. LU1. f. 192d-194a. Han.	AAU. 1929 LIII, p. 2-8. NAKG. p. 346. CDIN. p. 249.
21. p.	78.	51.	H2. f. 221r-230r. LU1. f. 236b-240d. RV. f. 137r- 143r. V1. f. 192r-196r.	AAU. 1930 LIV, p. 6-20.

22. p. 94.	41.	H2. f. 198r-201r. LU1. f. 224d-226c. BR1. f. CA2. f. 115v-140-149. 118v. CA5. f. 148r-151r. CA8. f. 139a-139b. DH1. G7. f. 98-99. Gr. f. 40r-42v. LS3. LU2. f. 112a-112c. TS2. f. 158r-160r. TU2. f. 23b-26a. V2. f. 123r-126v. V3. f. 30v-32v.	CW. p. 82; AKG. III, Bijlage 2, p. 5-12; AKG. VIII, p. 278-282.
23. p. 100.	38.	H2. f. 175v-180r. LU1. f. 214c-216b.	Ep. XIV, p. 80-90.
24. p. 107.	33.	H2. f. 166r-168r. LU1. f. 211a-211c. Han. f. 119r.	TTQ. p. 283-285. ABAH. p. 29-31.
25. p. 110.	29.	H2. f. 156r-161r. LU1. f. 207d-209b.	AAU. 1929 LIII, p. 25. 32.
26. p. 117.	35.	H2. f. 171v-172r. LU1. f. 212c-213b.	AAU. 1929 LIII, p. 34-36.
27. p. 119.	57.	H2. f. 249r-250r. LU1. f. 249d-250b. A1. A2. A3. Han. f. 117v-118v. V4. f. 34b-35b.	CSCH. p. 93-95.
28. p. 122.	24.	H2. f. 143r-144r. LU1. f. 203a-203c.	Ep. XIV, p. 108-110.
29. p. 124.	55.	H2. f. 243r-248r. LU1. f. 246c-249b. A1. Mo2. X.	CW. p. 149-152. AKG. VIII, p. 252-258. CSCH. p. 104-110.
30. p. 132.	28.	H2. f. 156r. LU1. f. 207c-207d.	AAU. 1929 LIII, p. 24.
31. p. 133.	47.	H2. f. 210r-211r. LU1. f. 230d-231c.	CW. p. 259-260. AKG. VIII, p. 270-271. Ep. XIV, p. 27-35. CDIN. p. 239-240. ABAH. p. 32-33.
32. p. 138.	59.	H2. f. 252r-254r. LU1. f. 251b-252a.	
33. p. 141.	64.	H2. f. 259v-260r. LU1. f. 254d-255a.	TTQ. p. 295. ABAH. p. 40-42.
34. p. 143.	58.	H2. f. 250r-252r. LU1. f. 250b-251b. CA2. f. 110r-110v. DA. f. 88v-89a.	ABAH. p. 41-42.
35. p. 146.	32.	H2. f. 164r-166r. LU1. f. 210b-211a. CA2. f. 114v.	ABAH. p. 52-53.
36. p. 149.	22.	H2. f. 141v-142v. LU1. f. 202d-203a. X.	AKG. VIII, p. 271-273. Ep. XIV, p. 36-39. CDIN. p. 241.
37. p. 152.	23.	H2. f. 142v-143r. LU1. f. 203a. X.	Ep. XIV, p. 40-41, CDIN. p. 241-242.
38. p. 153.	27.	H2. f. 155r-156r. LU1. f. 207b-207c.	TTQ. p. 298-300.
39. p. 156.	43.	H2. f. 205r-205v. LU1. f. 228c-228d.	AAU. 1930 LIV, p. 1-2.
40. p. 158.	15.	H2. f. 134v-135v. LU1. f. 200b-200c.	CW. p. 107. AKG. VIII, p. 287-289.
41. p. 161.	53.	H2. f. 233r-239r. LU1. f. 242a-245a. A1. G2. f. 32r-35v. H1. f. 3r-8r.	CSCH. p. 95-103.
42. p. 170.	9.	H2. f. 123v-124r. LU1. f. 196a-196c.	AAU. 1929 LIII, p. 20-21.
43. p. 172.	8.	H2. f. 122v-123v. LU1. f. 196a.	AAU. 1929 LIII, p. 19.

Notae editionis.	Codicum H2. et LU1.	In libris mss.	In libris impressis.
44. p. 174.	10.	H2. f. 124r-125v. LU1. f. 196c-197a.	AAU. 1929 LIII, p. 21-23.
45. p. 177.	54.	H2. f. 239r-243r. LU1. f. 245a-246c. B1. f. 167r-168v. CA9. f. 43a-46b. DH2. H1. f. 8r-11r.	AAU. 1930 LIV, p. 24-30.
46. p. 184.	52.	H2. f. 230v-233r. LU1. f. 240d-242a. CA9. f. 42b-43a.	AAU. 1930 LIV, p. 20-24.
47. p. 188.	46.	H2. f. 208v-210r. LU1. f. 230b-230d.	Ep. XIV, p. 20-23.
48. p. 190.	21.	H2. f. 140v-141v. LU1. f. 202b-202d.	TTQ. p. 297-298. ABAH. p. 46-47.
49. p. 192.	7.	H2. f. 122r-122v. LU1. f. 195d-196a.	Ep. XIV, p. 42-43. CDIN. p. 243-244.
50. p. 194.	17.	H2. f. 136v-137v. LU1. f. 201a-201b.	CW. p. 88-89. AGK. VIII, p. 284. Ep. XIV, p. 49-52. CDIN. p. 243-244.
51. p. 197.	37.	H2. f. 173v-175v. LU1. f. 213d-214c.	ABAH. p. 47-49.
52. p. 200.	18.	H2. f. 137v-139r. LU1. f. 201b-201d.	CW. p. 87-88. AGK. VIII, p. 282-283. Ep. XIV, p. 53-56.
53. p. 204.	44.	H2. f. 205v-207r. LU1. f. 229a-229d.	ABAH. p. 49-50.
54. p. 207.	16.	H2. f. 135v-136v. LU1. f. 200c-201a.	TTQ. p. 281-282. ABAH. p. 50-51.
55. p. 210.	45.	H2. f. 207v-208v. LU1. f. 229d-230b.	AAU. 1930 LIV. p. 3-5.
56. p. 212.	2.	H2. f. 117v-118v. LU1. f. 194a-194c. Han. f. 118v-119r.	CW. p. 105-106. BM. p. 99-100. AGK. VIII, p. 285-287. AAU. 1929 LIII, p. 8-11.
57. p. 214.	Protestatio	H2. f. 113r-113v. LU1. f. 192c-192d. CA1. f. 124r-124v. CA2. f. 112v. Han. f. 119v. LS8. TU1. f. 167a-167b.	AGK. I, p. 359-360. POOT. p. 86-87.
58. p. 216.	deest	CA1. f. 129v-130r. CA2. f. 113r-114r. LS8. V5.	POOT. p. 109-112.
59. p. 218.	31.	H2. f. 162r-164r. LU1. f. 209d-210b. CA2. f. 114v.	Ep. XIV. p. 60-69.
60. p. 223.	19.	H2. f. 139r-140r. LU1. f. 201d-202a. CA1. f. 130r-130v. CA2. f. 112r-112v. Han. f. 113r.	Ep. XIV, p. 59-60. CDIN. p. 250-251. POOT. p. 112-114.
61. p. 225.	34.	H2. f. 168r-171r. LU1. f. 211c-212c.	Ep. XIV, p. 71-79.
62. p. 232.	39.	H2. f. 180r-187r. LU1. f. 216b-219c. A1. A2. AA. f. 162-167. G6. f. 128v-134v. H1. f. 11r-16v. H3. f. 99v. LS1. LS4. LS5. Mo2. V4. f. 36a-40a.	CSCH. p. 83-91.
63. p. 244.	50.	H2. f. 216r-221r. LU1. f. 234a-236b.	Ep. XIV. p. 112-123.
64. p. 254.	61.	H2. f. 258r-258v. LU1. f. 254a-254b.	CW. p. 209-211. AGK. VIII, p. 291-294. ABAH. p. 44-45.

65. p. 256.	20.	H2. f. 140r-140v. LU1. f. 202b. CA1. f. 123v. CA2. f. 112v. G1. f. 68v- 69r. Han. LS8. LS9. f. 73v. LU2. f. 58c-58d.	POOT. p. 84-85.
66. p. 261.	36.	H2. f. 172r-173v. LU1. f. 213b-213d. Han. f. 111.	AAU. 1929 LIII, p. 36-38.
67. p. 264.	49.	H2. f. 215v-216r. LU1. f. 233d-234a.	AAU. 1930 LIV, p. 5.
68. p. 265.	deest	TU6. f. 97v-101r.	SBHT. III, p. 434-437.
69. p. 269.	deest	TS1. f. 92r-98r.	deest.
70. p. 282.	25.	H2. f. 144r-147v. LU1. f. 203c-204d. A1. A3. B7. f. 124. CA7. f. 63r- 65v. DL. f. 15v-16r. DLS. DS. G6. f. 125r-128r. Han. f. 111r-113r. LS1. Mo2. TS2. f. 160r-162r. TU5. p. 143a-145b. TU6. f. 93b-97a. X.	AKG. III Bijlage 1, p. 1-4. CSCH. p. 71-77.
71. p. 294.	deest	AP. CA1. f. 129v-130r. PN1. f. 59c-63a.	AAU. 1930 LIV, p. 30-42.
72. p. 304.	deest	AP. LU3. f. 222v-224v. PN1. f. 63a-65a.	AAU. 1930 LIV, p. 42-49.
73. p. 310.	26.	H2. f. 147v-154v. LU1. f. 204d-207a. BR3. f. 191a-193b. DLS. DS. E. Gl. f. 61r-67r. G3. f. 238r-240v. G4. f. 266v- 271r. Gr. f. 42v-48r. LS10, TS2. f. 165r-168r. TU1. f. 180a-183b.	AKG. III Bijlage p. 13-27.
74. p. 325.	deest	B9. f. 25v-26r.	NAKG. NS. VI, p. 368-369.
75. p. 327.	deest	B9. f. 26r-26v.	NAKG. NS. VI, p. 369.

Beteekenis der afkortingen:

ABAH.	Abhandlungen der königlichen bayerischen Akademie der Wissenschaften. Historische Classe.
Ep. XIV.	Acquoy (J. G. R.), Gerardi Magni Epistolae XIV. Amstelodami apud H. W. Mooy, 1857.
AAU.	Archief voor de Geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht. Utrecht, van Rossum.
AKG.	Archief voor de kerkelijke Geschiedenis inzonderheid van Nederland I, II, III, VIII. Leyden, Luchtmans, 1829, 1830, 1831, 1837.
NAKG. NS.	Archief (Nederlandsch) voor Kerkgeschiedenis. Nieuwe Serie. 's Gravenhage, Nijhoff, 1900.
BM.	Bonet-Maury (G) Gérard de Groote un Précurseur de la Réforme au quatorzième siècle. Paris, Sandoz-Fischbacher, 1878.
CW.	Busch (J), Chronicon Windeshemensis. Ed. K. Grube in Geschichtsquellen der Provinz Sachsen XIX. Halle, Hendel, 1886.
CSCH.	Compte-Rendu des Séances de la Commission royale d'Histoire. III Série, t. II. Bruxelles, Hayer, 1861.
SBHT.	Studien en Bijdragen op het Gebied der historische Theologie, II, III. Amsterdam, Funke, 1872, 1876.
POOT.	Thomae a Kempis Opera Omnia VII. Ed. M. I. Pohl. Friburgi Brisgavorum, Herder, 1922.
TTQ.	Tübinger theologische Quartalschrift, LII. Tübingen, Laupp, 1870.

Wanneer we thans op het resultaat van Mulder's werk eenige aanvullingen geven, dan willen we toch eerst onze instemming betuigen met de verschillende besprekingen, waarin de verdiensten van deze uitgave terecht in het licht werden gesteld. Wat Prof. Mulder zelf over zijn werk zegt, getuigt wel van een groote bescheidenheid. „Prodeant (epistolae) modeste, quia tabulariis et bibliothecis accuratius perscrutatis, epistolae hactenus incognitae fortasse apparebunt. Prodeant verecunde, quia omnibus codicibus maiore diligentia comparatis, meliores textus procul dubio statuendae erunt. Prodeant submissee, quia quamvis id egerim, ut nomina personarum, locorum, rerum et verba allegata explicarem prout potui, tamen intime mihi persuasum est, in multis me defecisse” (praefatio, p. XLVII). Het is wel overbodig, te zeggen, dat de schrijver van deze dissertatie juist in de met zooveel bescheidenheid ingeleide uitgave van Prof. Mulder een der voornaamste hulpmiddelen heeft gevonden. En voor ieder, die Geert Grootte en zijn werkzaamheid wil kennen, is Mulder's uitgave zonder meer een onmisbaar boek (men zie verder de bibliographie).

Na deze opmerking, mogen we allereerst de aandacht vestigen op:

1. *Ms. Maagdenburg, Stadtbibliothek Ms. XII 8° 12.*

Sprekend over de groote brievenverzamelingen van Grootte, zegt Mulder: „Quorum corporum, quantum mihi innotuit, tantum duo ad nos pervenerunt, unum, quod asservatur in Bibliotheca Regia hagacomitana, alterum autem in Bibliotheca Universitatis leodiensis” (praefatio, p. XIX). Ook het Maagdenburgsche handschrift echter bevat die verzameling; we vinden hier nl. al de door Mulder gepubliceerde brieven met uitzondering van de nrs. 1, 9, 30, 65, 68, 69, 73, 74, 75, maar bovendien treffen we hier nog brieven van Grootte aan, die tot heden niet gepubliceerd zijn, en een brief van Salvarvilla aan Grootte, welke brief, zooals we aanstonds zullen zien, eenige voor ons doel vooral zeer belangrijke mededeelingen bevat. Als we hierbij bedenken, dat de brieven 1, 68, 69, 74 en 75 ook door Mulder niet aan het Haagsche en Luiksche, maar aan andere handschriften werden ontleend en er dus slechts 4 van de door hem gepubliceerde brieven in het Maagdenburgsche handschrift ontbreken, dan zien we nog sterker de groote overeenkomst tusschen de reeds bekende handschriften van Den Haag en Luik en het nu ontdekte handschrift van Maagdenburg. Het is daarom wel zeer te betreuren, dat dit allerbelangrijkste document, waarvan

de waarde misschien nog hooger is te stellen dan van het Haagsche en Luiksche handschrift, aan den speurzinn van Prof. Mulder is ontgaan; het zou hem ook in de lezing van verschillende moeilijk verstaanbare en waarschijnlijk corrupte teksten groote diensten hebben bewezen.

Het Maagdenburgsche manuscript is een papieren codex, daterend uit de 15e eeuw en bestaande uit 151 bladen. De band, die uit twee niet overtrokken houten borden bestaat, meet $22,6 \times 14,8$ c.M.; het blad $21,3 \times 14,3$ c.M., en de schriftspiegel, die gedeeltelijk is afgelijnd, $16,6 \times 10$ c.M. De herkomst van het handschrift vinden we niet vermeld; slechts staat op den verso-kant van het schutblad voorin: XII octavo 12. Epistolae Gerardi Groot. Questiones juridicae. We geven hier den inhoud van het handschrift uitvoerig weer:

Fol.	1r— 2v.	Mulder brief no	20.	
„	2v r. 28.	„	„	21. (alleen het begin).
„	2v r. 32—3v.	„	„	35.
„	3v— 4v.	Niet bij Mulder.		
„	4v— 8r.	Mulder brief no	41.	
„	8r— 9v.	„	„	45.
„	10r.	„	„	43.
„	10r—11r.	„	„	42.
„	11r—12r.	„	„	44.
„	12r—13r.	„	„	40.
„	13r—13v.	„	„	38.
„	13v—14v.	„	„	39.
„	14v—15r.	„	„	2.
„	15r—16r.	„	„	4.
„	16v—17r.	„	„	3.
„	17v—18r.	„	„	6.
„	18r—19r.	„	„	54.
„	19r—19v.	„	„	24. 1ste gedeelte.
„	20r—20v.	„	„	24. 2de gedeelte.
„	20v—21v.	„	„	26.
„	21v—24r.	„	„	23.
„	24r—24v.	„	„	53.
„	24v—25v.	„	„	55.
„	25v—27r.	„	„	46.
„	27r—30r.	„	„	72.
„	30r—34v.	„	„	71.
„	35r—35v.	Niet bij Mulder.		
„	36r—36v.	Mulder brief no	15.	
„	36v—37r.	„	„	27.
„	37v—40r.	„	„	25.

Fol. 40r—43r.	Mulder brief no 29.	
„ 43r—43v.	„ „ „	36.
„ 43v—44r.	„ „ „	37.
„ 44r—46r.	„ „ „	70.
„ 46v.	Niet bij Mulder.	
„ 46v—50v.	Mulder brief no 62.	
„ 50v—51v.	„ „ „	18.
„ 51v—52v.	„ „ „	7.
„ 52v—53v.	„ „ „	12.
„ 53v—54r.	„ „ „	34.
„ 54r—55r.	„ „ „	32.
„ 55r—57r.	„ „ „	13. 1ste gedeelte.
„ 57r—57v.	„ „ „	13. 2de gedeelte.
„ 57v—58r.	„ „ „	64.
„ 58r—58v.	„ „ „	10.
„ 58v—59r.	„ „ „	11.
„ 59r. r. 1—27.	„ „ „	33.
„ 59r—59v.	„ „ „	14.
„ 59v—60v.	„ „ „	56.
„ 60v—61v.	„ „ „	17.
„ 61v—62r.	„ „ „	49.
„ 62r—62v.	„ „ „	50.
„ 63r—63v.	„ „ „	52.
„ 63v—64r.	„ „ „	48.
„ 64r—64v.	„ „ „	28.
„ 64v—65v.	„ „ „	59.
„ 65b—66v.	„ „ „	61.
„ 66v—67r.	„ „ „	66.
„ 67r—68v.	„ „ „	8.
„ 69r—69v.	„ „ „	51.
„ 69v—71v.	„ „ „	22.
„ 71v—72r.	„ „ „	47.
„ 72r—72v.	„ „ „	31.
„ 72v—74v.	„ „ „	19.
„ 74v.	Niet bij Mulder.	
„ 75r. r. 1—17.	Mulder brief no 67.	
„ 75r—77v.	„ „ „	63.
„ 77v—78v.	Niet bij Mulder.	
„ 78v—80v.	Mulder brief no 16.	
„ 80v.	Niet bij Mulder.	
„ 81r—81v.	Mulder brief no 58.	
„ 81v—82r.	„ „ „	60.
„ 82v.	„ „ „	57.

De folio's 83v tot het einde van het boek worden ingenomen door een paar juridische tractaten, niet van Geert Grootte.

De op fol. 3v—4v voorkomende Epistola Wilhelmi de Salvarvilla ad magistrum Gherardum Grote (in margine staat nog: Wilhelmus ad magistrum Gherardum Grote) heeft het volgende *Incipit*: Preclare scientie honesto viro magistro Gerardi Magni in Daventria. In Christo Jesu magister, domine et karissime. Directiones et reductiones quas in vestris litteris mihi scripsistis, recepi dociliter ac si ex ore Crisostomi vel Jheronimi processissent, quamvis multa ibi contenta non plene intelligo, quia litera est nimis minuta, nimis breviata et minus bene formata secundum capacitatem meam. . . . *Explicit*: Papa est Neapoli. Sed dicitur quod non manebit ibi. Locus est quasi inaccessibilis: per terram propter malandrinos et predones; per mare propter piratas et procellas. Papa habuit iustam causam de exeundo Romam. Si venisset Ianuani (Genua) vel ad aliquem locum nobis magis propinquum, fuisset melius. Valet, prout opto, feliciter. Scriptum festinanter Leodii 3a Februarii. Vester Wilhelmus de Salvarvilla.

De brief handelt eerst over het Scisma en moet een antwoord zijn op de epistola de Scismate van Groote (Mulder 21). Dat blijkt niet alleen uit den aanhef, waar Salvarvilla met „directiones et reductiones” zeker op dien brief doelt, maar vooral uit de woorden „attente consideravi id quod dicitis, quod velletis me minus sollicitari”; immers in het begeleidend schrijven bij de Epistola de Scismate had Groote gezegd: „De Scismatis verbo et dictione etcetera, vultis quod ego, minimus vester ignorans discipulus scribam, qui utilius in scisma cordis mei inspicerem. Sed et hoc nescio videre, quod intra me est scisma; quomodo extra me videbo scissuram ambiguum? Vellem vos non sollicitari! Modicum scribo in cedula ad vestrum imperium, quia modicum scio” (Mulder Ep. 20 p. 75) Salvarvilla is door dien brief dan ook allerminst gerustgesteld; het scisma is naar zijn meening het grootste kwaad en als er geen ander middel is om het te bestrijden, dan zou hij een „generale ecclesie consilium” willen. Hij wenscht Groote geluk met diens succes in den strijd tegen de concubinarij, maar zou toch nog liever zien, dat hij den strijd aanbond tegen het scisma. Verder schrijft Salvarvilla dat het zijn plan is om den Vastentijd door te brengen in Geertruidenberg, wanneer hij daar tenminste „unam cameram limitatam” kan krijgen. En hieruit blijkt, dat Brief 35 van Mulder een antwoord moet zijn op het hier besproken schrijven van Salvarvilla. Groote zegt daar nl., dat Salvarvilla veilig naar Geertruidenberg kan gaan en, als hij dat liever zou doen, kan hij ook naar Utrecht komen, waar Arnoldus de Emenisse hem gaarne zal ontvangen (Mulder Ep. 35 p. 146); ook geeft Groote in dezen brief zijn meening over Salvarvilla’s voorstel van een algemeene Kerkvergadering.

„Consilium generale esset optimum, sed magis pro causa antecedente et principali, quam pro commocione presente, sed pro utraque dignum Deo. Quis scit forte, si ignosceret, quia peccavimus cum patribus nostris etcetera. (Mulder Ep. 35 p. 148). Zoo is deze brief van Salvarvilla een belangrijke aanwinst voor de kennis van de verhouding tusschen Groote en den Cantor Pasiensis. (Zie voor deze verhouding Mulder's artikel: Guillaume de Salvarvilla in Ons Geestelijk Erf, Dl. V (1931), blz. 186—211). We komen op dezen brief van Salvarvilla nog nader terug.

De op fol. 35r—35v voorkomende Epistola Magistri Gherardi dicti Magni heeft het volgende *Incipit*: Humiliori mea in Christo Jhesu recommendatione premissa. Venerabiles patres et Domini, cum petrum coning (?) latorem presentium a vobis recessisse ymo verius de perfecto et securo corruisse relatu perciperem, sibi satis vehementer, precipiente caritate, condolui. . . . *Explicit*: Nam vos ipsi videritis quam bene dispositus sit in corpore et nullam nec in capite nec in aliis perdurantem infirmitatem vel huiusmodi acuti morbi faciliter accidit et recedunt, et precipue in mutatione, que secundum naturales et medicos maxime generat egritudines et maxime innovatio ex mutatione precipue ciborum, vigiliarum et potus etc. prout in principio introitus sepius contingit. A quibus non. . . . (in margine: hic deficit aliquid).

De verdere inhoud van dezen brief komt hierop neer: dat Groote de „venerabiles patres et Domini” met klem van redenen aanspoort om Petrus Coning (?) die van hen is heengegaan, in liefde weer op te nemen. Het lijkt mij niet onwaarschijnlijk, dat deze Petrus Coning dezelfde persoon is, over wien Groote schrijft aan Henricus van Lippia. „Petrum vestrum et participem omnium timencium Deum, non dimittatis in hac parte spiritualis examinis. Verba enim modici sunt ponderis, prout sibi eciam postea confidenter asserui.” Meer dan een gissing is dit echter niet, daar de zin van den brief aan Henricus van Lippia zeer duister is (Mulder, Ep. 6 p. 11 v.)

Fol. 77v—78v bevatten het zgn. Scriptum magistri Gherardi over den dood van Rudolphus van Enteren, welk scriptum door Petrus Horn werd opgenomen in zijn „Vita magistri Gerardi magni” (zie N.A.K.G. VI blz. 356—358). Het stuk volgt in het Maagdenburgsche handschrift op den brief van Groote aan Rudolf van Enteren (Mulder, Ep. 63).

Bij de Epistola op fol. 80v staat in margine: de inordinato voto. Het *Incipit* luidt: Domine mi dilecte in Christo. Mulier, que vovit peregrinacionem ut moreretur vir, ut tunc possit forte melius Deo vacare, non potest dici vovisse. . . . *Explicit*: Salva tamen

penitentia homicidij in voluntate eciam ad opus progrediente istius pessimi voti et non existentis voti, que, ut predicatur, non debet esse modica. Op een brief als deze, die eigenlijk geen brief genoemd kan worden, staan wel de woorden van Petrus Horn: *Scriptis eciam super diversos casus responsa secundum iura canonica ac patrum statuta, que similiter in eisdem voluminibus nominatis* (bedoeld zijn hier: de brievenverzamelingen) continentur. (N.A.K.G. VI, 370).

De boven vermelde brief van Salvarvilla aan Groote, de brief ter recommendatie van Petrus Coning(?) en de brief de inordinato voto zullen in één der eerstvolgende nummers van Ons Geestelijk Erf door Mej. Zr. Feugen worden gepubliceerd. Van de op fol. 46 v. en 74 v. voorkomende stukjes kon nog niet met zekerheid worden vastgesteld, of ze van Geert Groote zijn.

Al is het Maagdenburgsche handschrift verreweg het belangrijkste in de lijst onzer aanvullingen, omdat het een derde „Verzameling” van bijna alle bekende brieven van Groote bevat, toch zijn er nog een aantal andere handschriften te vermelden, die eenige brieven geven. Een paar handschriften geven niet meer dan een fragment, maar zijn toch van beteekenis om de merkwaardige varianten, die ze bevatten.

We geven deze handschriften in aansluiting aan de boven door Prof. Mulder gegeven lijst in alphabetische volgorde.

2. *Ms. Amsterdam, Univ. Bibl. Ms. I. G. 25. B (Cat. 554)*

Een papieren codex uit de 15e eeuw bevat op fol. 74^r—78^r een verhandeling over het Lijden des Heeren, die begint met de verzekering: „Dat hier na volget seit meester gerijt die groet in eenre epistelen”. Het stuk vervolgt dan: „Hoe dat een mensch claeliker siet in den weerden lide ons heren mit gansen gelove hoe hi xpō meer minnet. . . .” Wat dan verder „hier nae volget” is zeker niet allemaal van Geert Groote; dat blijkt wel uit mededeelingen als „Item die heilige vader ysaac leert”; „Item een leerre seit”; „Sint Bernaert seit”; „Sint ieronimus seit”; maar ook het eerste gedeelte, waarin o.m. vijf graden worden onderscheiden in de liefde tot „onse minlike brudegom” en waarin nog gezegd wordt, dat heel onze voortgang bestaat in „te staen van ons selven gekeert. . . . en ons tot onsen geminden ende tot synre liever moeder te keren” ook dit gedeelte hebben we in geen der brieven van Groote kunnen terugvinden; de epistele, waarnaar in dit stuk verwezen wordt is ons niet bekend. Het stuk is meegedeeld door Mej. Zr. Feugen: Geert Groote. Enkele zijner tot nu toe onuitgegeven werken.

3. *Hs. Bazel. Univ. Bibl. Ms. G. VI. 39*

Volgens een opgave van Migne, *Dictionnaire des Manuscrits* II, col. 1618 bevat dit handschrift: *De moniales regendi modo epistola*. Dit zou de brief: *Ad Rectricem monialium* kunnen zijn (Mulder 45). We kunnen dit echter niet met zekerheid zeggen, daar we door de omstandigheden niet in de gelegenheid waren het handschrift te raadplegen. Men zie verder onze bespreking van den titel „*De regimine monialium*” (blz. 111).

4. *Hs. Berlijn, Preuss. Staatsbibl. Ms. Theol. lat. quart. 240*

Dit belangrijke handschrift bevat op fol. 1—3 den brief: „*Ad quemdam fratrem infirmum*” (d.i. Mulder Ep. 70) en op fol. 140—149: „*Epistola Gherardi Grot de contemptu mundi*”, beginnend met de woorden: „*Amice in cristo dilecte, solus ille qui tibi in cristo amicus est. . .*” (d.i. Mulder Ep. 22). Prof. Mulder heeft dit handschrift blijkbaar wel benut; het is ongetwijfeld het handschrift, dat in zijn *Ordo Epistolarum* bij Ep. 22 wordt aangeduid als BR1; het schijnt echter in zijn handschriftenlijst te zijn uitgevallen. Bij Ep. 70 wordt dit handschrift door Mulder niet genoemd. Een uitvoerige beschrijving vinden we bij D. J. M. Wüstenhof in zijn uitgave van het tractaat „*De pretiosis vestibus*” (’s Gravenhage, Nijhoff, 1890), blz. 16—18. Het daar opgegeven Explicite van den brief: „*De contemptu mundi*” stemt niet overeen met dat van brief 22 bij Mulder. Vermoedelijk heeft deze brief in het Berlijnsche handschrift, waar hij 9 folia beslaat, een uitvoeriger redactie, wellicht dezelfde als in het hieronder te noemen Hs. Münster.

5. *Hs. Berlijn, Preuss. Staatsbibl. Ms. Germ. Q. 1398* (vroeger: Cheltenham, Phill. Ms. 683)

Dit handschrift, waarin o.m. ook Geert Groote’s vertaling voorkomt van Ruusbroec’s Chierheit der gheesteleker Brulocht en van diens Boec van VII Trappen, bevat op fol. 158^r—158^v: *Epistola magistri Gherardi Groet ad fratres de viridi valle juxta bruxellam* (d.i. Mulder Ep. 54); en op fol. 158^v—159^v: *Item epistola magistri Gherardi Groet ad dominum Johannem ruesbroec in viridi valle priorem* (d.i. Mulder Ep. 24). Prof. Mulder heeft dit handschrift wel in zijn lijst opgenomen (als Ms. C. = Cheltenham, Phill. Ms. 683); in zijn *Ordo Epistolarum* maakt hij er echter bij Ep. 24 en 54 geen melding van.

6. *Hs. Brussel, Kon. Bibl., Ms. 11915—19*

Op fol. 166—171 van dit handschrift komt voor: *epistola ex-*

hortatoria Magistri Gerardi Groot met het onderschrift: Finit exhortatio Magistri Gerardi Groot ad novitios omnibus sincere ac religiose vivere cupientibus utilissima (Mulder 16). In de boven opgenomen lijst van handschriften wordt deze codex wel vermeld, maar het is Prof. Mulder blijkbaar ontgaan, dat dit handschrift, behalve de exhortatio ad novitios (Mulder 16) ook een groot fragment bevat van de Epistola de patientia (Mulder 62); bij dezen laatsten brief wordt in de Ordo Epistolarum het handschrift althans niet vermeld. In dezen Brusselschen codex volgt het bedoelde stuk op de zoo juist genoemde exhortatio onder het opschrift: sequitur exhortatio eiusdem de passione Domini etc. *Incipit*: Passio Domini nostri Jhesu Christi semper in mente est habenda et retractanda. . . . *Explicit*: Ideoque tibi firmitatem manendi et impossibilitatem exeundi concludas. Nulli homini est pax, qui cum presentibus non concordat. Hec ille. Bij nader onderzoek bleek ons nu, dat heel deze brief een excerpt is uit de Epistola de paciencia. Het begin vinden we bij Mulder pag. 238, regel 1; de teksten komen overeen tot Mulder pag. 240 onderaan; het laatste gedeelte van De Passione Domini vinden we in de Epistola de paciencia bij Mulder blz. 242. Ditzelfde stuk over het Lijden des Heeren werd reeds in 1882 uitgegeven door W. Brouwer in De Katholiek, Deel 82, blz. 354—362 onder den titel: „Over het dragen van het Kruis des Heeren. Collatie van Mr. Geert Groot”. Van het handschrift, waaraan de tekst werd ontleend, wordt niet meer gezegd dan dat het gevonden werd „in de kostbare bibliotheek van den Zeer Eerw. Heer H. A. M. Willemsen, oud-schatbewaarder der St. Servaas te Maastricht. Het opschrift van het stuk is daar: C XXX De cruce Domini portanda dicta magistri Gerardi Groot”. De tekst komt overeen met dien uit het Hs. Brussel; het stuk heeft echter nog een kleine toevoeging, waarvan we echter niet konden vaststellen, dat zij oorspronkelijk is; het *Incipit*: opertet cristum pati et sic intrare gloriam suam. Nonne similiter et nos cristianos, propter quos passus est, pati necessarium est. . . . vinden we in de Epistola de paciencia bij Mulder p. 237 en het *Explicit*: Sed heu heu quem doceo in quibus tam multipliciter deficio? Det vobis deus et michi perficere (Hec ille) staat bij Mulder p. 241. Op het meegedeelde stuk laat Brouwer een Proeve van vertaling volgen: „C XXX Over het dragen van 's Heeren Kruis. Woorden van Meester Geert Groot”.

7. Hs. Brussel, Kon. Bibl. Ms. 11160—68

In dit handschrift, dat door Mulder niet wordt vermeld, komt op fol. 337^r—338^v het zoo even vermelde stuk „De passione Domini” ook voor, hier echter onder den titel: „Ex

epistola magistri Gerardi Groet de passione Domini". Behoudens kleine varianten komt het stuk geheel overeen met Hs. Brussel, Kon. Bibl. Ms. 11915—19.

8. *Hs. Darmstadt, Landesbibl. Ms. 673*

Dit handschrift is door Prof. Mulder wel benut; hij maakt er evenwel geen melding van bij Ep. 70, welke brief in dit handschrift voorkomt op fol. 93. Het *Incipit* is hier: „Frater in Jhesu Christo dilectel Omne gaudium. . . .”.

9. *Hs. Emmerich Gymn. Bibl. Ms. nr. 5*

Deze perkamenten codex uit de 15e eeuw, die blijkens een aantekening op het schutblad, vroeger eigendom is geweest van het Fraterheerenklooster St. Gregorius te Emmerich, bevat op fol. 37^r—59^v een vijftal brieven van Geert Groote. fol. 37^v: *Epistola magistri gherardi dicti groet ad quemdam lapsum feliciter incipit* (Mulder 29); fol. 43^v. *Epistola eiusdem ad Bertoldum ten Have* (Mulder 56); fol. 45^v. *Mgr. gerhar. suo novicio mathiae de tijla* (Mulder 15), het laatste gedeelte, nl. op fol. 47^r, is echter het begin van een anderen brief aan Mathias de Tijla (Mulder 27); fol. 47^r *Epistola magistri Gherardi groet ad quemdam noviciam* (Mulder 16); fol. 51^v. *Epistola eiusdem valens ad pacienciam et imitacionem christi* (Mulder 62). Voor de Varianten vgl. Mej. Zr. Feugen: Geert Groote. Enkele zijner tot nu toe onuitgegeven werken; blz. 18—23.

10. *Hs. 's Gravenhage, Museum Meermannno-Westreenianum, Ms. 10 F 41. (55. 12)*

Op fol. 23^r vinden we hier een epistel over het Lijden des Heeren van Geert Groote. „Dijt is ene devoete epistele onsen eerweerdigen vaders. Ick mach wel seggen des hillighen vaders meester geert die groete ende is van dat lijden onses lieven heren Jhesu cristij.” Ook deze brief is reeds door Mej. Zr. Feugen meegedeeld (t.a.p. blz. 1—4), maar bij vergelijking met de epistola *De passione Domini* uit het zoeven genoemde Brusselsche handschrift bleek ons, dat de „devoete epistele” voor verreweg het grootste gedeelte een vertaling is van de Brusselsche *Epistola De passione Domini* en dus ook van het betreffende stuk uit de *Epistola de Patientia*. Het laatste gedeelte echter, op fol. 27^v beginnend met: *Doe sante Bernardus yerst int cloester genck satte hie in hem op dat hie wolde wesen als een verlaeren vat. . . . enz.* lijkt ons hoogstwaarschijnlijk wel niet van Groote te zijn. We geven hier het begin van de „devoete epistele” weer en daarnaast het begin van de *Epistola De passione Domini*.

Hs. Den Haag

Bij nae altoes ende alre wegen lees ic dat wij die passie onses lieven heren Jhesu cristij altoes in onsen herten sullen hebben ende betrachten, nijet allene daer omme dat sy overmijds ghedenckenisse sy in onsen verstande. Mer meest dat overmyts vueriger begeerten sijne pijnse arbeit ende laster nae te volghen sij in onser begeerten....

Hs. Brussel

Passio Domini nostri Jhesu Christi semper in mente est habenda et retractanda. Et non solum hoc ut sit ipsa per meditationem in nostro intellectu sed magis ut per penarum, opprobriorum et laborum imitationem sit per desiderium in affectu....

11. Hs. 's Gravenbage, Kon. Bibl. Ms. 131 H 2

Bevat op fol. 133^r—134^v eenige punten, die „zijn ghenomen uut enen brief, die mejster gheert die groet sande enen broeder van sancte bernardus oerde, die onder sijne ghesellen meest giestelic levede." Het is ons niet gelukt te achterhalen, welke brief hiermee wordt aangeduid.

12. Hs. 's Gravenbage, Kon. Bibl. Ms. 75 G. 70 (Cat. 676)

Bevat op fol. 46^r: „Epistola ad episcopum trajectensem pro magistro gerhardo grosz quando erat sibi interdictum ne publice predicaret". Daarop volgt (fol. 47^r): „Epistola magistri wilhelmi de salvarvilla cantoris parisiensis ad papam urbanum sextum ad impetrandum magistro gerhardo privilegium predicandi". Hoewel dit geen geschriften zijn van Geert Groote, meenen we dit hs. toch onder de Aanvullingen te moeten opnemen, omdat deze brieven door Mulder in zijn uitgave der Epistolae zijn opgenomen.

13. Hs. Halberstadt, Domgymn. Ms. 79

Volgens een opgave van Prof. Dr. W. de Vreese bevat dit handschrift de Epistola ad quemdam fratrem Carthusianum infirmum in capite (Mulder 70). Tot onze spijt hebben we dit handschrift niet kunnen inzien.

14. Hs. Hamburg, Stadtbibl. Ms. Theol. 2208

Mulder vermeldt dit handschrift bij Epistola 16; het bevat echter slechts een fragment van dezen brief. Op fol. 181^b staat: Magister Gerardus Groot ad quemdam novicium. Claude oculos tuos quantum potes ad aliorum facta perscrutanda.... Dit incipit staat bij Mulder op blz. 54. Op fol. 183 volgt in dit

handschrift nog: „Ex quadam epistola magistri gerardi groot” (volgens een aantekening van Prof. de Vreese). Vermoedelijk heeft deze titel betrekking op het hier boven aangegeven fragment; we konden daarover geen zekerheid krijgen.

15. *Hs. Keulen, Priesterseminar, Ms. X*

Bevat op fol. 191 den brief: ad Henricum de Huxaria (Mulder 22), die in dit handschrift wordt voorafgegaan door de volgende merkwaardige inleiding: Sequitur epistola magistri gerardi groet de daventria nati, qui cum fuisset canonicus aquensis et in aliis ecclesiis, demissis omnibus unico scolari contentus et patrimonio suo pauperibus erogato, quondam cameram sibi in domo quondam patris sui retinuit, ibique private degens, diversas epistolas et doctrinas suis scripsit amicis, alliciens eos ad humilitatem, paupertatem et austeritatem, inter quas et haec cuidam bono seculari sacerdoti dicitur transmissa; fol. 191^v Amice in X^o solus ille qui tibi in X^o amicus est, vere tibi amicus est. Op fol. 192 volgt de „Recommendatio bonorum presbiterorum eiusdem magistri gerardi groet in sermone contra focaristas” (volgens opgave, ons verstrekt door Dom. Dr. J. Huijben).

16. *Hs. Keulen, Priesterseminar Ms. XVI*

Bevat: „De confessionibus obstinatorum audiendis ex epla magistri ghe (alia manu: rardi magni) ad dominum Johannem de Gronde”. Ook dit handschrift bevat de „Recommendatio bonorum presbiterorum”. Tot onze spijt waren wij niet in de gelegenheid, dit Hs., waarop Dom Dr. J. Huijben ons opmerkzaam maakte, in te zien. Volgens den titel zijn wij geneigd, hier hetzelfde excerpt te vermoeden, dat te Zwolle (zie nr. 31) bewaard wordt onder den titel: „Cautele Confessorum circa magnos peccatores adhibende”.

17. *Hs. Keulen, Stadtarchiv. Ms. G. B. 4°. 146*

In dit handschrift staat op fol. 23^a—25^b: „Epistola domini frederici confessoris monialium”; op fol. 25^b—28^a: „Incipit alia epistola de Regimine monialium; op fol. 28^a—32^b: „Epistola cuiusdam devoti de Regiminis difficultate sororum; op fol. 33^a: „Incipiunt quedam capitula pro confessoribus devotarum personarum feminei sexus utiles tractatus”.

We hebben geen zekerheid kunnen krijgen, of de tweede der hier genoemde epistolae wellicht de brief van Grootte is „Ad Rectricem monialium”. Vermoedelijk zal ook deze epistola wel van Frederik van Heiloo zijn.

18. *Hs. Keulen, Stadtarchiv. Ms. G.B. 8°.* 115

Volgens een aantekening van Dr. M. Schoengen komt in dit handschrift voor: Epistola Gher. Groet ad unum sacerdotem. *Incipit*: „Amice in Christol Solus ille....”. (Dit is Mulder Ep. 22).

19. *Hs. Kopenbagen, Kon. Bibl. Ms. NY. kgl. S. 274 4°*

Bevat op fol. 44—46: Epistola magistri Gerardi Groten ad abatissam monasterii in Honepe ordinis Cistersiensis Traiectensis dyocesis pro exhortatione animarum salutari. *Incipit*: Tibi in Christo soror.... *Explicit*: nec papa possit religiosus prestare nec licentiare etc. Finis 1477. Dit is brief 45 bij Mulder; echter niet de heele brief: het einde staat bij Mulder p. 181. (zie daarover trouwens noot 2 bij Mulder p. 181). Aangaande het handschrift lezen we bij Jorgensen, *Cat. Cod. Lat.* p. 166: „Chart. Prov. Germania. Poss. Monasterium Marienmünster ordinis sancti Benedicti; L. v. Ess; Sir Thomas Philipps — Bibliotheca Philippica 1913 — Empt. Londini anno 1913.

20. *Hs. Leuven, Univ. Bibl. Ms. g. 82—83*

In dit handschrift komt op fol. 14^r—16^v voor: „Epistola mag. Gherardi groet monachus bonus debet esse humiliter obediens”. Blijkens dit incipit is dit wel de brief „De novo monacho” (d.i. Mulder Ep. 16).

Vgl. Catalogue des livres de la Bibliothèque de la célèbre ex-abbaye de St. Jacques à Liège, dont la vente se fera.... le 3 Mars 1788 et jours suivants. (J. N. Paquot, canon. Lovanii).

21. *Hs. Leuven, Univ. Bibl. Ms. G. 79*

Bevat op fol. 1^r—4^v: „Epistola Gerardi Groot. Omnis monachus debet humiliter esse obediens”. (Mulder Ep. 16).

Vgl. Catalogue des livres de la Bibliothèque de la célèbre ex-abbaye de St. Jacques à Liège, dont la vente se fera.... le 3 Mars 1788 et jours suivants. (J. N. Paquot, canon. Lovanii).

22. *Hs. Luik Bisschopp. Seminarie Ms. 6 M 13*

Bevat, volgens opgave ons verstrekt door den bibliothecaris, twee brieven nl. De novo monacho (Mulder 16) en Epistola cuidam religioso tribulato pro consolacione (Mulder Ep. 62).

23. *Hs. Marburg. Bibl. Acad. Ms. D 21*

Bevat op fol. 294^a: Epistola magistri conradi (suprascr. gerhardi) groet notabilis multum: „Bonus monachus debet

humiliter esse obediens". (Mulder 16) vgl. C. F. Hermann: *Catalogi cod. bibl. academicae latinorum pars posterior*. Marburg 1838.

24. *Hs. Mechelen, Groot-Seminarie Ms. 30*

Volgens een opgave in den kataloog bevat dit handschrift op fol. 25^r—28^v: *Duae epistolae magistri Gerardi Magni*. Het zijn in de uitgave van Mulder de nrs. 45 (ad Rectricem monialium) en 44 (ad Abbatem in Campen), naar welke uitgave in den kataloog ook wordt verwezen. We hebben wegens de tijdsomstandigheden het Mechelsche handschrift niet kunnen inzien. (Vgl. *Catalogue des manuscrits du Grand-Seminaire de Malines par l'abbé Carlo De Clercq*. 1937 blz. 81).

25. *Hs. München, Hofbibl. Ms. 997*

Volgens een aanteekening van Prof. Dr. W. de Vreese komt in dit handschrift de brief: „*De novo monacho*” voor (d.i. Mulder Ep. 16). We waren niet in de gelegenheid, deze opgave nader te onderzoeken.

26. *Hs. Münster, Paul Bibl. Ms. 187*

Heeft op fol. 185^v—187^r de 24 artikelen; daarop volgt op fol. 187^r de brief ad Henricum de Huxaria (Mulder 22), welke brief echter uitgebreider is dan die, welke door Mulder wordt megedeeld. *Incipit*: Verum dei cognitionem et ejusdem leti fruitionem in presenti per gratiam prelibandam et in futuro per gloriam eternaliter possidendam scriptum pro salute. Amice in Christo. Solus ille qui tibi in Christo amicus est, vere tibi amicus est. *Explicit* (fol. 189^v): Et veraciter valeas officium tuum adimplere et tamquam verum lumen lucem tuam emittere in terris et per hanc vitam sine fine gaudere in celis quod tibi prestare dignetur pater et filius et spiritus sanctus Amen.

Daar deze brief door zijn merkwaardige inlasschingen tusschen den door Mulder gepubliceerden tekst misschien nieuw licht kan werpen op de waardeering en de juiste weergave van de geschriften van Geert Groote, wordt hij in een der eerstvolgende afleveringen van *Ons Geestelijk Erf* opnieuw uitgegeven door Mej. Zr. Feugen met de inlasschingen van het Münstersche handschrift. We meenen hier de kwestie, welke lezing de oorspronkelijke is, buiten beschouwing te mogen laten.

27. *Hs. Trier, Stadtbibl. Ms. 964 (1158)*

Bevat op fol. 404—406: „*Gerhardus Groet, de cura animarum non acceptanda*”. *Incipit*: Queritur a me, cur dissua-

deam... *Explicit: cura animarum sustentatur.* Dit is brief 73 bij Mulder, waar echter op het boven gegeven *Explicit* nog eenige regels volgen (vgl. Mulder, Ep. 73, blz. 321).

Vgl. Beschreib. Verzeichnis der Handschriften der Stadtbibl. zu Trier. Neuntes Heft, S. 69.

28. *Hs. Utrecht, Aartsbisschopp. Museum* (vroeger Deventer, Parochiebibl. II).

Hier komt een klein fragment voor van de „epistola ad fratrem infirmum in capite” (Mulder 70). Men zie Archief v. d. Geschied. v. h. Aartsbisd. Utrecht, Dl. X (1882) blz. 471. Dit hs. is op 14 Mei 1940 te Rotterdam verbrand. Een fotografische reproductie wordt bewaard op de bibliotheek van den Carmel te Nijmegen.

29. *Hs. Weenen, Nat. Bibl., Ms. 15228 (Suppl. 2663)*

Dit handschrift bevat op fol. 34^a—34^b: „Gerardus Groet. Epistola ad quemdam novitium Carthusiensem de non iudicando alios” (d.i. een fragment van Ep. 16 bij Mulder). Daarop volgt (fol. 34^b—35^b): „Idem (G. Gr.) Epistola ad fratrem Matthiam de Tyla ordinem professum” (d.i. Mulder Ep. 27); daarna volgt (fol. 36^a—40^a): „Idem (G. Gr.) Epistola de patientia et imitatione Jesu Christi”. Prof. Mulder maakt van het handschrift alleen melding bij de twee laatstgenoemde brieven; bij Ep. 16 vermeldt hij het niet.

Vgl. Tabulae Cod. Manuscr., praeter graecos et orientales, in Bibl. Pal. Vindobonensi asservatorum. Ed. Acad. Caesarea Vindobonensis, Vol. VIII, p. 141, 142.

30. *Hs. Weert, Minderbroedersklooster*

Bevat ook de epistola ad quemdam fratrem Carthusianum infirmum in capite (opgave van den archivaris).

31. *Hs. Zwolle, Bibl. der Vereen. tot Beoefening van Overijs. Regt en Geschied. Hs. 147*

Bevat op fol. 127^v: Cautele Confessorum circa magnos peccatores adhibende. M. G. Grote. Dit is een gedeelte van Groote's brief aan Johannes de Gronde. (Mulder 23). Het begin van de Cautele vinden we bij Mulder p. 103. Het Zwolsche stuk, dat onder den titel: Waarschuwing aan de Biechtvaders door Prof. Dr. Titus Brandsma werd meegedeeld in *Ons Geestelijk Erf* Dl. XII (1937) blz. 5 vv., heeft eenige merkwaardige afwijkingen, of beter: uitbreidingen van den door Mulder gepubliceerden tekst. Op de overeenkomst der Cautele met brief 23 van Mulder werd reeds gewezen door den, thans over-

leden, Drs. W. S. J. Kloosterman in *Ons Geest. Erf*, Dl. XII, blz. 88. Bij de publicatie van eenige nieuw ontdekte onuitgegeven werkjes van Grootte sluit Prof. Brandsma zich daarbij aan. Wij verwijzen hierbij nog naar hetgeen boven onder nr. 16 gezegd is over „*De confessionibus obstinatorum audiendis*” in *Hs. Keulen*.

We merken tenslotte nog op, dat het door Mulder vermelde handschrift *Cbeltenbam*, *Phill. Ms.* 683 in 1911 is aangekocht door Berlijn, waar het nu bewaard wordt in de *Preussische Staatsbibliothek* onder nr. *Germ. Q.* 1398. Ook mogen we er nog de aandacht op vestigen, dat *Hs. Utrecht, Univ. Bibl. Ms.* 1691 (door Mulder aangeduid als TU6) soms wordt vermeld als *Hs. Amsterdam, Univ. Bibl. Ms.* 540 (*I. F.* 7.) *Moll* 31. Dit handschrift is afkomstig van Utrecht; op fol. 2b staat nl.: „Dit boec hoert toe den (besloten) nonnen regularissen totten heiligen elfdusent maechden bynnen utrecht” (vgl. De Vreese, *Hss. Ruusbroec* blz. 368—369).

De brieven van Grootte als bronnen voor de kennis van zijn overige geschriften

Het spreekt vanzelf, dat iemand, die een antwoord wil geven op de vraag, welke geschriften Grootte schreef en waar ze ons zijn bewaard, het beste begint: met bij Grootte zelf te rade te gaan. We kunnen dat doen, zonder ons schuldig te maken aan een *petitio principii*, omdat immers van verschillende van Grootte's geschriften zijn auteurschap zonder eenigen twijfel vaststaat. En zooals uit het voorgaande reeds gebleken is, zijn we vooral aangaande Grootte's uitvoerige correspondentie niet alleen goed ingelicht, maar kunnen we die brieven — vooral sinds de uitgave er van door Prof. Mulder — ook gemakkelijk bereiken. In werkelijkheid gold ons onderzoek dan ook in de eerste plaats de brieven, maar bij den opzet van dit boek past het beter, het resultaat van dat onderzoek eerst hier te geven.

En dan moeten we bekennen, dat dat resultaat wel niet zoo heel groot is en dat de brieven ons in vele van onze verwachtingen hebben teleurgesteld. Omtrent heel wat dubia vinden we in de correspondentie niet de minste opheldering, ja de herhaalde lezing van deze niet altijd even aangename lectuur stelt ons zelfs voor nieuwe vragen, waarop we het antwoord voorloopig moeten schuldig blijven. Maar vooreerst: ook met het stellen van vragen kan de wetenschap gebaat zijn en vervolgens: hebben we in de brieven toch eenige aanwijzingen gevonden, die we belangrijk achten voor de kennis van Grootte's werkzaamheid en van zijn geschriften.

Daar Groote als hervormer vooral optrad tegen de ontucht en de simonie, waaraan sommige geestelijken zich schuldig maakten, mogen we wel verwachten, dat hij over die onderwerpen ook spreekt in zijn correspondentie. En in dit punt blijkt vooral de briefwisseling tusschen Groote en Salvarvilla van belang. We beginnen met de bespreking van eenige teksten, die verband houden met Groote's actie tegen de focaristen.

In een zijner brieven aan Salvarvilla zegt Groote: „De concubinariis verum dicitis, quod non omnes sunt correcti sed correpti et multi in consciencia onerati. Multi, credatis, emendati sunt simpliciter, quorum Deus corda tetigit, multi eciam micus agunt; multis fornicarii sunt opprobrium, multi cavent eorum divina. Os volencium eos defendere, qui peiores eis sunt et fuerunt, obstructum est. Antea vertebatur in dubium, iam est certum. Aliqua collegia in Traiecto mundata sunt, aliqua adhuc sordidata. Hereticorum, qui ecclesie per eos insultabant, os obstructum.” (Mulder Ep. 20 p. 75). Deze tekst nu leverde totnogtoe groote moeilijkheden op met betrekking tot de dateering van den Sermo contra Focaristas. In één zijner artikelen over de chronologie van het leven van Geert Groote wees Mulder er op, dat het geen twijfel overlaat, of Groote spreekt hier over den Sermo. „Hij zegt, aldus Mulder, dat Salvarvilla terecht opmerkt, dat niet alle concubinarii, dat zijn de focaristen, zijn verbeterd, maar wel berispt. Waarop kan dit anders slaan dan op de beroemde preek? Hij gaat door: velen vermijden de heilige handelingen dezer priesters. Welnu, juist in den „Sermo” raadt hij dit zoo aan, neen schrijft hij dit voor” (Hist. Tijdschrift, (Jrg. XII). Afl. II. blz. 165). Er is tegen deze rede-neering van Prof. Mulder weinig of niets in te brengen. Maar van den anderen kant had Mulder op overigens aannemelijke gronden dezen brief gedateerd „aestate 1381.” En daaruit zou volgen, dat de Sermo in den nazomer van 1381 reeds gehouden was (Over de dateering zie: Ons Geestelijk Erf, V (1931), blz. 203—204). Deze conclusie was niet alleen in strijd met een codex van de Utrechtsche Universiteits-bibliotheek, waarop Mulder wel de aandacht moest vestigen, omdat de Sermo daar gesteld wordt op 14 Augustus 1383, maar ze is in strijd met alle handschriften, die een datum en een jaar noemen; en in ieder geval is ons geen enkel manuscript bekend, waarin het jaar 1381 als zoodanig wordt vermeld. We hebben ons aanvankelijk afgevraagd, of de boven aangehaalde woorden wel noodzakelijk betrekking hadden op den Sermo. Kon Groote niet even goed spreken over een andere preek, omdat hij immers herhaaldelijk over dit thema moet hebben gesproken? En moest ook dat „divina vitare” wel noodzakelijk met den Sermo in ver-

band worden gebracht? Er zijn immers ook andere geschriften tegen de focaristen bekend, waarin Groote dat voorschrijft. Maar een groot bezwaar was, dat ook Petrus Horn de aangehaalde woorden met den *Sermo* in verband brengt: „*Predicavit enim Traiecto coram universo clero longum et solempnem sermonem contra focaristas, rogans in inicio innocentes ut discederent ab hijs turpissimis fornicatoribus, neque favorem neque defensionis presidia preberent eis, „recedite” inquires „recedite, exite inde et pollutum nolite tangere.” Deinde aggressus est ipsos turpissimos ecclesie hostes et multis sanctorum dictis et autoritatibus valide prostravit eos.*” En dan vervolgt Horn onmiddellijk: „*Quis autem fructus pro tunc saltem inde secutus est, ipse testatur in epistola ad magistrum Guilhelmum, cantorem Parisiensem, ita dicens: „De concubinariis. . .* (Horn haalt hier heel het boven geciteerde stuk verder aan). Twijfel is hier dus wel uitgesloten: Groote spreekt hier over zijn *Sermo*. Maar, als we het getuigenis der handschriften, die den *Sermo* op 14 Aug. 1383 stellen, niet naast ons wilden neerleggen, volgde daaruit ook: dat de brief niet in den herfst van 1381 kan geschreven zijn. We zeiden, dat Mulder die dateering op aannemelijke gronden voorstelt. Maar nu blijkt uit den pas gevonden brief van Salvarvilla in het Maagdenburgsche handschrift, dat die dateering toch niet juist is. Salvarvilla toch zegt in dezen brief, die een antwoord is op de *Epistola de Scismate*, brief 21 van Mulder en dus ook op brief 20, dat de Paus te Napels is en dat hij een *iusta causa* had om Rome te verlaten. Welnu, we weten, dat Paus Urbanus VI eerst in den herfst van het jaar 1383 naar Napels is gegaan (vgl. Pastor, *Geschiede der Păpste*, Bnd. I, S. 146) en dus moet Salvarvilla, die zijn brief eindigt met de woorden: „*Scriptum festinanter Leodii 3a Februarii*”, dien brief geschreven hebben op 3 Februari 1384. Het zou ons te ver voeren, wanneer we hier op de kwestie van de dateering dieper wilden ingaan en dat is ook niet noodig; maar zeker is, dat hiermee het getuigenis der handschriften kan worden gehandhaafd en dat Groote zijn *Sermo coram universo clero* heeft gehouden op 14 Aug. 1383 en dat kort daarna, wat trouwens ook veel aannemelijker is, het preekverbod is gekomen. (Een chronologisch overzicht van de over Salvarvilla verspreide berichten vinden we in De Vreese's uitgave van „*De Simonia ad Beguttas*” blz. 43—48. Bij het raadplegen daarvan bedenken men, dat deze aantekeningen, hoewel eerst in 1940 gepubliceerd, reeds veel vroeger werden gemaakt).

Een tweede uitspraak in de brieven, die totnogtoe moeilijkheid opleverde, maar die door deze oplossing ook heel begrijpelijk wordt, is de volgende. In een brief, door Mulder gedateerd

17 Maart 1383, schrijft Grootte aan zijn vriend Johannes de Gronde o.m. het volgende: „Intendo per modicum tempus venire Traiectum propter quamdam apologiam publicandam contra publicos fornicarios et reverti Daventriam propono et cicius quo potuero vacare ad compositionem eius”. (Mulder Ep. 53 p. 204—205). Wat bedoelt Grootte hier met die zekere apologie? En wat hebben we te verstaan onder compositio? In een noot teekent Mulder hier aan: „Agit profecto de ampliore redactione Sermonis contra Focaristas.” Maar dat zou al heel onwaarschijnlijk zijn, wanneer Grootte den „Sermo Recedite” reeds in 1381 had gehouden. Mulder kwam op dezen uitleg dan ook terug. „Ten onrechte, aldus schrijft hij in Hist. Tijdschr. (Jrg. XII) Afl. 4, blz. 325, heb ik in de noot bij dien brief de vergissing gemaakt, dat deze apologie de meer uitgewerkte Sermo contra Focaristas geweest zou zijn. Ik geloof thans eer, dat daarmee de „Protestatio” bedoeld is, die ik als Nr. 57 in de brieven heb laten afdrucken. Deze draagt namelijk meer het karakter van een apologie dan de breeder uitgewerkte Sermo.” Doch nu we eenmaal weten, dat de Sermo in Aug. 1383 is gehouden, mogen we ook dezen laatsten uitleg niet handhaven. Want afgezien nog dààrvan, dat een Protestatio — er staat: protestor firmiter — geen Apologie is, heeft deze verklaring ook dààrom een onoverkomelijk bezwaar, dat er nl. op volgt, dat Grootte weer naar Deventer teruggaat om daar zoo spoedig mogelijk te werken „ad compositionem eius”. Van de Protestatio toch is geen nadere compositie bekend en evenmin waarschijnlijk. En daarom moeten we vasthouden aan de verklaring, die Preger gaf van deze plaats. „Die erwähnte Apologie scheint mir das Schriftstück zu sein, welches J. Clarisse (A.K.G. VIII. S. 108—117) veröffentlicht hat. Am Schlusse desselben heisst es: Scriptum quoddam de his pro parte confectum conscribam perfectius, ut omnes simul videre possint ramos cum radicibus. Dieses grössere Werk ist die von J. Clarisse herausgegebene berühmte Schrift De Focariis” (zie Mulder, Ep. 53 p. 205 noot a). We komen op de verschillende geschriften over de focaristen nog nader terug; hier willen we er slechts op wijzen, dat het door Preger bedoelde stuk, de zgn. 24 Artikelen, ook naar onze meening in tijd aan den Sermo voorafgaat. En dat Grootte dit geschrift een Apologie kan noemen, blijkt wel uit de inleiding, die in de meeste handschriften aan die artikelen voorafgaat: „Ut que circa materiam notiorum fornicatorum scripsi aut dixi, dico et dicturus sum, pateant manifeste et clareant unicuique. . . . ideo cupio ea unicuique palam fieri, et omnes scire, quae in hac materia intendo defendere. . . .” We beschouwen derhalve die Apologia als een eerste uiteenzetting

van het standpunt, dat Groote tegenover de focaristen innam; intusschen stelt hij zich voor naar Deventer terug te gaan om aan de verdere uitwerking van die apologie te werken; het is zeer aannemelijk, dat hij daarvoor den tijd noodig had van Maart tot half Augustus 1383. Naast die Sermo-redacties moeten we dan nog als een afzonderlijk geschrift de Protestatio onderscheiden, die trouwens ook niet uitsluitend betrekking heeft op zijn actie tegen de Focaristen. Groote zegt daar immers: „Itemque ea que scripsi aut predicavi circa iura humana aut circa materiam Decretorum aut Decretalium et maxime circa turpissimos notorios fornicatores, spero ab omnibus medullitus iura intelligentibus, aut tamquam certa et indubitata, aut tamquam securiora, probabiliora et veriora cum eo temperamento et moderate, quibus ea pronunciaui aut scripsi, inveniri et probari” (Mulder Ep. 57 p. 214).

Over de Focaristen spreekt Groote nog in een anderen brief aan Salvarvilla, door Mulder opgenomen onder nr. 35 en gedateerd Anno 1382. Na het voorafgaande betoog is het evenwel duidelijk, dat deze brief, die een antwoord is op Salvarvilla's schrijven van 3 Februari 1384, ook na dien datum gedateerd moet worden. Hij beklagt er zich over, dat de Focaristen in Utrecht hun vrouwen weer tot zich nemen en hij dringt er op aan, dat Salvarvilla aangaande de Focaristen geen andere meening moet verkondigen, dan hij geleerd heeft; en zoo noodig moet Salvarvilla zich maar nauwkeurig op de hoogte stellen van wat hij — Groote — over de aangelegenheid heeft gezegd. „In Traiecto focariste, qui suas dimiserunt, reassumunt. Humiliter vestram benignitatem exhortor, ut veritati, quam de eis seminavi, se velit, cum interrogatur vel consulitur, conformare et si in aliquo dubitaveritis, *rationes meas inspiciat*. . . . Magnum est et congruum ut omnes uno sensu et ore eadem profiteamur, alias et nos aquas perturbabimus.” (Mulder Ep. 35 p. 148). Het is niet duidelijk, waarop Groote met „*rationes meas*” doelt. Het kan betrekking hebben op zijn apologie; maar meer waarschijnlijk lijkt het mij, dat Groote ook hier doelt op den Sermo, waar die „*rationes*” immers veel uitvoeriger zijn uitgewerkt. Dat Groote zich te verdedigen had tegen zijn vijanden, die er op uit waren zijn woorden te verdraaien, weten we reeds uit de levensbeschrijvingen. Dat blijkt ook uit het juist aangehaalde verzoek aan Salvarvilla; en in zijn brief aan de Broeders in Groenendaal beklagt hij zich er over en spreekt hij er zijn misnoegen over uit, dat men hem onkundig heeft gelaten omtrent den inhoud van een bezwaarschrift, dat verschenen was tegen zijn „*Dicta*”: „*Ceterum audivi quoddam scriptum contra mea „Dicta” quemdam iam dudum vobis misisse, quod,*

ut caritas prescribit, credo vos non velle me latere; potius me, si recte hoc fecerit, per hoc ab aliquo errore revocare, aut, si minus recte, opportunitatem respondendi et recta conservandi non negare. Correpcio non audita detraccio est; recta et iusta non defendere est iniustus, ut dicit Gregorius, consentire" (Mulder Ep. 54 p. 207 v.). We mogen in deze woorden een aanwijzing zien voor het geschrift, dat Horn vermeldt: „Contra dictum meum tercium"; bij de bespreking der tractaten komen we daarop nader terug. Van die vijandige houding van sommigen getuigen ook de woorden, die hij schrijft aan Willem Oude Scute: „Nichil penitus scribo, sed obicientibus aliquibus respondeo, sicut de ducibus et aliis meis magister Ricoldus potest informare" (Mulder Ep. 61 p. 225); en in een brief aan Johannes Cele, door Mulder gedateerd 5 Juli 1384, lezen we opnieuw over zijn vrees, misverstaan te worden, als het gaat over de focaristen. Hij heeft nl. aan zekere Jacobus en Wichmannus opdracht gegeven, op te schrijven, wat hij in Utrecht heeft gepreekt, in de veronderstelling, dat zijn vriend Cele dat ook wel graag op schrift zou hebben: „Wichmannus et Jacobus, fratres nostri in Christo, iussu meo fecerunt vobis scribi ea, que dictavi et predicavi in ecclesia traiectensi, ad expensas vestras. Presumpsi, sicut iam est in Traiecto, quod malletis habere quam carere. Tamen si met vellent optinere, optineant. Dedi eis electionem." (Mulder Ep. 64 p. 254). Het is duidelijk, dat ook deze woorden betrekking hebben op den Sermo, die de aanleiding was geworden tot het preekverbod. Na een korte uitweiding over sommige schoolaangelegenheden, waarmee Cele gemoeid is, vervolgt Groote: „Doceatis istos, scilicet Jacobum et Wichmannum, ut nichil loquantur contra singulares personas, nisi probare sciverint et quod vitent, secundum quod vobis videtur expedire ex scriptis" en verder verzoekt hij Cele, een gedeelte van zijn geschriften in de volkstaal over te zetten voor broeder Johannes de Ummen: „Ponatis in theutonico aliqua de scriptis meis, que vobis videntur utilia, pro Johanne fratre nostro et sociis suis". Het is niet duidelijk, wat we onder „aliqua de scriptis meis" moeten verstaan. Maar omdat de vertaling bedoeld is voor Johannes Ummen, een leek, en vooral omdat er onmiddellijk op volgt „Audacter loquantur de notoriis fornicatoriis secundum formam scripture" (Mulder Ep. 64 p. 255), komt het mij waarschijnlijk voor, dat we hier ook moeten denken aan de vertaling van den Sermo of een gedeelte daarvan. (Over Johannes Ummen schrijft o.m. Thomas a Kempis in Cap. I van Chronica montis Stae Agnetis, zie Pohl, VII p. 335). We weten nl. dat de „Vijf punten, die meester Geert te Utrecht preekte" oorspronkelijk niet in het Nederlandsch, maar in het Latijn

werden opgeschreven en dat er ook een vertaling van den geheelen Sermo contra Focaristas werd begonnen, die echter niet voltooid werd. Daarom lijkt het wel heel waarschijnlijk, dat Cele zijn best heeft gedaan, om niet alleen de „*Quinque Puncta*” maar ook den Sermo contra Focaristas volgens Grootte's wensch te doen vertalen en dat daarmee reeds spoedig een begin is gemaakt. Zooals we straks nader zullen zien, berusten handschriften van de Sermo-vertaling te Düsseldorf en van het Latijnsche origineel van de „*Quinque Puncta*” te Luik en te Wolfenbüttel.

Onder nr. 58 heeft Prof. Mulder in zijn uitgave opgenomen een suppliek, gericht aan den Bisschop van Utrecht, waarin dezen wordt gevraagd, Grootte verlof te geven het predikambt uit te oefenen. Op zichzelf beschouwd, zou het niet onmogelijk zijn, dat dit stuk, dat in den officieelen vorm is opgesteld, gemaakt is door Grootte zelf. Maar we meenen uit den inhoud en uit den „toon” toch te moeten opmaken, dat zulks niet het geval is en dat het derhalve niet tot de geschriften van Grootte mag worden gerekend. Tenslotte wijzen we in dit verband nog op een brief, dien Grootte schreef in Woudrichem aan een zekeren „*Dominus Bernardus*” en waarin sprake is van „*magister Johannes, olim Cantor Parisiensis, nunc archidiaconus Campaniae*”; hoewel deze brief voor ons wel aan duidelijkheid te wenschen overlaat, kunnen we er toch wel uit opmaken, dat genoemde Bernardus door de bemiddeling van Florens Radewijnsz een tweetal brieven zal ontvangen „*ad papam et ad unum cubicularium suum*”; als we den tekst goed begrijpen, zijn deze brieven opgesteld door den genoemden Aartsdiaken Johannes en niet door Grootte (Mulder Ep. 59 p. 218). De publicatie van den brief van Salvarvilla aan Geert Grootte 3 Febr. 1384, door Mej. Zr. Feugen in een der eerstvolgende afleveringen van Ons Geestelijk Erf in het vooruitzicht gesteld, zal nog enkele duistere plaatsen in de correspondentie tusschen Grootte en Salvarvilla ophelderen.

We geven nu eenige teksten, die verband houden met Grootte's geschriften tegen de Simonie. De brief, die het uitvoerigst over de Simonie handelt is die, welke bij Mulder voorkomt onder nr. 73: „*ad iuvenem cui collata fuit ecclesia curata*”; wat den inhoud betreft, moeten we dezen brief veeleer een tractaat noemen, dat niet alleen bestemd was voor den bewusten jongeman, over wien Grootte aanvankelijk spreekt, maar eigenlijk voor een ieder die de zielzorg wil uitoefenen. We zullen aan dit geschrift een uitvoerige bespreking wijden bij de behandeling van Grootte's tractaten over de Simonie; hier beperken we ons

er toe, te wijzen op een plaats, waar Grootte in dien brief spreekt over een ander geschrift. Hij zegt daar nl. „Et ego soleo dicere, prout scripsi eciam in *quadam questione*, quod minus malum esset, emere curatum beneficium, sicut emitur vacca vel bos, ab eo qui non intenderet temporale lucrum, sed animarum salutem, quam qui canonicè quo ad extra ad curam veniret et lucrum principaliter intenderet, vel lucrari, vel temporalia emolumenta. Hec probavi in eadem questione” (Mulder Ep. 73 p. 314). Voor een nadere verklaring van deze woorden verwijzen we naar de bespreking van de Tractaten.

In een brief aan Willem Vroede raadt Grootte dezen af, ten bate van zijn nog minderjarigen broer een beneficie te aanvaarden, waaraan zielzorg was verbonden. Hij wijst er op, hoe verkeerd het is een prebende te willen genieten zonder de lasten te willen dragen, die er aan verbonden zijn en hij zinspeelt op de volgende woorden van Ezechiël: „Wee den herders van Israël die alleen zichzelf weidden! Of moeten de herders hun schapen niet weiden? . . . Het verzwakte dier hebt ge niet gesterkt, het verdwaalde niet teruggebracht. . . .” (vgl. Ezech. 34, 4). En Grootte vervolgt dan: „de quo grandis posset fieri sermo et verissimus, tamen multis nostrorum temporum valde horribilis. Supersedeo de presenti, quia resignari omnino oportet, ut predicatur.” (Mulder, Ep. 17 p. 60—61). Op dit grootte kwaad in Gods kerk komt Grootte herhaaldelijk terug; in een brief aan den abt van Camp komt dezelfde schrijftuurplaats voor (Mulder, Ep. 41, p. 169) maar een eigenlijke sermo over de aangehaalde woorden is ons van Grootte niet bekend.

In een brief aan zijn vrienden te Amsterdam richt Grootte zich op het eind in 't bijzonder tot den oudsten bewoner van zijn hart en zegt: „Et tu, habitator senior cordis mei, Gwillelme, tibi scripsi et misi de curarum regimine et pecuniis illud, quod scripsi et misi in Medemblike Paulo, modo tibi mittendum. Quod si forte non venerit, aliud vobis scribam vel scribi faciam. Est quidam, qui multa luctatus est in regimine curarum, qui est in pleno proposito faciendi secundum hoc scriptum de consilio meo et faciet forte ista septimana” (Mulder, Ep. 51 p. 198—199). We meenen in den samenhang deze plaats zóó te moeten verstaan: dat Grootte een geschrift dat handelt „de curarum regimine et pecuniis” heeft gezonden aan een zekeren Paulus in Medemblik, met het verzoek, het ter lezing door te sturen naar Willem Oude Scute. Is hier een geschrift van Grootte zelf bedoeld? Mulder teekent bij deze plaats aan „Quae epistola nobis est deperdita” (p. 198 noot 7); het is echter geenszins zeker, dat hier een brief bedoeld is, vooral niet omdat Grootte verder zegt, dat iemand „est in pleno proposito faciendi secundum

boc scriptum de consilio meo.” Ook zouden de woorden betrekking kunnen hebben op het tractaat „De cura pastoralis non acceptanda” (Mulder, Ep. 73), maar zekerheid hieromtrent hebben we niet.

In denzelfden brief zegt Grootte nog, dat een zekere Fredericus uit Haarlem den „gulden berg” gepreekt heeft: „Veterem aureum montem predicavit Fredericus, predicator harlemensis, in Campis, et nocuit Deo devotis mirabiliter. *Ego feci sermonem contrarium contra sermonem aurei montis*”. (Mulder, Ep. 51 p. 198.) Bij de woorden „veterem aureum montem” teekent Mulder aan, dat deze woorden wellicht een beeldspraak zijn voor simonie „fortasse latam viam simoniae” en hij veronderstelt, dat met dien „sermo contrarius” van Grootte wel bedoeld zal zijn diens Sermo de paupertate, ofschoon hij in die preek de woorden „aurei montis” niet gebruikt. Een wel wat al te vrije vertaling van deze plaats vinden we bij Delprat, die in zijn Verhandeling over de Broederschap van Geert Grootte onder verwijzing naar de boven aangehaalde woorden, verhaalt: „Te Kampen had een Haarlemmer bedelmonnik, Frederik genaamd, op oude wijze ten voordeele van het offergeld in het openbaar geijverd tot groote schade van de waarlijk vromen.” (blz. 21). Ofschoon we moeten bekennen, dat ook wij er niet in geslaagd zijn te achterhalen, wie de Haarlemsche predikheer Fredericus is geweest en evenmin een geschrift van Grootte kennen, dat gericht is tegen den „gulden berg”, meenen we toch te mogen opmerken, dat Grootte hier zeker niet een geschrift bedoelt, dat handelt over de simonie en dat hij evenmin zinspeelt op zijn Sermo de paupertate. Vooreerst spreekt Grootte, die zoo herhaaldelijk geschreven heeft tegen de simonie, in dat verband nergens van een „mons aureus”; en van den anderen kant was ten tijde dat Grootte den boven vermelden brief schreef, de preek op den gulden berg van den leesmeester van Straatsburg zoo bekend, dat Grootte’s woorden zeker met die preek verband houden. Men heeft er over getwist, wie die leesmeester van Straatsburg is geweest; volgens sommigen was het Ulrich van Straatsburg, anderen vereenzelvigden hem met Nicolaas van Straatsburg. Op grond van een uitgebreid handschriften-onderzoek, onlangs ingesteld door P. Axters O.P., komt deze tot de conclusie, dat de preek op den gulden berg door Nicolaas van Straatsburg is gehouden en vermoedelijk tweemaal, telkens te Leuven, éénmaal bij een kapittel van de Dominicanen en éénmaal bij een kapittel der begijnen. (P. Axters O.P.: De preek op den gulden berg door een leesmeester van Straatsburg in Tijdschrift voor Taal en Letteren, Jrg. XXVIII (1940) Afl. I. blz. 5—59). Het lijkt

ons gewenscht hier den korten inhoud van de preek weer te geven, zooals P. Axters die t.a.p. blz. 12 meedeelt. „In de inleiding op de preek wordt aangetoond, welke houding we tegenover onze zaligheid dienen aan te nemen (1—15). Daarna wordt het exempel van den gulden berg aangevoerd (15—25), waarop de verklaring van het exempel volgt (25—60) en hier ligt de kern van de heele preek. Allen die zondeschuld hebben in te lossen wordt aangeraden tot Jezus te gaan, die door Zijn lijden genoeg verdiende om duizend werelden te verlossen. Hij verdiende immers niet voor Zich zelf, daar Hij zulks niet noodig had, maar wel voor ons. Wie dus aan den schat van Christus' verdiensten gaat putten bekommt volledige kwijtschelding en vaart na zijn dood recht naar den hemel. Wie zich integendeel op eigen verdiensten verlaat kan, vooraleer in den hemel in te treden, op veertig of wellicht honderd jaar vagevuur rekenen. Eindelijk wordt in een aantal handschriften nog met zeven voorbeelden aangetoond dat innerlijke deugd meer waard is dan uiterlijke werken (61—84).” We hebben hier den inhoud overgenomen, omdat daaruit blijkt, dat het heel goed mogelijk is dat Groote een gevaar zag in de leer, die hier verkondigd werd, en dat hij er tegen in opstand is gekomen. Dat niet alleen Groote zich over die preek kon verontrusten, maar dat er ook door anderen over getwist werd, blijkt wel uit de Declaratio, die Johannes van Schoonhoven — vermoedelijk op verzoek van anderen — van die preek heeft gegeven en die in sommige codices onmiddellijk op het sermoen volgt. (Axters t.a.p. blz. 51—55.) Dat Groote spreekt van een „veterem” aureum montem doet ons vermoeden, dat over het thema van den gulden berg op verschillende wijzen werd gepreekt en in dit verband mogen we er op wijzen, dat P. Axters op blz. 16 van zijn aangehaald artikel zegt, dat er twee groepen van handschriften van de preek te onderscheiden zijn, en dat de eerste groep zoodanig afwijkt van de tweede, dat we moeten besluiten tot twee redacties van dezelfde preek. We herhalen: er is ons geen geschrift van Groote bekend, dat rechtstreeks tegen de leer van den gulden berg is gericht, maar wèl weten we, dat Groote bij voorkeur preekte over de rechtvaardigheid van God en over de groote waarheden. En daar toch slechts een klein gedeelte van Groote's preeken tot ons gekomen kan zijn, lijkt het ons niet noodig, voor dezen tekst onze toevlucht te nemen tot den Sermo de paupertate, waar hij toch zeker niet ex professo over deze materie handelt. — Het „Sermoen van den gulden berg” is behalve door Axters, ook nog uitgegeven door Serrure in *Vaderlandsch Museum* Dl. II, (1858) blz. 215 vv.; door Scharpé in *Biekorf* IV (1893), blz. 228 vv.; en door Frenken in *Bijdragen voor de Geschiedenis van*

het Bisdom Haarlem, Dl. XXIX, (1905) blz. 386 vv. Een aanvulling op de door Axters vermelde handschriften van het Sermon geeft Br. Edgard Heynen in Tijdschr. v. Taal en Letteren Jrg. XXVIII (1940) 4e Afl., blz. 277—283.

We bezitten twee brieven van Grootte aan Ruusbroec, of juistert gezegd, één brief aan Ruusbroec en één aan de monniken van Groenendaal. In de uitgave van Mulder zijn ze opgenomen onder nr. 24 en nr. 54. Pater van Mierlo heeft er reeds op gewezen, dat in deze brieven geen enkele aanwijzing te vinden is voor de vertaling van de Twaalf Dogheden door Geert Grootte. Inderdaad, lezen we alleen van de Brulocht en de Seven Trappen, dat ze door Grootte werden vertaald. Van het laatste werk zegt hij, dat het naar zijn meening beter niet in het Dietsch wordt gepubliceerd, of er moet eerst iets in gewijzigd worden, vooral die gedeelten, welke handelen over de hiërarchieën der engelen, en dan laat hij volgen: „*que aliquid ad verba Patrum in latino cum timore reformavi*” (Mulder, Ep. 24 p. 109). Over de vertaling der Brulocht spreekt Grootte nog duidelijker. We zagen boven reeds, dat Grootte de Broeders in Groenendaal er een verwijt van maakte, dat men hem onkundig had gelaten aangaande een bezwaarschrift tegen zijn Dicta. En hij vertrouwt, dat ze hem bedoeld geschrift alsnog zullen toezenden. Wanneer hij van zijn kant iets mocht vernemen, dat gericht zou zijn tegen de stichting in Groenendaal, dan zal hij niet nalaten, hen daarvan in kennis te stellen. Dat niet allen het met de geschriften van Ruusbroec in alles eens waren, blijkt dan uit de volgende woorden: „*Quidam namque in theologia magister, iam universe carnis viam ingressus, postquam a vobis recessi, libro „De sponsalibus” vestri Prioris venerabilis et sancti et per consequenciam michi, quia transtuli eum, contradixit; et per eius verbum aliis doctrinis meis minus propter hoc credebatur. Quem magistrum de hoc allocutus, ad rationem posui inter me et ipsum. De quo non amplius, quia nichil incumbit circa eum facere vel fieri*” (Mulder, Ep. 54 p. 208). We zien hier dus het getuigenis der oudste levens, die uitdrukkelijk twee Ruusbroec-vertalingen noemen, duidelijk bevestigd. Grootte geeft in dezen brief verder nog toe, dat er ook op verschillende uitdrukkingwijzen in De Brulocht wel iets valt op te merken: „*Fateor in eodem libro, ut dixi alias vobis, verba esse reformanda et, si simpliciter caperentur ut iacent, reprobanda*” (p. 209). We weten niet, waar Grootte dit heeft gezegd; in den anderen brief aan Ruusbroec oefent hij immers alleen critiek uit op De VII Gradibus en De XII Baguttis. Van de overige werken van Ruusbroec worden in de

correspondentie nog genoemd: Van den Kerstenen Ghelove in den brief aan Johannes ten Water, dien hij het ter lezing aanbeveelt (Mulder, Ep. 29 p. 129); Van den Tabernakele in den brief aan Johannes de Gronde (Mulder, Ep. 53 p. 204.) Ook tegen de publicatie van het werk: Van den twaalf Bheginen heeft Grootte bezwaar, althans tegen een gedeelte daarvan, waar Ruusbroec handelt over de sterren en planeten; zijn uitdrukkingen zijn weer niet in overeenstemming met de zegswijze der Heilige Vaders: „Ceterum librum, de XII Bagutis” pro prima parte Margarete de Mekerem et aliis communicavi et communico; pro reliqua eum parte non fui ausus publicare. Sensus namque patris reverendissimi nostri scio sanctum semper et plenum spiritu; tamen ea, que ponuntur et transferuntur de stellis, planetis, astronomia in libro hoc ad sensus spirituales, extra modum loquendi sanctorum Patrum exorbitant.” (Mulder, Ep. 24 p. 108). We komen op Grootte's Ruusbroec-vertalingen nog uitvoeriger terug, maar moeten toch hier reeds opmerken, dat uit dezen brief niet blijkt, dat Grootte het boek „Van den twaalf Bheginen” heeft vertaald. Hij zegt hier alleen, dat hij bezwaren heeft tegen het werk, omdat Ruusbroec verschillende termen uit het Latijn niet juist vertaald heeft in het Dietsch. Van een vertaling door hem zelf in het Latijn spreekt Grootte niet; wat echter niet wegneemt, dat zijn oordeel over het werk later voor de bibliografen aanleiding kan zijn geworden, om een anderen titel „De XII Virtutibus” onder de Ruusbroec-vertalingen op te nemen.

Tenslotte vestigen we nog de aandacht op de volgende medeelingen in de brieven:

Aan Willem Vroede schrijft Grootte o.m.: „De discordia inter clerum et populum non vacat scribere, nec scirem sine visu librorum. Certis mediis meum videre sine consensu doctorum et allegacionem scribere non audeo” (Mulder, Ep. 7 p. 16). We weten niet, of Grootte daarover later heeft geschreven. Onder de van hem bekende geschriften is er geen, dat in 't bijzonder over dit onderwerp handelt.

In een brief aan Salvarvilla (Mulder, Ep. 9) raadt Grootte dezen af, te gaan werken aan de bekeering van de schismatieken in het Oosten. We zullen dezen brief in verband brengen met den titel: „Adhortatio ne quidam pergat in terram infidelium”.

Aan Johannes de Gronde schrijft Grootte in een brief, door Mulder gedateerd Anno 1381 o.m. het volgende: „Epistolam Novimagiensem nuper incepti scribere et in scribendo cucurrit in librum, qui est compositus per particulas sed nondum ingrossatus” (Mulder Ep. 23 p. 106). Het is ons niet gelukt, te achter-

halen, wat met deze Epistola Novimagiensis is bedoeld; we kunnen er niet de geringste opheldering over geven.

We bezitten eenige brieven van Grootte aan den Proost van Eemsteyn, een jonge kloostergemeenschap, waarvoor Grootte veel belangstelling koesterde. In één dier brieven schrijft hij o.m.: „*Scripsi vobis eciam de sacramento unccionis et eucaristie. Et de novicio absolvendo dixi meam opinionem, sine libris tamen, quia tempus querendi non habui, priori predicto distinguendo de illo, qui habet voluntatem permanendi.*” De samenhang, waarin deze woorden voorkomen, doet ons vermoeden, dat hier een geschriftje van kerkrechtelijken aard bedoeld is. Het is immers heel aannemelijk, dat de overste van het pas-gestichte klooster inlichtingen had gevraagd omtrent bepaalde gevallen, die de jurisdictie betroffen t.a.v. de kloosterlingen. Ook dit geschrift van Grootte is echter niet bekend.

Een belangrijke mededeeling treffen we nog aan in een brief aan Grootte's vriend Rudolf van Enteren. Grootte bekend hier nl., dat hij vroeger ook over astrologische kwesties heeft geschreven. „*Ve michi, quod unquam aliquid scripsi de talibus, licet ex post non vidi conclusionum figuras*” (Mulder, Ep. 63 p. 251.). We zagen reeds, dat de oudste levensbeschrijvers van Grootte er melding van maken, dat deze zich voor zijn bekeering met de astrologie heeft afgegeven. Echter konden we uit die Vitae niet met zekerheid opmaken, dat Grootte ook over de astrologie heeft geschreven. Daarom is dit bericht des te belangrijker, omdat er onder de lijsten van Grootte's werken één is, die wel een Tractatus de Astrologia vermeldt, nl. de kataloog van het Roo-klooster (zie verder de bespreking van dezen titel).

Er is ons één brief van Grootte bekend, gericht aan Reynerus, pastoor te Zwolle. In de uitgave van Mulder is het brief nr. 31. Uit een schrijven aan Johannes Cele kunnen we echter opmaken, dat Grootte nog een anderen brief aan Reynerus moet hebben geschreven, die ons echter niet bekend is. Grootte schrijft nl. aan Cele: „*Heu! quid est hoc, quod dicunt michi de prohibitione a scolis? Non potestis hoc facere! Contra iustitiam distributam esset, sine ratione legitima, a vestro auditorio vel a scolis aliquos excludere et precipue bonos, nec Dominus Reynerus quidquid potestatis habet in hoc nisi usurpatam. Miror de eo, quod se intromittit de hoc, quod femine loquantur cum bonis aut quod laici respondent bona et dicant bona, et usurpat sibi in hac re habere potestatem. Deus scit, quod iudicium nullum habet, nisi in foro consciencie; quidquid aliud facit in istis et similibus, in hoc est velut raptor, rapiens sibi potestatem, quam non habet. Et sibi scripsi hoc et, si placet, aperiatis litteras, quas sibi scripsi et sigilletis eas denuo*” (Mulder, Ep. 64 p. 351).

Aan Dominus Johannes Stijfvader in Campen, die Grootte blijkbaar gevraagd had, een zekere Jutta verlof te geven, haar zuster Hadewych te bezoeken, kan Grootte dit verlof niet toestaan. Hij verzoekt echter Stijfvader, Jutta te verontschuldigen: „Unde dignemini sororem consolari et secundum cedula presentibus inclusam Juttam excusare” (Mulder, Ep. 66 p. 262). Ook deze „cedula inclusa” is ons niet bekend.

Daar sommige lijsten ook een geschrift „De pretiositate vestium” van Grootte vermelden, is het van belang te weten, dat hij aan Johannes de Gronde schrijft: De „Curiositate Vestium” nullam rem recolo me scripsisse (Mulder, Ep. 53 p. 204).

Behalve van de verzamelde brieven maken de bibliografen ook melding van sommige geschriften, die blijkens de opgaven al aanstonds als brieven zijn te herkennen, zooals b.v.: *Ad quemdam fratrem infirmum*. Bij andere titels als: *De institutione Novitiorum* is het niet zoo duidelijk, of er een brief mee wordt aangeduid dan wel een ander geschrift; doch hier kunnen de handschriften zekerheid brengen. We zullen die titels nu bespreken en beginnen met:

DE INSTITUTIONE NOVITIURUM

Deze titel doet op zichzelf nog niet denken aan een brief; hij wordt het eerst vermeld door Trithemius en daarna op de andere lijsten overgenomen. Bij de vaststelling van dit geschrift schijnt gemakkelijk verwarring mogelijk en naar het ons voorkomt, is er zeker een vergissing gemaakt door L. Schultze, die in een artikel: „Zu Grootte, Busch und Veghe” in *Zeitschrift für Kirchengeschichte*, Bnd. XI (1890) S. 576—617 o.m. ook over dit werk belangrijke mededeelingen heeft gedaan. Schultze trof in een handschrift van de Kon. Bibl. te Berlijn (Ms. C. lat. 355) een geschrift aan met den titel: *Informacio noviciorum Gherardi Groet*; op het einde van dit tractaat volgt na Amen nog: *Haec omnia ex^a Gerardi Groot*. Nadere kennis-making met dit geschrift bracht Schultze tot de bevinding, dat dit werk toch niet nieuw en onbekend was. Het bleek nl. hetzelfde geschrift te zijn, dat bij De Ram voorkwam onder het opschrift: *Epistola seu dicta quaedam magistri Gerhardi Magni de novo monacho*. En hieruit concludeerde Schultze nu, m.i. wat te voorbarig, dat blijkens het opschrift in het Berlijnsche handschrift *Informacio noviciorum* de reeds bekende brief „De novo monacho” het geschrift is, dat door Trithemius en na hem door anderen wordt aangeduid met de woorden: „De institutione novitiorum”: „Aus dem Verzeichnis seiner (bedoeld is Grootte's)

schriften, aldus Schultze t.a.p., wird demnach die bisher vermisste de institutione noviciorum zu streichen resp. in dem genannten Briefe zu finden sein."

De brief, waarover het hier gaat, nl. *De novo monacho*, vinden we bij Mulder onder nr 16. Het is een veel verspreid geschrift, waarvan veel handschriften bekend zijn. Het komt echter, zooals uit het bovenstaande trouwens reeds blijkt, onder verschillende opschriften voor. In

Hs. 's Gravenbage Kon. Bibl. Ms. 78 J 55 en in

Hs. Luik, Bischoff. Sem. Ms. 6 F 9

luit het opschrift: *Monita eiusdem cuidam noviter converso transmissa incipiunt.*

Hs. Keulen, Stadtarchiv. Ms. G.B. 60. XI. 1 heeft:

Notabilis epistola magistri gerardi groit ad quemdam intran-tem monasterium.

Hs. Parijs, Bibl. Nat. Ms. Nouv. Acq. 1250 heeft:

Epistola magistri Gerardi Magni pro intraturo ordinem carthusiensem.

Hss. München, Staatsbibl. Mss. Cod. lat. 23871 en 18526 hebben:

Epistola magistri gherardi groesz pro amonitione noviter conversi.

Hs. Parijs, Bibl. Nat. Ms. 10608 heeft:

Incipit epistola magistri gherardi groet ad quemdam novitium carthusiensem.

Begin en einde van dezen brief zijn als volgt:

Incipit: Novus monachus debet humiliter esse obediens suis superioribus et suo sensui non inniti nec sue discrecioni nec sue devocioni, vel exercicio spirituali, sed ea devocione et exercicio uti, quam vel quod sui superiores suadent. . . . *Explicit:* Item si in ordine te perseverare contingat, nunquam ad aliquam dignitatem anheles vel ad aliquod officium, nisi cogaris ex ordinatione et tunc obedias, nec pertinaciter resistas, nec de rebus et consiliis conventus te intromittas, nec conferas nisi vocatus et iussus et quasi ex obedientia. In sommige handschriften volgt hierop nog: *Deo gratias. Ora pro me, frater.*

Dat nu deze brief in het door Schultze ontdekte Berlijnsche handschrift ook voorkomt onder het opschrift: *Informacio noviciorum Gherardi Groot*, wettigt m.i. geenszins de gevolgtrekking, die Schultze hieruit maakt: dat hiermee derhalve het door Trithemius aangeduide werk: *De institutione novitiorum* bedoeld is.

En dat dit ook lang niet zeker is, leert ons de kataloog van

Rooklooster. Deze vermeldt het geschrift ook. Er staat wel: *De instructione novitiorum* maar blijkbaar is dit een verschrijving voor: *De institutione novitiorum*; in ieder geval is dit laatste ermee bedoeld, want het werk treedt daar in juist hetzelfde gezelschap op als bij Trithemius, nl. voorafgegaan door: „De contractibus et usuris” en gevolgd door: „De locatione curae pastoralis”. Maar Rooklooster vermeldt hier een incipit, dat we bij den titel „De institutione novitiorum” nergens anders aantreffen. En dit *Incipit* luidt: In nomine domini ingredere monasterium. Welnu, dit is niet het begin van den brief: „De novo monacho”, maar wel van Groote’s brief: ad suum novicium Mathiam de Tyla (Mulder, Ep. 15). In dezen brief spoort Groote Mathias aan, de wereld te verlaten en in een klooster edelmoedig het noviciaat te beginnen. We geven ook van dezen brief begin en einde iets uitvoeriger weer:

Incipit: In nomine Domini, ingredere monasterium hoc ea intencione et proposito, tanquam in eo eligens et assumens tocius vite tue statum, Deo magis beneplacitum et meliorem et securiorem inter omnes status, quos in hac vita invenire potes, qui tibi de presenti possunt contingere. . . . *Explicit:* Signum certissimum et sufficiens tibi sit inimicitie, quia ab ordine te trahere et revocare illius universaliter quasi in temptatione et obligacione gratie qui ad perfectos dirigitur, ascendunt celum et descendunt in abyssum; anima eorum in malis tabescebat.

Als we derhalve den kataloog van Rooklooster mogen betrouwen, dan is: „De institutione novitiorum” hetzelfde geschrift als de brief aan Mathias de Tyla (Mulder Ep. 15). Intusschen is het wel waarschijnlijk dat ook de brief: „De novo monacho” aan denzelfden Mathias de Tyla is gericht. Zekerheid daaromtrent hebben we wel niet, maar omdat Groote zich in dat laatste schrijven richt tot iemand, die in het noviciaat is („Item si propter occupationem primi anni. . . minus devotus fueris”, Mulder, Ep. 16. p. 53), mogen we wel veronderstellen, dat Mathias den raad van Groote heeft opgevolgd en dat hij dus de novies is, tot wien Groote zich richt. Er is nog een brief van Groote aan Mathias, geschreven bij gelegenheid van diens professie. (Mulder, Ep. 27). Volgens Grube zou ook de bekende brief: „De Patientia” aan denzelfden Mathias de Tyla zijn gericht (Mulder, Ep. 62), hij geeft daar echter geen bewijs voor. En tenslotte meent Grube, dat ook de brief: „ad quemdam fratrem carthusianum infirmum in capite” aan Mathias werd geschreven; dit laatste is echter zeker niet juist, omdat in eenige handschriften de Karthuizer met name wordt genoemd: Johannes de Arnhem (Mulder, Ep. 70 p. 283). Overigens hangen deze vragen ten nauwste samen met de moeilijke kwestie van de dateering der brieven,

waarop we hier niet nader ingaan. We meenen te mogen verwijzen naar Mulder's uitgave der Brieven (Praefatio, p. XXXI, XXXII, XXXVI, XIX) en naar K. Grube: Gerhard Groot und seine Stiftungen (S. 47—58).

Hoewel we dus volgens het door Rooklooster vermelde Incipit brief 15 van Mulder moeten vereenzelvigen met: „De institutione novitiorum”, geven we toch toe, dat deze titel in zekeren zin beter van toepassing is op het geschrift: „De novo monacho”; want dit laatste handelt toch uitvoeriger over de oefeningen van een beginnend kloosterling. Het lijkt ons daarom niet uitgesloten, dat de titel in kwestie gegeven is aan de verzameling van brieven, die Groote aan zijn beschermeling richtte. Of moeten we misschien de omgekeerde volgorde aannemen en uit de brieven aan Mathias de Tyla toch besluiten tot een afzonderlijk geschrift, dat uitvoeriger handelt over de oefeningen van een beginnend kloosterling? Het komt ons voor, dat er gegronde redenen zijn, deze veronderstelling te maken. Want niet alleen is heel de „brief”: „De novo monacho” eigenlijk niet anders dan een verzameling Dicta of Monita, maar ook de twee andere brieven aan Mathias gericht (Mulder, Ep. p. 15 en 27) missen in zoover ieder persoonlijk karakter, dat we over den persoon van Mathias niets vernemen en deze brieven dan ook even goed gericht konden zijn aan iederen anderen novies. Merkwaardig lijkt ons in dit opzicht vooral het schrijven van Groote bij gelegenheid van Mathias' Professie (Mulder, Ep. 27). Deze brief begint wel met de volgende persoonlijke mededeeling: „Frater et socie in Christo Jhesu predilecte! Recepti litteras vestras in mense Decembri. Valde est secundum cor meum quod estis professus. . . . maar deze mededeeling ontbreekt juist in *Hd. Hannover, Kon. Bibl. Ms. XIII. 859* evenals de laatste zin: „Valete in Christo Jhesu et exerceatis vos in promissione Christi ad imitandum eum”. En voor 't overige kunnen we uit den brief heelemaal niet opmaken, dat Groote zich uitsluitend tot Mathias richt. Wijst dit alles niet op de mogelijkheid, dat deze brieven eigenlijk niets anders zijn dan ontleeningen aan Groote's Dicta? Om deze vraag afdoende te beantwoorden, zou o.m. een vergelijkend stijlonderzoek noodig zijn; wegens de uitgebreidheid van ons onderwerp hebben wij dat onderzoek niet kunnen instellen, maar zeker is, dat de hier besproken brieven niet dien persoonlijken toon hebben, dien we hooren in de brieven aan Gerlacus (Mulder, Ep. 25) en aan Johannes ten Water (Mulder, Ep. 29). Ook is het opvallend, dat brief 15 en 16 overal (op een enkele uitzondering na en dan nog slechts in sommige handschriften) gesteld zijn in den 2en persoon enkelvoud, terwijl Groote in brief 27 den 2en persoon meervoud gebruikt. Dit laat-

ste lijkt ons des te merkwaardiger, omdat Grootte in zijn „brief“: „De patientia“ voor dat gebruik van den 2en persoon enkelvoud als 't ware zijn verontschuldigen aanbiedt „nam hoc consuevit in epistolis fieri, quas quis ad utilitatem aliorum preter illorum, quibus diriguntur, conscribit, eciam si maioris fulciantur dignitate“ (Mulder, Ep. 62 p. 243). Hoewel we daaromtrent voorloopig nog geen zekerheid hebben, zou het ons toch niet verwonderen, dat Grootte voor zijn brieven aan Mathias de Tyla en trouwens ook voor sommige andere, *geschreven bronnen* heeft benut, vermoedelijk zijn Dicta. Daarop wijzen ook de reeds aangehaalde woorden uit den brief: „De Patientia“: „Hec vobis de penarum solacio ad vestram monitionem et ad meam propriam informacionem scripsi, prout michi occurrebat.“ (vgl. Mulder, Ep. 62 p. 240, waar er op gewezen wordt, dat Hs. G6 occurrerat heeft). En het lijkt ons waarschijnlijk, dat Grootte bij het schrijven van die Dicta o.m. onder invloed heeft gestaan van den Karthouzer Prior *Hendric van Coesfeld*. Deze laatste toch heeft een geschrift vervaardigd: „De institutione novitiorum“, dat waarschijnlijk door Grootte vertaald is (zie „De compunctione et eruditione Scholarum“); daar treffen we gedachten aan, die we ook vinden in de hier besproken brieven van Grootte. Wel is die overeenkomst niet absoluut overtuigend voor de stelling, dat de brieven in kwestie ontleend zijn aan van Coesfeld's: „De institutione novitiorum“ of aan Grootte's vertaling van dit geschrift, maar de volgende citaten geven m.i. toch wel te denken. De citaten uit de vertaling van „De institutione novitiorum“ van v. Coesfeld zijn ontleend aan een 15e eeuwsch perkamenten handschrift, thans in bezit van de Firma Israël, Nijmegen-Arnhem. Het handschrift geeft geen opgave van vroegere bezitters.

G. Grootte ad novitium suum Mathiam de Tyla (Mulder Ep. 15 p. 50)

Ad interiora, que ordinis sunt, te extende; tanquam omnibus amicis orbatus, quorum reminiscenciam sicut tactum rei immune sperne, nisi in oracione duntaxat.

Henr. v. Coesfeld. De institutione novitiorum (Dietsche Vertaling).

fol. 165^v Alre liefste, want du in enen heilighen oerde gaen wilste. . . . soe ist dy ten eersten noet. . . . olderen, vriende en maghen en aldat den vleysche ende der werlt toe behoert achter te laten en mit allen te vergeten dan allene alsoe veel dat-tu ynichlike onderwilen voer hem biddes.

G. Groot. De novo monacho
(Mulder, Ep. 16 p. 53)

Item nec applaudas nec admittas quemcumque monachum tibi dicentem male de superioribus vel suadentem superiorem vel minus sapienter vel minus bene agere; *nec admittas quemcumque detrabentem*, quia detractio valde frequens est in cenobitica vita.

G. Groot. ad Mathiam de Tyla (Mulder, Ep. 27 p. 120)

Ceterum secularia colloquia fugiatis, quia illa non sunt in locis, ubi necesse est vos esse cum eis, scilicet nec in choro, nec in mensa etcetera. Quod rigor ordinis non tenetur ab aliis, de illis non intromittatis vos, sed de vobis videatis.

fol. 185^v hier om soe wil altoes mit bereyder herte willichlike onderdanich syn dine oversten sonder murmurieren en mit gheheelre herte tot hem gheueghet en wil niemet boren mit boe ghevenster cloecheit datti oec totti comt die di wil van hem verkeren.

fol. 190^r Wil oec nymer meer brenghe onder dine broeders het si int ghemeen of anders erghent nye maren wereltlike saken of enighe dinghen die inde cloester of bute den cloester gheschiet sijn; want het is seer hinderlyc en scadelyc en daar komt veel quaets uut inden dienste godes en oec in der cellen.

Dit zijn slechts eenige steekproeven; een uitvoerig vergelijkend onderzoek hebben we nog niet kunnen instellen. Het is ons dan ook nog niet duidelijk, welk geschrift Trithemius met zijn opgave „De institutione novitiorum” bedoelt. Als onze veronderstelling juist is, dat Groot het tractaat: „De institutione novitiorum” van van Coesfeld heeft vertaald, dan brengen we met die vertaling liever den titel: „De compunctione et eruditione scholarum” in verband. Maar na het bovenstaande mogen we wel zeggen, dat met Trithemius’ opgave een uitvoeriger geschrift aangewezen wordt dan alleen de brief: „De novo monacho”.

DE INTRANTIBUS IN RELIGIONEM

Over dezen titel, die alleen voorkomt op den kataloog van Rooklooster, kunnen we kort zijn. Er is nl. een handschrift van den brief: „De novo monacho”, waarin deze brief genoemd wordt: „Tractatus mag. G. Groot de Intransibus religionem”. Dit is nl. het geval in:

Hs. Brussel, Kon. Bibl. Ms. 2241 (Cat. II, 193)

Het lijdt derhalve wel geen twijfel, dat Rooklooster, die brief 15 van Mulder aanduidt als: *De instructione novitiorum*, toch ook brief 16 van Mulder noemt en wel onder bovenstaanden titel.

Voor de handschriften der hier besproken brieven zie men Mulder's *Ordo Epistolarum* en de Aanvullingen, daarop door ons gegeven.

DE REGIMINE MONIALIUM

Ook deze titel wordt het eerst vermeld bij Trithemius; de kataloog van Rooklooster en Possevinus, die het geschrift ook noemen, gaan evenals Petrus van Beeck, aan wien Valerius Andreas en Foppens het werk ontleenen, alle terug op Trithemius, zoodat ook hier weer alles neerkomt op de vraag: Welke waarde mogen we aan het getuigenis van Trithemius toekennen? Een nadere aanwijzing omtrent de plaats, waar het geschrift ontstaan is en waar het bewaard werd, geeft Trithemius niet en ook de begin-woorden ontbreken. Moeten we daaruit besluiten, dat Trithemius vermoedelijk het werk niet heeft gezien en alleen maar den titel kent? Bij de bespreking van: „*De institutione novitiorum*” hebben we gezien, dat we met die conclusie voorzichtig moeten zijn en dat we het gezag van Trithemius niet al te zeer mogen onderschatten.

Intusschen geeft Bonet-Maury den titel als volgt op: „*De regimine Sororum seu monialium*” en in een noot teekent hij daarbij aan: „*vraisemblablement de Frédéric van Heiloo*”. De reden van deze toekenning aan Frederik van Heiloo hoeft niet ver gezocht te worden. Van hem kennen we immers verschillende geschriftjes over het bestuur van zusterskloosters. Hij schreef o.m.: „*Epistola contra pluralitatem confessorum et de regimine sororum*”, in welk geschrift verschillende bezwaren worden opgenoemd, die verbonden zijn aan de aanwezigheid van meer dan één biechtvader in een zustersklooster en vervolgens worden wenken gegeven ter bevordering van het geestelijk leven der zusters. Verder: „*Epistola de modo et forma regendi sorores, sive quomodo sorores sint dirigende et gubernande*”; in dit geschrift wordt hetzelfde thema behandeld als in het laatste gedeelte van het vorig werkje. En: „*Apologia super resignatione regiminis sororum*”; in deze „*apologie*” zet Frederik van Heiloo, die priester en donaat was in het regulierenconvent bij Haarlem en die achtereenvolgens biechtvader is geweest in drie zus-

terskloosters n.l. te Warmond, Leiden en Beverwijk, de redenen uiteen, waarom hij afstand deed van het bestuur der zusters en bovendien geeft Frederik hier nog verschillende wenken en vermaningen aan hen, die geroepen worden, aan het geestelijk leven der zusters leiding te geven (Over Frederik van Heiloo zie het Proefschrift van J. C. Pool: Frederik van Heiloo en zijn Schriften, Amsterdam 1866).

De vraag is echter, of er onder de grootere of kleinere geschriften van Geert Groote niets gevonden wordt, waaraan de titel, door Trithemius opgegeven, kan worden toegekend. En die vraag moet bevestigend worden beantwoord. We kennen n.l. een brief, die gericht is „Ad reatricem monialium”, en die ons in verschillende handschriften is bewaard gebleven.

In de handschriften van dezen brief hebben we den titel: „De regimine monialium” wel niet aangetroffen; gewoonlijk luidt het opschrift: Ad reatricem monialium, maar wij vonden toch een zeer verwanten titel in een handschrift van de *Landesbibliothek te Darmstadt Ms. 1443*, dat daar volgens de zeer nauwkeurige beschrijving van Prof. Dr. W. de Vreese in zijn *Bibliotheca Manuscripta Neerlandica* het opschrift heeft: „Epistola de regimine sororum Anno 1382”. Het *Maagdenburgsche handschrift, Staatsbibliothek Ms. XII. 8°. 12* heeft als titel: „Epistola eiusdem ad abatissam in Honepe”. Begin en einde van den brief (Mulder, Ep. 45) zijn als volgt:

Incipit: Tibi, in Christo soror, ut secundum Christum scias et ut secundum scienciam Dei filias tuas dirigas, scribo quedam, que forte ignoras. Iam in monasteriis. . . . *Explicit:* Tali moniali spero salutem, que raro invenitur. Si alie sint secure, ego non sum securus, sed multum eis timeo, nec estimari potest numerus viciorum et singularitatum ex huiusmodi singularibus bonis oriencium.

Deze brief hangt nauw samen met de reeks brieven, die Groote schreef aan den abt en het klooster van Camp, welk klooster verschillende dochterkloosters had, waaronder ook het zustersklooster Honepa (Honepel, ter Hunnepe) bij Deventer, gesticht in het jaar 1223. Aan de abdis van dit klooster is de brief gericht. En er is o.i. niets tegen, den door Trithemius vermelden titel: „De regimine monialium” minstens in verband te brengen met dezen brief. Het is waar: Groote handelt in dit schrijven uitsluitend over de kloosterlijke armoede en hij spoort de overste onder strenge bedreigingen aan tot het onderhouden daarvan; maar omdat juist het overtreden van de belofte van armoede een kwaad was, dat zoo veelvuldig voorkwam en waartegen Groote zich zoo heftig verzette, is het toch begrijpelijk en geenszins te verwonderen, dat deze brief het opschrift kreeg:

„De Regimine monialium”. Dat blijkt ook uit den aanhef van den brief, waar Grootte zegt, dat hij de overste eenige richtlijnen wil geven voor het bestuur van haar geestelijke dochters en wanneer hij dan verder uitsluitend spreekt over de armoede, dan komt dat, omdat de Paupertas het grootste gevaar lijdt. Het boven gegeven Incipit vervolgt: „Iam in monasteriis quibusdam pericula, inter que capitale et quasi omnium viciorum fomentum et fundamentum est hoc vicium, quod — heu! — iam in pluribus monialium monasteriis sorores singule singulares habent redditus, eis a parentibus vel consanguineis deputatos. Quod tuis filiabus ne facias exhortor et quantum valeo dissuadeo. Si feceris, proculdubio erras, et non modice peccas, filiasque tuas ad grande ducis, meo videre, periculum” (Mulder, Ep. 45 p. 177). Of ook deze brief wellicht aanhalingen bevat uit een uitvoeriger geschrift van Grootte, waarin hij meer in den breede over het bestuur van zusterskloosters handelt, is niet zeker; onwaarschijnlijk lijkt het ons echter niet. Maar hoe dat zij, we achten het uitgesloten, dat Trithemius’ vermelding op een vergissing berust en dat het niet noodig is, dit werk aan Frederik van Heiloo toe te schrijven.

Voor de handschriften van dit vrij sterk verspreide geschrift, raadplege men Mulder’s Ordo Epistolarum en onze aanvullingen.

DE REVOCATIONE LAPSI

Hiermee wordt wel bedoeld de brief, dien Grootte schreef aan een zekeren Gerlacus, die het gezelschap der eerste Broeders van het Gemeene Leven was ontvlucht (Mulder, Ep. 25). In de handschriften wordt de brief genoemd: „Ad quemdam lapsum”; alleen het handschrift te Maagdenburg, Staatsbibl. no XII, 8° 12 noemt den naam Gerlach: „Sequitur magistri Gherardi ad Gherlacum lapsum de revocatione eiusdem. Anno 1381”.

Misschien is dit dezelfde Gerlach, van wien Grootte in een brief aan Willem Vroede zegt: „Gherlaci scriptura utilissima est et labor continuus. Est iam in bono profectu, meo videre, et merito iuvandus est et diligendus. Et vos ipsum et iuvare et diligere tenemini et in Domino eum firmare et in anteriora eum extendere, prout credo, quod Petrum et Johannem de Traiecto et Gherardum Haermaker, scolares vestros in Christo, firmatis et in bonis moribus et augmento bone voluntatis informati (Mulder, Ep. 7. p. 16). We weten niet, of Gerlach aan de vermaningen en bedreigingen van zijn meester gehoor heeft gegeven.

We geven hier begin en einde van den brief weer: *Incipit*: Socie et frater in Jhesu Christo predilecte. Audivi de te, dilecte mi, quod adhuc aliis hominibus Daventrie nondum manifestum est. Audivi inquam cum dolore cordis, quod insidiator serpens cribravit te sicut triticum et expetivit te, invidens profectui tuo et successui salutis tue. . . . *Explicit*: Spero omnino quod sic facies; et rethia mala et navem malam causarum dimittes et sequeris Dominum, qui te vocat intus in consciencia et ad extra per omnes creaturas, que clamant intellectualibus auribus Deo esse serviendum et ipsum esse amandum et laudandum per infinita secula seculorum Amen. Deficit pappirus, sed adhuc mens mea et amor vellent tibi loqui! Utinam scires!

Voor de handschriften, waarin deze brief wordt aangetroffen, verwijzen we naar Mulder's Ordo Epistolarum onder nr. 25.

DE CONVERSIONE FRATRIS JOHANNIS TEN WATER PER
EPISTOLAM

Ook deze titel levert geen moeilijkheden op. De mooie brief, dien Groote schreef om zijn leerling Johannes ten Water van het verkeerde pad terug te roepen, is ons nl. nog in verschillende handschriften bewaard gebleven (Mulder, Ep. 29). Alleen zou verwarring met den vorigen brief mogelijk zijn, omdat tenslotte ook deze brief een „revocatio lapsi” is en omdat in het zoo juist genoemde Maagdenburgsche handschrift de brief aan Johannes ten Water ook genoemd wordt: „Ad quemdam lapsum”. Duidelijkheidshalve geven we daarom ook van dezen brief het incipit en explicit. *Incipit*: Pre aliis et valde quondam et adhuc multum electe michi in Christo, quem zelo, spero Altissimi, ad magnam Dei gloriam et tuam salutem emulor singulariter et specialiter, ut cantaret et ambularet non in viis nequicie et malicie mundi. . *Explicit*: Vale et revale, convalesce et reconvalesce in Christo, dulcissimo, plenissimo Domino nostro, in quo omne bonum et omnis divinitas habitat corporaliter. Gerardus tuus servitor et humilis preco tuus, legacione fruens pro Christo ad te dulcissime.

Voor de handschriften zie de Ordo Epistolarum onder nr. 29 en de Aanvullingen daarop gegeven.

EPISTOLA AD QUEMDAM FRATREM INFIRMUM IN CAPITE

Dit is in de uitgave der Epistolae door Prof. Mulder brief 70. We wezen er reeds op, dat Grube ten onrechte meent, dat deze brief geschreven werd aan Mathias de Tyla. Het Haagsche

en het Luiksche handschrift noemen nl. Johannes van Arnhem als den Karthuizer, tot wien Groote zich in dezen brief richt. In zijn volledigsten vorm is het opschrift van deze epistola, als volgt: „Epistola missa ad quemdam fratrem Carthusianum, infirmum in capite ex radice nativitatis et ex compleccione aliquantuliter melancolicum turbatum et aggravatum ex novitate vite et solitudine et immissionibus dyaboli, volentis eum ad desperacionem et in tristitiam ducere absorbentem ad unum carthusiensem in leodio nomine Johannem de Arnhem.” Het is een veel verspreid geschrift, waarvan ons 22 handschriften bekend zijn. In sommige handschriften is het *Incipit*: Frater in Jhesu Christo valde dilectel Intellexi temptationes vestras. Omne gaudium existimate, ait apostolus Jacobus, cum in varias temptationes incideritis. In andere handschriften ontbreekt de aanspreking en de eerste zin en begint de brief onmiddellijk met: Omne gaudium existimate, ait apostolus Jacobus, cum in varias temptationes incideritis. *Explicit*: Alia remedia, scilicet oracionum non valde longarum sed ardentium, et sociorum suffragia et sapientum consilia et sanctorum invocationes et similia vos ipse per vos et vestros satis potestis invenire. Waarop in eenige handschriften nog volgt: Orate pro me.

In de lijst van Possevinus wordt nog genoemd:

EPISTOLA AD AMICUM INFIRMUM

Hoewel we dit opschrift in geen enkel handschrift van Brief 70 hebben aangetroffen, meenen we toch, dat het door Possevinus bedoelde geschrift dezelfde brief is, te meer, omdat Possevinus erbij vermeldt: dat handschriften ervan aanwezig waren te Gent, Brugge en Brussel „in Carthusiis”. Ook mogen we denken aan de mogelijkheid, dat de opgave bij Possevinus niet juist is. We wezen er reeds op, dat in de door ons geraadpleegde lijst in Apparatus sacer meer fouten voorkomen, die misschien op rekening komen van den drukker. Paquot echter meent, dat Possevinus met zijn opgave den brief: „Ad quemdam temptatum” bedoelt. De groote overeenkomst echter van den titel bij Possevinus met dien van het hier besproken geschrift, waarbij toch de nadruk ligt op het woord *infirmum*, maakt het echter reeds waarschijnlijk, dat Paquot zich hier vergist. Daar komt echter nog bij, dat, indien de meening van Paquot juist was, op de vrij volledige lijst van Possevinus de brief: „Ad quemdam fratrem infirmum” zou ontbreken; en dit is niet waarschijnlijk, daar van dezen laatsten brief zooveel handschriften bekend zijn; veel aannemelijker is, dat Possevinus den minder verspreiden brief:

„Ad quemdam vehementer temptatum” insluit bij de vermelding van de Verzamelde brieven.

Van den brief „Ad quemdam Fratrem infirmum” zijn veel handschriften bekend; een Nederlandsche redactie van dit geschrift vinden we in Hs. Utrecht, Univ. Bibl. Ms. 1691. Voor het overige verwijzen we naar de Ordo Epistolarum en naar de door ons gegeven aanvullingen daarop.

EPISTOLA AD QUEMDAM VEHEMENTER TENTATUM

Dit is bij Mulder brief 71. Het is een paraphrase der psalmen voor iemand, die gebukt gaat onder het lijden; wie die persoon is, weten we niet. Prof. Mulder maakt de veronderstelling, dat we in dezen brief misschien mogen zien het geschrift, dat door Dier de Muden wordt aangeduid met de woorden: „Addens ad aliquos psalmos difficiles aliqualem glossam” (Hist. Tijdschrift Jrg. XII, Afl. IV, blz. 359). Dit laatste komt mij echter onwaarschijnlijk voor. Dier de Muden spreekt immers in dit verband van Psalmvertalingen en die glossae zijn ook in het Nederlandsch geschreven: „Tempore autem quo a predicatione cessavit, transtulit horas beate Virginis, septem psalmos penitenciales et officium defunctorum a latino in teutonicum; addens ad aliquos psalmos difficiles aliqualem glossam pro faciliiori intelligentia.”

Het *Incipit* van den brief luidt: Dilecto in Christo Jhesu, Domino nostro. Sciatis, gravissimos temptationes crebro fieri et sanctis viris et probatis, tam per subtractionem gratie divine ad eorum probationem et ad dispensationem cum eis faciendam, quam etiam per callidam subreptionem et suggestionem inimici . . . *Explicit*: . . . debemus clamare ad Dominum: Non nobis Domine, non nobis sed nomini tuo da gloriam, quod benedictum est et gloriosum in secula seculorum. Amen.

Van dezen brief zijn ons vier handschriften bekend. Behalve in de drie door Mulder vermelde, komt hij ook voor in het Maagdenburgsche verzamelhandschrift.

DE VITIO DETRACTIONIS

Het verwondert ons niet, dat de stichter der Broeders en Zusters van het Gemeene Leven zijn leerlingen herhaaldelijk waarschuwt voor het groote kwaad en de rampzalige gevolgen der detractio; immers voor de kloosters beteekent dat kwaad op den duur de ondergang. Vandaar, dat Groote in den brief: „De

novo monacho" aanspoort, aan dat kwaadspreken nooit mee te doen en er geen aanleiding toe te geven: „Item nec applaudas nec admittas quemcumque monachum tibi dicentem mala de superioribus vel suadentem superiorem vel minus sapienter vel minus bene agere; nec admittas quemcumque detrahentem, quia detraccio valde frequens est in cenobitica vita". (Mulder, Ep. 16 p. 53). Meer uitvoerig handelt Grootte over dit kwaad en, vooral over den plicht tot restitutie in een brief: „Ad quemdam qui preest monialibus contra detractionem"; in de Uitgave der Epistolae door Prof. Mulder is dit brief 72. Van dezen brief zijn ons vier handschriften bekend. In Hs. Luik, Univ. Bibl. no 390 (antea 191) heet de brief: „Magistri Gerardi Groot, epistola de vitio detractionis". Het *Incipit* van dezen brief luidt: Dilectissime! Impatiens quis vel superioris vel proximi, non armis dumtaxat pugnat adversus eum, sed etiam invidis dentibus et lividis. *Explicit*: De hoc te, frater in Christo predilecte, hortor et commoneo, si que talis apud vos, quod absit, fuerit, que restituere secundum posse noluerit, ut eam non absolvas, quia ficte penitet, nisi in mortis vel necessitatis articulo. Et tunc, nisi in proposito restituendi fuerit, inutilem suam sibi penitentiam et confessionem insinuabis. *Explicit*.

Behalve in de door Mulder vermelde handschriften, komt deze brief voor in het Maagdenburgsche handschrift. We merken nog op, dat het door Mulder vermelde Hs. Antwerpen, Bibl. Plantin-Moretus Ms. 132 (208) niet den geheelen brief bevat; het begin vinden we bij Mulder p. 306, regel 14 van onder; verder komt de brief hier overeen met den tekst van Mulder tot p. 309 (einde). Verder geeft de kataloog van het klooster Sti Martini te Leuven in Hs. Brussel, Kon. Bibl. Ms. 21874 op fol. 15 den brief op als: „Epistola contra odibilem Deo pestem detractionem".

EPISTOLA DE SCISMATE

In het hoofdstuk over de Brieven hebben we reeds gezien, dat Salvarvilla zijn vriend Grootte had gevraagd om zijn meening te geven omtrent het actueele dispuut, of men, wanneer er twee pausen zijn gekozen, kan ontkennen, dat één der gekozenen paus is, zonder daardoor schismatiek of ketter te worden. Grootte antwoordt zijn vriend: „De scismatis verbo, et dictione etcetera, vultis quod ego, minimus vester ignorans discipulus scribam, qui utilius in scisma cordis mei inspicerem. Sed et hoc nescio videre, quod intra me est scisma; quomodo extra me videbo

scissuram ambigam? Vellem vos non sollicitaril Modicum scribo in cedula ad vestrum imperium, quia modicum scio. Materia michi penitus ignota est et a iuristis non precise, quia imprecisi sunt et non formales, tam in verbis quam in diffinicionibus, tractata aut ventilata". (Mulder, Ep. 20 p. 75). Intusschen is die „cedula" toch een vrij uitvoerige verhandeling geworden (Mulder, Ep. 21) en moeten we dan ook eer spreken van een tractaat dan van een brief. Groote's antwoord op de bovengestelde dispuut-vraag komt hierop neer, dat men wel kan ontkennen, dat een der gekozenen paus is, zonder schismatiek of ketter te worden. Het geschrift: „De Scismate" wordt op de meeste lijsten afzonderlijk vermeld; daaruit volgt wel, dat reeds Groote's tijdgenooten kennis droegen van den inhoud en dat het ook later veelvuldig werd gelezen. Begin en einde zijn als volgt. *Incipit*: Magister et pater reverende! De scismate nullum vidi de novis doctoribus ita clare et differentialiter locutum sicut Thomam in „Secunda Secunde" q. XXXIX, art. i et arti. iiii; maxime art. i. *Explicit* Sed hec est hora et potestas tenebrarum. Liberet nos Deus a malo. Amen. Ve primum, et ecce ve secundum sed libera nos a malo piissime Pater, Christe, altissime, qui nullum amare concupimus nisi in te et in sponsa tua dilectissima inconsutili.

Er zijn ons van dezen brief een vijftal handschriften bekend. Drie daarvan nl.: *Hs. 's Gravenhage, Kon. Bibl. Ms. 78 J 55*, *Hs. Luik, Univ. Bibl. Ms. 229* en *Hs. Weenen, K.K. Hofbibl. Ms. 4923 (theol. 547)* vermelden, dat de brief geschreven is: anno 1381. *Hs. Rome, Vatic. Bibl. Ms. lat. 4927* vermeldt: anno 1379 Het vijfde handschrift, nl. het verzamelhandschrift van Maagdenburg bevat slechts het begin van den brief en geeft geen jaartal op. Daar echter de brief, dien Salvarvilla op 3 Febr. 1384 aan Groote schreef, een antwoord is op den brief De Scismate, kunnen de boven vermelde dateeringen niet juist zijn.

ADHORTATIO, NE QUIDAM PERGAT AD TERRAM INFIDELIUM

Van de oudere bibliografen vermeldt alleen Possevinus dit geschrift. Omdat met dezen titel vermoedelijk een brief van Groote aan Salvarvilla wordt aangeduid, zooals we straks nog nader zullen betoogen, is het echter niet zoo bevreedend, dat deze opgave bij Miraeus ontbreekt, omdat deze immers dit geschrift kan ingesloten hebben bij de vermelding van Groote's verzamelde brieven. Paquot neemt den titel van Possevinus over alsook de aantekening, dat handschriften van dit werk eertijds aanwezig waren te Zeelhem en te Zevenborren. Daarentegen

spreekt Bonet-Maury het vermoeden uit, dat dit geschrift ten onrechte aan Geert Grootte wordt toegekend en dat het waarschijnlijk moet worden toegeschreven aan Frederik van Heiloo. We herinneren er aan, dat Bonet-Maury hetzelfde zegt met betrekking tot „De regimine monialium”, van welken laatsten titel wij betoogd hebben, dat er wel hoogstwaarschijnlijk de brief: „Ad rectricem monialium” mee wordt aangeduid. De reden, waarom Bonet-Maury het hier besproken geschrift voor Frederik van Heiloo opeischt, wordt niet opgegeven en is ook geenszins duidelijk. Voor zoover ons bekend, is er onder de werkjes van Frederik slechts één, dat met de Adhortatio in verband zou kunnen worden gebracht, doch dan nog maar alleen om een zekere verwantschap van den titel, nl.: De peregrinantibus. Doch op den inhoud van dit geschrift kan de door Possevinus vermelde titel geen betrekking hebben: Frederik richt zich in dit tractaatje immers tegen degenen, die meer waarde hechten aan het bezoeken van bedevaartplaatsen dan aan het beoefenen van de deugd (vgl. J. C. Pool. Frederik van Heiloo en zijn Schriften blz. 91—106 en 116—129).

We hebben daarom nagegaan, of er onder de geschriften van Grootte zelf niets gevonden wordt, waarop de titel „Adhortatio ne quidam pergat ad terram infidelium” van toepassing zou kunnen zijn en we meenen, dat zulks wel het geval is. We kennen nl. een brief van Grootte aan Salvarvilla (Mulder Ep. 9), waarin redenen worden aangevoerd om Salvarvilla af te houden van zijn voorname, Parijs te verlaten en te gaan arbeiden aan de bekeering van de Oostersche Schismatieken. Prof. Mulder geeft van dezen brief slechts twee handschriften op, nl. de twee verzamelhandschriften van Luik en Den Haag. We hebben den brief ook nergens anders aangetroffen en het is merkwaardig, dat het Maagdenburgsche handschrift, dat de overige brieven aan Salvarvilla wél bevat, dezen brief niet heeft. Dit is wel te betreuren, omdat er in dezen brief verschillende moeilijk verstaanbare plaatsen voorkomen, die door vergelijking met andere handschriften wellicht verduidelijkt konden worden. We geven eerst het begin en einde van den brief: *Incipit*: Suppono in dicendis eam, que inter Ysaïam et Iheremiam prophetas differenciam vertitur, per vos ad vos crebrius relatam et diligencius contractatam. . . . *Explicit*: Omnibus eciam predictis prelibatis non obstantibus, inesse plurimam disputacionem per interpretacionem caducam omnino reputo, et longe ab illa prescisione, quam disputacio vel consequencia vel ad hereticos postulet vel requirat.

We merken verder op, dat deze brief, evenals De Scismate, het karakter heeft van een verhandeling en een antwoord moet zijn op een brief van Salvarvilla, waarin deze de meening van

Groote over de aangelegenheid had gevraagd. Dit laatste blijkt uit de woorden van Groote: „Hanc digressionem feci, ut obiectioni illi vestre, qua dicebatis habundanciam predicatorum esse Parisius, responderem (Mulder, Ep. 9 p. 31). Vervolgens valt het op, dat de brief iedere aanspreking mist, terwijl Groote anders zijn vriend aanspreekt met *Magister et pater reverende*. We mogen hieruit misschien besluiten, dat het antwoord van Groote begeleid werd door een brief, die ons echter niet bekend is.

Na een nogal duistere inleiding zegt Groote o.m. „*Premisso ergo hoc supposito, quod videlicet ad opus Ewangelii ex precepto vel consilio vocamini, tunc michi hoc visum est, vestro iudicio et saniorum semper salvo, quod potius vel saltem primitus eundem sit ad oves qui perierant domus Israëel scilicet occidentalis ecclesie: Gallos, Ytalos et Germanos, quam ad Samaritanos vel Ethnicos, dico scismaticos vel hereticos; puto namque vos per scismaticos in vestris litteris Grecos, Calabricos et Sclavonicos notasse adeundum, non autem Mohameticos vel Agarenos, qui fere tres mundi partes: Affricam et utrasque Asias implent. Proch dolor nec eos, qui gentilium pro parte ritum tenent veterum, Littovos Rutenos et Barbaros, qui nobiscum Europam habitant Sichium et Graeci et Sclavi, nec ipsos considerasse hereticos, qui sparsim seminati intus, et domestici, dico Lullardos, Waldenses, etcetera mordent et pungunt, quorum omnium diversa dispositio est et admodum varia distrasus, exigens non eosdem artifices sed varios, non eadem instrumenta vel antidota. Raciones debiles mentis mee prout michi cor eructat hinc sequuntur, absque sylogistica forma, tactis mediis modo veterum procedentes*” (Mulder, Ep. 9 p. 25).

Groote haalt dan eerst de redenen aan, waarom Salvarvilla zijn krachten moeten wijden aan de zielzorg in de Westersche kerk. De Apostelen hebben op het bevel van den H. Geest ook ongeveer tien jaren gewerkt onder hun broeders, voordat ze naar de heidenen gingen. En in de Westersche kerk is er vooral behoefte aan zielzorgers, die de ware leer verkondigen: „*Hic, pater, locus est belli, hic tempus est tuba canere*” (p. 27), want daar zijn er zoovelen, die de leer van Christus vertroebelen, „*Hic sunt, qui suas iusticias faciunt, Dei iusticiam ignorantes*” (p. 28). „*Lapsum cleri lapsumque sciencie predicate*” (p. 30). Daarna somt Groote verschillende redenen op, waarom Salvarvilla niet naar de Schismatieken moet gaan. „*Sequuntur demum raciuncule, cur scismatici non sunt adeundi in hoc puncto*”. Vooreerst zou dat ondanikbaar zijn jegens zijn vaderland; bovendien is Salvarvilla voor die taak niet berekend, want alleen de taal zal reeds onoverkomelijke moeilijkheden meebrengen; wil

hij zich van het Latijn bedienen, dan zal hij zich hoogstens tot sommige priesters kunnen richten: „*Quid restat ut solis clericis predicetis; quorum pauci puto perfecte fari sciunt latina, pauciores deducciones legitimas, et paucissimi in utroque testamento in utraque lingua greca et latina sunt legitime docti, de quibus vix unum in tota regione vel provincia invenietis. Quid igitur? Nunquid iam predicatio in disputacionem versa est et forte litigiosam, et ad paucissimos constricta est? Quanto melius in Francia, in Italia tibi pendeat hamus, ubique ibi rethe et proici et trahi potest undique in foro, in choro, in urbe, in villa et cetera*”. (p. 32).

Een ander bezwaar is nog, dat Salvarvilla gehoorzaamheid verplicht is aan den bisschop en Grootte ziet geen reden, waarom Salvarvilla zich aan dat gezag zou kunnen onttrekken: „*Item nescio quomodo ex potestate ordinarii episcopi, quia membrum ecclesie ipsius in certo loco, situ et officio stasis, potestis vos subtrahere*”. (p. 35).

We zien derhalve, dat de titel: „*Adhortatio ne quidam pergat ad terram infidelium*” op dezen „brief” zeer goed van toepassing is en voor ons lijdt het dan ook geen twijfel, of we hebben in deze verhandeling het door Possevinus vermelde geschrift te zien. Wel zijn „*schismatici*” geen „*infideles*”, maar uit de aangehaalde woorden blijkt reeds, dat Grootte die termen nogal ruim opvat. Ook het woord „*quidam*” in den titel is zeer goed verklaarbaar, daar het schrijven, zooals we opmerkten, geen aanspreking heeft en de naam Salvarvilla er niet in voorkomt. We hebben daarom dit geschrift onder de Zekere Werken opgenomen.

TRACTATEN EN SERMOENEN

DE QUATTUOR GENERIBUS MEDITABILIMUM

Tot voor korten tijd was een werk met dezen titel nog onbekend en men hield het ervoor, dat met bovenstaande woorden waarschijnlijk een of andere brief van Groote werd aangeduid. In 1924 echter werd het geschrift teruggevonden door Alb. Hyma in een handschrift van de Stadtbibliothek te Keulen, G.B. 4° nr. 249, waar het tractaat voorkomt op fol. 5a—13b en tot opschrift heeft: „Tractatus magistri Gerardi magni de quatuor generibus meditationum sive contemplationum, etc.” Toch was de vondst van Hyma geen ontdekking van een onbekend geschrift. Want het bleek, dat het tractaat, op enkele onbeduidende afwijkingen na, geheel overeenkwam met den:

SERMO DE NATIVITATE DOMINI

een geschrift, dat reeds langer bekend was en dat, behalve te Keulen, nog in handschrift aanwezig is te Gent en te Utrecht; te Gent onder een titel, die beide benamingen vereenigt en zoolwel in Gent als in Utrecht in een zoo goed als gelijklopenden tekst; terwijl te Kamerijk nog fragmenten van het tractaat werden gevonden, zoodat we van dit tractaat of dezen Sermo vier handschriften kunnen opgeven.

1. *Ms. Gent. Univ. Bibl. Ms. 1745, fol. 37^r—72^r*

In dit handschrift luidt de titel: „Sermo magistri gherardi groet de nativitate domini et de quatuor generibus meditabilium”. *Incipit*: Parvulus natus est nobis. Ysaye nono. Het *Naschrift* achter het *Explicit* luidt hier: *Explicit sermo venerabilis viri mag. gherardi dicti groet de nativitate domini nostri Jhesu Christi.* (Bibl. Manuscript. Neerl. van Prof. Dr. W. de Vreese).

2. *Ms. Keulen, Stadtbibliothek Ms. G.B. 4° nr. 249, fol. 5a—13b.* (Zie boven).

3. *Ms. Utrecht, Univ. Bibl. Ms. 1585, fol. 108a—132b.*

Incipit: Parvulus natus est nobis. Is. IX^r Quis grandis nascitur? Non videtur necessarium dicere parvulum quemvis nasci....
Explicit:.... conservetur, speretur et ametur ad omnipotentis gloriam, qui est benedictus in secula. Amen. Hierop volgt het *Naschrift:* Explicit sermo magistri Gherardi dicti groet de nativitate Domini. (Vgl. Cat. Cod. Mss. Univ. Rheno-Traiect. II, 72—73).

FRAGMENTEN VAN DEZEN SERMO

4. *Ho. Kamerijk, Stadsbibl. Ms. 391 (Cat. n. 415)*

Dit handschrift bevat op fol. 63^v—69^v fragmenten van dezen sermo, die vrijwel overeenkomen met de betreffende stukken uit het Utrechtsche handschrift.

Hyma heeft het tractaat uitgegeven naar het Utrechtsche handschrift „Het Tractatus de quatuor generibus meditationum sive contemplationum of Sermo de nativitate Domini door Geert Groote” in „Archief voor de Geschied. v. h. Aartsb. Utrecht, Deel 49 (1924) blz. 196 v.v. Wel heeft Hyma het Utrechtsche handschrift met dat van Keulen vergeleken en vond hij, gelijk hij zegt, tusschen beide slechts onbeteekenende varianten, maar toch is het jammer, dat hij voor deze uitgave niet wat verder is gegaan. Al zijn de varianten niet van groote beteekenis, voor de vaststelling van den oorspronkelijken tekst verdienen zij toch te worden aangegeven. Bovendien zou een vergelijking met de handschriften van Gent en Kamerijk aan zijn uitgave zeker ten goede zijn gekomen. We kunnen dan ook instemmen met het oordeel, dat Dom Dr. J. Huijben in „La Vie spirituelle” Supplément XI—XII (1925) blz. 97 v. over deze tekstuitgave gaf: „Malheureusement l'éditeur n'a guère utilisé le manuscrit de Cologne (Stadtarchiv G.B. 4° n. 249) et il a complètement ignoré celui de Gand (Bibl. de l'Université n. 1575 fol. 37—72). Celui d'Utrecht n'a même pas été toujours bien lu.”

We hebben hier derhalve te doen met twee titels voor één en hetzelfde werk. We merken daarom nog op, dat de oudere bronnen, zooals Horn en Busch, dan ook slechts één van deze twee titels vermelden. Eerst sinds Bunderius komen op de meeste lijsten twee titels voor met de vermelding, dat van „De quatuor generibus meditabilium” een handschrift berustte bij de Karthuizers in Herne, terwijl van den Sermo een handschrift aanwezig was bij de Karthuizers in Zeelhem.

TRACTATUS DE PAUPERTATE, SERMO IN DIE PALMARUM

Ook zonder het getuigenis der handschriften, mogen we deze

titels al aanstonds vereenigen, want het is zeker, dat we hier met één geschrift te doen hebben. Terwijl immers de oudste bronnen alleen den titel „De Paupertate” vermelden, lezen we in den katalogoog van Rooklooster al, dat de preek op den Palmzondag en de Sermo over de armoede één werk zijn. Rooklooster heeft nl. „De paupertate voluntaria, sermo in die palmarum”. De latere lijsten noemen de twee titels afzonderlijk en vermelden erbij, dat van „De Paupertate” een handschrift aanwezig was in Groenendaal en Zevenborren en van den „Sermo in die Palmarum” in Groenendaal en te Luik in de St-Jacobusabdij. Van de ons bekende handschriften zijn er eenige, die deze veronderstelling, dat het Tractaat hetzelfde geschrift is als de Sermo, reeds blijkens de titels bevestigen. We geven die handschriften weer in alphabetische volgorde der vindplaatsen.

1. *Ms. Berlijn, Staatsbibl. Ms. Lat. Fol. 704*

Dit handschrift behoorde vroeger aan de bibliotheek van de Karthause Salvatorberg, waarvan Paul Lehmann in zijn werk over de Middeleeuwsche Duitsche en Zwitsersche bibliotheken (Mittelalt. Bibl. Kat. Deutschlands u. der Schweiz, Bnd. II S. 229) den katalogoog afdrukt met de opmerking, dat het daar vermelde handschrift thans onder dit nr. bewaard wordt te Berlijn.

2. *Ms. Brussel, Kon. Bibl. Ms. 1129 (1216—34), fol. 47^v—58^v*

Incipit sermo in festo palmarum de paupertate editus a domino Gerardo Groot in daventria venerabili dyacono. Videant pauperes et letentur, Ps. LXVIII. Carissimi, hodiernus domini adventus seu introitus in Jherusalem et ad Syon, montem sanctum eius, quem hodierna die tam festiva solempnitate celebramus. . . . Explicit: . . . letentur in celis qui cum Deo patre et spiritu sancto vivit et regnat per omnia secula seculorum. Amen.

3. *Ms. Gent, Univ. Bibl. M. 1745, fol. 72^r*

Het opschrift luidt hier: Sermo eiusdem mag. Gherardi de Groet in die palmarum de dni nostri Jhesu Christi humilissima azinacione et eius altissima paupertate et ipsius paupertatis admirabili recommendacione et religiosorum proprietate. *Incipit:* Videant pauperes et letentur. . . . Op het einde volgt nog: „*Explicit sermo mag. Gherardi Groet in die palmarum de Christi azinacione et eius altissima paupertate et eiusdem paupertatis altissima recommendacione*” (Bibl. Manuscript. Neerl. van Prof. Dr. W. de Vreese).

4. *Ms. Keulen, Stadtarchiv. G. B. 4° 85, fol. 79—100*

Op fol. 79 staat: Magister Gerhardus Groet Daventriensis

utriusque iuris doctor consultissimus, qui sepultus est Daventrie apud eos venerabiles patres, quos fratres recte appellamus. De recommendacione voluntarie paupertatis. Op fol. 100: Explicit sermo pulcher seu compendium notabile super recommendacione voluntarie paupertatis per m. Gherardum dictum Groet literatum in omni facultate et multum devotum editus seu compilatus. (Volgens opgave, ons verstrekt door Dom Dr. J. Huijben).

5. *Ms. Luik, Bischoffp. Seminarie, Ms. B 6 G 28*

Het opschrift luidt hier: „Sermo de paupertate magistri Gerardi Groet de festo palmarum”. En op het explicit volgt als *Naschrift*: „Explicit sermo magistri Gerardi Groot in die palmarum de paupertate predicatus. Deo gracias”.

6. *Ms. Trier, Stadtbibl. Ms. 687, fol. 100v—125r*

In dit handschrift volgt „na secula seculorum Amen” nog: „Explicit sermo pulcher seu compendium notabile super recommendacione voluntarie paupertatis magistri Johannis Groet”.

7. *Ms. Wolfenbüttel, Landesbibl. Ms. 314 Guð. Lat. 4° (Cat. 4621) fol. 1—20*. De catalogo geeft geen Incipit en Explicit.

Het tractaat of de Sermo werd uitgegeven door Prof. Dr. W. Moll onder den titel: „Geert Groote's Sermoen voor Palmzondag over de vrijwillige armoede” in „Studiën en Bijdragen op 't gebied der Historische Theologie”, Deel II (1871) blz. 425—469, naar het Brusselsche handschrift met opgave van de voornaamste varianten van het Luiksche. De andere handschriften bleven hem echter onbekend.

DE MATRIMONIO

In onze voorloopige lijst van Groote's geschriften komen drie titels voor, die een geschrift aanduiden, dat over het huwelijk handelt. De oudste bronnen spreken alleen van *De matrimonio*; Dier de Muden vermeldt er nog deze bijzonderheid bij, dat Groote dit tractaat schreef voor magister Andreas Kreyneck; hij zegt nl. „ad quem magistrum postmodum scripsit magister Gherardus librum de matrimonio” (Scriptum p. 4). Latere lijsten geven niet *De matrimonio*, maar wel één of twee andere titels, nl.:

DE INCOMMODITATIBUS MATRIMONII OF CONTRA QUEMDAM VOLENTEM MATRIMONIUM CONTRAHERE

De vraag is nu: hoeveel geschriften zijn hier bedoeld? Als we de handschriften raadplegen, die we van het tractaat „De

Matrimonio" hebben kunnen ontdekken, dan moeten we besluiten, dat met deze drie titels één en hetzelfde geschrift wordt aangeduid. In het geheel zijn ons thans vier handschriften bekend.

1. *Hs. Brussel, Kon. Bibl. Ms. II, 176*, waar we het tractaat vinden op fol. 1—29^r onder den titel: „De matrimoniali statu". Dit handschrift behoorde vroeger tot de Norbertijner-abdij, „Park" bij Leuven.

2. *Hs. Groningen, Univ. Bibl. Ms. n. 21 fol. 1^r—40^r*.

Op fol. 1^v lezen we: „*Incipit hic prologus venerabilis et egregii magistri Gerardi Groet dijaconi traiectensis ecclesie in tractatum de matrimonio. Carissime qui diu celebs et lucens venerabiliter et populo exemplariter vixisti nunc et timeo refrigerante interno serio ad nuptiarum compedes diceris anhelare. . . .* Na het *Explicit* op fol. 40^r: ut in his luculenter splendeat amor et claritas et unio christi et ecclesie seu animarum sanctarum que sit benedicta clara et clarificata in secula seculorum Amen". volgt nog: „*Explicit Tractatus de matrimonio multum notabilis et speculativus, confectus ab egregio viro magistro gerardo groet ad quemdam notabilem et solempnem virum in etate sine matrimonio provectum directus quia nubere voluit et consuetam continenciam infringere in grave periculum anime sue, etc.*"

3. *Hs. Leiden, Univ. Bibl. Ms. XVIII 127y*, waar het geschrift voorkomt op fol. 169^r—187^v. De kataloog geeft: fol. 169^r: *Incipit tractatus magistri gerardi groet de matrimonio seu coniugio — Primum capitulum est prologus et docet que sint advertenda in cuiuscunque status mutatione. Carissime qui diu celebs et lucens venerabilis et populo exemplariter vixisti. (Cat. Bibl. Univ. B.P.L. 127 y nr. 331).*

4. *Hs. Parijs, Bibl. Nat. Cod. Fonds. Lat. 10681*; op fol. 3^v: *Incipit tractatus venerabilis magistri Gerardi dicti Groet, dyaconi, de matrimonio. Dan volgt de Index capitulorum. Het tractaat eindigt op fol. 93^v.*

Uit het uitvoerige naschrift van het handschrift te Groningen blijkt reeds voldoende, dat de titel „*Contra quemdam volentem matrimonium contrahere*" zeer goed van toepassing is op het tractaat „*De Matrimonio*". En een vluchtig overzicht van den inhoud der twee en twintig capita van „*De Matrimonio*" doet ons zien, dat het tractaat hoofdzakelijk handelt over de velerlei bezwaren, die aan het

huwelijk zijn verbonden, zoodat de titel „Contra quemdam volentem matrimonium contrahere” voor hetzelfde geschrift ook geen verwondering wekt.

Het tractaat werd uitgegeven door J. Clarisse Sr. in het Archief v. Kerk. Geschied. inz. v. Ned. Deel VIII, (1837) blz. 155—249 naar het Groningsche handschrift. Een nieuwe uitgave ervan is verschenen van de hand van P. Dr. M. Mulders C.S.S.R., die aan zijn uitgave ook weer het Groningsche handschrift als het oudste en beste heeft ten grondslag gelegd, maar zorgvuldig de varianten van de andere handschriften opgeeft (Diss. Nijmegen, 1941).

Hoewel het ons derhalve als zeker voorkomt, dat onder de verschillende bovengenoemde titels steeds het hier beschreven tractaat voorkomt, moeten we toch in dit verband de aandacht vragen voor een geschrift, dat niet, zooals het bovenbedoelde, in het Latijn is geschreven, maar in het Nederlandsch. Het wordt gevonden in *Hs. 's Gravenhage, Kon. Bibl. Ms. 73 H 16*, welk handschrift afkomstig is uit het Kruisheerenklooster te Maastricht. Op fol. 206^v. van dit handschrift lezen we: „Dit buecksken schreif meyster Geraert der Groet eynen pair luysd om hoerren staet te berichten”. Een gedeelte van dit stuk, dat in het handschrift loopt tot fol. 216, is door Van Vloten onder den titel: „Huwelijkslessen van Geert Groote” meegedeeld in zijn *Nederlandsche Prozastukken van 1229—1476*, blz. 366 vv.; later heeft Van Vloten het geheele tractaatje uitgegeven in *Nieuw Archief v. Kerk. Geschied. Deel II* (1854), blz. 295 vv. onder den titel: „Zedelijke Toespraak van Geert Groote”; uittreksels uit die Zedelijke Toespraak waren ook reeds door Bonet-Maury meegedeeld in: „Gérard de Groote, un précurseur de la réforme au XIVe siècle”, p. 96 vv. Onder den titel „Uitwendige Oefeningen” is hetzelfde geschrift in een *Modern-Nederlandsche bewerking* nog te vinden in het Geert Groote-nummer van *Ons Geestelijk Leven* (Tilburg 1940). In een korte inleiding zegt de bewerker van die laatste uitgave o.m.: „Voor dit geschriftje van Geert Groote is het moeilijk een titel te vinden, die geheel den inhoud omsluit. Het handelt, zooals de tekst aangeeft, over gerechtigheid, vrede en vreugde in den H. Geest. Het betoogt, dat deze drie iets inwendigs zijn en weidt dan verder uit: 1e. over de rechtvaardigheid; 2e. over den waren vrede, naar aanleiding, waarvan hij den vrede en eensgezindheid in het huwelijk behandelt” (blz. 152). Groote spreekt hier derhalve slechts terloops over het huwelijk en er is ook geen verder verband te zoeken met zijn tractaat „De matrimonio”. Van Vloten heeft blijkens een noot (t.a.p. blz. 298) al een vergelijkend onderzoek

dienaangaande ingesteld en zegt naar aanleiding daarvan: „Ook daarom verdient het stukjen nog onze aandacht, dat wij er Groete, meer dan elders, buiten het terrein der Kerk, tot leeken, het woord hooren voeren; waardoor dus onderwerpen, als bijv. het huwelijk, elders van hunne zwakke en veroordeelde zijde door hem beschouwd, ongehinderd konden blijven; zoodat wij dan ook in de gelegenheid zijn, hier juister dan elders, zijn praktische levensregelen in hunne meerdere of mindere mildheid te leeren kennen”. Het is inderdaad opmerkenswaard, dat Groote in dit geschriftje, dat hij „eynen pair luyds” zond, niet spreekt over de bezwaren van het huwelijk, doch hen in warme woorden aanspoort om ook in het huwelijk de gerechtigheid en den vrede te zoeken naar het woord van Sint Paulus, dat de man het hoofd is van de vrouw en Christus het hoofd van den man. We geven hier tenslotte nog het begin en einde van dit geschrift weer, ontleend aan de uitgave van Van Vloten.

Begin: „Dit buecksken, dat hiernae volcht, dat schreef meyster Geraert der Groet eynen pair luyds om hoeren staet te berichten ende, seynde hem dat; ende beghint aldus: De heilige leerer Sinte Paulus spreect, dat dat rijke Gods, dat boven ons is, dat is: gherechticheit, vrede ende blijtschap in den heilighen gheest.

Einde: „want in gherechticheit ende in ghehoersamheit ende in vreden, in stillen ende in blijtschap in den heilighen gheest, daerin neemt haert leven al haer guetheit aen, ende sonder haer, soe is haert leven doet, ende als caf of stof, sonder vrocht des ewighen levens”. Daarop volgt nog: „Gheeynt int iaer ons heren m cccc ende lxxi, op Sinte Urselendach. Bidt voer die scriversche om Gods wil.”

Over het handschrift worden we nader ingelicht door Prof. Dr. W. de Vreese in: Hss. Ruusbroec II, blz. 221 vv. Zie ook: Catalogus Cod. Mss. Bibliothecae Regiae Hagae Comitum. Vol. I, blz. 206, nr. 648.

De hier besproken „Zedelijke toespraak” komt ook voor in *Hs. Berlijn, Preuss. Staatsbibl. Ms. Cod. germ. oct. 430*, waar het tractaat begint op fol. 112*b*. Het einde van het stuk, nl. geheel bl. 117*b* en de bovenste helft van bl. 118*a*, is weggekrast, zoodat bl. 117*a* eindigt midden in een zin: „Och armen hoe wort menich mensch ontsteken int harte in tonge in lyve mit gruweliken helschen zweren ende scelden om een cleyn woirt redelic off onredelic dat sijn naeste spreket —. In de uitgave van van Vloten staat deze laatste zin t.a.p. op blz. 304. Over het handschrift spreekt uitvoerig Prof. Dr. W. de Vreese in zijn uitgave van *De Simonia ad Beguttas*, blz. 49—66; over het hier besproken geschrift blz. 61.

Of met den titel „Contra contrahere volentem”, voorkomend

op den kataloog van Rooklooster, ook het tractaat „De Matrimonio” bedoeld wordt, is niet uit te maken. De kataloog vermeldt ook: „De incommoditatibus matrimonii”, maar deze titel is blijkbaar overgenomen van Trithemius. Het is niet uitgesloten, dat de samensteller van den kataloog den titel „Contra quemdam volentem matrimonium contrahere” heeft overgenomen als „Contra contrahere volentem”.

DE GESCHRIFTEN TEGEN DE FOCARISTEN

Over de geschriften van Geert Groote, die verband houden met zijn actie tegen de focaristen, worden we het uitvoerigst ingelicht door Horn. Hij noemt onder de „libri quos composuit magister Gherardus” de volgende titels:

De focaristis „Recedite.”

Contra dictum meum tercium.

Videntur fornicarii presbiteri.

Ut que circa materiam notiorum.

Quinque puncta. Primum dictum meum.

Suppono hec duo.

De eerste titel „De Focaristis Recedite” is de gewone benaming voor den volledigen Sermo, die behalve uit een Exordium en een Recommendatio bonorum presbiterorum, bestaat uit 26 Hoofdstukken. De vierde titel „Ut que circa materiam notiorum” is de aanduiding van een veel korter geschrift, bestaande uit 24 Artikelen, waarin op meer beknopte wijze de leer over de focaristen wordt uiteengezet.

Bij de bespreking van Groote's brieven hebben we er reeds op gewezen, dat er verschil van meening is omtrent de onderlinge verhouding en de chronologische volgorde van deze tractaten. Sommigen willen in de 24 artikelen een latere samenvatting zien van den Sermo; zoo duidt Bonet-Maury in zijn lijst van Groote's werken de 24 Artikelen aan als: „Articuli”, „Extracta” ou „Nadere Verklaring”. We meenen echter op goede gronden te mogen beweren, dat de 24 Artikelen niet een „Nadere Verklaring” zijn van den Sermo, maar wel *de grondslag of eerste opzet*.

Allereerst wijzen we op de reeds aangehaalde woorden van Groote in zijn brief aan Johannes de Gronde: „Intendo per modicum tempus venire Traiectum propter quamdam apologiam publicandam contra publicos fornicarios et reverti Daventriam propono et cicius quo potuero vacare ad compositionem eius” (Mulder Ep. 53 p. 204). We houden het er nl. voor, dat met deze Apologia de 24 artikelen zijn bedoeld. Bovendien komt in sommige handschriften na de 24 artikelen nog deze mededeeling voor: „Scriptum quoddam de his pro parte confectum conscri-

bam perfectius, ut omnes simul videre possint ramos cum radicibus." Het schijnt derhalve, dat Grootte toen hij de 24 artikelen publiceerde, reeds bezig was met de uitvoeriger redactie van den Sermo, doch daarmee nog niet gereed was gekomen. Er is echter nog een andere, gewichtige reden, waarom wij de 24 artikelen voorop plaatsen. Hoewel dit tractaat nl. in de meeste handschriften uitdrukkelijk wordt toegeschreven aan Geert Grootte, is er ook een handschrift te *Parijs, Bibliothèque Nationale, Ms. lat. Nouv. Acq. no 636*, dat zegt, dat de 24 artikelen eigenlijk stellingen zijn van Koenraad van Soltau. We lezen daar: „Hec 24 conclusiones subnotate sunt extracte de libello Magistri Magni Gerhardi Groet sive Grosz qui de reno fuit oriundus, omni scientia et doctrina plenus. . . . *Hec sunt autem dicta seu conclusiones venerandi Magistri Soltonis*, doctoris ymo valentis Theologi que sunt disputata et approbata per doctores sacrorum canonum prefati contra Clericos notorios fornicatores. Primum dictum meum est. . . . Op het Explicit volgt in dit handschrift nog eens: *Iste conclusiones seu dicta Venerabilis doctoris Soltonis valentis Theologi sunt disputata et approbata per doctores sacrorum canonum presertim contra Clericos notorios fornicatores.*” Opmerking verdient nog, dat in dit handschrift bij de artikelen telkens verwezen wordt naar het hoofdstuk van den Sermo, dat er mee overeenstemt; dit laatste is ook het geval in een handschrift te München, waar Koenraad van Soltau wel niet wordt genoemd, doch waar ook bij de artikelen wordt aangegeven, welk hoofdstuk van den Sermo eraan beantwoordt.

Deze Koenraad van Soltau werd omstreeks het midden der 14e eeuw geboren en wel in het stadje, waarnaar hij wordt genoemd, gelegen in de Luneburger heide aan het riviertje de Böhme. Een nadere bepaling van zijn geboortejaar schijnt niet mogelijk. Hij genoot zijn eerste onderricht in de school van het Benedictijnerklooster St. Michael in Soltau. In de kerk van ditzelfde klooster werd hij later ook volgens zijn wensch begraven. Reeds in zijn jeugd maakte hij een fellen strijd door om de proostdij van het klooster Lune, welk beneficie hem door de bewoners van het klooster werd geschonken overeenkomstig een recht, hun door den Paus verleend. Ondanks dit recht verleende echter de Paus de proostdij aan Kardinaal Egidius bisschop van Tusculum en het duurde geruimen tijd, voor deze strijd was beslecht. Eerst in 1373, 5 October erkende de opvolger van Paus Urbanus V nl. Gregorius XI het recht van het klooster, zelf een proost te kiezen, met de beperking echter, dat slechts een der bewoners van het klooster in dat geval tot proost kon worden gekozen. Hiermede verviel ook voor Koenraad het recht op dit beneficie. Het oudste stuk, waarin hij als zoodanig

optreedt, dagteekent van 18 November 1369; hij treedt daar op als getuige en bemiddelaar en in zijn waardigheid van proost van Lune. In 1374 ontmoeten wij in stukken zijn opvolger in deze waardigheid: Joannes Weigergang. Waarschijnlijk ging Koenraad omstreeks 1365 naar de universiteit van Praag in de faculteit der vrije kunsten. Hij is hier blijkbaar 1368, 27 Februari magister geworden. Zijn naam is hier wel verbasterd als Sulcow opgegeven. (de t is voor een c gelezen). De gronden, waarop Schmitz in zijn studie over Koenraad v. Soltau (Diss. Leipzig, Jena 1891) dit verdedigt, lijken ons afdoende. Hierna doceert hij te Praag als magister; 28 December 1368 komt hij het eerst in die hoedanigheid voor. Hij moet er een gezocht leeraar zijn geweest, want onder zijn leiding verkregen een 70 studenten de waardigheid van magister of baccalaureus. Hij treedt er op als vertegenwoordiger der Saksische natie in 1372, 1378, 1382 en 1383. In 1372 werd hij Deken der Philosophische Faculteit; van 10 October 1372 tot 10 Maart 1373 bekleedde hij deze waardigheid. In 1377 is hij baccalaureus in de Theologie. Wanneer hij doctor werd, is niet duidelijk. Wel treedt hij later geregeld in deze waardigheid op „in sacra pagina doctor” of „sacre theologie professor”. In het jaar 1377 las hij te Praag: „Argumenta contra conclusiones Buridani de generacione etc.”, waarvan nog een afschrift van een der studenten uit dienzelfden tijd bewaard is; het is verder wel zoo goed als zeker, dat hij de Sententiae verklaarde in het beroemde Collegium Caroli en hier zullen dus zijn commentaren op deze boeken wel zijn ontstaan. Op 16 October 1384 werd hij Rector der Universiteit en bleef dat tot 23 April 1385; 23 December 1385 trad hij voor het laatst op als Professor te Praag. Hoogstwaarschijnlijk heeft hij reeds zeer kort daarna de stad verlaten. In Januari 1387 is hij Hoogleeraar te Heidelberg, waar hij nu vele jaren een vooraanstaande plaats inneemt. Zijn werkzaamheid hier ligt echter buiten de jaren, waarin wij hem in verband met Geert Groote hebben te beschouwen.

Wat zijn werken aangaat, in een handschrift van de bibliotheek van het Marienstift-gymnasium te Stettin worden nog bewaard zijn „Argumenta contra conclusiones questionum Buridani de generacione et corruptione et de celo”. Deze codex bestaat uit college-schriften, in een band samengebonden. Genoemde „Argumenta” staan er op fol. 293^r tot 314^v. Het eerste gedeelte dezer „Argumenta” is afgesloten 1377 feria quarta Prage post festum beatorum apostolorum Petri et Pauli. Uit den tijd van zijn leeraarschap te Praag stamt ook wel zijn commentaar op de Libri Sententiarum, gelijk boven reeds gezegd is. Hiervan berusten handschriften o.a. in de Staatsbibliotheek te München (Nr. 14219; 14259; 18359; 18360) en in het Vaticaan

(Stevenson, Handschriften-verzeichnis der Palatina Vaticana, Rome 1886, I, 1, p. 89, Nr. 330). In het laatste handschrift wordt gezegd, dat dit beëindigd werd „in studio Heydelbergensi anno domini MCCC88” en in 1400 werd geschreven. Schmitz meent, dat dit op een misverstand berust en het jaar, waarin het geschrift „Super Caput Firmiter” werd geschreven, hier abusievelijk ook werd opgenomen. Het is echter heel gewoon, dat het commentaar in *Libros Sententiarum* later werd herzien, het was misschien te veel jeugdwerk om in zijn oorspronkelijken vorm uitgegeven te worden. Zoo is het heel aannemelijk, dat hoewel dit commentaar oorspronkelijk te Praag werd geschreven, de eindredactie toch uit den Heidelberger tijd stamt. Van Koenraad van Soltau wordt ook een „*Expositio in Psalterium*” bewaard. Dr. Albert Lang spreekt in zijn studie: „*Die Wege der Glaubensbegründung bei den Scholastikern des 14 Jahrhunderts*” Bd. XXX, Heft 1/2 der *Beiträge zur Geschichte der Philosophie und Theologie des Mittelalters* (Münster i.W. 1931) ook met enige uitvoerigheid over Koenraad van Soltau en zijn werk. Hij noemt echter alleen zijn commentaar op de *Libri Sententiarum*, welke, naar hij meent, uit zijn Prager tijd dagteekenen en het zeer bekende en verspreide tractaat „*Super Caput Firmiter*”. Dr. Lang bewijst, dat Koenraad weinig zelfstandigheid vertoont en veel van andere theologen overnam. Met name wordt Hendrik van Oyta genoemd als een der theologen, van wien hij op vele plaatsen meeningen en stellingen heeft overgenomen. In den codex van zijn commentaar op de *Libri Sententiarum*, in het Mariengymnasium te Danzig bewaard, worden ze uitdrukkelijk *questiones* genoemd „*reportate Prage 1385*”. Er zijn vele handschriften van bekend, zooals ook van zijn tractaat „*Super Caput Firmiter*”. Lang geeft een lijstje, dat echter nog geenszins volledig is. Hij maakt echter geen melding van een geschrift ter hervorming van de geestelijkheid. Zijn „*Lectura super Firmiter*” wordt hier gesteld in de eerste jaren van zijn optreden aan de Universiteit van Heidelberg. Voor Geert Groote komen deze geschriften dus niet meer in aanmerking. Wij vinden er trouwens ook niet de stellingen in, welke Geert Groote aan hem moet hebben ontleend.

Een meer positief gegeven over Koenraad van Soltau als voorbeeld van Geert Groote hebben we in de „*Hamburgische Kirchengeschichte*” van Staphorst. Deze vermeldt uitdrukkelijk, dat Koenraad van Soltau o.a. ook schreef „*Contra cleri mores*” of „*De moribus clericorum reformandis*”. (Erster Teil, Dritter Bnd. S. 380). Krause veronderstelt in zijn „*Forschungen*” Bd. XIX p. 605, dat Staphorst zich hier heeft vergist en bij Gudene (*Sylloge*, p. 365) in plaats van „*De summa trinitate et fide ca-*

tholica" heeft gelezen „De trinitate et contra cleri mores". Die veronderstelling is wel eenvoudig, doch weinig gemotiveerd bij een schrijver als Staphorst. Schmitz meent, dat Staphorst hier personen heeft verwisseld en Koenraad van Soltau heeft genomen voor Koenraad Waldhauser, die 1360 naar Praag beroepen werd en daar heftig tegen de verdorven zeden van de geestelijkheid optrad. Hij verwijst daarbij naar Palacky „Geschichte Böhmens", III, 1, p. 181 en 182 anm. 225. Ook acht hij een verwisseling mogelijk met Matthaëus van Krakau, aan wien een verhandeling „De emendatione morum cleri et populi" wordt toegeschreven. Ook voor dezen verwijst hij naar Palacky, t.a.p. blz. 182, Anm. 225 en verder naar Sommerlad, Matthaëus von Krakau, Dissertatie, Halle 1891, S. 72. „Jedenfalls, zoo eindigt hij zijn beschouwing over Koenraads geschrift over de hervorming van de geestelijkheid, bis jetzt ist keine Handschrift dieser Abhandlung bekannt geworden".

Dit laatste is thans niet meer het geval.

Door de ontdekking van het handschrift van Parijs krijgt de met zooveel mistrouwen ontvangen mededeeling van Staphorst ineens een zeer sterke bevestiging.

Aandacht verdient ook nog een ander geschrift van Koenraad en wel een „Postilla super evangelia dominicalia per totum annum". Hem wordt althans uitdrukkelijk een Postilla, waarvan nog verschillende andere handschriften bestaan, toegeschreven. Deze Postilla is volgens een dezer handschriften beëindigd 16 Juni 1374, (Vgl. Staphorst, Hamburgische Kirchengeschichte, S. 380; Krause, Forschungen, XIX, S. 604, Anm. 8). Schmitz vermeldt, dat in dezen tijd te Praag ook Koenraad Waldhauser bovengenoemd een soortgelijke Postilla samenstelde. Ook Koenraad van Halberstadt wordt door Schmitz vermeld als auteur van zulk een Postilla, (Vgl. Zeitschr. f. d. Gesch. des Oberrh. XIV, S. 143). Een handschrift daarvan berust in de Stiftsbibliotheek van Sint Gallen (Verzeichnis, Halle, 1875, Nr. 316). Vgl. ook Hs. Nr. 301 en 315, verder München Nr. 18523; Stevenson vermeldt t.a.p. blz. 18 onder Nr 117 nog een ander handschrift. Hoewel het in het eerst aangeduide handschrift van St. Gallen aangegeven jaartal van beëindiging van dit werk 1396 wellicht niet geheel juist is, is het toch waarschijnlijk uit een periode na Geert Groote, zoodat we ook dit hier vrij mogen verwaarloozen.

Van veel meer beteekenis is voor ons een handschrift, vermeld in den catalogus van de oudste Prager Universiteitsbibliotheek, meegedeeld door Loserth in „Mitteilungen des Instituts für oesterreichischen Geschichte" XI (1890) S. 310. Daar worden vermeld: „Dicta Conradi de Zoltho". Hiermede zouden mis-

schien de 24 artikelen of „Dicta” bedoeld kunnen zijn, die thans algemeen aan Geert Groote worden toegeschreven. Ze worden in den tekst bijna uitsluitend „dicta” genoemd. In München wordt nog onder Nr. 26938 een „Sermo Conradi de Soltow” bewaard, die echter een andere stof behandelt.

Hoewel hierdoor Grootc's tractaten over de Focaristen in een nieuw licht komen en aan oorspronkelijkheid inboeten, meenen we toch de 24 Artikelen een plaats onder de werken van Geert Groote te moeten blijven geven. Al heeft hij zijn stellingen van Koenraad van Soltau overgenomen, hij heeft ze toch geheel tot de zijne gemaakt en in zijn Sermo verder uitgewerkt. Deze is er geheel op gebaseerd, al heeft Groote de volgorde eenigszins gewijzigd en ook de stellingen zelf hier en daar uitgebreid. Dit zien we reeds uit het aantal van 26 Hoofdstukken in den Sermo, terwijl er slechts 24 stellingen of „Articuli” in het oorspronkelijk geschrift zijn.

DE 24 ARTIKELEN

Deze komen op drie verschillende wijzen in de handschriften voor.

In het reeds genoemde handschrift te Parijs en in nog eenige handschriften ontbreekt de gewone inleiding, die door Petrus Horn als het begin van het tractaat wordt opgegeven en die aanvangt met: „Ut quae circa materiam noteriorum etc.” Voor het handschrift van Parijs, dat de stellingen uitdrukkelijk aan Koenraad van Soltau toeschrijft, is dit zeer begrijpelijk. We zullen door dit handschrift het oorspronkelijke waarschijnlijk het dichtst benaderen en voor de uitgave van deze 24 Artikelen in de „Verzamelde Werken” van Groote, wordt dit dan ook tot grondslag genomen, natuurlijk ingeleid door de Inleiding, welke Geert Groote er voor schreef en die door het Incipit bij Petrus Horn als zijn werk wordt aangeduid. Of de andere handschriften, die de inleiding ook weglaten, ook oorspronkelijker zijn dan de overige, zal eerst een vergelijkend onderzoek kunnen uitwijzen; we kunnen hierop niet vooruitloopen. Zonder die gewone inleiding nu, vinden we de 24 Artikelen in de volgende handschriften:

1. *Ho. Bazil, Univ. Bibl. Ms. A. VII. 13, fol. 268^r—272^r*

In dit handschrift gaat aan het eerste artikel slechts een korte inleiding vooraf: „Invectio contra clericos fornicarios magistri Gerardi Groit utriusque iuris doctoris eximii in daventria traiectensis diocesis”. Het slot is hier als bij Clarisse.

2. *Ms. München, Hofbibl. Ms. cod. lat. mon. 5924, fol. 150a—153b*

Hier gaat de volgende inleiding vooraf: Hae sequentes 24 conclusiones subnotatae sunt extractae de libello contra notorios fornicatores clericos compilato per egregium doctorem Gherhardum Magnum de reno oriundo omni doctrina et scientia pleno . . .

(vgl. ook: K. Grube. G. Groot u. seine Stiftungen S. 96)

3. *Ms. Parijs, Bibl. Nat. Ms. Lat. Nouv. Acq. 636, fol. 1^r—7^v.*
Dit handschrift is boven reeds vermeld.

4. *Ms. Weenen. Nat. Bibl. Ms. 4923, fol. 164^r—166^v.*

5. *Ms. Weenen, Nat. Bibl. Ms. 1530 (Theol. 310).*

6. *Ms. Wolfenbüttel, Herz. Bibl. Ms. 2371 (35, 1. Aug. fol.) 224^v—226^v.*

De schrijver heet hier *Bernardus Grood*. „Articuli XXIV de focaristis et concubinariis quos ven. magister Bernardus Grood dictus, coram tota Ecclesia Traiectensi predicavit et ad probationem eorundem publice, ut dicitur, usque ad agnem (ignem, unguem?) se obligavit.

De kataloog (van Dr. Otto v. Heinemann) vermeldt geen incipit en explicit, verwijst echter naar A.K.G. I. 365; II, 307; VIII, 5. (welke verwijzing niet juist kan zijn; op de aangegeven plaatsen vinden we nl. niet de 24 Artikelen, maar den Sermo).

7. *Ms. Wolfenbüttel, Herz. Bibl. Ms. 3164 (18.32. Aug. 4°), fol. 109—120.*

XXIV articuli de clericis concubinariis et de focaristis et concubinariis quos venerabilis magister Berinhardus(1) doctus coram tota ecclesia Traiectensi predicavit et ad probationem eorundem publice, ut dicitur, ad ignem se obligavit.

Met de door Petrus Horn aangeduide inleiding en gevolgd door het slot: Omnes nos rogemus, moneamus, corripiamur et corrigamus fraterne . . . etc. komen de 24 Artikelen voor in de volgende handschriften:

8. *Ms. Luik, Bioschopp. Sem. Ms. 6 H. 17, fol. 7^v—11^v.*

In dit handschrift komt het geschrift voor als onderdeel van het tractaat: „Videntur fornicarii presbyteri” (fol. 5^r). Op het boven vermeld slot volgt nog de mededeeling: „Scriptum quoddam de his, pro parte confectum conscribam perfectius, ut omnes simul videre possint ramos cum radicibus”.

9. *Hs. Luik. Univ. Bibl. Ms. 263c (Cat. 367) fol. 57a—58c* heeft dezelfde redactie als het vorige handschrift; alleen gaat nog de volgende mededeeling vooraf: „Hij sunt articuli et dicta magistri Gerardi Groet alias Magni, Dyaconi, anno domini millesimo trecentesimo octogesimo tertio, qui habebantur suspecti a clero trajectensi. Et ideo ipso admonito coram dicto clero in ecclesia trajectensi in quadam collatione declarabat et oppositas rationes solvebat et sic predicta sua sortita erant effectum veritatis”. Ook hier volgt na het slot weer de mededeeling: *Scriptum quoddam . . .* en daarachter komt de *Recommendatio* van Willem van Salvarvilla. „*Sacrae recordationis magister Gerardus dictus Magnus feliciter migravit ad Dominum . . .* (vgl. Pohl. VII, blz. 84—85).

10. *Hs. Münster, Paul. Bibl. Ms. 187, fol. 185^v—187^r.*
 We nemen dit handschrift hier op, omdat het *Incipit*: *Ut quae circa materiam . . .* het hiertoe verwijst; we merken echter op, dat het slot hier anders is en dat in plaats van: *Omnes nos rogemus . . . etc.* hier de volgende notitie staat: „*Haec dicta sive XXIII puncta circa hanc materiam per sacrorum canonum et iuris allegationes et per testimonia sacre scripture et doctores sacre theologie prolixius et diffuse deduxit et probavit magister gherhardus grote in quodam sermone suo quem ecclesie traiectensi publice predicavit in synodo generali et postmodum conscripsit et tradidit ad scribendum et exscribendum cuicumque scribere et exscribere desideranti.*”

11. *Hs. Utrecht, Univ. Bibl. Ms. 387 (Eccl. 257 antea 283l), fol. 20b—23b*

In een derde groep handschriften gaat aan de door Petrus Horn vermelde inleiding nog een andere vooraf, die begint met de woorden „*Nota quosdam articulos*”, terwijl daarin, evenals in het reeds genoemde Münstersche handschrift het slot „*Omnes nos rogemus*” ontbreekt. Dit is het geval in de volgende handschriften:

12. *Hs. Darmstadt. Landesbibl. Ms. 86. fol. 75^r—78^v.*

13. *Hs. Darmstadt. Landesbibl. Ms. 2776, fol. 167^v—170^v.*

14. *Hs. Düsseldorf, Landesbibl. Ms. B 180, fol. 56c—60d.*

15. *Hs. Göttingen, Univ. Bibl. Ms. Lüneb. 75, fol. 52^v—56^r.*

16. *Hs. 's Gravenhage, Kon. Bibl. Ms. 70 H 9 (Cat. 573) fol. 94^v—98^r.*

17. *Hs. Trier. Dombibl. Ms. 38, fol. 271^v—273^v.*

Dan is er tenslotte nog een vierde groep handschriften, die fragmenten geeft van de 24 Artikelen. Een zeer belangrijk is zeker, omdat het zoo nauw samenhangt met het onder nr. 3 genoemde van Parijs en dat daardoor ook het dichtst bij het oorspronkelijke staat:

18. *Hs. München, Hofbibl. Ms. cod. lat. mon. 15562, fol. 108^c—109^d.*

Dit handschrift bevat slechts 18 artikelen, die hier *conclusiones* worden genoemd. „Secuuntur quedam conclusiones extracte de libello contra notorios fornicatores clericos, compilato per egregium doctorem Gerhardum Magnum de reno oriundo omni doctrina et sciencia pleno. . . . Prima conclusio. . . . Fol. 109^d. *Explicit*: Octavadesima conclusio: Quod nulla potencia. . . . Deze 18 conclusiones zijn bij Clarisse de volgende artikelen: 2, 6, 11, 12, 13, 14, 15, 17, 16, 18, 19, 20 (gedeeltelijk), 21, 22, 23, 24, 4, 5.

Merkwaardig is ook een handschrift, dat eigenlijk slechts een drietal stellingen geeft, nl.:

19. *Hs. Karlsruhe, Hofbibl. Ms. 381, fol. 164^b—165^a*

Hier is het *Incipit*: Anno Domini MCCCCxlix. De fornicatoribus. Nota. Notarius fornicator per evidenciam facti que nulla tergiversacione celari potest eo ipso quod sua fornicacio est notoria, est suspensus quo ad se et quo ad alios. Et ideo eius missa et divina debent vitari. . . . *Explicit*: Perpende in hoc karissime quam necessaria sit fratribus vel proximis fama nostra vel nomen nostrum bonum, quia scandalo interfecto es fratris tui impudens et crudelis et cum hoc dehonestas vitam tuam, quorum statum appares habere, que per te creditur esse, qualis tu appares non qualis sis.

Afzonderlijk vermelden we nog, omdat we niet weten, onder welke groep het moet worden gerekend en omdat de tijdsomstandigheden niet toelieten, daarover zekerheid te verkrijgen:

20. *Hs. Luik, Bischoff. Seminarie Ms. 6 G. 21, fol. 68—73.*

Volgens opgave van den Bibliothecaris bevat dit handschrift: Articuli magistri gerardi groet contra presbyteros fornicarios. Accedit brevis notitia de Gerardo Magno.

21. *Hs. Wolfenbüttel, Herz. Bibl. Ms. 4621 (314 Gud. lat. 4°), fol. 26^v—29^v.*

De focaristis. *Incipit*: Ut quae circa materiam notiorum fornicatorum. Daar we niet zeker weten, of hier ook het slot: Omnes nos rogemus. . . . voorkomt, vermelden we het handschrift hier.

22. *Hs. Wolfenbüttel, Herz. Bibl. Ms. 312 (Helmst. 279)*

In dit handschrift komen op fol. 264—291^v voor: Acta et documenta diversos hereticorum errores eorumque oppressionem spectantia, i.a.: Gerardi Magni diaconi. (24 artikelen).

De 24 Artikelen zijn uitgegeven door J. Clarisse Sr. in het Archief voor Kerk. Geschied. inz. v. Ned. Deel VIII, (1837) blz. 108—117, naar het onder nr. 11 vermelde Utrechtsche handschrift. Een critische uitgave, waarbij alle bekende, hier genoemde handschriften met het onder nr. 3 genoemde van Parijs worden vergeleken en de varianten daarvan worden opgegeven, wordt voorbereid door Mej. Zr. Feugen.

DE SERMO „RECEDITE”

Zoals we opmerkten, is dit de gewone aanduiding voor de befaamde preek, die Grootte te Utrecht gehouden heeft voor den verzamelden Clerus. In de oudste levensbeschrijving is er herhaaldelijk sprake van en op bijna alle lijsten wordt deze Sermo genoemd; er blijkt wel uit, dat deze preek het hoogtepunt is geweest van Grootte's apostolischen en reformatorischen arbeid. Het geschrift blijkt dan ook zeer verspreid; er zijn ons 32 Latijnsche en 1 Nederlandsch handschrift van den Sermo bekend. In zijn volledigsten vorm bestaat de preek uit een Inleiding, die gevormd wordt door het Exordium over het tekstwoord: „Recedite, recedite, exite inde; pollutum nolite tangere; Exite de medio eorum”. Is. LII, en de zgn. „Recommendatio Presbyterorum bonorum et ordinis Presbyteralis”, die Grootte aan zijn strafrede liet voorafgaan om bij zijn toehoorders niet den schijn te wekken, als zou hij het priesterschap niet eeren en hoogachten, waarna het eigenlijke thema over de ontuchtige priesters wordt behandeld: Grootte zet zijn leer over de focaristen in 26 Hoofdstukken of Dicta uiteen, die elk uitvoerig worden toegelicht en bewezen.

Evenals de 24 Artikelen, komt echter ook de Sermo in verschillende redacties voor. De volledige Sermo, bestaande uit de Inleiding (Exordium en Recommendatio) en 26 Hoofdstukken treffen we aan in de volgende handschriften:

1. *Ho. Berlijn, Preuss. Staatsbibl. Ms. Theol. lat. quart. 240, fol. 19—93.*
Vgl. D. J. M. Wüstenhof: Het tractaat „De pretiosis vestibus” (Nijhoff, 's Gravenhage, 1890), blz. 16.
2. *Ho. Berlijn Preuss. Staatsbibl. Ms. Theol. lat. fol. 194.*
We hebben dit handschrift niet kunnen raadplegen; het wordt vermeld door Fl. Landmann: „Das Predigtwesen in Westfalen in der letzten Zeit des Mittelalters”. S. 229.
3. *Ho. Brussel. Kon. Bibl. Ms. 1504 (2603—19) fol. 2^r—52^r.*
(vgl. Cat. v. d. Gheyn. II. 398).
4. *Ho. Cues (bei Bernkastel) Hospital Ms. 64, fol. 233—244.*
Gerardi Sermo ad clerum traiectensem. *Incipit:* Recedite, Recedite. . . . *Explicit:* benedictus in secula seculorum. *Expliciunt dicta magistri Gerardi Magni contra fornicarios.* (Volgens opgave, ons verstrekt door Dom Dr. J. Huijben, O.S.B.).
5. *Ho. Darmstadt, Landesbibl. Ms. 679, fol. 124^r—168^v.*
De eerste en laatste bladen van het tractaat werden gefotografeerd in Darmstadt. Dit gedeelte stemt overeen met Clarisse.
6. *Ho. Darmstadt, Landesbibl. Ms. 758, fol. 132^v—163^v.*
Eerste en laatste bladen werden voor ons gefotografeerd in Darmstadt. *Incipit* als bij Clarisse. Op het *Explicit:* qui sit benedictus in secula seculorum”, volgt nog: Et sic est finis horum sermonis. Deze woorden zijn echter doorgestreept. Dan volgt niet doorgestreept: *Explicit sermo de focaristis venerabilis viri magistri gherardi dicti groot de davantria, quem (163^v) predicavit communi clero ecclesie trajectensis anno domini millesimo MCCC^o LXXXII° (1383) in vigilia assumptionis beate marie virginis, qui erat magnus zelator castitatis et malleus hereticorum.*
7. *Ho. Düsseldorf, Landes- u. Stadtbibl. M. B 83, fol. 1—55^v.*
Fol. 1^r. *Incipiunt dicta Magistri Gerardi dicti Groet contra Focaristas.* Met latere hand is boven aan het blad bijgeschreven: „In Concilio Constanciensi determinatum est, quod licet audire missam sacerdotis fornicarii et ab eo sumere sacramenta quamdiu toleratur a suis superioribus.”
8. *Ho. Görlitz., Milische Bibl. Ms. 57 folio, fol. 173a—205b.*
Van den bibliothecaris ontvingen we de volgende opgave: *Incipit:* „Abcedite, recedite inde, pollutun nolite tangere,

exite de medio (im Anschluss an Jesajias kap. 52, 11). *Explicit*: Hoc scripsi in nomine Domini, qui sit benedictus in secula seculorum. Amen. Explicerunt (als Plural von *Explicit*) propositiones magistri Gerhardi dicti Groder (oder Groser) de focaristis anno domini 1470 in octava beati Johannis Apostoli et evangeliste”.

9. *Hs. Groningen, Univ. Bibl. Ms. 21, fol. 57^r—116^v.*

Zie J. Clarisse in het Archief v. Kerk. Gesch. inz. v. Ned. Dl. I, blz. 356 v.v.

10. *Hs. Innsbrück, Univ. Bibl. Ms. 749, fol. 1—35^r.*

Aan den Sermo gaat vooraf: „Recommendatio” van Willem van Salvarvilla. Op de Recommendatio volgt een stukje, beginnend met: „Refert eciam quidam frater ordinis predicatorum natus de Trajecto . . . ; daarna komt de Sermo, waarop nog een aantekening volgt, beginnend met: Sequitur quoddam Notabile: „Nota quod scismatici, heretici, symoniaci, excommunicati in ecclesia et secundum formam ecclesie ordinati vere conferunt sacramenta et sacramenta conficiunt dummodo formam ecclesie servant et intendant facere sicut sancta mater ecclesia facit. . . .

11. *Hs. Luik, Univ. Bibl. Ms. 229, fol. 101^r—161^r.*

Vgl. Cat. nr. 366, p. 227, 228 en Pohl VII, 534—535.

12. *Hs. Maagdenburg, Domgymn. Ms. 35e.*

Volgens een opgave bij Dittmar. Programm 1878, p. 22. Ook dit hs. hebben we niet gezien.

13. *Hs. München, Hofbibl. Ms. Cod. lat. 3450, fol. 97—134.*

De Kataloog vermeldt het hs. onder nr. 609, geeft echter geen *Incipit* en *Explicit*. (Cat. Cod. Lat. Bibliothecae Regiae Monacensis. Ed. altera Tom. I. Pars II, p. 96).

14. *Hs. München, Hofbibl. Ms. Cod. lat. 7491.*

Deze codex is afkomstig van het klooster Indensdorf (nr. 91). In 1402 geschreven, werd hij in 1418 door „Mgr. Conradus Onorgius Canonicus Ratisbonensis” aan dit klooster geschonken. De Sermo „de focaristis et notoriis fornicatoribus” loopt er van fol. 209—246. Het *Incipit* luidt hier met een kleine afwijking na den tekst „Recedite etc.”: „Patres et Domini prima haec cohortatio et jussio etc.”. Het *Explicit* wordt door F. G. P. Schoepff die dit handschrift benutte voor zijn uitgave van den Sermo in „Aurora”, waarover straks nader, opgegeven als volgt: „Expliciunt dicta Mg. Gerhardi Groet Daventr. Doctoris de focaristis et notoriis fornicatoribus coram

totali clero Trajectensi et sancta synodo publice collationata. Novem(?) minus(?) presbyteris fornicatoribus in scholis disputata ingrata(?) et obscura. Anno Dmi n. 1402. Amen."

Vgl. ook nog K. Grube. G. Groot und seine Stiftungen. S. 96.

15. *Hs. Münster, Paul. Bibl. Ms. 303, fol. 111^r—143^r.*

Vgl. Chirographorum in Regia Bibl. Paulina Monasterienci Catalogus p. 49 nr. 200. Staender. 1889.

16. *Hs. Paderborn, Theodos. Bibl. Ms. Ba 12.*

Volgens een opgave van Fl. Landmann. „Das Predigtwesen in Westfalen in der letzten Zeit des Mittelalters". S. 231.

17. *Hs. Trier, Dombibl. Ms. 73, fol. 175^r—209^r.*

Stemt overeen met Clarisse. Alleen volgt op het *Explicit* nog een verklaring van fr. Symon van Deypenheym: „Ego frater Symon de Deypenheym sacre theologie doctor indignus contestor manu mea propria scriptum quod aliud non sencio. Ymo judico quod nullus sane consciencie homo aliud senciat quam quod tractatus iste qui incipit Recedite, Recedite compilatus per magistrum meum Reverendum magistrum Gherardum Groet in se et secundum quamlibet clausulam sui sane et catholice sonat. Quare consulo omnibus hominibus indifferenter cuiuscunque status ac conditionis existant volentibus se bene ac salubriter regere quominus doctrine dicti magistri se conformare non negligant. Et obligo me ad defendendum singula puncta in dicto tractatu contenta si fuero requisitus modo subsignato." Om op deze woorden de aandacht te vestigen, is op de kantlijn een hand geteekend met uitgestreken wijsvinger. Deze zelfde verklaring treffen we ook aan in *Hs. Utrecht, Univ. Bibl. Ms. 174* (vgl. Clarisse A.K.G. Dl. I, blz. 386) en in *Hs. Weenen, Nat. Bibl. Ms. 4768*.

Verder merken we op, dat op fol. 218^v—219^v van *Hs. Trier* met een latere hand nog eens een heel korte samenvatting wordt gegeven van elk der punten afzonderlijk. Deze samenvatting stemt grootendeels overeen met het in den aanhef van elk dictum cursief gedrukte bij Clarisse.

18. *Hs. Trier, Stadtbibl. Ms. 1902, fol. 300^v—331^r.*

Vgl. Beschreibendes Verzeichnis der Handschriften der Stadtbibl. zu Trier. Sechstes Heft. S. 137—138.

19. *Hs. Utrecht, Univ. Bibl. Ms. 174 (Eccl. 259, antea 282n) fol. 121^r—166^v.* Ook in dit handschrift vinden we de verklaring van Symon de Dypechem. Vgl. Clarisse A.K.G. Dl. I, blz. 382 noot 4.

20. *Ms. Utrecht, Univ. Bibl. Ms. 206 (Eccl. 174, antea 296l)*
fol. 1—31v.

Vgl. Clarisse A.K.G., Dl. I, blz. 391 noot 6.

21. *Ms. Weenen, Nat. Bibl., Ms. 4547 (Theol. 876), fol.*
13r—48v.

In dit handschrift gaat aan den „Sermo Recedite” vooraf de korte inleiding, die gewoonlijk voor de 24 Artikelen staat: Ut quae circa materiam. *Explicit:* et ideo quia deficit eis materia deficiunt in dandis penitentiis et absolutione; materiam dico, in quam et circa quam sunt operaturi” (vgl. A.K.G. Dl. VIII, blz. 107., regel 4). Dan volgt: *Explicit sermo venerabilis viri magistri Gerhardi Groet de Daventria Dyaconi, quem predicavit communi clero Ecclesie Traiectensis anno domini MCCCLXXXIIJ in vigilia assumptionis beate Marie Virginis. Qui erat magnus zelator castitatis et malleus hereticorum et doctor morum sanctorum sed viciorum destructor fuerat et Christi doctrinam ferebat. Scriptum Leodii anno domini 1411 in profesto Kyliani per manus Henrici de Assindia.* (Vgl. A.K.G. Dl. VIII, blz. 107, noot t).

22. *Ms. Weenen, Nat. Bibl. Ms. 4768, fol. 174r—222v.*

In dit handschrift volgt op het *Explicit:* „qui sit benedictus in secula seculorum Amen”, ook het juist vermelde handschrift tot aan malleus hereticorum (zoals onder noot t A.K.G. Dl. VIII, blz. 107); ook vinden we hier weer op fol. 222v de verklaring van Symon de Depenheym. Op den sermo volgt dan nog (fol. 223r) de Protestatio.

23. *Ms. Wolfenbüttel, Herz. Bibl. Ms. 454 (Helmst. 419), fol. 207v—301r.*

24. *Ms. Wolfenbüttel, Herz. Bibl. Ms. 143 (Helmst. 122), fol. 351—384*

Sermo contra fornicatores de loco Ysaie LII. 11., in 26 capitula vel dicta dispartitus.

25. *Ms. Wolfenbüttel, Herz. Bibl. Ms. 431 (Helmst. 396).*

Het hier op fol. 60—94v voorkomende tractaat „De fornicatoribus presbyteris” wordt in den katalogo niet met name aan Groote toegekend. We konden deze opgave nog niet nader onderzoeken, maar meenen toch uit den titel en uit de folieering te mogen besluiten, dat het tractaat waarschijnlijk wel de Sermo contra fornicarios is.

Behalve deze 25 handschriften, waarin de Sermo volledig voorkomt, zijn ons nog 6 handschriften bekend geworden, waarin slechts een gedeelte daarvan is opgenomen. Het volledigste hiervan is:

26. *Hs. Praag, Univ. Bibl. Ms. V.E. 28, fol. 150a—154b.*

In dit handschrift heet de Sermo: „Tractatus de presbyteris immundis evitandis”. Het is wel de Sermo, maar behalve dat de Inleiding hier ontbreekt, is ook de bewijsvoering bij de verschillende hoofdstukken veel beknopter.

Overigens komen Hfst. 1—21 van Praag overeen met Clarisse. Maar verder is Hfst. 22 Praag = Hfst. 23 Clarisse; Hfst. 23 Praag = Hfst. 25 Clarisse; Hfst. 24 Praag = Hfst. 26 Clarisse, zoodat Hfst. 22 en 24 van Clarisse in Praag ontbreken. In het 6e dictum van Praag komt een gedeelte voor, dat bij Clarisse ontbreekt.

Veel minder volledig en zuiver fragmentarisch is:

27. *Hs. St. Agatha bij Cuyck, Kruisbeerenklooster (Collectie Frenswegen) Ms. C. 16.*

Dit handschrift bevat fol. 63^v—66^v een samenvatting van de eerste zes hoofdstukken van den Sermo. „Sequuntur quedam dicta magistri Gherhardi Groet ex sermone suo predicato coram universo clero Traiectensi in synodo generali,” (fol. 63^v). We kunnen deze zes Dicta niet als een afzonderlijk geschrift van Groote beschouwen, maar het moet een particulier excerpt zijn uit den Sermo.

Eindelijk zijn er vier handschriften, waarin alleen de „Recommendatio bonorum presbyterorum” is opgenomen. Het zijn

28. *Hs. Keulen, Priesterseminar Ms. X.*

De „Recommendatio bonorum presbyterorum” komt voor op fol. 192. Er gaat aan vooraf de „epistola, cuidam bono seculari sacerdoti transmissa” (Mulder Ep. 22). Volgens opgave, ons verstrekt door Dom Dr. J. Huijben.

29. *Hs. Keulen, Priesterseminar, Ms. XVI.*

Dit handschrift bevat eveneens de „Recommendatio bonorum presbyterorum”. In dit handschrift komt verder voor: „De confessionibus obstinatorum audiendis ex epistola magistri ghe (alia manu: rardi magni) ad dominum Johannem de Gronde.” Volgens opgave, ons verstrekt door Dom Dr. J. Huijben.

30. *Ms. Luik, Univ. Bibl. Ms. 263c.*

In dit handschrift beginnen op fol. 112 drie tractaatjes. Het eerste is: *Epistola magistri Gerardi Groet ad bonum secularem sacerdotem* (Mulder Ep. 22). Dan volgt op fol. 112c de *Recommendatio bonorum presbyterorum*. De tekst komt overeen met Clarisse A.K.G. Dl. I, blz. 372 tot aan blz. 378, regel 15: *ut corde non consentiant*. Het derde tractaatje begint met de woorden: *Quoniam omnes creaturae serviunt suo creatori, multi plus homo, quoniam non solum creavit ut cetera, sed intellectu rationis insuper decoravit...* *Explicit: Rogemus ergo Dominum ut ita concedat nobis inspicere vestigia sua et imitari in presenti, quod cedat ad honorem sui sanctissimi nominis et proximorum edificationem et nobis ad salutem et gloriam in futuro. Amen. Explicit sermo utilis de vestigiis domini nostri Jhesu Christi.*

32. *Ms. Wolfenbüttel, Herz. Bibl. Ms. 236 (Helmst. 203).*

Dit handschrift bevat op fol. 171—173: *Commendacio bonorum presbiterorum et reprobacio malorum seu fornicariorum clericorum „Recedite, recedite, exite”*.

De *Sermo „Recedite, recedite”* is als het meest geruchtmakende boek van Geert Groote niet alleen in het grootst aantal Hss. verspreid, maar ook het eerst in druk verschenen. De oudste druk, welke uiterst zeldzaam schijnt geworden, is zonder plaats, jaar of drukker, zoodat het moeilijk is, dien op het juiste jaar te stellen. In Nederland ontmoetten wij een exemplaar op de Universiteitsbibliotheek te Groningen. Het draagt den zeer uitvoerigen titel: *Sermo Sinodalis Clarissimi viri Gerhardi groten per omnia diligenti perlectori fructuosus et salutaris, non sine summa ratione Purgatorium Sacerdotum appellatus. Ex diversis Sacre Theologie ac Pontificij Juris doctorum scriptis doctissime comportatus*. Een groot drukkersmerk: „Een Adelaar met aureool, met een poot dragend een boek met inschrift: *In principio* en daarmee duidelijk aangeduid als symbool voor Sint Jan, staat met den anderen poot op een keizerskroon, die weder een wapen met een dubbelen Adelaar bekroont”, vult onder den gegeven tite verder het geheele titelblad. In den Kataloog van de Universiteitsbibliotheek van Groningen is het boek opgenomen als een Keulsche druk van het begin der 16de eeuw. Een vraag aan het Historisches Archiv te Keulen naar nadere gegevens omtrent dezen druk werd beantwoord met de mededeeling, dat ook dit Archiv geen exem-

plaar van dezen druk bezat, wel echter de Keulsche Universitäts- und Stadtbibliothek onder de signatuur A.d.s. 621. Men voegde hier echter aan toe: „Nach Ansicht der Bibliothek ist er nicht kölnischen Ursprunges“. Tot onze spijt liet de tijd niet toe, de onderzoekingen naar drukker, plaats en tijd voort te zetten. Wij geven hierbij een fotografische reproductie van het titelblad, dat een boekenkenner allicht op weg helpt om den drukker te vinden. Wij merken nog op, dat het drukkersmerk van het titelblad niet voorkomt onder „Die Kölner Büchermarken bis Anfang des XVII Jahrhunderts“, uitgegeven door Paul Heitz en Otto Zaretzky (Strassburg, 1898). De druk wordt o.a. ook vermeld door Panzer, *Annales Typograph.* VI, 440, nr. 859. Deze heeft echter blijkbaar het boek zelf niet gezien, maar zijn mededeeling ontleend aan de bekende „*Bibliotheca Coloniensis*“ van Harzheim, blz. 101. Panzer schrijft het werk abusievelijk toe aan Gerard Zerbolt van Zutphen. De druk wordt verder uitvoerig beschreven door J. Clarisse Sr. in *Archief v. Kerkel. Gesch. inz. v. Nederl.*, VIII (1837) blz. 296 vv. naar een exemplaar door Dr. Ludw. Tross, waarschijnlijk uit de bibliotheek van het klooster Frenswegen, gegeven aan Prof. N. C. Kist. Ook Clarisse acht het een Keulschen druk.

Een tweede druk van den Sermo werd bezorgd door J. Clarisse in het *Archief v. Kerk. Gesch. inz. v. Ned.*, Dl. I blz. 364 vv.; Dl. II, blz. 307 vv.; Deel VIII blz. 5 vv. naar het onder nr. 9 genoemde Groningsche handschrift; voor deze uitgave werden tevens benut de onder nrs. 19 en 20 vermelde Utrechtsche handschriften.

Op het werk van J. Clarisse werd voortgebouwd door F. G. P. Schoepff, die in „*Aurora*“ sive *Bibliotheca selecta ex scriptis eorum, qui ante Lutherum Ecclesiae studuerunt restituendae*, Tom. V (Dresdae 1859) een derde uitgave van den Sermo begon, die echter niet is doorgezet en aldus beperkt bleef tot de eerste drie Dicta. Behalve de drie door Clarisse gebruikte handschriften gebruikte hij nog het hierboven onder nr. 14 vermelde Hs. München, Hofbibliothek, 7491.

Bovendien benutte Clarisse den boven beschreven ouden druk.

NEDERLANDSCH HANDSCHRIFT

FRAGMENTEN VAN DEN SERMO

1. *Hs. Düsseldorf, Landesbibl. Ms. B 112 fol. 127^r—161^r.*

Dit handschrift bevat de Inleiding en de eerste 12 punten en het 15e punt van den Sermo; het is geschreven in Rijnslandsch dialect. *Incipit*: Recedite recedite, exite inde. . . . Dat is to duyde: Gaet daer van ende gaet uit daer van. Wilt dat bevleekte niet rueren. Gaet uit van den myddel derg hoeren die bevleekt sijn." *Explicit*: . . . ende wanneer dan yet vanden stait of oirden wordt gesacht, to hant so warden al dieghoen die in den selven stait of oirden syn, beide gueden ende quaden dairin getagen ende gealligiert. Ende dat is dat die Apostel sunte Pauwel seget ad Romanos xiiiij (v. 16) Non ergo blasfemetur bonum vestrum.

CONTRA DICTUM MEUM TERCIMUM

Deze titel wordt alleen vermeld door Petrus Horn; hij doet ons echter aanstonds denken aan een anderen titel, die genoemd wordt in den Katalog van Rooklooster, nl. „Scriptum cuiusam contra librum de Focaristis. Responsio magistri Gerardi ad obiecta". Een verdere aanduiding voor dit werk geeft Groote ons zelf in zijn brief aan de monniken in Groenendaal: „Ceterum audivi quoddam scriptum contra mea „*Dicta*" quemdam jamdudum vobis misisse, quod, ut caritas prescribit, credo vos non velle me latere; potius me, si recte hoc fecerit, per hoc ab aliquo errore revocare, aut si minus recte, opportunitatem respondendi et recta conservandi non negare." (Mulder Ep. 54 p. 207). Mulder teekent hierbij aan: „Scriptum illud contra haec dicta de quo hic agitur fortasse illud est quod invenitur in Bibliotheca Civitatis Trevirensis, (Trier, Stadtbibliothek) Ms. 1902/1465 a f. 332^r—333^r., cui responsum dedit Gerardus f. 333^v—334^v. Quod mihi edendum propono."

Een nadere kennismaking met dit handschrift bracht Prof. Brandsma tot de overtuiging, dat het vermoeden van Prof. Mulder juist was en dat met de opgave van Horn zeker dit geschriftje bedoeld is. We geven zoowel van het bezwaarschrift als van de Responsio het begin en einde weer.

Hs. Trier, Stadtbibl. Ms. 1902.

Op fol. 300^r—331^v vinden we de Sermo Recedite. Dan volgt fol. 332^r—333^v het bezwaarschrift van den niet nader genoemen jurist: „Incipit scriptum cuiusdam iuriste, qui sentire videtur contra magistrum Gherardum Groet, notorios fornicatores presbiteros non nisi per papam absolvi ab irregularitate, si celebrant,

Sermo Sinodalis Clariss.

mi viri Gerhardi groten per omnia diligēti pfecto
ti fructuosus et salutaris non sine summa rati
one Purgatorii sacerdotii appellatus
Ex diuersis Sacre theologie Ac
pontificij Juris doctoruz
scriptis doctissime
composita
tus.

posse". *Incipit*: Ad dubium propositum, videlicet utrum missa notorii fornicatoris aliaque ipsius officia debent vitari. . . . *Explicit*: . . . si celebrant, super irregularitate contracta episcopus potest dispensare. *Explicit* scriptum iuriste contra dicta magistri Gerardi Groet, superius posita. Dan volgt fol. 333^v—334^v Groote's verweerschrift: „Responsio Magistri Gherardi Groet ad et contra objecta". *Incipit*: Contra dictum meum de fornicatoribus notoriis, immo verius contra dictum beati Thome, *Explicit*: concederet et conclusionem ex eis necessario sequentem, scilicet, quod peccent mortaliter ut supra. Hierop volgt nog dit merkwaardige naschrift: „Hec suprascripta seu dicta magistri Gherardi Groet scripta erant ab eo in vita sua in cedulis quibusdam, post mortem eius ab aliis inventa et hic adnotata. In quibus videtur respondere dictis cuiusdam contra eum sentientis de fornicatoribus in precedentibus positis. Dubium tamen est, utrum in precedenti scripto vel isto aliquis sit defectus. Finitur responsio magistri Gherardi contra objecta".

Merkwaardig is dit naschrift ook hierom, dat in het handschrift van Trier aan het verweer van Geert Groote iets schijnt te ontbreken. Immers, de onbekende jurist richt zich tegen de vijf punten en wijdt aan elk punt afzonderlijk een korte bespreking, maar Groote keert zich in zijn verweer alleen tegen den aanval op het derde punt, zoodat deze twee stukken, al hebben ze dan beide betrekking op de zaak der Focaristen, toch niet heelemaal bij elkaar hooren. Omdat in het handschrift sprake is van „Scripta . . . in cedulis quibusdam, post mortem eius inventa", moeten we misschien aannemen, dat het verdedigingsgeschrift van Groote ons slechts fragmentarisch is bewaard, òf, wat ook mogelijk is, dat een stuk, alleen tegen het derde punt, ons niet bewaard of althans niet bekend is.

Toch lijkt het ons wel zeker, dat met den titel van Petrus Horn en met dien van Rooklooster boven beschreven stuk is bedoeld. Wel staat in dit handschrift niet het woord: tertium, maar het dictum dat door Groote wordt verdedigd, is juist het derde van de 26 Hoofdstukken (Rooklooster zegt: librum de focaristis) en ook het derde van de vijf punten. Dit dictum luidt:

Sermo (26 Hoofdstukken)

Tertium dictum meum est, quod, licet Praelati Ecclesiae eos sustineant, adhuc sint vitandi, nec propter hoc subditi, secundum Thomam, excusantur, ut eos vitare non debeant.

Vijf punten

Tderde poent es na sente Thomas van Aquino leere, dat hi dootlike sonde doet, so wi wilens ende wetens van aldusdannen klaliker oppenbaaren oncuschen priesters, also vorseit es, messe hoort.

Wat den inhoud betreft van het bezwaarschrift van den jurist, merken we nog op, dat zijn aanval zich tegen Geert Groote richt om zijn al te groote gestrengheid. Groote wil nl. voor de verplichting, ontuchtige priesters te mijden, niet eens de veroordeeling van die priesters door de Kerk afwachten, maar acht de verplichting reeds aanwezig, als een priester aldus bekend staat. Daartegen teekent de jurist verzet aan: hij is van meening, dat, als men de uitspraak van de Kerk niet afwacht, er groot gevaar bestaat voor een lichtvaardig oordeel.

VIDENTUR FORNICARII PRESBITERI

Ook het met deze woorden aangeduide geschrift was tot voor korten tijd onbekend. Het is thans door Prof. Brandsma ontdekt en wel in:

Hs. Luik. Bisschopp. Seminarie Ms. 6 H. 17. fol. 5^r—7^v.

Groote somt in dit geschriftje vier hoofdredenen op, waarom priesters, die in overspel leven, door de geloovigen gemeden moeten worden. Terwijl we de zes gezegden uit het Cuijksche handschrift moeten beschouwen als fragmenten van den Sermo, is dit tractaatje, hoewel ook hier het verband met den Sermo heel nauw is, toch aan te zien als een afzonderlijk geschrift. Op *Videntur fornicarii* volgen in het Luiksche handschrift, fol. 7^v—11^v, de 24 artikelen (*Ut quae circa materiam*) en daarna, fol. 11^v—14^r, de *Quinque puncta*. Van de werkjes: „*Contra dictum meum tertium*” en „*Videntur fornicarii presbiteri*” zijn ons geen andere handschriften bekend.

Begin en einde van het laatstgenoemde zijn als volgt. *Incipit: Videntur fornicarii presbiteri notorii ex multis causis de Jure divino sive de bonis moribus vitandi. Primo debent in hoc vitari sicut et ceteri mali presbiteri, quos homo scit in mortali peccato indubitanter esse. . . . Explicit: Ceterae cause vitandorum quorumcumque peccatorum sunt a Jure positivo et in hiis Jus positivum oritur et descendit ex hiis quatuor rationibus tamquam ex suis naturalibus fundamentis et originibus.*

QUINQUE PUNCTA. DE 5 POENTE

Op de lijst van Horn komt verder nog deze titel voor: *Quinque Puncta. Primum dictum (meum)* en *daaronder* staat *Suppono hec duo*.

Met die laatste woorden bedoelt Horn wel geen boektitel, maar hij wil er blijkbaar mee aangeven, dat naar zijn meening de *Quinque Puncta* en *Primum dictum meum* twee onderscheiden geschriften zijn; en hieruit zou dus volgen, dat Horn den

titel niet van het handschrift zelf heeft afgeschreven, m.a.w., dat hij den tekst zelve niet heeft ingezien of nageslagen, maar dat hij dien titel en dat incipit heeft afgeschreven van een reeds bestaande lijst.

Nu kennen we, behalve den volledigen Sermo en de 24 artikelen, wel een geschrift, dat met *Primum dictum meum* begint, nl. de reeds genoemde zes gezegden, die we aantreffen in het Cuijcksche handschrift. Doch we hebben er reeds op gewezen, dat dit bezwaarlijk als een afzonderlijk geschrift kan worden aangemerkt en dat het veeleer te beschouwen is als een verzameling van particuliere excerpten uit den Sermo, en daarom hebben we dit geschrift dan ook vermeld als een fragmentarische redactie van den Sermo. Natuurlijk kan de suppositie van Horn daarom wel juist zijn: we weten immers uit de brieven van Groote — en uit de zoo juist besproken werkjes blijkt dat trouwens ook duidelijk —, dat hij herhaaldelijk genoopt werd, om zijn leer — met name zijn leer over de focaristen — opnieuw te formuleeren. En zoo kan er dus ook een samenvatting hebben bestaan, die begint met de woorden: „*Primum dictum meum*”.

Maar van den anderen kant is het toch waarschijnlijker, dat *Quinque Puncta*. *Primum dictum meum* slechts één geschrift is. Vooreerst toch mogen we opmerken, dat Horn slechts als zijn veronderstelling te kennen geeft, dat *Primum dictum meum* het begin zou zijn van 'n afzonderlijk geschrift. Maar bovendien: in het reeds vermelde

1. *Ha. Luik. Bisschopp. Sem. Ms. 6 H 17, fol. 11v—14r*, hebben de *Quinque Puncta* zèlf het *Incipit*: *Sit igitur primum dictum meum quod quicumque presbiteri suspensi, excommunicati, interdicti, depositi aut degradati etiam si heretici et scismatici fuerint dummodo credant et intendant conficere (fol. 12r) aut consecrare dummodo materiam debitam et formam ecclesie conservent vera et indubitata et illibata dant et conferunt et conficiunt Sacramenta. . . . Explicit: . . . Sed nullus excommunicandus est nisi propter mortale crimen; ut XI, quest. IIJ, c. „Nemo”*. Hierop volgt nog: *Hec quinque dicta mea seu puncta et plura alia circa hanc materiam, per sacrorum canonum et Iuris allegaciones et per testimonia Sacre Scripture et doctores Sacre Theologie, prolixius et diffuse deduxi et explanavi in quodam sermone quem ecclesie traiectensi publice in Synodo predicavi (fol. 14r) et postmodum conscripsi et trado ad scribendum cuicumque scribere et exscribere desideranti.*

Verder komen de *Quinque Puncta* nog voor in:

2. *Hs. Wolfenbüttel, Herz. Bibl. Ms. 630, fol. 249^r—250^r (Cat. II, p. 89—91).*

In dit handschrift gaat aan de *Quinque puncta* eerst een stuk vooraf beginnend met de woorden: *Gregorius omnibus christifidelibus si qui sint presbiteri...* dan begint een stuk, dat aanvangt met de woorden: *Gerardus Magnus qui pie vixit ut agnus hec iuris scripta salubria dogmata scripsit Traiecti clare lucide synodo predicando* en dat verder overeenkomt met het naschrift in het Luiksche handschrift en eindigt met... *ad scribendum quicumque scribere desideranti*. Daarna beginnen de *Quinque puncta*: „*Primum quod quicumque presbiteri suspensi, excommunicati, interdicti, depositi aut degradati...* *Explicit: Sed nullus excommunicandus est nisi propter mortale crimen, Ergo etc*”.

Behalve de Latijnsche redactie, kennen we van dit geschrift ook een Nederlandsche. Deze komt voor in:

1. *Hs. Düsseldorf, Landesbibl. Ms. B 112, fol. 162^r—164^r.*
Dit is een sermoyn, dat meester Gerit die grote den ghemeynen volck predickte... Dat yerste punte. Alle priesteren woe wail dat sij weren in den ban of degradiert...
2. *Hs. Leuwen, Norbertijner Abdij „Park” Ms. 3, fol. 124^r.*
Dit sijn vijf poijnten, die meester Gherijt die Grote den ghemeynen volke hevet ghepredict die in der waerheit staen.
3. *Hs. Weenen, Nat. Bibl. Ms. 13708, fol. 27^r—28^r.*
Dit sijn die vijf poente die meester geert de grote inden volke tuutrecht preecte. Dit es dierste, alle priesteren ofte bisscoppe, al sijnse in den ban ochte gedegradert...

FRAGMENT

4. *Hs. Darmstadt, Landesbibl. Ms. 86, fol. 71^r—72^r.*
Dijt sijnt V punten dye meyster gherit in den ghemene volke ghepredikt hevet. Dat irste puncte is: Alle pristeren of biscope warten si inden banne of dyegradiert... In het derde punt breekt de tekst af.

De drie laatst genoemde tractaatjes: „*Contra dictum meum tertium*” (met het *Scriptum cuiusdam iuristae*), „*Videntur fornicatorii presbiteri*” en de Latijnsche redactie van de „*Quinque Puncta*” worden in een der eerstvolgende afleveringen van „*Ons Geestelijk Erf*” door Prof. Dr. Titus Brandsma, O. Carm. uitgegeven.

De Nederlandsche Vijf poente werden door Prof. W. Moll naar het onder nr. 3 genoemde Weensche handschrift meege-
deeld in „Studiën en Bijdragen op het gebied der Hist. Theo-
logie”, Dl. I (1870) blz. 404—411.

DE TRACTATEN OVER DE SIMONIE

Het is bekend, dat Geert Groote in zijn ijver voor de her-
vorming van den Clerus vooral den strijd aanbond tegen de
publiek in ontucht levende priesters en tegen de Simonie. Het
eerste voornemen, dat hij bij zijn bekeering maakte, gold de bene-
ficies: „Primum est, nullum amplius beneficium desiderare nec
spem nec desiderium in aliquod lucrum temporale ponere de
futuro” (Pohl, VII-88). Het hoeft ons derhalve niet te verwon-
deren, dat onder de titels van Groote's werken er verschillende
worden aangetroffen, die een geschrift aanduiden, dat handelt
over beneficies, waaraan zielzorg verbonden was.

We vestigen allereerst de aandacht op de twee bijna gelijk-
luidende titels, die voorkomen op de lijst van Petrus Horn, nl.

De locatione curae pastoralis.

De acceptatione curae pastoralis. Queritur a.

Prof. Kühler heeft in zijn uitgave van het Leven van Groote
door Horn reeds gewaarschuwd voor verwarring van deze
twee geschriften (vgl. N.A.K.G. Deel VI, blz. 370, noot 1).
En bij het onderzoek der handschriften is ons gebleken, dat deze
waarschuwing niet overbodig is.

De eerste titel komt, behalve bij Horn, ook op de latere lijsten
voor met de begin-woorden: *Queritur an quis possit*. Dit nu zijn de
beginwoorden van een door Clarisse uitgegeven tractaat, dat
tot titel heeft: „De locatione ecclesiarum”. (A.K.G. Deel VIII,
blz. 119—152). Bonet-Maury geeft dan ook terecht deze op-
gave: „de locatione ecclesiarum sive curae pastoralis”.

Bij den tweeden titel geeft Horn zelf reeds het incipit, nl.:
Queritur a. Dit zijn de begin-woorden van een brief van Geert
Groote, waarin hij uiteenzet, waarom hij aan een verder niet
genoemden jongeling van 24 jaar ontraden heeft, een beneficie
waaraan zielzorg verbonden was, te aanvaarden (Mulder, Ep. 73).
Dat het door Horn aangeduide geschrift werkelijk deze brief is,
wordt bevestigd door den kataloog van Rooklooster, die immers
opgeeft: „de cura non acceptanda ad quendam iuvenem 24 anno-
rum. Principium: queritur a me cur dissuadeam”. Omdat echter
de nieuwere handschriften-katalogen bij de opgave van deze ge-
schriften, ook niet altijd duidelijk onderscheiden, hebben we in
de bibliotheken, waar we deze geschriften of één dezer geschrif-

ten vermoeden, een onderzoek ingesteld en op grond daarvan kunnen we het volgende meedeelen.

We hebben te onderscheiden:

I. De locatione ecclesiarum,
ook wel genoemd:

De locatione (of collocatione) curae pastoralis (of pastoralis)

Van dit geschrift geven we duidelijkheidshalve een uitvoerig incipit en explicit. *Incipit*: „Queritur an quis possit locare sub annuo censu curam animarum aut regimen una cum proventibus et redditibus, ipsi curae debitis? Respondeo quae sequuntur: Primum quod obventiones, oblationes et redditus alicujus curae possint locari sub annuo censu, si sine regimine locentur.” Het *Explicit* van dit tractaat luidt: Ego immundus sum et infimus peccatorum: malo ista a talibus audire, quam aliis vulneratis hoc proloqui. Gaudeo tamen ad vocem Sponsi et Sanctorum; quibus mihi haec vel horum exemplaria visa sunt; quam recte, Deus et alii videant. Quem, rogo, ut videamus et vivamus. Amen. Amen. Amen.

Deze verhandeling komt voor in:

1. *Hs. Berlijn, Preuss. Staatsbibl. Ms. Theol. lat. quart. 240, fol. 4—19.*

Vgl. D. J. M. Wüstenhof: Het tractaat „De pretiosis Vestibus” (’s Gravenhage 1890), blz. 16.

2. *Hs. Erlangen, Univ. Bibl. Ms. 543,* waar het tractaat voorkomt op fol. 89^r—94^v (volgens opgave van den Bibliothek-Direktor). Nadere gegevens over dit handschrift zijn te vinden in: Die lateinischen Papierhandschriften der U.B. Erlangen, beschrieben von Fischer, Erlangen 1936 S. 177. In een ouderen katalog: Handschriften-Katalog der Kön. Univ. Bibl. zu Erlangen von Dr. J. C. Irmischer vinden we het handschrift onder nr. 1096. „Gherhardi dicti Grot de davantria, diaconi, opusculum de locationibus curae pastoralis”.

3. *Hs. Keulen. Hist. Archiv. Ms. G.B. 249*

Voor dit handschrift, dat we ook reeds vermeld hebben bij het tractaat „De quatuor generibus meditabilium”, moeten we verwijzen naar Pohl, VII p. 532. Door de tijdsomstandigheden waren we niet in de gelegenheid, het handschrift zelf in te zien. We betreuren dit des te meer, omdat het ook een tractaat bevat, dat tot opschrift heeft: „Eiusdem (be-

doeld is: Gerardi Magni) Responsionem de pluralitate beneficiorum" en dat tot onderschrift heeft (fol. 37^v): „Expliciunt valde horribilia exempla de pluralitate beneficiorum *visa a magistro Gerardo dicto groet Daventria. Deo gracias Amen. Scripta per me Conradum scheych De grunenberg fratrem et servum inutilem finita Daventrie Anno Domini 1418*". De door ons cursief gedrukte woorden zijn in het handschrift doorgehaald en op den margo staat: *ex libro apum sumpta. Hoewel Badius Ascensius in zijn leven van Geert Groote uitdrukkelijk zegt, dat deze niet alleen een bestrijder was van de focaristen, maar ook „plurium beneficiorum inutilium possessorum reprehensor", vermoeden we toch, dat met de Responsio de pluralitate beneficiorum geen afzonderlijk geschrift bedoeld is, daar de woorden ook een toelichting kunnen zijn bij den titel: De locationibus curae pastoralis, waarop in de inhoudsopgave van het handschrift, door Pohl t.a.p. meegedeeld, onmiddellijk volgt: eiusdem Responsio de pluralitate beneficiorum. Het tractaat De locationibus curae pastoralis handelt nl. ook over beneficiëes en tevens is het blijkens het incipit: Queritur an quis possit een antwoord. In het onder nr. 4 te noemen handschrift staat met een latere hand dan ook boven den titel geschreven: „Hanc quaestionem determinavit veraciter Magister Gerardus Groet". Aan het hier bedoelde tractaat zijn dan wellicht „exempla horribilia" uit het Liber apum al dan niet door Geert Groote zelf toegevoegd, die echter in de meeste Hss. zijn weggelaten. In dit verband herinneren we aan het boven gegeven explicit: Gaudeo tamen ad vocem Sponsi et Sanctorum, quibus mihi *haec vel borum exemplaria visa sunt.**

Toen het hier over dit handschrift meegedeelde reeds gedrukt was, ontvingen we op onze navraag nog de volgende inhoudsopgave van het handschrift van het Historisches Archiv te Keulen: Hs. G. B. 249°. Papierhandschrift. Gerardi Groet tractatus de quattuor generibus meditabilium, de locationibus curae pastoralis, responsio de pluralitate beneficiorum (1418), Glossa (dus niet, zooals Pohl t.a.p. opgeeft: Gloria) decem preceptorum. De peccatis capitalibus. Quartus liber vitae sanctorum patrum. Verba septem abbatis Moysis.

Nadere gegevens omtrent den inhoud der hier vermelde tractaten kon men ons niet verschaffen, zoodat we ook niet weten, of het hier met „Glossa decem preceptorum" aangeduide geschrift misschien het werk is, dat op den Kataloog van Rooklooster wordt aangewezen met de woorden: „De decem preceptis".

4. *Hs. Paderborn, Theod. Bibl. Ms. n. Ba n. 12.*
Volgens een ons door den Bibliothecaris verstrekte opgave komen Incipit en Explicit overeen met het boven aangehaalde. Alleen staat in het Incipit „curam pastoraalem” voor „curam animarum”. In dit handschrift luidt de titel: „De crimine Simoniaco locationum curae pastoralis”.
5. *Hs. Utrecht, Univ. Bibl. Ms. 174 (Eccl. 259, antea 282 n).*
In dit belangrijke Groote-handschrift vinden we op fol. 168a: Eiusdem Tractatus de locatione curae pastoralis. *Incipit:* Queritur an quis possit locare, cet. . . , fol. 176a. *Explicit* hoc opus, copulatum daventriae etcet. . .
6. *Hs. Utrecht, Univ. Bibl. Ms. 206 (Eccl. 174. antea 296t).*
waar op fol. 31b—38b voorkomt: De locatione ecclesiarum.
7. *Hs. Wolfenbüttel, Herz. Bibl. Ms. 2371 (35. 1. Aug. fol.)*
Hier vinden we het tractaat op fol. 241—247 onder het opschrift: Tractatulus eiusdem magistri Gherhardi de locacione ecclesiarum s. de locacionibus cure pastoralis: „Queritur an quis possit locare. . . .”

Naar *Hs. Utrecht Univ. Bibl. Ms. 206* is het tractaat uitgegeven door J. Clarisse Sr. met opgave van de varianten in het andere Utrechtsche handschrift, in het Archief v. Kerk. Geschied. inz. v. Ned. Dl. VIII, blz. 119—152. We merken op, dat Clarisse ook dit uitvoerig stuk „een gewigtige epistola of scriptum” noemt, wat weer aanleiding zou kunnen zijn om het te verwarren met het onder II te noemen geschrift (t.a.p. blz. 119).

II. De cura pastorali non acceptanda, ook wel genoemd:

De cura animarum non acceptanda

of:

De acceptatione curae pastoralis;

en vermoedelijk ook, zooals we straks nader zullen zien, voorkomend onder den titel:

De Benefiis curatis en De Recusatione Status Presbiterii

Ook van dit werk geven we een uitvoeriger incipit en explicit: *Incipit:* „Queritur a me, cur dissuadeam cuidam juveni, circa XXIII m. annum constituto, in gramatica imbuto, ut curam animarum non acceptet, cum parentes sui sint adeo tenues in temporalibus, quod bene indigeant per predictum juvenem sibi in temporalibus subveniri. Respondeo, quod curam volens acceptare. . . .” Het *Explicit* luidt: de quinto: scilicet mutabilium et temporalium contemptu, dicere que dicenda sunt, supersedeo,

ne durus videar et quia hoc magis est pro proficientibus, quam pro incipiente iuvene, cui respondi in Christo per predicta. Cui laus gloria et imperium in secula seculorum. Amen”.

Het opschrift van dezen brief is in zijn volledigsten vorm: Consilium sive responsio magistri Gherardi Groot cognominati, cuidam iuveni data, cui collata fuit ecclesia quedam curata, ad instanciam sororum suarum. Lege istam epistolam, quisquis ad curam animarum festinas, et quod periculosum sit, anhelare ad prebenda vel officium cui annexa est cura animarum perpende.

Dit geschrift komt voor in:

1. *Ms. Berlijn, Preuss. Staatsbibl. Ms. Theol. lat. 2° 194 fol. 191a—193b.*

Volgens opgave ons verstrekt door den bibliothecaris aldaar.

2. *Ms. Brussel, Kon. Bibl. Ms. 4414—24 (Cat. v. d. Gbeyn nr. 2187).*

Het tractaat heeft hier tot opschrift: Consilium sive responsum Gerardi Magni. De Kataloog verwijst daarbij naar de Uitgave van Clarisse in het Archief v. Kerkgesch. inz. v. Ned. t. III, Bijlage nr. 3.

Prof. Mulder, die dit handschrift wel heeft opgenomen in zijn handschriftenlijst als Ms. B7., maakt er echter in de Ordo Epistolarum onder nr. 73 geen melding van.

3. *Ms. Düsseldorf, Landes- u Stadtbibl. Ms. B 83 fol. 61^r—66^r.*

Consilium magistri gerardi magni dicti groet sive mensio cuidam iuveni data cui fuit ecclesia quedam curata ad instanciam sororum suarum. Queritur a me cur dissuadeam.

4. *Ms. 's Gravenhage. Kon. Bibl. Ms. 78 J 55, fol. 148—154^v.*

Volgens opgave ons verstrekt door den bibliothecaris aldaar.

5. *Ms. Groningen, Univ. Bibl. Ms. n. 21.*

Op eenige onbeduidende afwijkingen na, komen ook hier Incipit en Explicit met het bovenaangehaalde overeen. Volgens opgave van den bibliothecaris aldaar.

6. *Ms. Luik, Bisschopp. Seminarie. Ms. 6 B 17.*

Ook hier komen Incipit en Explicit met het boven aangehaalde overeen. In dit handschrift wordt het tractaat gevolgd door: De presbyteris fornicariis notoriis. Incipit: Videntur fornicarii presbyteri notorii ex multis causis. Daarna komt: Epistolam illam sequentem misit magister

gerardus dictus magnus cuidam sacerdoti. Incipit: Amice in Chto solus ille qui tibi in Chto. . . . (volgens opgave van den bibliothecaris aldaar). Den hier aangegeven brief vinden we bij Mulder onder nr. 22.

7. *Hs. Luik, Univ. Bibl. Ms. n. 229.*

Het tractaat staat op fol. 204^v—207 kolom 1. Incipit en Explicit komen met het boven aangehaalde overeen. Volgens opgave van den bibliothecaris aldaar.

8. *Hs. Trier, Stadtbibl. Ms. n. 771, fol. 165^r—172^r.*

Incipit en Explicit komen met het boven aangehaalde overeen (volgens opgave van den Hilfs-Bibliothekar Dr. Hermann Knauss, die aan deze opgave nog de volgende mededeeling toevoegde: „Die Beschreibung des fraglichen Stückes in dem Handschriftenkatalog von Kentenich ist irreführend. Die Schrift des Gerhard beginnt zwar fol. 165^r so wie es im Kataloge angegeben ist, endet aber schon fol. 172^r mit dem Explicit: De quinto. . . . cui laus gloria et imperium in secula seculorum. Amen. Darauf folgt dann Incipit epistola de qualitate pastorum eccles. dei).

9. *Hs. Trier, Stadtbibl. Ms. 964 (1158), fol. 404—406.*

Het opschrift luidt hier: Gerhardus Groet, de cura animarum non acceptanda. *Incipit:* „Queritur a me, cur dissuadeam. . . .“ *Explicit:* „cura animarum sustentatur“ (vgl. voor dit Explicit: Mulder, Ep. 73, p. 321, regel 13).

Vgl. Beschreibendes Verzeichnis der Handschriften der Stadtbibl. zu Trier. Neuntes Heft. S. 69.

10. *Hs. Utrecht, Univ. Bibl. Ms. 174 (Eccl. 259, antea 282 n)*
Gherardus dictus Groet, consilium de acceptatione curae ecclesiae fol. 180^a—183^b.

11. *Hss. Wolfenbüttel Herzog. August. Bibl.*

Hier is, volgens opgave van den bibliothecaris, het werk aanwezig in: Hs. 35. 1. Aug. 2°; Hs. 18. 13 Aug. 4°; Hs. 203 Extr.

Volgens opgave van Prof. Mulder (vgl. zijn *Ordo Epistolarum* onder nr. 73) komt dit geschrift nog voor:

Dusseldorpii, Tabularium publicum Ms. BB.

Op onze navraag, of Incipit en Explicit aldaar overeenkomen met het boven aangehaalde, ontvingen we geen antwoord.

Erlangae, Cat. 1852, Ms. 1096.

Bij informatie bleek ons, dat deze opgave niet juist is. De bibliothecaris deelde ons mee: „Den Traktat besitzten wir nicht“. Zooals we reeds opmerkten, komt in dit handschrift wèl voor het tractaat „De locatione curae pastoralis“.

Volgens een persoonlijke aantekening van Prof. Mulder zou het gesehrift nog aanwezig zijn te *München, Hofbibl. Ms. 9802 (302)*; ook hierover konden we geen zekerheid krijgen.

Tenslotte merken we op, dat het door ons onder nr. 1 vermelde Berlijnsche handschrift hetzelfde is, als het door Mulder met BR3. aangeduide.

Naar het onder nr. 5 genoemde Groningsche handschrift met vermelding van de varianten in het Utrechtsche, is het stuk meegedeeld door J. Clarisse Sr. in *Archief v. Kerk. Geschied. inz. v. Ned. Dl. III, Bijlage blz. 13—27*. In de uitgave der *Epistolae* door Prof. Mulder vinden we het onder nr. 73.

Bij de bespreking van Grooté's brieven hebben we opgemerkt, dat in „*De cura pastoralis non acceptanda*“ verwezen wordt naar een ander geschrift, dat daar wordt aangeduid met de woorden: *in quadam questione*. Grooté betoogt dat iemand, die zooals de jongeling een beneficium met zielzorg wil aanvaarden om daardoor in het onderhoud van de zijnen te voorzien, zich schuldig maakt aan simonie, tenminste aan „*mentalis symonia*“; immers, door aldus te handelen, maakt hij het werk van God dienstbaar aan de menschen, maakt hij het dienen van God ondergeschikt aan het zorgen voor zijn familieleden. En Grooté vervolgt dan: „*Et ego soleo dicere, prout scripsi etiam in quadam questione, quod minus malum esset, emere curatum beneficium, sicut emitur vacca vel bos, ab eo qui non intenderet temporale lucrum, sed animarum salutem, quam qui canonice quo ad extra ad curam veniret et lucrum principaliter intenderet, vel lucrari, vel temporalia emolumenta. Hec probavi in eadem questione*“. Prof. Mulder teekent hierbij aan: „*In De Locatione Ecclesiarum (A.K.G. VIII. p. 144) hanc questionem tangit quidem, non autem his verbis*“. Wij meenen echter, dat de woorden van Grooté eer betrekking hebben op een andere plaats uit *De Locatione Ecclesiarum* nl. *A.K.G. VIII, p. 135—136*. Ter beoordeeling geven we hier de teksten naast elkaar:

Sexto dico, quod longe majus peccatum facit, et maior Simoniacus est coram Deo, qui sine pacto interposito sic finaliter propter et ad avaritiam exercet Curam animarum in praedicando, in absolvendo et in Sacramenta administrando et celebrando, quam si quis animo proficiendi subditis et subeundi oneris Curam animarum, pecunia etiam cum pacto data Collatori, sibi usurpasset; quia malitia, quae est ex fine avaritiae, coïnquinat omnes actus subsequentes et multiplicat actiones et intentiones per totum tempus regiminis. Et 2° nocivior est subditis, oves excorians et tondens, et ad avaritiam singula retorquendo, et negligit Curam et spiritualem profectum ovium, quas non amat nec intendit, et suo exemplo oves occidit, nec murum opponit lupis.

Tertio plus capit actus malitiam ex fine quam ex medio ad finem; quia finis actioni nomen imponit, ut supra dixi et, licet intendit quis perficere et onera subire, tamen per Simoniam ad hoc pervenire non est medium, quo deceat et possit pertingere ad ipsam Curam; imo est similiter malum et inexcusabile quia propter bonitatem cuiusque finis intenti non sunt facienda mala, ut veniant bona; et maxime mala simoniaca, ut est, pascisci de regimine animarum in certo dando. Verumta-

De primo: ad intencionem rectam requiritur, ut principaliter honorem Dei et lucrum animarum intendat; et hoc per hoc cognoscitur, si ipsam curam animarum, si nullum emolumentum temporale esset ei annexum, acceptaret propter animas curandas, si alias haberet temporalia, sibi et suis necessaria. Sed heu. Ipse, ut suos parentes sustentet, vult curam accipere. Heul quam multa ista est impietas coram Deo et animabus, ut vivat ipse vel sui, cum propter hoc ab Eterna sapientia creati et redempti sumus et vivimus, ut Deo serviamus! Est enim rationalis creatura instituta a Deo, ut dicitur primo „Sententiarum“, ut Deo serviat et ipsum amet et laudet. Sed hunc ordinem iste juvenis totum pervertit, ut finem institutionis humane, in Dei laude et servitio constitutum, ad se et suam vitam retorqueat. Et hec est aversio ab ultimo fine et eterna felicitate, ymmo a spiritualibus et finalibus bonis humanis et divinis. Et iste ad et propter vilissimum questum pecuniarum, querit et ordinat immediate, ut illis mediantibus vivat, hoc est, facto suo, mente sua, opere suo temporalia divinis et corporalia spiritualibus praeponere in dignitate et bonitate, quia „propter quod unum quodque tale et illud magis,“ primo „Posteriorum“. Et

men plus punitur in Jure, in Ecclesia militante, qui pactum interposuit de certo, quamquam ad bonum finem ordinaverit beneficium acquirendum, quam qui ipsum propter lucrum temporale locat vel exercet sine pacto simoniae praecedente; quia Jura humana et Ecclesia militans ad extra non judicat de intentionibus hominum latentibus, sed apparentibus. Et igitur in Simonia mentali sola, qua quis solo affectu coram Deo Simoniacus dicitur et non coram hominibus, in illo Ecclesia remittit hominem suo Creatori per poenitentiam satisfacere, ut *Extra*, de Simonia, Cap. finali (Decretal. Greg. Lib. V. Tit. III. C. 46) cum suis concordantiis.

in omnibus fines sunt desiderabiliores et meliores hiis, que ordinata sunt ad finem, primo „Ethicorum”. Sic maternus victus et temporalia lucra, sacramentis et sacramentalibus exsecucionibus et actibus, Dei laudibus et serviciis videntur tali menti meliores, secundum ordinacionem, qua eas ordinat. Et ego soleo dicere, *prout etiam scripsi in quadam questione*, quod minus malum esset, emere curatum beneficium, sicut emitur vacca vel bos, ab eo qui non intenderet temporale lucrum sed animarum salutem, quam qui canonicè quo ad extra ad curam veniret et lucrum principaliter intenderet, vel lucrari, vel temporalia emolumenta. Hec probavi in eadem questione. Et quamvis ius canonicum non indicet secundum, sed primum, hoc est quia magis respicit ad exteriora, quam ad interiora; Deus tantum intuetur cor, et scrutator est cordium, et vult perapsidem intus precipue mundari.

Het is duidelijk: in beide teksten wordt door Groote betoogd, dat degene, die zich voor geld een beneficie verschaft, waaraan zielzorg is verbonden, met de bedoeling echter om God en de zielen te dienen, minder kwaad doet dan degene, die wel „sine pacto interposito” in het bezit van een beneficie komt, maar tenslotte toch de intentie heeft om daardoor zichzelf of zijn familie te bevoordeelen. En die „Simonia mentalis” is voor God nog verfoeilijker dan de simonie, waaraan de eerste zich schuldig maakt, ook al oordeelt het menschelijk recht en de Ecclesia militans er anders over.

Bij een eerste, vluchtige vergelijking van de twee besproken tractaten dachten we aanvankelijk, dat „De Locatione Ecclesiarum” door Groote later was geschreven dan „De cura Pastoralis non acceptanda” (Brief 73); we meenden nl. in het eerstgenoemde

werk een verdere uiteenzetting te mogen zien van den Brief; zulks o.m., omdat Groote in den Brief schrijft: „De quarto et quinto, quia tempus non adest, facilius transcurro”. Maar wanneer de conclusie uit de vergelijking der teksten juist is, dan blijkt dat derhalve niet het geval te zijn en moet de Brief later geschreven zijn dan het Tractaat „De locatione Ecclesiarum”.

TRACTATUS DE BENEFICIIS CURATIS

In de Voorloopige Lijst hebben we ook dezen titel opgenomen, dien we echter in de handschriften nog niet hebben aange troffen. Daar de twee juist besproken werken over de „beneficia curata” handelen, is het derhalve geenszins uitgesloten, dat het de aanduiding is van „De locatione Ecclesiarum” of van „De cura pastorali non acceptanda”. En dan verdient het opmerking, dat het eerstgenoemde werk op alle lijsten wordt genoemd, maar dat de latere bibliographieën sinds Bunderius „De cura pastorali non acceptanda” niet vermelden; en juist deze lijsten hebben wel den titel: „Tractatus de beneficiis curatis” opgenomen. Het lijkt ons dan ook waarschijnlijk, dat we hier wederom te doen hebben met twee verschillende titels voor een en hetzelfde werk en dat Bonet-Maury gelijk heeft, wanneer hij „De beneficiis curatis” in zijn lijst opneemt onder de *Traités publiés*: *De Beneficiis curatis, publié par J. Clarisse, dans l'ouvrage cité, tome III, page 27 à 31, Leide, 1831*”. (Het betreffende stuk staat echter niet op blz. 27—31 van het Archief v. Kerk. Gesch. Dl. III, maar op blz. 13—27 van de Bijlagen). Wel wordt in Brief 73 gewoonlijk de term „beneficium, cui annexa est cura animarum” gebezigd, maar eenige malen wordt toch ook de term „beneficium curatum” gebruikt.

DE RECUSATIONE STATUS PRESBITERII

We hebben er op gewezen, dat de verschillende tractaten over het aanvaarden van beneficies, waaraan zielzorg verbonden was, dikwijls met elkaar werden verward. Verwarrend is in dit opzicht ook de opgave van Bonet-Maury. Indien toch „De beneficiis curatis” hetzelfde werk is als het door Clarisse gepubliceerde tractaat in de Bijlagen bij Deel III van het Archief, blz. 13—27, dan is het vreemd, dat Bonet-Maury onder de *Traités inédits* den titel opneemt: „De animarum cura non acceptanda sive De Recusatione status presbiterii”. Immers, „De animarum cura non acceptanda” is juist het door Clarisse meegedeelde stuk. Vermoedelijk is deze fout bij Bonet-Maury te wijten aan een oncritisch gebruik van de lijst van Paquot, doch hoe dat zij, de

titel: „De Recusatione status presbiterii” wordt als een werk van Groote opgenomen. Voor zoover we konden nagaan, wordt dit geschrift het eerst vermeld door Possevinus met de notitie, dat een handschrift aanwezig was bij de Hieronymianen te Delft. Valerius Andreas, die evenals Possevinus zijn gegevens ontleent aan Miraeus, noemt het werk niet en Foppens evenmin.

Ook in de vroegste levensbeschrijvingen van Geert Groote wordt er nergens melding van gemaakt. Wel is het overbekend, dat Groote in het priesterschap, zooals dat in zijn tijd door de meerderheid werd beleefd, een gevaar zag voor de zaligheid, zoodat hij onder zijn voornemens ook het besluit opnam, niet gemakkelijk iemand aan te raden zich tot priester te laten wijden en dat hij aan den pastoor van Zwolle op diens vraag: Waarom hij geen priester werd, ten antwoord gaf, dat hij voor geen geld ter wereld pastoor van Zwolle wilde zijn, zelfs niet één nacht, — maar van een geschrift „De Recusatione status presbyterii” wordt in de Levens niet gesproken. Waar derhalve dit werk alleen wordt vermeld door Possevinus, moeten we wel rekening houden met de mogelijkheid, dat hier een vergissing in het spel is. Maar overigens is het toch weer niet uitgesloten, dat dit opschrift gegeven is aan het geschrift: „De cura pastoralis non acceptanda”, vooral omdat Groote in deze Epistola niet zoozeer handelt over de priesterlijke macht en waardigheid als wel over den maatschappelijken stand van den priester. Wij wijzen in dit verband op het volgende, waar Groote betoogt, dat een zuivere intentie niet aanwezig kan zijn bij den candidaat, die zich laat leiden door het verlangen naar tijdelijk gewin. „*Possumus enim considerare, quanto amoris glutino illi rei, ex qua totus noster honor, status et totus victus et vestitus noster pendet, simus incorporati et conglutinati, quando manifeste videmus, quod pro modica possessionis nostre porcione, vel glorie, vel nominis, videlicet pro una tunica, pro uno equo, pro uno iniuriarum verbo, totus cordis nostri status evertitur, tota mens nostra inquietatur, toti nos animo et corpore et venis ad vindicandum vel ad defendendum nisu indicibili nitimur et laboramus. Ex hoc videmus, quod res nobis quasi cordi nostro videntur colligate, et ideo vere pauci exeunt a questu temporalium, qui curas propter temporalia invadunt.*” (Mulder, Ep. 73, p. 316).

Wij merken nog op, dat in het hier gegeven citaat uit brief 73 uitdrukkelijk gesproken wordt over „*s t a t u s*” en dit woord op het priesterlijk leven wordt toegepast. Hierdoor is nog meer te verklaren, dat tot titel van het tractaat of van den brief in plaats van „De cura pastoralis non acceptanda” gekozen werd: „De Recusatione Status Presbiterii”. Wij meenen dan ook den

bij Possevinus gegeven titel op geen ander dan dit werk te moeten laten slaan.

AD BEGUTTAS DE SIMONIA

Het reeds door Horn vermelde geschrift: „De symonia in Teutonico”, dat ook bij de latere bibliografen wordt aangetroffen, is in 1902 uitgegeven door Dr. Rudolf Langenberg in „Quellen und Forschungen zur Geschichte der deutschen Mystik” — Bonn 1902 (S. 3—54). Van het handschrift, waaraan de tekst is ontleend, zegt Langenberg: „Die Hs., welche die betr. Schrift enthält, stammt aus dem Kloster Frenswegen bei Nordhorn. Es ist eine Papierhandschrift des XV Jahrh. von 114 (ursprünglich nicht bezifferten) Blättern, 21 × 14 cm gross. Die Blätter sind einspaltig beschrieben. Einbanddeckel und Vorsatzblätter abgerissen. Die Hs. besteht aus 3 verschiedenen Teilen, von denen jeder von anderer Hand stammt” (t.a.p. S. 35).

In 1940 werd een nieuwe uitgave van het tractaat bezorgd en wel door Prof. Dr. Willem de Vreese ('s Gravenhage Martinus Nijhoff 1940). In de Inleiding wordt deze nieuwe uitgave aldus verantwoord: „Reeds een vluchtige vergelijking van Langenberg's uitgave van Groote's tractaat met het oorspronkelijke handschrift bracht aan het licht, dat die uitgave werkelijk veel te wenschen overlaat: allerlei woorden zijn verkeerd gelezen; andere, en zelfs heele regels, zijn overgeslagen; verkortingen zijn verkeerd of niet opgelost; op verschillende punten zijn tenslotte, willekeurige en trouwens geheel onnoodige veranderingen zonder eenige waarschuwing aangebracht. Met een woord: aangezien die uitgave, als zoodanig, volkomen onbruikbaar is en zoo goed als onbekend, zal deze nieuwe wel geen overdadige weelde geacht worden” (blz. II). Prof. De Vreese laat dan aan den eigenlijken tekst een zeer nauwkeurige beschrijving van het handschrift voorafgaan; dit handschrift berust thans in de bibliotheek van het klooster der E. E. Kruisheeren te S. Agatha, by Cuyck aan de Maas..

Hs. Cuyck, Klooster St. Agatha, Ms. Coll. Frenswegen C 9 en 9bis, fol. 111^r—136^r

fol. 111^r: *Begin*: Gherd di groet. Dat is my ghevraghet of dat symonia sy ene stede of ene puende te copen in enen beghinen convente. . . . fol. 126^r *Einde*: unde hebben al enen oersprung in den namen also als alle maneren van religiosen menschen mit ener doghet oerspruncklike comen und daer bi is religio een nomen analogum. Et sic est finis huius.

Van dit handschrift van Frenswegen was reeds eerder een afschrift gemaakt door Dr. K. L. Ph. Tross (1795—1864).

Dit afschrift (nr. 34) werd met hetgeen van de bibliotheek van Frenswegen nog was overgebleven in 1874 door den Graaf van Bentheim geschonken aan de Universiteitsbibliotheek te Straatsburg, die door de beschieting van Straatsburg op 24 Aug. 1870 was vernield en van al haar schatten beroofd.

De Catalogus van de bibliotheek van het klooster Frenswegen (20 blz.), geschreven door denzelfden Dr. Tross, wordt bewaard in de Kon. Bibl. in Den Haag onder nr. 133 G. 7. (Cat. 953). Vgl. Cat. Cod. Mss. Bibl. Reg. Vol. I, p. 308.

Op den kataloog van Rooklooster komt de titel voor: „Tres tractatus de symonia cavenda in acceptatione personarum”. Hoewel deze titel aanvankelijk eenige bevreemding wekt, wordt er toch zonder twijfel het boven-bedoelde werk mee aangeduid; het tractaat „De simonia” bestaat nl. uit drie deelen. In het eerste hoofdstuk wordt eerst in 't algemeen het afkeurenswaardige aangetoond van de simonie en wordt vervolgens de vraag beantwoord, of het „zich inkoopen” in een Begijnenklooster ook als simonie moet worden beschouwd. Dit eerste hoofdstuk eindigt met de volgende, tot de zusters gerichte woorden: „Mijne lieve zustere in unsen leven heren. ic heb u de warheit um eer unde in mynnen ghesproken. De ghemene werelt is quaet und des quades is vele. De gherechticheit leghet ghemeynlike under de voete. elc sei vor em. elc sal syns selves boerden draghen, niet na den gherichte dat em nu ghehenget wort op der eerden, mer na der waerheit unde der gherechticheit godes, de tyt is nu kort, de pine is groet unde unmetelic. De glorie godes is wonderlic in eer unde up syne ghemynde. Alle guet comet uns mit syner gherechticheit de regneert unde levet mit ghewolde in den vader unde in de zone unde in den hilghen geiste in den nu der ewicheit. Amen.” Men zou derhalve kunnen meenen, dat hiermee het tractaat ten einde was en dat het tweede en derde hoofdstuk, waarin dezelfde onderwerpen nog eens behandeld worden, door een ander aan het eerste zijn toegevoegd. Langenberg heeft echter aangetoond, dat zulks toch niet het geval is, maar dat Groote ook de auteur is van het tweede en derde hoofdstuk. „Es ist nur eine veränderte Kampfstellung des Autors und zu der ist die Veranlassung ein Werk das er das „wederboec van colen”, die Gegenschrift von Köln nennt. Man musz sich die Sache so denken, dass eine Antwort erfolgte auf den ersten Teil des Traktates, in der ein anderer Standpunkt vertreten wurde. Das ist das Wahrscheinlichere; möglich ist allerdings auch, dass das „Wederboec van Colen” schon früher erschienen war und man Groote auf den Widerspruch zwischen seinen Ansichten und denen des wederboecs aufmerksam gemacht hatte (Langenberg, S. 42—43). Langenberg moet hier echter bij aantekenen:

„Leider ist es mir trotz alles suchens bisher nicht gelungen, den betr. Traktat in Köln aufzufinden. Es war wohl ein Gutachten der Juristischen oder theologischen Facultät.“ Ook Prof. De Vreese wist geen uitlegging te geven van wat onder de „Keulsche bepalingen” te verstaan was. „Echter — aldus Dr. D. de Man, die de uitgave van Prof. De Vreese na diens dood bezorgde — een onderzoeker als Prof. De Vreese geeft zich niet spoedig gewonnen; een verklaring werd gevonden en neergelegd in de vierde bijlage.” Deze bijlage handelt over een advies, uitgebracht door tien doctoren uit Keulen, vijf god- en vijf rechtsgeleerden, tot antwoord op vragen van hetzelfde slag als die, welke in het traktaat van Geert Groote behandeld zijn. Den Dietschen tekst van dit advies vinden we in een omstreeks 1475 op perkament geschreven handschrift, thans berustend in de bibliotheek van het Klarissenklooster te Megen en in een omtrent het jaar 1504 geschreven papieren handschrift, thans aanwezig in de bibliotheek van het Redemptoristenklooster te Wittem. Aan deze Dietsche teksten moet een Latijnsch origineel ten grondslag hebben gelegen, waarvan één afschrift te vinden is in Hs. W. 75^x van het Historisch Archief te Keulen, C, een papieren codex geschreven ca. 1460 en één onder den titel: *Tractatulus de simonia religiosorum*, voorkomend achter de *Regula Beati Augustini Episcopi cum constitutionibus Canonorum Regularium capituli Windesemensis*, in 1553 by Hermannus Borculous te Utrecht verschenen. (Men zie verder het aangehaalde werk van Prof. De Vreese).

Prof. Dr. R. Post gaf van De Vreese's uitgave een bespreking in *Hist. Tijdschr.* Jrg. XIX (1940), Afl. I, blz. 90 vv.

RUUSBROEC-VERTALINGEN

Er bestaat geen twijfel omtrent een Latijnsche vertaling van Ruusbroec's „Chierheit der gheesteliker Brulocht" door Geert Groote. Niet alleen wordt die vertaling met name genoemd door de oudste levensbeschrijvers van Groote en wordt het werk in alle bibliographieën van Groote's geschriften vermeld, maar deze zegt zelf ook, dat hij de Chierheit heeft vertaald. Daarbij komt dan nog het getuigenis der handschriften. Groote's vertaling der Brulocht is ons nl. in verschillende handschriften bewaard gebleven; zoo in:

1. *Hs. Berlijn, Preuss. Staatsbibl. Ms. Germ. Q. 1398* (vroeger: Cheltenham, *Phill. Ms. 683*).
Liber de ornatu spiritualis desponsationis.
fol. 1—73^r. Eerste blad van dit tractaat is uitgesneden; daardoor ontbreekt de Inleiding van het eerste hoofdstuk. De vertaling heeft het volgende onderschrift (fol. 74^r): *Explicit liber de ornatu spiritualis desponsationis venerabilis patris et domini Johannis Ruysbroec prioris viridis vallis ordinis canonicorum regularium quem mgr. Gherhardus groet transtulit de teutonico in latinum et incipit libellus eiusdem de perfectione filiorum dei sive de calculo* (vertaling v. Jordaens.)
2. *Hs. Brussel, Kon. Bibl. Ms. 1486* (1610—28) fol. 283.
3. *Hs. Brussel, Kon. Bibl. Ms. 4213* (14721—24) fol. 116.
4. *Hs. Darmstadt, Hofbibl. Ms. 400*
5. *Hs. Darmstadt, Hofbibl. Ms. 2653* (gedeeltelijk)
6. *Hs. Giesoen, Univ. Bibl. Ms. 753*
7. *Hs. Luik, Bisschopp. Sem. Ms. 6 N 8*
8. *Hs. Monte Cassino, Benedictijner-abdij Ms. 597*
9. *Hs. Utrecht. Univ. Bibl. Ms. 282* (*Eccl. 351, autea 291 z.*)
Cat. I, p. 91

Ook is het zeker, dat Geert Groote een Latijnsche vertaling heeft gemaakt van Ruusbroec's „Boec van VII Trappen". De vertaling wordt door Thomas a Kempis en Petrus Horn vermeld en een duidelijke aanwijzing vonden we ook reeds in Groote's brief aan Ruusbroec, waar hij als zijn wensch te kennen geeft, dat het boek „De Gradibus" niet in de volkstaal moet worden gepubliceerd, tenzij sommige uitdrukkingen, vooral die met betrekking tot de hierarchieën der engelen, eerst worden herzien; welke uitdrukkingen hij zelf in zijn Latijnsche vertaling dan ook eenigszins in overeenstemming heeft gebracht met de uitdrukkingwijze der H. Vaders. „que aequaliter ad verba Patrum in latino cum timore reformavi" (Mulder, Ep. 24 p. 109). Het wekt daarom reeds bevreemding, dat Bunderius en zij, die zijn werk benutten: Miraeus, Possevinus, Valerius Andreas en Foppens deze vertaling niet schijnen te kennen. We treffen ze aan in:

1. *Hs. Bertlijn, Preuss. Staatsbibl. Ms. Germ. Q. 1398* (vroeger: Cheltenham, *Phill. Ms. 683*)
Liber de gradibus amoris. Op fol. 93^r staat: Incipit liber de gradibus scale amoris quem edidit venerabilis dominus Johannes ruysbroec teutonico ydiomate. *Incipit:* Postulemus a domino suam cum sancto timore gratiam. . . . Op fol. 118^r: *Explicit* liber de gradibus scale amoris quem edidit dominus Johannes ruysbroec.
2. *Hs. Brussel, Kon. Bibl. Ms. 1486* (1610—28) fol. 364^d
3. *Hs. Brussel, Kon. Bibl. Ms. 1504* (2603—19) fol. 133^v
4. *Hs. Danzig, Stadtbil. Ms. 1959*

Naar de twee eerstgenoemde handschriften, waarvan het tweede, stammend uit Rooklooster, het beste moet worden genoemd, het eerste, afkomstig uit de Karthuize Sint Sophie te Vught, straks nader wordt besproken, is deze vertaling uitgegeven door D. Ph. MÜLLER, Regulier Kanunnik van Sint Jan van Lateranen, in de Leuvensche „Studiën en Tekstuitgaven" Nr. 1 (Brussel-Leuven, 1911) naast zijn uitgave van den oorspronkelijken Nederlandschen tekst van „Jan van Ruysbroeck, Van den vij Trappen".

Reeds vroeger werd deze vertaling uitgegeven naar een Hs. uit de Karthuize van Bologna door Nicolaus Bargilesius, een priester van Bologna, tegelijk met de vertaling van Willem Jordaens van „Van den blinkenden Steen" onder den titel: „D. Joannis Ruisbroici, canonici regularis libelli duo, vere divini; *prior:* De septem Scalae divini Amoris seu Vitae sanctae Gradibus; *posterior:* De perfectione filiorum Dei, nuper

inventi et nunc primum editi. (Vignet). Perlegite pii, gustabitis ac videbitis, quam suavis, et quam magnus est Dominus. IV, 56 pp. 8°. Aan den tekst gaat een brief vooraf van Augustus Zanettus, Episcopus Sebasten, Reverendiss. Card. Campegii in Episcopatu Bonon. Vicarius, gedagteekend 12 Dec. 1538, aan Nicolaus Bargilesius, priester te Bologna, waarop een tweede brief van dezen priester aan den prior van de Karthuizers van Bologna volgt. Deze uitgave is uitermate zeldzaam. De Vreese kende slechts één exemplaar in de Universiteitsbibliotheek te Bologna. Een tweede exemplaar is op de bibliotheek van het Groot-Seminarie te Bologna. Een tweede daar aanwezig exemplaar werd door Mgr. della Chiesa, later Paus Benedictus XV, aan Kanunnik Müller bovengenoemd geschonken, doch het is mij niet bekend, waar dit thans bewaard wordt.

Heel wat minder zekerheid echter is er met betrekking tot een vertaling van Ruusbroec's „Van den XII Dogheden” door Geert Groote. Zóó althans moeten we hier de kwestie voorloopig stellen, hoewel ze naar onze meening zoo eigenlijk niet juist is gesteld, omdat immers — en niet zonder grond — ernstig in twijfel wordt getrokken, of de XII Dogheden wel een werk van Ruusbroec is. Omdat hier derhalve gemakkelijk twee verschillende kwesties met elkaar verward worden, willen we de getuigenissen nog eens woordelijk herhalen:

Miraeus: Idem Gerardus Johannis Rusbrochii Ornatum spiritualis desponsationis et librum de XII virtutibus aliaque eiusdem scripta ex Teutonico in Latinum transtulit; quae versiones in Viridi Valle et Namurci apud Cruciferos manuscripta leguntur.

Possevinus: In librum eiusdem Rusbrochii de duodecim virtutibus. Ms. ibidem (d.w.z. Namurci apud Cruciferos).

Valerius Andreas, Foppens, Paquot en Bonet-Maury: hetzelfde als Possevinus.

We merken hierbij op: 1° Dat Miraeus niet alleen een vertaling noemt van de Brulocht en van de XII Dogheden, maar ook nog spreekt van een vertaling van „alia eiusdem scripta”; 2° Wanneer Possevinus, Valerius Andreas en Foppens opgeven: „In librum de XII Virtutibus” dan behoeven we geenszins te denken aan een commentaar van Groote op de XII Dogheden, maar dan is zeker een vertaling bedoeld, want genoemde auteurs geven ook op: „In librum, qui dicitur Ornatus spiritualis desponsationis”. 3° Al deze auteurs noemen de XII Dogheden een werk van Ruusbroec.

Hierbij komt nu vooral het volgende handschriftelijke getuigenis:

Hs. Brussel, Kon. Bibl. Ms. 1486 (1610—28)

Dit handschrift bevat op fol. 337^d—364^d: „Liber magistri Gerardi Magni domini Johannis Ruysbroec de duodecim virtutibus”. Het handschrift dateert uit de 15e eeuw en heeft toebehoord aan het Karthuizerklooster S. Sophie te Vught.

Met betrekking tot het getuigenis der handschriften willen we er hier nog op wijzen, dat Miraeus schrijft, dat de door hem genoemde vertalingen aanwezig waren in Groenendaal en in Namen. Het schijnt wel, dat we dat hier moeten verstaan in sensu composito en niet in sensu diviso; immers Possevinus, die de vertalingen afzonderlijk noemt met de daarbij behorende vindplaats, vermeldt voor de vertaling van de XII Dogheden alleen maar de bibliotheek van de Kruisheeren te Namen. Hoewel dit handschrift nu verloren schijnt, althans niet nader bekend is, willen we op gezag van Possevinus aannemen, dat Geert Groote daar als de vertaler van de XII Dogheden vermeld stond; dat echter in Groenendaal, waar de twee andere vertalingen van Ruusbroec door Geert Groote bewaard bleven, de vertaling der XII Dogheden niet aanwezig was of tenminste niet op naam stond van Geert Groote. Daar komt nog bij, dat in het oudste handschrift, dat een Latijnsche vertaling der XII Dogheden bevat,

Hs. Brussel, Kon. Bibl. Ms. 14069—14088

en dat afkomstig is van de Karthuizers te Herne (Hérines bij Enghien), de vertaler slechts wordt aangeduid met de woorden „cuius nomen sit in libro vite”, welke woorden o.i. wel niet betrekking hebben op Geert Groote, wiens heilig leven en sterven bij de Karthuizers immers bekend was. De vertaling begint in dit handschrift, dat door De Vreese beschreven werd als *hs. Ww.* op blz. 664 van zijn werk „De Handschriften van de Werken van Jan van Ruusbroec.” op fol. 64^a met de volgende woorden: „Libellus hic subscriptus de quarundam virtutum exercitijs olim editus est in vulgari lingua Brabantie a venerabili viro domino Iohanne de Ruusbroec, primo priore monasterij Vallis Viridis, ordinis beati Augustini, iuxta Bruxellam in Brabantia. Sed postea ut plures homines aliarum provinciarum et eciam alterius lingue possent legere et intelligere atque ex eo in virtutibus proficere, per quendam alium, cuius nomen sit in libro vite, ad honorem Dei et edificationem animarum simplici et rudi stilo in latinum est translatus”. Aan het slot, fol. 100 a staat dan nog: „Explicit hic libellus de quarundam virtutum exercitijs. Deo gracias”.

We weten uit de geschiedenis van Groenendaal, dat dit klooster en ook zijn eerste prior, Jan van Ruusbroec, nauwe betrekkingen onderhielden met de Karthuize van Herne. En

het is dus zeker wel zeer opmerkenswaard, dat een oude codex in dit klooster Ruusbroec den schrijver noemt van de XII Dogheden. Maar van den anderen kant moeten we bedenken, dat deze codex, zij het volgens het oordeel van Prof. De Vreese nog stammend uit de 14e eeuw, toch eerst vrij wat jaren na den dood van Ruusbroec werd geschreven (vgl. Dr. J. van Mierlo: Is het Boec van den XII Dogheden een werk van Jan van Ruusbroec in *Studiën* Jrg. 55; (1923) Dl. 99 en 100). In den aanhef lezen we dan ook, dat het werk „olim” door Ruusbroec werd geschreven en deze wordt dan ook de „primus prior” van Groenendaal genoemd. Bovendien heeft Dr. Van Mierlo, hierbij gesteund door Dr. L. Reypens, duidelijk gemaakt, dat in den oorspronkelijken Ruusbroec-codex in drie deelen, waarvan twee den Nederlandschen tekst gaven, de derde de Latijnsche vertalingen bevatte, de XII Dogheden blijkbaar niet voorkwam onder de werken van Ruusbroec. Sprekend over Ruusbroec's werken, zegt Miraeus: *quae tribus tomis manuscripta vidimus non semel in Viridi Valle, ex quibus unus tomus est latine redditus, partim per Gulielmum Jordaens partim per Gerardum Magnum*” (*Fasti Belg. et Burg.* 712. Vgl. Auger, *Mystiques* p. 193). Als het nu duidelijk is, dat onder de Nederlandsche werken de XII Dogheden niet voorkomt — Pomerius geeft ons de lijst en de volgorde van de werken in de beide deelen — dan is het onaannemelijk, dat ze in dien eersten Ruusbroec-codex wèl voorkwamen onder de Latijnsche vertalingen.

Zoo bevestigen de lijst van Pomerius en het getuigenis van Miraeus omtrent den oorspronkelijken Ruusbroec-codex te Groenendaal, het getuigenis van Thomas a Kempis en Horn, in zoover beiden over een vertaling der XII Dogheden zwijgen. Doch er is nog meer, dat ons doet twifelen aan een vertaling van dit geschrift door Groote. Er bestaan nl. van die Latijnsche vertaling meer handschriften. Het doet voor ons eigenlijk weinig ter zake, of in die handschriften Ruusbroec al dan niet de auteur wordt genoemd. Maar wel belangrijk is, dat noch de handschriften, die het oorspronkelijk werk aan Ruusbroec toekennen, noch die, welke het anoniem geven, de vertaling op naam stellen van Geert Groote, behalve het door Miraeus en Possevinus vermelde handschrift te Namen, dat nu niet nader bekend is en het reeds genoemde handschrift uit de Karthuize van Vught, nu bewaard te Brussel. Het zijn de volgende:

1. *Ms. Brussel, Kon. Bibl. Ms. 14069—14088*
 2. *Ms. Brussel, Kon. Bibl. Ms. 9320—24* (Cat. v. d. Gheyn II, 1319, n. 6) fol. 56—69v
- Johannis Rusbroek de virtutibus liber. Dit handschrift,

geschreven in 1432, is afkomstig van het St. Laurensklooster te Luik.

3. *Hs. Brussel, Kon. Bibl. Ms. II. 2113* (Cat. v. d. Gheyn II, 2385, n. 2) fol. 63—73

Ex libro domni Johannis Rusbroec de virtutibus. Dit is een excerpt, geschreven in de 15e eeuw.

4. *Hs. Darmstadt, Hofbibl. Ms. 400*

5. *Hs. Darmstadt, Hofbibl. Ms. 1215*

6. *Hs. Keulen, Stadtarchiv. Ms. G.B. 4°. 173*

7. *Hs. Reckheim, Minderbroedersklooster*

8. *Hs. Utrecht, Univ. Bibl. Ms. 204*

In de hier onder de nrs. 1, 2, 3 en 8 vermelde handschriften wordt Geert Grootte niet als de vertaler van de XII Dogheden genoemd en met zeer groote waarschijnlijkheid kunnen we hetzelfde zeggen van de overige, hier genoemde handschriften; de beheerder van Prof. de Vreese's *Bibl. Neerl. Manuscr.*, Dr. Lieftinck, deelde ons op onze navraag dienaangaande welwillend mede, dat de Vreese er althans geen aantekening over heeft. In het onder nr. 4 genoemde handschrift wordt dezelfde aantekening gevonden als in het onder nr. 1 vermelde: de vertaler wordt ook daar aangeduid met de woorden „cuius nomen sit in libro vite”. Eenig voorbehoud moeten we maken voor het handschrift te Reckheim; de gegevens hierover van Prof. de Vreese dienen, naar het oordeel van Dr. Lieftinck, geverifieerd te worden. Op onze navraag te Reckheim ontvingen we tot heden geen antwoord.

Tegenover deze 8 handschriften, staat nu, zooals we reeds zeiden, met zekerheid alleen:

9. *Hs. Brussel, Kon. Bibl. Ms. 1486* (1610—28),
waar de vertaling wel het werk van Grootte wordt genoemd.
Welnu, als we dan nog bedenken:

1° Dat Thomas van Kempen en Petrus Horn over de vertaling der XII Dogheden zwijgen en alleen spreken van twee vertalingen „duos libros” nl. „Ecce Sponsus” en „De gradibus amoris”,

2° dat ook Grootte zelf uitdrukkelijk zegt, dat hij de Chierheit en de VII Trappen heeft vertaald

3° en met geen woord spreekt over de vertaling van de XII Dogheden,

4° dat Miraeus in Groenendaal den codex der Vertalingen

heeft gezien, maar die der XII Dogheden blijkbaar slechts in een handschrift bij de kruisheeren te Namen heeft gevonden,

- 5° dat alle verdere toekenningen van deze vertalingen aan Geert Grootte alléén berusten op de vermelding in het ons onbekende handschrift te Namen en slechts bevestigd wordt in één handschrift uit de 15e eeuw van de Karthuize te Vught,
 - 6° dat het tenslotte zeer twijfelachtig moet worden geacht, of de XII Dogheden wel een werk van Ruusbroec zijn: dan lijkt het ons niet ongerechtvaardigd te zeggen, dat we in de Vertaling der XII Dogheden — al dan niet een werk van Ruusbroec — geen werk van Geert Grootte voor ons hebben.
-

LITURGISCHE VERTALINGEN

De Vitae maken er alle melding van, dat Geert Grootte zich ook verdienstelijk heeft gemaakt door het vertalen van verschillende liturgische Getijden in de volkstaal. Volgens de berichten van Dier de Muden en Petrus Horn heeft Grootte deze vertalingen vervaardigd ten tijde, dat hem het preeken verboden was. Thomas a Kempis spreekt over dit laatste niet, doch noemt alleen de beweegreden, die Grootte tot dezen arbeid aanzette: deze wilde nl., dat ook de eenvoudige en ongeletterde leeken zouden kunnen beschikken over gebeden in de moedertaal, waardoor zij zouden worden geholpen in hun streven naar de volmaaktheid en in hun liefde tot God zouden toenemen.

Aan het einde van ons eerste hoofdstuk hebben we de vertalingen reeds genoemd; het zijn de volgende:

Horae de Domina of beatae Virginis (Thomas; Horn; Dier de Muden; Busch).

Horae de Spiritu Sancto (Horn; Busch).

Horae de Sancta Cruce (Horn).

Horae de aeterna Sapientia (Busch).

Vigiliae of Officium Defunctorum (Horn; Dier de Muden; Busch).

Septem psalmi poenitentiales (Horn; Dier de Muden; Busch).

Litaniae ad Septem psalmos poenitentiales (Dier de Muden).

Glossa in teutonico of Glossa aliqualis ad aliquos psalmos difficiles (Horn; Dier de Muden).

Blijkbaar stelden de levensbeschrijvers dezen stillen arbeid van Geert Grootte meer op prijs dan zij, die in later tijd lijsten van zijn geschriften hebben samengesteld; op de traditioneele katalogen komen de liturgische vertalingen tenminste slechts met een enkelen, vaak geheel onvolledigen titel voor. Gewoonlijk vermelden ze alleen den titel: „In lectiones mortuorum, ut vocant”; Paquot en Bonet-Maury zijn eenigszins vollediger, waar ze bovendien nog noemen een „traduction flamande des Psaumes pénitencieux et des Heures de la Vierge Marie”. Toch

weten we, dat juist deze vertalingen van Groote met groote blijdschap en dankbaarheid werden ontvangen en dat ze alom werden verspreid.

Bij die groote verspreiding zou men misschien verwachten, dat in dit proefschrift een opgave werd gegeven van al die plaatsen, waar zich handschriften van de Liturgische vertalingen, compleet of ten deele, bevinden. Dit zou evenwel in strijd zijn met den opzet van dit werk, omdat het hier een tekst geldt, die over een groot gebied gelezen werd en die dan ook blijkens de handschriften naar de dialecten van die streken, zoowel naar plaats als naar tijd, werd aangepast. In verreweg de meeste van die teksten mogen we niet meer zuiver het werk zien van Geert Groote, maar het zijn veeleer teksten, die op Groote's werk verder bouwen; allerlei nieuwe woorden en zinswendingen zijn er in opgenomen, in één woord: ze vertoonen de ontwikkeling naar tijd en plaats. Bovendien hebben we rekening te houden met de mededeeling van Horn, die zegt, dat er ook vóór Groote reeds een Getijdenvertaling bestond. „Nam antea hee Hore in teutonico non tam perfecte habebantur translate sicut hodie" (N.A.K.G. Dl. VI, blz. 349). We komen op dit bericht nog terug, maar willen er hier slechts de aandacht op vestigen, dat reminiscenties van deze vroegere vertalingen bij de afschrijvers hebben kunnen nawerken. We hebben hier dus een heel ander geval dan bij de andere werken van Geert Groote, die natuurlijk in de verschillende handschriften óók wel eenige varianten opleveren, maar in hoofdzaak toch onveranderd voortleven. Bij de Liturgische Vertalingen komt het er derhalve op aan, ja, is het eigenlijk noodzakelijk, de opgave te beperken tot die handschriften, die zoo zuiver mogelijk het werk van Geert Groote weergeven; het is ons om zijn tekst te doen en niet b.v. om de ontwikkeling van het liturgisch gebed. Hoe belangrijk ook dit laatste is, het ligt buiten het bestek van deze studie en zou het onderwerp van een afzonderlijk proefschrift kunnen zijn. Volgens het getuigenis van personen, die zich met de studie der liturgische teksten hebben bezig gehouden — we noemen: Dr. C. C. de Bruin, Prof. Dr. N. Greitemann, Prof. Dr. W. de Vreese, Prof. Dr. N. van Wijk — waren de Getijden van Geert Groote in de 15e eeuw immers het meest gelezen boek in de Noordelijke Nederlanden en zijn er honderden exemplaren van bewaard.

Uit den aard der zaak moeten wij den juiste tekst van Groote's liturgische vertalingen niet op de eerste plaats zoeken in de eigenlijke gebedenboeken, die voor praktisch en gemeenschappelijk gebruik zijn vervaardigd en die door hun aanpassing gemakkelijker veranderingen hebben ondergaan, maar wel in die handschriften, die, om het zoo te noemen, den tekst documentair

hebben vastgelegd en die daarbij de glossen, geheel of gedeeltelijk, hebben opgenomen. Vooral dit laatste, nl. de opname van de glossen, biedt ons een waarborg, dat we met den tekst van Groote te doen hebben. Een tweede criterium is natuurlijk ook het dialect, ofschoon we dit criterium toch wel met voorzichtigheid moeten toepassen. Want in welk dialect heeft Groote zijn liturgische vertalingen geschreven? Dat zal wel niet een zuiver Oost-Noordnederlandsch dialect zijn geweest, want Groote schreef niet alleen voor die streek. Bovendien verbleef Groote zelf, behalve te Deventer, eerst in Parijs, waar hij omgang had met Franschen en Engelschen; maar ook met Nederlanders uit alle deelen des lands; te Aken, waar hij een prebende had; te Utrecht en te Munnikhuizen; later onderhield hij betrekkingen met de Karthuizers te Keulen, met de abdij Camp in Duitschland en met Ruusbroec, van wien hij eenige werken uit het Dietsch vertaalde; als prediker kwam hij in een heele reeks plaatsen van Noord- en Zuid-Holland, van Utrecht en Overijssel. Het is daarom wel aannemelijk, dat Groote, zooals Prof. N. van Wijk opmerkt, schreef, „in een soort schrijf-koinê, maar met duidelijk voelbare oostnoordnederlandse eigenaardigheden” (zie N. van Wijk. „Over de betekenis van Middelnederlandse handschriften voor de studie van dialecten” in *De Nieuwe Taalgids*, Jrg. VII (1913) blz. 142.) Maar het komt ons voor, dat ook juist daarom het dialect van een handschrift in ons geval niet zoo'n betrouwbaar criterium is als de aanwezigheid der glossen.

Ik moge hier dankbaar vermelden, dat Prof. Dr. N. Greitemann te Warmond mij uitvoerig inlichtte omtrent de verspreiding van Groote's liturgische vertalingen. Op grond van die inlichtingen geven we hier alleen die handschriften, die voor een kritische uitgave der teksten het belangrijkste worden geacht en ons het antwoord geven op de vraag, die we in dit proefschrift trachten te beantwoorden, welke werken Geert Groote schreef en waar ze ons in betrouwbare redactie zijn bewaard. Voor de meer nauwkeurige verantwoording van het gekozen materiaal tot benadering van den oorspronkelijken tekst, meenen we te mogen verwijzen naar de uitgave der teksten, die door Prof. Greitemann wordt voorbereid. We geven de handschriften in de alphabetische volgorde van de vindplaatsen, doch merken op, dat het onder nr. 20 te vermelden Münstersche handschrift ons om bovengenoemde redenen het belangrijkste lijkt.

1. *Hs. Antwerpen, Plantijn Museum nr. 173 (Zaal III, 36)*

Handschrift op velijn, blijkens de chronologische tafels geschreven in het jaar 1400, in een Hollandschen tongval. Het

handschrift is prachtig verlucht. We vinden hier de volgende vertalingen van Grootte:

Fol. 11— 36^v. Getijden der H. Maagd.

38— 52^v. Getijden der Eeuwige Wijsheid.

54— 66 Getijden van den H. Geest.

68— 88^v. Lange getijden van het H. Kruis.

90—103^v. Zeven boetpsalmen en litanie van alle Heiligen.

105—131^v. Lange vigilie.

Het handschrift bevat verder o.m. Kalender van het bisdom Utrecht en Suso's honderd artikelen.

Vgl. Dr. Maria Meertens: *De Godsvrucht in de Nederlanden*, Dl. VI. blz. 1—3.

2. *Ms. Antwerpen, Plantijn Museum nr. 188 (Zaal III, 72)*

Dit handschrift is op velijn geschreven en dateert uit de 15e eeuw. Het is geschreven in een Oostelijk gekleurd dialect. Behalve de vertalingen van G. Grootte, bevat het o.m. den kalender van het Bisdom Utrecht en een Gebed op de zeven kruiswoorden.

Fol. 14— 54^v. Getijden der H. Maagd. (Begin ontbreekt)

55— 80^v. Lange getijden van het H. Kruis (Begin ontbreekt).

81—105 Zeven boetpsalmen en litanie (Begin ontbreekt).

106—146 Lange Vigilie (Begin ontbreekt).

Vgl. Meertens: a.w., blz. 11—13.

3. *Ms. Antwerpen, Plantijn Museum nr. 431.*

Perkamenten handschrift uit het jaar 1424 te oordeelen naar de taal en den kalender van het bisdom Kamerijk afkomstig uit het Noorden van dat bisdom. In dit handschrift treffen we o.m. aan:

Fol. 16— 66^v. Getijden der H. Maagd.

77— 80^v. Korte getijden van het H. Kruis.

85—151^v. Zeven boetpsalmen en litanie. Lange Vigilie.

Vgl. Meertens: a.w. blz. 13, 14.

4. *Ms. Berlijn, Staatsbibl. Germ. oct. 430*

Handschrift op papier en perkament, bestaande uit drie onderscheiden, omstreeks denzelfden tijd, door verschillende kopiisten geschreven gedeelten, die naderhand samengebonden werden. Het eerste gedeelte, geschreven omstreeks 1470, omvat bl. 3 tot en met 18. Dit gedeelte bevat:

Bl. 3a—11a De zeven boetpsalmen.

11a—17a De zeer bekorte litanie van alle Heiligen met bijbehorenden psalm en drie collecten.

Aangaande deze laatste vertaling merkt Prof. Dr. de Vreese op, dat het niet is uit te maken, of het de vertaling van Geert Groote is.

Het tweede deel van dit handschrift, bl. 19a—84a bevat de vertaling van de „Epistola Noviciorum” van Henricus van Coesfeld. In een daarop volgend gedicht wordt die Epistola aan Geert Groote toegeschreven. Het derde deel van het handschrift, bl. 93 tot en met 130 bevat een reeks overwegingen, een Dietsche vertaling van een welbekend sermoen van Heinrich Suso over de woorden: *Lectulus noster floridus*.

Vgl. Prof. Dr. W. de Vreese, *De Simonia ad Beguttas*, Bijlage II, blz. 49 vv. Zie verder onze bespreking van „*De compunctione et eruditione Scholarum*”.

5. *Hs. Brugge, Kab. Houtart I.*

Dit is een perkamenten codex, bestaande uit 207 bladen, geschreven in regelmatig schrift uit het midden der 15e eeuw. Behalve den kalender van het bisdom Utrecht, waarin de namen voorkomen der voornaamste geloofspredikers in Nederland en van eenige Romeinsche martelaren, wier relikwieën in dat bisdom werden vereerd, bevat deze codex:

- Bl. 14 — 51^v. Kleine Getijden der H. Maagd.
- 52 — 76^v. Lange Getijden van het H. Kruis.
- 77 — 94 Lange Getijden van den H. Geest.
- 95 — 117 Getijden van de Eeuwige Wijsheid.
- 118 — 129^v. Paraphrase der zeven boetspsalmen onder het opschrift: Dit is de seven psalme mitter glose.
- 129^v — 140^v. Litanie van alle Heiligen (hierin komen ook de volgende namen voor: Willibrord, Lebuinus, Ludger, Odulfus, Adelbertus, Radboud).
- 141 — 177^v. Lange Vigilie.

Vgl. R. A. Parmentier: *Beschrijving van de Getijden- en Gebedenboeken van het Kabinet Houtart te Brugge*. (Brugge, Des clé de Brouwer en Cie 1929).

6. *Hs. Brugge, Kab. Houtart II.*

Een perkamenten codex, bestaande uit 178 bladen, geschreven in regelmatig schrift uit de tweede helft der 15e eeuw. Ook hier vinden we den kalender van het Bisdom Utrecht. De volgende Getijden-vertalingen komen er voor:

- Bl. 14— 55^v. Kleine Getijden der H. Maagd.
- 57— 81 Getijden der Eeuwige Wijsheid.
- 84—115 Lange Getijden van het H. Kruis.
- 113—143 De zeven Boetspsalmen.
- 143—151 Litanie van alle Heiligen (Deze litanie komt

in hoofdzaak overeen met die van G. Grootte, doch is, vooral in het tweede en derde deel, aanmerkelijk korter. In de groep van de heilige vrouwen treft men St. Ontcommer aan.

151—152^v. Veni Creator met antiphon, versikel en oratie (volgens de vertaling van G. Grootte)

154—178 Korte Vigilie (Dooden-officie met één Nocturn)

Vgl. R. A. Parmentier: *Getijden- en Gebedenboeken van het Kabinet Houtart te Brugge.*

7. *Ho. Brussel, Kon. Bibl. nr. 3040.*

Dit is een perkamenten handschrift uit de 15e eeuw, dat door verschillende handen werd geschreven; een zelfde hand echter schreef de getijden in een Saksisch-Frankischen tongval. Het handschrift werd waarschijnlijk geschreven in de streek, waar Brabantsche en Saksische tongvallen aan elkander palen (Noord-Brabant, Zuid Gelderland). In dit handschrift komen de volgende vertalingen van Grootte voor:

Fol. 15— 61. Getijden der H. Maagd. Ook de proloog is hier aanwezig.

63—111^v. Getijden der Eeuwige Wijsheid. Getijden van den H. Geest.

113—141^v. Lange getijden van het H. Kruis.

142—213^v. Zeven boetpsalmen en litanie van alle heiligen. Lange vigilie met proloog.

Vgl. Meertens: a.w., blz. 29—31.

8. *Ho. Brussel, Kon. Bibl. nr. II 2460*

Handschrift op perkament, geschreven in de 15e eeuw in Hollandsch dialect. Behalve den kalender van het Bisdom Utrecht bevat het o.m.:

Fol. 16— 57^v. Getijden der H. Maagd.

59— 76^v. Zeven boetpsalmen en litanie.

77— 85 Die corte cruus ghetide. Langhe ghetide van den heilighen gheest.

123—164 De Lange Vigilie met proloog.

Vgl. Meertens: a.w., blz. 163—165.

9. *Ho. Brussel, Kon. Bibl. nr. 11172*

Kostbaar handschrift op perkament, dateerend uit de 15e eeuw

De volgende vertalingen van Grootte komen er in voor (Het heeft ook den kalender van het Bisdom Utrecht en een Gebed op de zeven kruiswoorden):

Fol. 16— 47^v. Getijden der H. Maagd.

48— 62^v. Getijden van den H. Geest.

- 65— 82^v. Getijden der Eeuwige Wijsheid.
 83—102^v. Lange getijden van het H. Kruis.
 103—107^v. Korte getijden van het H. Kruis.
 109—124 Zeven boetpsalmen en litanie van alle Heiligen.
 125—158 Lange Vigilie.
 Vgl. Meertens: a.w., blz. 54—57.

10. *Ms. 's Gravenbage, Kon. Bibl. Ms. 133 E 21 (Cat. nr. 255)*

Dit handschrift bevat de volgende Getijden:

- Fol. 1^r — 11^v: Utrechtsche kalender.
 12^r — 57^v: Getijden der H. Maagd met proloog.
 57a^r— 76^v: Getijden van den H. Geest.
 77^r — 83^v: Korte Getijden van het H. Kruis.
 84^r —106^v: Getijden der Eeuwige Wijsheid.
 107^r —134^r: Lange Getijden van het H. Kruis.
 135^r —145^v: De VII psalmen.
 145^r —157^v: Litanie.
 158^r —202^v: Vigilie met proloog.

Het is een zeer belangrijk handschrift. Wel is het aanmerkelijk jonger dan dat van Münster — Prof. de Vreese dateert het ± 1460 — en bevat het, vergeleken met het Münstersche, ook slechts een opvallend klein aantal glossen, maar vooreerst heeft dit handschrift toch ook eenige glossen opgenomen en bevat het ook den korten proloog van den vertaler over zijn wijze van vertalen, doch bovendien moeten we rekening houden met het feit, dat volgens het deskundig oordeel van Prof. van Wijk, dit handschrift geschreven is in een taal, als waarin blijkbaar Groote zelf ook schreef. De uitgave van dezen tekst door Prof. van Wijk, is kort geleden gereed gekomen (Het Getijdenboek van Geert Grote naar het Haagsche Handschrift 133 E 21 uitgegeven door Dr. N. van Wijk. Leiden E. J. Brill 1940). Hoewel we dankbaar moeten zijn voor deze uitgave, omdat we tot heden nog steeds den volledigen tekst van 'Groote's Getijden misten, vertoont de publicatie toch ook een schaduwzijde, omdat de opname van varianten, die in de verschillende redacties voorkomen, beperkt is tot „in hoofdzaak lexikalische, stilistische en syntaktische” (blz. 8). De uitgave is dan ook in de eerste plaats bedoeld, „om de aandacht van onze jongere neerlandici op deze meest gelezen Middelnederlandse tekst te vestigen en hen op te wekken, aldus Prof. van Wijk, om, op mijn werk voortbouwende, de oorspronkelijke redactie en de verdere geschiedenis van Geert Grote's vertalingen zoo nauwkeurige mogelijk vast te stellen” (blz. 7). Prof. van Wijk acht de volledige publicatie van het Münstersche handschrift naast zijn uitgave dan ook geenszins een weelde, omdat juist door de uitgave

van dien tekst het onderzoek aanmerkelijk kan worden vereenvoudigd.

Het is jammer, dat de oorlogsomstandigheden de volledige uitgave van de werken van Geert Grootte hebben vertraagd. In deze standaard-uitgave wordt de publicatie van Grootte's Liturgische Getijden voorbereid aan de hand van historisch zeker meer-belangrijke handschriften en aan de hand van een zeer groot aantal varianten. Met deze uitgave heeft zich belast Prof. Dr. N. Greitemann te Warmond, die daarvoor uitgebreide studiën heeft gemaakt.

11. *Ms. Greifswald, Univ. Bibl. ms. nð. 2. 8°:*

Getijden van O.L. Vrouw.

Boetpsalmen en Litanie.

Getijden van het H. Kruis.

Getijden van de Eeuwige Wijsheid.

Getijden van den H. Geest.

Vigilie.

12. *Ms. Haarlem, Bisschopp. Museum nr. 45*

Perkamenten codex, 125 bladen groot, Op bl. 109a jaartal 1415 (?)

Bl. 1a—43a Getijden van Maria (aan het begin ontbreekt 1 blad).

43b—68a Lange getijden van het H. Kruis.

69a—84b Boetpsalmen en litanie (achteraan ontbreekt 1 blad).

85a—109a Lange Vigilie.

110a—125a Getijden der Eeuwige Wijsheid (eindigt in de Sext. Rest ontbreekt).

Vgl. Catalogus van de Handschriften van het Bisschoppelijk Museum te Haarlem door B. Kruitwagen. Amsterdam, C. L. van Langenhuisen 1913.

13. *Ms. Haarlem, Bisschopp. Museum nr. 47.*

Perkamenten codex, 159 bladen groot, dateerend uit het begin der 15e eeuw. Op bl. 3a—14b kalender van het Bisdom Utrecht.

Bl. 15a—48b. Getijden van Maria.

49a—69b. Lange getijden van het H. Kruis.

71a—83a. Zeven boetpsalmen met litanie.

84a—99b. Lange getijden van den H. Geest.

100a—117b. Getijden van de Eeuwige Wijsheid.

118a—148 Lange Vigilie.

Daarin komt slechts één korte glosse voor nl. bl. 135; na Psalm 41.8. „Dat afgront anroep dat afgront inder stemmen

der cataracten", staan nl. de woorden „Glosa dat is die hem ontluket”.

Vgl. *Catalogus-Kruitwagen*.

14. *Hs. Haarlem, Bischoff. Museum. nr. 53.*

Perkamenten codex, 173 bladen groot, blijkens de tabel voor de Zondagsletter dateerend uit het jaar 1425. Op bl. 5a—16a vinden we weer den kalender van het Bisdom Utrecht.

Bl. 18a— 87b. Getijden van Maria.

88a—123a. Boetpsalmen en Litanie.

Verder komen hierin nog voor: de 100 artikelen van Suso

Vgl. *Catalogus-Kruitwagen*.

15. *Hs. Haarlem, Bischoff. Museum nr. 54.*

Perkamenten codex, 187 bladen groot, blijkens de tabel voor de Zondagsletter geschreven in het jaar 1455. Op bl. 5a—16b staat de kalender van het Bisdom Utrecht.

Bl. 18a— 48b. Getijden van Maria.

50a— 68b. Getijden der Eeuwige Wijsheid met Proloog.

70a— 91b. Getijden van het H. Kruis.

93a—116b. Getijden van den H. Geest.

122a—134b. Boetpsalmen en Litanie.

136a—169a. Lange Vigilie.

Vgl. *Catalogus-Kruitwagen*.

16. *Hs. Leiden, Mij. Ned. Lett. nr. 284.*

Een perkamenten codex, groot 237 bladen, met veel nauwkeurigheid geschreven door een ge oefende hand omstreeks het midden van de eerste helft der 15e eeuw. Dit handschrift bevat alle liturgische vertalingen van Groote, behalve „Die (corte) ghetiden des heilighen crucen.”

Vgl. Moll. Geert Groote's Dietsche vertalingen, blz. 47.

17. *Hs. Leiden. Mij. Ned. Lett. nr. 285.*

Een perkamenten codex, 147 bladen groot, geschreven door een duidelijke en vaste hand omstreeks den aanvang der 15e eeuw. Het handschrift bevat alle liturgische vertalingen met uitzondering van „Die (corte) ghetiden des heilighen crucen.”

Vgl. Moll. Geert Groote's Dietsche vertalingen, blz. 47.

18. *Hs. München, Staatsbibl. Cod. Germ. nr. 106.*

Dit handschrift bevat 164 perkamenten bladen; het werd geschreven in de eerste helft of het midden der 15e eeuw. Het bevat de Getijden der H. Maagd met proloog, de zeven psalmen met litanie, de Vigilie met proloog en ook de „Hondert artikelen” met proloog.

19. *Hs. München, Staatsbibl. Cod. Germ. nr. 185.*

Dit handschrift, 217 bladen, perkament en papier, is geschreven in de 15e eeuw. Het bevat alle liturgische vertalingen, ook den proloog bij de getijden van O.L. Vrouw. Het is geschreven in Oost-noordnederlandsch dialect.

20. *Hs. Münster, Univ. Bibl. nr. 783 (vroeger Paulinische Bibliothek n. 419),*

blijkens het naschrift van den afschrijver nog stammend uit de 14e eeuw (1398). Bij Moll vinden we omtrent dit handschrift het volgende: „Het is een 12° bandje van 303 aan beide zijden beschreven perkamentblaadjes. Dat het boekje gedurende zijn bijna vijfhonderdjarig bestaan door voormalige, thans onbekende bezitters somtijds verwaarloosd werd, leert zijn tegenwoordige toestand; eenige bladen zijn door een onhandigen binder van de hun toekomende plaats geraakt, andere zijn verloren, rampen, die gelukkig met behulp van later door mij aan te wijzen Hss. en wiegedrukken genoegzaam schadeloos kunnen gemaakt worden. De afschrijver, die de gewone staande kloosterletter en verkortingen bezigde, maar blijkens mij verstrekte facsimile's en volledige kopie weinig kunstvaardig en in de spelling der woorden zeer inconsequent, overigens tamelijk nauwkeurig was, heeft zijn naam en woonplaats niet aangeduid, maar wel den tijd, waarop hij zijn arbeid voleindigde”. (Zie: Geert Groote's Dietsche Vertalingen, beschreven en toegelicht door W. Moll. Uitgeg. door de Kon. Akademie van Wetenschappen te Amsterdam 1880; blz. 4).

Wat die inconsequentie in de spelling aangaat, Prof. Moll verwijt die ten onrechte aan den eenen afschrijver. Prof. Van Wijk heeft er nl. op gewezen, dat het handschrift door drie personen is geschreven, die „alle in enige telkens terugkerende eigenaardigheden afwijken van den grondtekst, zoals we dien op grond van verschillende handschriften kunnen benaderen.” Hand. 1 schreef f. 1—180, hand 2 f. 181—220 (lange get. v.h. H. Kruis); hand 3 f. 221—303 (vigiliae) Vgl. N. van Wijk t.a.p. blz. 138.

De inhoud van het handschrift is als volgt:

Fol. 1r— 2v. Een proloog van den vertaler van Onser vrouwen ghetiden.

Fol. 2v— 77v. Onser vrouwen ghetiden.

Fol. 78r— 92r. Die seven psalmen.

Fol. 92r—107v. Die letanien.

Fol. 107v—112v. Des heilighen cruus ghetiden (op het einde is een lacune in het Hs. waardoor de tekst voor het completorium ontbreekt).

- Fol. 113^r—148^v. Des ewighen wijsheits (sic) ghetiden.
 Fol. 149^r—180^v. Des heilighen gheestes ghetiden.
 Fol. 181^r—220^v. Die grote ghetiden vanden heilighen cruce (ook hier zijn eenige bladen van het Hs. verloren, die het grootste deel van den tekst voor het completorium bevatten).
 Fol. 221^r—302^v. Die vigilie met korten proloog van den vertaler.
 Fol. 302^v—303^r. Een naschrift van den afschrijver, dus luidende: Hier ghaet uut die vigilie ouergheset uut den latine in duu(t)sche uan meester gheride den groten. Ende waert gheendet doe men screef MCCC^o ende XCVIII des saterdaghes na sunte pawels bekeringe des god ghe-lovet si in ewicheit, vor weliken scrijver ic beghere werden ghebeden op dat ons god alle moet bekeren. Amen.

Uit een vergelijking met de op blz. 178 gegeven lijst van titels, blijkt dat alle vertalingen, die in de Bronnen worden genoemd, in dit handschrift aanwezig zijn. Ook vinden we hier bij sommige psalmen de door Horn vermelde „Glosa in Teutonico”. Hoewel het naschrift alleen zegt, dat Geert Groote de vertaler is van de *Vigiliae*, blijkt toch, zooals Moll t.a.p. bewijst en zooals een vergelijkend onderzoek van de glossen in de verschillende getijden aantoon, dat dit naschrift evenzeer betrekking heeft op de overige in het handschrift aanwezige vertalingen. Groote stukken van deze vertalingen werden door Prof. Moll meege-deeld.

21. *Hs. Nijmegen, Bibl. Carmel. nr. 3.*

Een goed bewaard 15e eeuwsch handschrift op perkament, afkomstig uit het Klooster Frenswegen bij Nordhorn, door twee verschillende handen geschreven; het eerste deel van fol 1^r tot en met 192^v bevat, behalve een kalender, in hoofdzaak de Dietsche vertalingen van G. Groote; het gedeelte, door de tweede hand geschreven, beslaat fol. 193^r tot en met 200^v en bevat een „ghebet om ghenade te vercrigen” en eenige Communie-gebeden. Het handschrift is rijk versierd.

- Fol. 13^r—48^r. Getijden v. O. L. Vrouw.
 49^r— 72^r. Getijden v. h. H. Kruis.
 73^r— 97^v. Getijden v. d. H. Geest.
 98^r—119^v. Gebeden tot reverencie aller Heiligen.
 120^r—141^r. Getijden der Eeuwige Wijsheid.
 142^r—149^v. Zeven boetsalmen (begin ontbreekt).
 149^v—157^r. Litanie.

158^r—192^v. Getijden voor de overledenen (begin ontbreekt).

22. *Ms. Utrecht, Aartsbisschopp. Museum nr. 82* (vroeger: Jutfaas 14)

Perkamenten handschrift, groot 176 bladen. Het bevat alle liturgische vertalingen van G. Groote. Ook de proloog van den vertaler over zijn manier van vertalen komt hier voor. Op bl. 2—12^v. de kalender van het Bisdom Utrecht. Dit handschrift is op 14 Mei 1940 te Rotterdam verbrand. We vermelden het echter, omdat het voor de uitgave, die Dr. Greitemann voorbereidt, benut is.

23. *Ms. Warmond, Bibl. Groot-Seminarie. nr. 92 A s.*

Perkamenten handschrift, groot 206 bladen. Het bevat alle liturgische vertalingen van G. Groote. Bovendien den kalender van het Bisdom Utrecht en de 100 artikelen van Suso.

We merken op, dat in de handschriften, vermeld onder de nrs. 1, 14, 18 en 23 ook de zgn. Honderd Artikelen van Suso voorkomen. Dit zijn honderd korte overwegingen over het Lijden des Heeren met honderd veniën of kniebuigingen. Deze honderd artikelen werden door Suso opgenomen in zijn „Büchlein der ewigen Weisheit“; ze hebben, ook in verschillende vertalingen, een zeer groote verspreiding gevonden en zijn ons nog in talrijke handschriften bewaard; er zijn alleen al vijf verschillende Nederlandsche vertalingen van bekend. Nu weten we, dat Geert Groote onder de boeken, die hij bij zijn bekeering zich voornam te lezen, ook het Horologium van Suso noemt (Pohl, VII—98) en ook uit zijn correspondentie blijkt, dat Groote dit werk als één der heilzaamste boeken beschouwde: blijkens een brief aan Johan Cele bezat Groote van dit werk geen vertaling, die hem voldeed en vroeg hij hem, om hem op zijn kosten een goeden Latijnschen tekst van het Horologium te bezorgen (Mulder, Ep. 13 p. 43). Ook de in boven vermelde handschriften voorkomende Getijden der eeuwige Wijsheid zijn een vertaling van Suso's *Horae aeternae Sapientiae*.

Er zijn echter geen voldoende redenen, om één der Nederlandsche vertalingen der „C Articuli“ aan Groote toe te schrijven. We zagen, dat àl de vertalingen in het Münstersche handschrift aanwezig, in de oudste bronnen genoemd worden; van een vertaling der Honderd Artikelen echter wordt nergens gewag gemaakt. Dat ze samen met Groote's vertalingen in sommige handschriften voorkomen, kan bij de zoo groote verspreiding dezer

overwegingen geen verwondering wekken, te minder, omdat zooals Dr. van de Wijnpersse op blz. 83 van haar proefschrift vermeldt, o.a. in het St.-Agnesklooster te Maaseyck in een Dietsche vertaling van Suso's *Horologium*, de glossen, die Geert Groote aan Onser Vrouwen Ghetide had toegevoegd, gebruikt werden en zoo zijn werk met dat van Suso werd vermengd. Hoewel zij het handschrift van deze vertaling niet uitdrukkelijk aangeeft, zal hiermee het door haar op blz. 33 vermelde handschrift H2. bedoeld zijn, thans in de Kon. Bibl. in Den Haag onder nr. 73 H 19 bewaard en afkomstig uit het St.-Agnesklooster van Maaseyck. (Over Geert Groote en het *Horologium* zie verder Dr. A. v. d. Wijnpersse: *De Dietse vertaling van Suso's Horologium Aeternae Sapientiae*. Groningen-Den Haag 1926. blz. 62 vv.).

Voor het doel van deze studie achten we het niet noodig, hier verder uitvoerig in te gaan op den tekst der liturgische vertalingen; door de publicatie van Prof. van Wijk is die tekst voor iederen belangstellende toegankelijk geworden. We volstaan daarom met een opgave van de psalmen en hymnen, die Groote heeft vertaald; de tusschen haakjes geplaatste getallen in de volgende lijst zijn de nummers der psalmen volgens den grondtekst, de andere die der gewone (Vulgata) Latijnsche vertaling.

In Groote's vertaling van de Getijden van O.L. Vrouw komen de volgende psalmen voor:

in de metten:	Ps. 94 (95), 8, 18 (19) en 23 (24)
in de lauden:	Ps. 92 (93), 99 (100), 62 (63), 66 (67), 148, 149 en 150
in de priem:	Ps. 119 (120), 120 (121), 121 (122)
in de tert:	Ps. 122 (123), 123 (124), 124 (125)
in de sext:	Ps. 125 (126), 126 (127), 127 (128)
in de noon:	Ps. 128 (129), 129 (130), 130 (131)
in de vespers:	Ps. 109 (110), 112 (113), 121 (122), 126 (127) en 147
in de completen:	Ps. 131 (132), 132 (133), 133 (134)

In de korte Kruisgetijden, door Groote vertaald, komen geen psalmen voor; de lange Getijden van het H. Kruis bevatten de volgende psalmen:

in de metten:	Ps. 94 (95) en Ps. 2
in de lauden:	Ps. 12 (13)
in de priem:	Ps. 42 (43)
in de tert:	Ps. 63 (64)
in de sext:	Ps. 114 (115): 10—19
in de noon:	Ps. 30 (31): 2—6

- in de vespers: Ps. 121 (122)
 in de completen: Ps. 22 (23)

Groote's vertaling van de Getijden van den H. Geest bevat de volgende psalmen:

- in de metten: Ps. 1.
 in de priem: Ps. 14 (15)
 in de terts: Ps. 53 (54)
 in de sext: Ps. 69 (70)
 in de noon: Ps. 86 (87)
 in de vespers: Ps. 127 (128)
 in de completen: Ps. 128 (129)

In Groote's vertaling van de Getijden der Eeuwige Wijsheid komen de volgende psalmen voor:

- in de metten: Ps. 94 (95) en Ps. 65 (66) gedeeltelijk.
 in de lauden: Ps. 116 (117)
 in de priem: Ps. 142 (143) gedeeltelijk.
 in de terts: Ps. 142 (143) gedeeltelijk.
 in de sext: Ps. 32 (33) gedeeltelijk.
 in de noon: Ps. 50 (51) gedeeltelijk.
 in de vespers: Ps. 110 (111) gedeeltelijk.
 in de completen: Ps. 12 (13) gedeeltelijk.

Het door Groote vertaalde Officium Defunctorum (Vigilie) bevat de volgende psalmen:

- in de vespers: Ps. 94 (95); 114 (116) 119 (120), 120 (121), 129 (130) en 137 (138)
 in de nocturnen 1: Ps. 5, 6 en 7
 2: Ps. 22 (23), 24 (25) en 26 (27)
 3: Ps. 37 (38), 40 (41) en 41 (42)
 in de lauden: Ps. 50 (51), 64 (65), 62 (63), 66 (67), 148, 149, 150, 145 (146)

In het Haagsche hs. sluit ps. 66 zonder opschrift aan bij Ps. 62; zoo ook volgende pss. 148, 149 en 150 onmiddellijk op elkaar (Zie van Wijk a.w. blz. 189—192.)

De door Groote vertaalde „psalmi poenitentiales" zijn de volgende: Ps. 6, 31 (32), 37 (38), 50 (51), 101 (102), 129 (130) en 142 (143)

Samenvattend komen we derhalve tot de volgende psalmen door Groote vertaald:

- Ps. 1 Getijden v. d. H. Geest (Metten).
 2 Getijden v. h. H. Kruis (Metten).
 5 Vigilie (Metten).
 6 Vigilie (Metten); Boetpsalmen.

- 7 Vigilie (Metten).
- 8 Getijden v. O.L. Vrouw (Metten).
- 12 Getijden v. h. H. Kruis (Lauden); Getijden d. Eeuwige Wijsheid (Completen) ged.
- 14 Getijden v. d. H. Geest (Priem).
- 18 Getijden v. O.L. Vrouw (Metten).
- 22 Getijden v. h. H. Kruis (Completen); Vigilie (Metten).
- 23 Getijden v. O.L. Vrouw (Metten).
- 24 Vigilie (Metten).
- 26 Vigilie (Metten).
- 30 Getijden v. h. H. Kruis (Noon) ged.
- 31 Boetpsalmen.
- 32 Getijden d. Eeuwige Wijsheid (Sext) ged.
- 37 Vigilie (Metten); Boetpsalmen.
- 40 Vigilie (Metten).
- 41 Vigilie (Metten).
- 42 Getijden v. h. H. Kruis (Priem).
- 50 Vigilie (Lauden); Getijden d. Eeuwige Wijsheid; (Noon) ged.
- 53 Getijden v. d. H. Geest (Terts).
- 62 Vigilie (Lauden); Getijden v. O.L. Vrouw (Lauden).
- 63 Getijden v. h. H. Kruis (Terts).
- 64 Vigilie (Lauden).
- 65 Getijden d. Eeuwige Wijsheid (Metten) ged.
- 66 Getijden v. O.L. Vrouw (Lauden); Vigilie (Lauden).
- 69 Getijden v. d. H. Geest (Sext).
- 86 Getijden v. d. H. Geest (Noon).
- 92 Getijden v. O.L. Vrouw (Lauden).
- 94 Getijden v. O.L. Vrouw (Metten); Getijden v. h. H. Kruis (Metten); Getijden d. Eeuwige Wijsheid; (Metten) Vigilie (Vespers).
- 99 Getijden O.L. Vrouw (Lauden).
- 101 Boetpsalmen.
- 109 Getijden O.L. Vrouw (Vespers).
- 110 Getijden der Eeuwige Wijsheid (Vespers) ged.
- 112 Getijden v. O.L. Vrouw (Vespers).
- 114 Vigilie (Vespers); Getijden v. h. H. Kruis (Sext.) ged.
- 116 Getijden der Eeuwige Wijsheid (Lauden).
- 119 Getijden v. O.L. Vrouw (Priem); Vigilie (Vespers).
- 120 Getijden v. O.L. Vrouw (Priem); Vigilie (Vespers).
- 121 Getijden v. O.L. Vrouw; (Priem, Vespers); Getijden v. h. H. Kruis (Vespers).
- 122 Getijden v. O.L. Vrouw (Terts).
- 123 Getijden v. O.L. Vrouw (Terts).

- 124 Getijden v. O.L. Vrouw (Terts).
 125 Getijden v. O.L. Vrouw (Sext).
 126 Getijden v. O.L. Vrouw (Sext. Vespers).
 127 Getijden v. O.L. Vrouw (Sext); Getijden v. d. H. Geest (Vespers).
 128 Getijden v. O.L. Vrouw (Noon); Getijden v. d. H. Geest (Completen).
 129 Getijden v. O.L. Vrouw; (Noon); Vigilie; (Vespers); Boetpsalmen.
 130 Getijden v. O.L. Vrouw (Noon).
 131 Getijden v. O.L. Vrouw (Completen).
 132 Getijden v. O.L. Vrouw (Completen).
 133 Getijden v. O.L. Vrouw (Completen).
 137 Vigilie (Vespers).
 142 Boetpsalmen; Getijden der Eeuwige Wijsheid (Terts en Sext.) ged.
 145 Vigilie (Lauden).
 147 Getijden v. O.L. Vrouw (Vespers).
 148 Getijden v. O.L. Vrouw (Lauden); Vigilie (Lauden).
 149 Getijden v. O.L. Vrouw (Lauden); Vigilie (Lauden).
 150 Getijden v. O.L. Vrouw (Lauden); Vigilie (Lauden).
 De Psalmen 11—147 hebben in den grondtekst de nummers 12—148.

In de Getijden van O.L. Vrouw komt verder de vertaling voor van de volgende hymnen:

in de lauden: O gloriosa femina, excelsa super sidera.
 in priem, terts }
 sext en noon; } Rex Christe clementissime, corda nostra posside.
 in de vespers: Ave maris stella, Dei mater alma.
 in de completen: Fit porta Christi pervia, referta plena gratia.

De korte Kruisgetijden bevatten de vertaling van de „Horae canonicae Salvatoris”: Patris sapientia, veritas divina.

De lange Kruisgetijden bevatten de volgende hymnen:
 in de metten: In passione domini, qua datur salus homini.
 in de lauden: Christum ducem, qui per crucem.
 in de priem: Tu qui velatus facie fuisti sol iustitiae.
 in de terts: Hora qui ductus tertia fuisti ad supplicia.
 in de sext: Crucem pro nobis subiit et stans in illa sitiit.
 in de noon: Beata Christi passio sit nostra liberatio.
 in de vespers: Qui pressura mortis dura.
 in de completen: Qui jacuisti mortuus in pace, rex innocuus.

De Getijden van den H. Geest bevatten de hymne:
 Veni creator Spiritus.

De Getijden van de Eeuwige Wijsheid bevatten de hymne:
 Jesu dulcis memoria.

waarvan in elk uur 3 strofen worden gebeden, die sluiten met de doxologie:

O eterna sapientia
tibi patrique gloria
cum spiritu paraclito
per infinita secula Amen.

Verder gaat aan de Getijden van O.L. Vrouw een proloog vooraf, waarin de vertaler zijn wijze van vertalen verantwoordt; ook het Officium Defunctorum heeft een korten proloog, waarin gezegd wordt, dat het bidden van deze Getijden heilzaam is zoowel voor de levenden als de dooden. (vgl. van Wijk, blz. 36 en 156).

We moeten nu nog terugkomen op het bericht van Horn, die zegt, dat er vóór Grootte's Getijdenvertaling reeds een andere bestond. Het gaat hier immers om de vraag, in hoever het werk van Grootte oorspronkelijk moet worden genoemd. Hoewel de levensbeschrijvers zonder meer van een „vertaling” spreken, meende Prof. Moll, dat Grootte bij het bewerken van zijn vertaling de reeds bestaande wel eenigermate zal hebben gevolgd en dat hij dikwijls meer als corrector dan als translator arbeidde (a.w. blz. 34 vv.). Moll kwam tot deze hypothese door twee overwegingen: vooreerst deze, dat de eenvoudige lieden, voor wie Grootte zijn vertalingen maakte, wel gehecht moeten zijn geweest aan die oude getijden en dat Grootte daarmee zeker rekening zal hebben gehouden; en vervolgens, dat „de mannen der hoogkerkelijke richting sinds den aanvang der dertiende eeuw, toen de plant der haeresie welig opschoot, een achterdochtigen blik sloegen op allen, die godsdienstige schriften, gebedenboeken niet uitgesloten, in de landtaal lazen, of door vertalingen en anderszins de leekenwereld daartoe gelegenheid aanboden” en Grootte wist maar al te goed „hoe hij bij de mannen der hoogkerkelijke richting aangeschreven stond”. Dr. C. C. de Bruijn, die in den onlangs verschenen Bundel Opstellen van Oud-Leerlingen aangeboden aan Prof. Dr. C. G. N. De Vooys (Wolters. Groningen 1940) een hoogst belangrijke „Bijdrage tot de geschiedenis der Middelnederlandse Psalmvertalingen” schreef (blz. 46—74), merkt op, dat de vraag, die we hier behandelen, pas volledig te beantwoorden is, wanneer kan worden uitgemaakt, welke getijdenboeken en souters vóór die van Grootte in omloop zijn geweest, maar hij vraagt zich toch af, of een onafhankelijke geest als Grootte zich bij de vervaardiging van zijn getijdenboek heeft kunnen schikken in de bewoordingen van de reeds bestaande tekst” (blz. 64) en hij betwijfelt op goede gronden, of er hier in het Noorden vóór Grootte's vertaling wel een

algemeen gebruikt getijdenboek is geweest, dat door den vromen leek begrepen en gewaardeerd werd.

Hoewel we Grooté's verdiensten niet willen verkleinen en hem eer beschouwen als translator dan als corrector, meenen we toch, dat overigens voor de hypothese van Moll veel te zeggen valt. We moeten immers wel aannemen, dat Grooté de bestaande getijden heeft gekend, wat De Bruijn trouwens ook doet. Die getijden waren, volgens het getuigenis van Horn, niet „tam perfecte” vertaald. En daarom zal Grooté een nieuwe vertaling bezorgen. Maar ligt het dan niet voor de hand, dat hij bij een zoo uitvoerigen arbeid van het goede, dat er in de bestaande vertaling was, gebruik heeft gemaakt? We zouden deze vraag bevestigend willen beantwoorden, óók al vinden we daarvoor geen enkele aanwijzing in den Proloog op „Onser Vrouwen ghetiden”. En we meenen, dat zeker de „onafhankelijkheid” van Grooté hier niet te veel als argument mag gelden. Een voortgezette studie van Grooté's geschriften kon ons wel eens tot de overtuiging brengen, dat de Vader der moderne devotie niet zoo onafhankelijk is, als wel eens wordt gedacht. Intusschen bevat het genoemde artikel van Dr. de Bruijn een aanwijzing, die ons op het spoor kan brengen van het Getijdenboek, dat Grooté heeft gekend. Is dit eenmaal gevonden, dan kan deze vraag met meer vrucht bestudeerd worden.

Dicta

Reeds meermalen hebben we in deze studie den term: Dicta ontmoet. Zoo vermeldt Petrus Horn in zijn lijst van Groote's geschriften: „Contra dictum meum tercium” en „Quinque puncta. Primum dictum”. En we hebben gezien, dat het hier geschriften geldt tegen de Focaristen. Daarop heeft ook wel betrekking, wat Groote schrijft aan Ruusbroec, dat hij nl. gehoord heeft van een geschrift tegen zijn „Dicta”. Trouwens, we weten dat de hoofdstukken van den *Sermo contra Focaristas* gewoonlijk ook Dicta worden genoemd; zoo vinden we in *Ms. Luik, Univ. Bibl. ms. 229* onder den *Sermo* het onderschrift: „*expli-ciunt dicta excellentis viri magistri gherardi*”. En in het geschrift, dat gewoonlijk wordt aangeduid met de woorden: De 24 Artikelen, heeten die artikelen ook dikwijls: Dicta. In al deze gevallen heeft het woord Dictum dus wel de beteekenis: leerstelling, leerstellige uitspraak, conclusie. In *Ms. Parijs, Bibl. Nat. Ms. lat. nouv. acq. 636* worden dan ook deze verschillende termen zonder verschil van beteekenis gebruikt. „*Hae 24 Conclusiones subnotatae sunt extracte de libello Magistri Magni Gerhardi Groet*” en verder: „*Hec sunt autem dicta seu conclusiones venerandi Magistri Soltonis. . . .*” Intusschen is het niet altijd duidelijk, wat we onder den term: Dicta wel precies moeten verstaan. Zoo niet b.v. waar Groote aan Willem Oude Scute schrijft, dat het vaak beter is om in de preeken de vermaningen en berispingen „algemeen” te houden, omdat een „*singularis correpcio*” dikwijls niet zoo goed wordt opgenomen. Zelf heeft hij ondervonden, dat die algemeene vermaningen dikwijls meer nut afwerpen. (Dat is tenminste wel de strekking van de vrij onduidelijke woorden, die nu volgen) „*Vidi ad oculum, quod devoti quidam apte sumpserunt quedam generalia dicta mea in predicacione mea, que tamen eis in collacione sic universaliter expressa, non sustinuerunt, quasi tunc essent particulariata, quia persone particulari dicta, licet eque generaliter*”. (Mulder, Ep. 61.p.—227v.) Wanneer Groote's levensbeschrijvers ons verhalen, dat deze, om zich zoo noodig tegen zijn vijanden te

kunnen verdedigen, steeds „*copias dictorum suorum*” bij zich droeg, dan mogen we het wel uitgesloten achten, dat hiermee de copie zou zijn bedoeld van de volledige preeken; daarvoor waren die preeken immers veel te lang! (vgl. Pohl, VII-67); van den anderen kant zullen het ook geen „puntjes” geweest zijn zonder meer, doch vermoedelijk bracht hij wel zijn preeken in eenige punten klaar en duidelijk op schrift en teekende hij daarbij de noodige bewijsplaatsen aan. Tijdens zijn bezoek aan Groenendaal sprak Groote met Ruusbroec over de „*Secreta celestia*” en teruggekeerd, bleef hij de woorden van Ruusbroec overdenken en sommige van diens gezegden bracht hij op schrift, om ze niet te vergeten, „*et quaedam ex his dictis ne oblivisceretur in scriptis redegit*” (Pohl VII-54). Hier heeft het woord *Dicta* wel de beteekenis, die er gewoonlijk aan gegeven wordt, nl. die van: *kernspreuken*, korte rake gezegden. Het was nl. in den kring der devoten gebruik, uit den bijbel en ook uit de geschriften der Vaders allerlei teksten, spreuken en schoone gezegden te verzamelen, die men dan in zgn. *rapiaria* bijeenbracht. Ook spreuken uit den mond van andere vromen, vooral uit dien van stervenden opgevangen, vonden daarin niet zelden een plaats (vgl. Acquoy, Het klooster te Windesheim en zijn invloed, 1—163).

Op die gewoonte, om nl. door die korte gezegden zichzelf aan te sporen tot beoefening der deugd en tot voortgang in het geestelijk leven, doelt Groote waarschijnlijk ook wel, wanneer hij in den brief aan zijn vriend Oude Scute zich erover beklagt, dat hij voortdurend te tobben heeft met erge hoofdpijnen en bijgevolg niet kan opschrijven, wat voor zijn meditaties nuttig zou zijn „*et non datur tempus vel studendi pro corpore vel scribendi ea, que michi ad firmandas meditationes essent utilia*” (Mulder, Ep. 61—225).

Maar ook wanneer we in dezen zin van het woord spreken over *Dicta* van Geert Groote, moeten we nog een onderscheid maken, dat niet altijd gemaakt wordt. Vooreerst toch kunnen we met dien term bedoelen, dat Groote naar aanleiding van geestelijke lezing en overweging notities maakte voor zijn eigen geestelijk leven. Dat hij die gewoonte had, blijkt, behalve uit de boven aangehaalde woorden, ook uit de mededeeling van Thomas a Kempis, die zegt, dat Groote „*in studendo simplicia et devota aliorum dicta bene affectatus*” was (Pohl, VII-66); en Thomas en Horn zeggen ons, dat Groote *ex dictis sanctorum nonnulla opuscula scripsit* (zie blz. 29); die „*nonnulla opuscula*” zijn zeker die brieven, die Groote, zooals hij zelf zegt, schreef niet alleen voor degenen, aan wie hij ze richtte, maar ook ten nutte van anderen. In de tweede plaats kunnen we met den term

Dicta óók bedoelen: Gezegden in den meer strikten zin van het woord, korte uitspraken derhalve van Grootte zelf, die door anderen werden opgeteekend en overgeleverd. De zgn. Dicta van Grootte beginnen gewoonlijk met: item dixit, soms met: item dixit uni of eidem, uni pusillanimi; een enkele keer met: item in collacionibus, item habetur in scriptis, item habuit in scriptis, item scripsit in cedula. Hieruit blijkt wel, dat het zeker niet juist is, te zeggen, dat alle Dicta van Grootte ontleend zouden zijn aan diens brieven of andere geschriften (vgl. Kühler, De prediking van G. Grootte in Teyler's Theol. Tijdschrift Jrg. V (1907) blz. 65); het komt mij voor, dat in zekeren zin ook het omgekeerde het geval is: Grootte zal bij het schrijven van zijn brieven ook zijn Dicta benut hebben. Overigens zijn we er van overtuigd, dat de Dicta van Grootte een diepere studie waard zijn, dan wij er in dit proefschrift aan konden wijden.

Er zijn ons twee verzamelingen bekend van Latijnsche Dicta, die in de handschriften aan Geert Grootte worden toegeschreven. Vooreerst een kleinere groep gezegden, die naar hun inhoud ten nauwste verwant zijn aan de Conclusa et Proposita; evenals deze laatste hebben deze Dicta ook door den druk een vrij sterke verspreiding gevonden, doordat ze in de verschillende uitgaven der Opera Omnia van Thomas a Kempis gewoonlijk werden toegevoegd aan diens Vita Gerardi Magni. In de uitgave van Pohl vinden we ze in Deel VII, blz. 107—109. Het eerste Dictum van deze groep is: „Pro nulla re mundi deberet homo turbari”. De handschriften, door Pohl benut, hebben we reeds vermeld bij de Conclusa et Proposita (blz. 70). In het daar onder nr. 12 genoemde Utrechtsche handschrift komen echter deze Dicta niet voor. Wel treffen we ze nog aan in een handschrift, dat eertijds in bezit was van Prof. H. W. Tydeman, welk handschrift blijkens een mededeeling op de binnenzijde van den band afkomstig is van de Broeders van het Gemeene Leven te Deventer: „Iste liber pertinet ad librariam, quae est Daventriae in domo Domini Florentii”. Volgens dit handschrift zijn de Dicta meegedeeld door J. Clarisse in het Archief v. Kerkgeschied. inz. v. Ned., Dl. I (1829), blz. 361—363; van het handschrift, door Clarisse aangeduid als codex D, wordt t.a.p., blz. 394—397 een uitvoerige beschrijving en inhoudsopgave gegeven. We merken nog op, dat het laatste Dictum bij Clarisse: „Amator cellae civis est coeli. . . .” niet voorkomt bij Pohl. (Dit hs. berust thans te 's-Gravenhage. Kon. Bibl. Ms. 128 G. 16. Cat. 845).

Dan is er een tweede, veel uitvoeriger verzameling voorkomend in een *Handschrift te Utrecht, Aartsbischoff. Museum*, vroeger bewaard te Deventer in het Parochiaal Archief der

Kath. St.-Lebuinuskerk (de vroegere Minderbroederskerk). Dit handschrift werd naar een afschrift van Mgr. van Vree uitgegeven door J. F. Vregt in het Archief v. d. Geschied. v. h. Aartsbisdom Utrecht, Dl. X (1882), blz. 321—498 onder den titel: „Eenige ascetische tractaten, afkomstig van de Deventersche Broederschap van het Gemeene Leven, in verband gebracht met het Boek van Thomas a Kempis: De Navolging van Christus”. Een dezer tractaten heeft tot opschrift: „Incipiunt aliqua verba notabilia domini Florentij et magistri Gherardi magni”. (t.a.p. blz. 427—471). Het eerste Dictum van deze verzameling is: „Fuge mulieres. Tardus, obtusus responde ad quesita humiliter”. Uit het opschrift zou men besluiten, dat het eerste gedeelte dezer collectie Dicta moet worden toegeschreven aan Florens Radewijnsz. (vgl. ook: Pohl VII 198—210: Quaedam notabilia verba Domini Florentii Presbyteri). Overigens is het niet met zekerheid te zeggen, waar de Dicta van Geert Groote beginnen. Zijn naam wordt voor het eerst uitdrukkelijk genoemd bij het, ook in de kleinere verzameling, reeds vermelde gezegde: „Pro nulla re mundi deberet homo turbari” (t.a.p., blz. 460); of de daaraan onmiddellijk voorafgaande Dicta, volgend op het „Consilium domini florencij quod dedit cuidam scriptori” (dat in het hs. met een andere hand geschreven is) en beginnend met: „Item dixit: Nichil tam pacificum reddit hominem” (t.a.p. blz. 459) ook van Geert Groote zijn, is niet met zekerheid te zeggen, daar dit Dictum ook onder de Gezegden van Florens Radewijnsz voorkomt. Het wordt echter in de volgende handschriften aan Groote toegeschreven:

Hs. Kamerijk, Stadsbibl. Ms. 391 (Cat. 415).

Hs. Keulen, Stadtarchiv. Ms. G. B. 8°. 55.

In deze handschriften beslaan de Dicta slechts een 15 regels; de stukjes handelen „de peccatis venialibus”.

Hs. Keulen, Stadtarchiv. Ms. G. B. 8°. 76.

Hs. Luik, Bisschopp. Sem. Ms. 6. G. 25.

Hs. Luik, Bisschopp. Sem. Ms. 6. M. 13.

Vermoedelijk geven de kortere en meer kernachtige Dicta van de eerste groep de gedachten van Groote wel oorspronkelijker weer dan die in de uitvoeriger redactie van de verzameling Vregt. In „sommige leeringhe ende spreek-woorden” opgenomen achter „Den Grondtsteen der volmaecktheyt”, komen ook zinnen uit die kortere Dicta voor.

Nog vestigen we de aandacht op *Hs. Wolfenbüttel, Herz.*

Bibl., Ms. Helmsl. 1342, waar op fol. 200 δ -218 δ voorkomt: „*Doctrina Gerardi Groten*”. We waren niet in de gelegenheid, dit handschrift zelf te raadplegen en weten niet, wat deze „*Doctrina*” inhoudt; volledigheidshalve meenen we goed te doen, het handschrift hier te vermelden.

Behalve dat in min of meer uitvoerige „*Rapiaria*” of Bloemlezingen van geestelijke gezegden „*Dicta*” van Geert Grootte in grooter of kleiner aantal zijn opgenomen, hebben we natuurlijk ook bij verschillende schrijvers losse aanhalingen van zijn Woorden of Werken. Een voorbeeld hiervan geven reeds Thomas a Kempis en Petrus Horn in hun levens van den Meester. Wij wezen ook op de aanhalingen bij Mauburnus. Soms vinden wij die „*Dicta*” nog met bijzonderen nadruk naar voren gebracht, bijv. in een handschrift v. d. Kon. Bibl. te Brussel Ms. 2234 (11915—19) fol. 249^v—265^v, waar onder excerpten uit den *Dialogus Noviciorum*, o.a. ook opgenomen zijn: *ex 2° libro: dicta magistri Gerardi Groot* (Vgl. v. d. Gheyn, III, 370).

Wij onderschatten niet de waarde van deze aanhalingen. Het is niet van belang ontbloot, dat wij in een Hs. van het Groot-Seminarie van Mechelen, Cod. 30 fol. 28^v—39^r een *Tractatus contra proprietatem religiosorum: Incipit: „In Domino Dominorum continuam consciencie pacem. . . . Explicit: cum fratribus vestris in Domino Jhesu Xristo Salvatore nostro”* aanhalingen vinden van Geert Grootte en ditzelfde tractaat ook vinden te Parijs, Bibliothèque de l’Arsenal, 532 (581 Y.T.L.) fol. 95^r in een Hs. afkomstig uit het klooster Corsendonck uit het jaar 1458. Het bewijst, hoe Grootte’s strijd tegen den eigendom in de kloosters toen nog niet was vergeten, zijn invloed nog nawerkte. Maar het spreekt wel vanzelf, dat het buiten het bestek van dit proefschrift ligt, deze verspreiding van de „*Dicta*” van Geert Grootte na te gaan en vast te leggen.

Vervolgens zijn ons nog Nederlandsche Gezegden bewaard, die aan Grootte worden toegekend. Vooreerst: „Een goede leer van meester Gherit die Groot” in:

Hs. Amsterdam. Kon. Acad. v. Wetenschappen Ms. XXXVII(4).

We geven dit gezegde, dat door Moll werd uitgegeven in *Kerkhist. Archief* Dl. III (1862), blz. 320, hier weer. „Meester Gherit die Groot seit: so wie sijnre ghenoechten om die mijnne Gods sterfft, also dicke als die mensche in dier tijt leest een Ave Maria, of een goet ghedacht heeft, dat hi so dicke enen graet oplijmmen in den ewighen leven; ende also menijghen doot als wi dus sterven van mijnnen, so menich heilich sel tot ons comen in onse leste eijnde, om ons vriendelic te ontfanghen in den hemel.”

Ongeveer dezelfde gedachte wordt weergegeven in een Gezegde, dat we aantreffen in:

Hs. Berlijn, Preuss. Staatsbibl. Ms. Germ. qu. 1086 fol. 200a—200b.

„Een gheestelic mensce, die sijn vleische ende sijn bloet ende alle lust der natueren wil sterven om gods willen ende ter eren gods ende buten dootsonden is, also dicke als hi een ave maria spreect of een ijnnich ghedacht hevet of een innich versuchten, so clijmmet hi een graet verre inden hemel. Aldus mach hi . . .” Dit gezegde werd meegedeeld door Mej. G. Feugen. (Geert Groote. Enkele zijner tot nu toe onuitgegeven werken. Bijgebracht door Mej. Zr. Feugen, Nijmegen 1939. Onuitgegeven).

Er is nog een langer Gezegde over dit afsterven aan zichzelf, voorkomend in:

Hs. 's Hertogenbosch. Provinciaal Genootschap Ms. 643.

„Meester gherit die groet seit: Wie sijn ghedachten in god hebben wil ghevesticht, die moet voernemen, dat hij gheen lit en ruere sonder noet of redelijcke saeck . . .”) De afschrijver van dit geschriftje zegt o.m.: „Want aldus plach meester gherit die groet ende oec veel andere gheestelijcke vaders hem selven god te offeren”. Uit deze woorden blijkt wel, dat we niet kunnen uitmaken, in hoever dit Gezegde van Groote is (meegedeeld door Mej. Zr. Feugen t. a. p.). Nog komt dit Gezegde voor in *Hs. Megen. Klarissen-klooster Ms. 1. fol. 119a; 120b; 131b.*

„Meester gherit die groet seit: Wie sijn ghedachten in god hebben wil ghevesticht . . .” (vgl. voor beschrijving van het hs. D. de Kok. Codices van Klarissen. in: Ned. Arch. v. Kerkgesch. XVII 1924, blz. 205). In een weer eenigszins gewijzigden vorm treffen we dit Gezegde over het „sterven der natueren om godes wille” nog aan in:

Hs. 's Gravenhage. Kon. Bibl. Ms. 131. H. 2.

waar aan het Dictum nog deze opmerking voorafgaat: Item dese punten die hier naevolgen sijn ghenomen uet enen brief die meijster gheert die groete sande enen broeder van sancte bernardus oerde die onder sijne ghesellen meest giestelic levede” (meegedeeld door Mej. Zr. Feugen t. a. p.). Verder heeft D. de Man nog gewezen op eenige Gezegden van Groote, voorkomend in:

Hs. Amsterdam Ms. I. G. 34 (Moll 23).

Op bl. 201a van dit handschrift vinden we een beschouwing over de vraag: „wat waerachtich berou is” en op bl. 208b staat: „Dese teghewoerdighe leringhe van dit capittel voerscreven heeft die vurighe, eerweerdighe Meester Gherijt die Groot ghemaect”. En op bl. 217a lezen we: „Oec ontvaert bitiden een mensche een zweren intoern of ingheheit, dat hi doch zweert alsoe dattet sij biden betameliken leden Ons Heren

Jhesu Cristi: het geschie van gheckelike ghewoente ende of van onversienicheit dat is oec alleen een daghelix sonde. Als Meester Gherijt die Grote seit: Voert soe vallen sij alle in dootsonden, die die wercken Gods als reghen of snee of coude of diesghelijc vloeken mit opset of van quaetwilliger ghewoenten (vgl. D. de Man, Meister Eckehart in een middelnederlandsch Handschrift. in Ned. Arch. v. Kerkgesch. N.S. Dl. XXXI (1939) blz. 101—105). Het is wel zeker, dat een voortgezet onderzoek der handschriften nog meer Dicta aan het licht zal brengen. In dit verband mogen we tenslotte nog wijzen op een handschrift te

Breslau Univ. Bibl. Ms. IV 12° 5,

dat we nog niet nader konden raadplegen, maar dat onder de middelnederlandsche dicta, ook een gezegde van Grootte moet bevatten, dat handelt over het dienen der H. Mis. „Meijster Gerrit de Grote scrift, dat degene di geerne misse dient; dat de God nauwe solde moghen weijgeren sijn gracie te geven. Ende ooc die dagelix een misse dient, dat hi de dach sonder gracie nijet overbrengen en sal. . . .” (Volgens opgave van Prof. Dr. W. de Vreese aan Mej. Zr. Feugen).

Ms. Leiden, Mij. Ned. Letterkunde, Ms. 312 bevat op fol. 53—155 voor: Drie sermoenen gehouden te Windesheim. Op de laatste blz. komen eenige spreuken voor van Mr. Gherijt de Groot en een ongenoemde.

Vgl. Dr. J. G. R. Acquoy. Het Klooster te Windesheim II, blz. 19; 89; 319.

Ook hier geldt eindelijk, wat wij boven zeiden van de Latijnsche „Dicta”, dat het buiten het bestek van dit proefschrift ligt, in den breede na te gaan, waar door verschillende schrijvers aanhalingen uit de Woorden en Werken van Geert Grootte worden gedaan. Naar aanleiding van een artikel van Pater Mathias Verjans, O.F.M. over Jacobus van Gruitrode in „Ons Geestelijk Erf” V (1931), 435—470 merkte P. Lucidius Verschueren, O.F.M. op, dat drie teksten, daarin aangehaald en aan Geraert, prior van de Karthuize van Herne toegeschreven, ontleend zijn aan den brief van Geert Grootte aan een novice in een Karthuize bij Luik (Vgl. *Studia Catholica*, IX (1932—33), p. 56).

Zoo is er een handschrift te Parijs, Bibliothèque de l’Arsenal, 8208, afkomstig uit klooster Bethlehem bij Leuven, dat een tractaat bevat „Twee boecken van gheestelicken inwendighen ende uutwendighen oefeninghen”, waarin wij aan het slot Geert Grootte en Floris Radewijnsz als leermeesters aangeduid vinden (Vgl. *Ned. Arch. v. Kerkgesch. N. S. IX* (1912), 314 en noot b). Het zou zeker voor een goed inzicht in den invloed,

door Geert Groote uitgeoefend, van groot belang zijn, na te gaan, waar en hoe hij, vooral in de 14de en 15de eeuw wordt aangehaald, maar men zal begrijpen, dat wij ons onderzoek zoover niet konden uitstrekken en wij hier dan ook slechts geven, wat wij meer uitdrukkelijk als „Dicta van Geert Groote” aangeduid vonden.

Onder den titel „Uittreksels en Kernspreuken” werden Gezegden van Groote opgenomen in het Geert-Groote-nummer van Ons Geestelijk Leven (Tilburg 1940) blz. 171—180.

ONZEKERE WERKEN

DE COMMUNIONE

We hebben in het eerste hoofdstuk gezien, dat de oudste Levens ons slechts weinig gegevens verschaffen over Grootte's geschriften. En wanneer we in die Levens ook geen duidelijke aanwijzing vinden voor een geschrift, dat Grootte onder den titel „De Communionne” zou hebben vervaardigd, dan mogen we derhalve daaruit allerm minst besluiten, dat een dergelijk geschrift in de latere bibliographieën ten onrechte aan Grootte wordt toegekend. Ook bij Petrus Horn komt deze titel niet voor, maar wel treffen we op zijn lijst een geschrift „De Sacramento” aan, waarover straks. Voorzoover wij konden nagaan, wordt het geschrift voor 't eerst genoemd op de tweede lijst van Valerius Andreas; Foppens en de latere op hem steunende bibliografen nemen den titel zonder commentaar over. Maar, hoewel wij het werk of werkje voor 't eerst vermeld vinden bij Valerius Andreas, verwijst deze toch naar een oudere bron, nl. naar een kataloog van de bibliotheek te Egmond. Het is ons niet gelukt te achterhalen, welken kataloog Valerius Andreas hier kan bedoelen. Wel bezitten we van de kloosterbibliotheek te Egmond nog een ouden kataloog, die juist loopt tot het einde der 14e eeuw; de laatste afdeeling van dezen kataloog vermeldt nl. de boeken, waarmee Johannes Weent de bibliotheek van Egmond heeft verrijkt. Deze kataloog komt voor in Hs. Leiden, Maatschappij der Ned. Letterkunde Ms. 611 en werd afgedrukt bij H. van Wijn, Huiszittend Leven I, 3e stuk, Amsterdam 1801, blz. 253—333 (met Inleiding); de kataloog werd opnieuw uitgegeven in 1887 door Dr. H. G. Kleyn in 't Archief voor Ned. Kerkgeschiedenis, Deel II, blz. 127—170 (zie ook K. O. Meinsma, die op blz. 252 van zijn werk Middeleeuwsche Bibliotheken naar de juist genoemde uitgaven verwijst). In dezen kataloog nu wordt een geschrift „De communionne” niet genoemd en omdat een andere kataloog noch bij de bibliografen noch bij den te dezer zake toch zeer kundigen Prior van het Benedictijnerklooster

te Egmond Dom Dr. J. Huijben bekend is, moeten we ons hier toch afvragen, of de verwijzing van Valerius Andreas naar dien „Catalogus bibliothecae Egmondanae” niet op een vergissing berust. Het is toch bevreemdend, dat het werk niet voorkomt op de lijsten van Miraeus en Possevinus en dat derhalve Bunderius het vermoedelijk niet heeft gekend. We hebben er reeds de aandacht op gevestigd, dat Paul Lehmann in zijn belangrijk artikel: Zur Geschichte mittelalterlicher Bibliotheken in Hist. Jahrbuch Bnd. 40, blz. 44—150 ook een lijst geeft van de bibliotheken, die door Carnificis en Bunderius zijn bezocht en bestudeerd; in deze lijst wordt ook het klooster te Egmond genoemd met een verwijzing naar den naam Guilielmus Jacobi. Van dezen Benedictijner monnik wordt gezegd: versibus descripsit Historiam Alexandri Magni, Chronica Martiniana et alia. Quae omnia Egmondiae olim fuisse lecta testatur Bunderius in Indice Mss. librorum per Belgium. (volgens een opgave van Valerius Andreas p. 352). Was derhalve in den tijd van Bunderius een geschrift „De communione” van Geert Groote te Egmond geweest, dan is het niet duidelijk, waarom hij dit werk in zijn overigens zoo volledige lijst van Groote's werken niet heeft opgenomen.

Zoolang we over den door Valerius Andreas bedoelden Egmondschen kataloog niet beter zijn ingelicht, bestaat er o.i. reden om den titel „De Communione” op te nemen onder de „Onzekere Werken”. Het ontbreekt natuurlijk niet aan handschriften, die tractaten of tractaatjes bevatten onder een titel „De Sacramento” of „De Communione”. Maar dit maakt het nog moeilijker, dezen titel als een aanwijzing voor een bepaald werk van Geert Groote te benutten. We mochten er geen ontdekken, dat bepaalde overeenkomsten met het werk van Geert Groote heeft. Zouden we in den titel „De Communione” een aanwijzing willen zien voor het vierde Boek der Navolging, geschreven door Groote, dan spreekt het vanzelf, dat deze titel als zoodanig geen bewijs is en dat er ook andere argumenten voor noodig zijn. Op deze kwestie komen we echter terug bij de bespreking van de *Imitatio Christi* als mogelijk werk van Geert Groote.

DE SACRAMENTO

Voor een geschrift van Groote onder dezen titel hebben we het waardevol getuigenis van Petrus Horn; des te meer moeten we het betreuren, dat dit getuigenis aan de latere bibliografen onbekend is gebleven en dat Horn zelf niet de minste nadere aanwijzing geeft. En daar er onder de thans bekende geschriften

van Grootte geen gevonden wordt, dat uitsluitend over het H. Sacrament handelt, kunnen we slechts gissingen maken.

Vooreerst dan is het natuurlijk mogelijk, dat het door Horn vermelde „De Sacramento” hetzelfde is als het geschrift „De Comunione, dat Valerius Andreas zegt ontleend te hebben aan een ons onbekenden kataloog van Egmond. Vervolgens mogen we hier herinneren aan een mededeeling van Grootte in zijn brief aan den proost van Eemsteyn. Grootte zegt daar, dat hij aan de Broeders van Eemsteyn geschreven heeft over het Sacrament des Oliesels en over de H. Eucharistie. We wezen er reeds op (blz. 000), dat we, wanneer we die woorden in hun samenhang lezen, den indruk krijgen, dat het hier een brief of geschriftje geldt, waarin Grootte vermoedelijk eenige kwesties van kerkrechtelijken aard behandelt, waaromtrent de kloostergemeenschap van Eemsteyn inlichtingen had gevraagd. We laten hier den tekst volgen: „Scripsi vobis eciam *de sacramento* unccionis et eucaristie. Et de novicio absolvendo dixi meam opinionem, sine libris tamen, quia tempus querendi non habui, priori predicto distinguendo de illo, qui habet voluntatem permanendi. Qui sinitur, absolvitur, sicut alius, meo videre; nisi privilegia essent specialia quod solum professis essent concessa. De illo, qui, ut probaret se, staret, videtur quod absolvitur, sicut alius homo, a suo curato. Si ab irregularitate vel alia quavis culpa absolveretur, racione religionis ingressa, illa absolutio esset et intelligeretur fixa manere, si maneret, et non alias.” (Mulder Ep. 38 p. 153). Ook dit geschrift voor de Broeders van Eemsteyn is ons niet bekend, maar in verband met den titel „De Sacramento” lijken ons deze mededeelingen toch te belangrijk om er geen melding van te maken. Men zou kunnen opmerken, dat een dergelijk weinig belangrijk geschrift toch wel geen plaats zal hebben gekregen op de lijst van Horn. Maar vooreerst: komen op die lijst wel méér titels voor van „werken”, die later terug gevonden zijn als notities, die ternauwernood den naam van werk of geschrift of tractaat kunnen dragen. Het zijn de reeds besproken geschriftjes, die samenhangen met Grootte’s preeken tegen de focaristen. En in de tweede plaats: mogen we uit het boven gegeven citaat en uit de woorden „dixi meam opinionem, sine libris tamen” nog niet besluiten, dat het hier gaat over een weinig beduidend geschrift. We weten, dat Grootte ook aan Salvarvilla op diens verzoek om inlichtingen aangaande de kwestie van het schisma schrijft: „Modicum scribo in cedula ad vestrum imperium, quia modicum scio. Materia michi penitus ignota est” (Mulder Ep. 20 p. 75). En toch blijkt de rechtsgeleerde Grootte van het schisma wel zooveel te weten, dat die cedula een belangrijk ver-
toog is geworden en eigenlijk eer een verhandeling moet worden

genoemd dan een brief; en dit geschrift wordt op de lijsten van Groote's werken dan ook afzonderlijk vermeld. En daarom lijkt het ons geenszins onaannemelijk, dat het advies van Groote aan Eemsteyn „de sacramento unccionis et eucaristie" ook voor de andere kloosters belangrijk kon zijn en dat het gedeeltelijk den afzonderlijken titel kreeg „De Sacramento". Iets dergelijks is immers ook het geval met een gedeelte van een brief aan Johannes de Gronde, dat in een Zwolsch handschrift het opschrift kreeg: „Cautele confessorum circa magnos peccatores adhibende" alsook aan een gedeelte van den brief „De Patientia", dat niet alleen als zelfstandig tractaat voorkomt, maar zelfs als „collatie" werd vertaald.

Tenslotte mogen we hier nog herhalen, wat we reeds gezegd hebben bij de bespreking van de *Conclusa et Proposita*: dat nl. een gedeelte van die besluiten, voorkomend onder den titel: „De Sacris libris studentis" handelen over het bijwonen der H. Mis, over het ontvangen der H. Communie en over den eerbied, dien Groote in acht wil nemen, wanneer hij zich in tegenwoordigheid bevindt van het H. Sacrament. Ook hierop zou Horn met zijn opgave „De Sacramento" kunnen doelen.

Ook van dezen titel geldt, wat we boven (blz. 205) gezegd hebben van het tractaat „De Communione". Ook over dit onderwerp bestaan zooveel anonieme tractaatjes, dat de titel eer verwarrend dan verhelderend werkt en ons maar weinig houvast geeft, zoodat de titel alleen niet rechtvaardigt, het vierde Boek der *Navolging* aan Geert Groote toe te schrijven. Doch daar er andere argumenten naar voren worden gebracht om de *Navolging* van Christus aan Groote toe te schrijven, geven ook de hier besproken titels ongetwijfeld te denken.

DE CONVERSATIONE INTERNA

In de oudste *Vitae* van Geert Groote wordt een werk onder dezen titel niet genoemd; ook Petrus Horn schijnt een dergelijk werk niet te kennen; wel echter komen in zijn *Vita* eenige mededeelingen voor, die, terecht of ten onrechte, met „De conversatione interna" in verband worden gebracht. Vervolgens hebben we ook in Groote's brieven of andere geschriften niets gevonden, waaruit met voldoende redenen kan worden afgeleid, dat hij een geschrift „De Conversatione interna" heeft vervaardigd.

Het werk wordt echter reeds genoemd door Trithemius, maar deze geeft geen incipit noch eenige andere aanwijzing. En sinds Trithemius wordt het tot op onze dagen toe, in de meeste, doch niet alle, bibliographieën van Groote's werken opgenomen. Het

komt ons voor, dat de vermelding van dit werk alleen berust op Trithemius; duidelijkheidshalve vergelijken we hier zijn lijst met de latere lijsten.

Tritbemius.

1. De contractibus et usuris li.1.
2. De institutione novitiorum li.1.
3. De locatione curae pastoralis li.1.
4. *De conversatione interna* li.1.
5. De regimine monialium li.1.
6. De incommod. matrimonii li.1.
7. Epistolarum ad diversos li.1.
8. Sermones varii li.1.
9. Et alia multa

einde.

Petrus Becanus.

1. De contractibus et usuris
2. De institutione novitiorum
3. *De conversatione interna*
4. De locatione curae pastoralis
5. Sermones varios
6. De regimine monialium
7. De incommod. matrimonii
8. Epistolarum ad diversos

einde.

Possevinus.

1. De contractibus et usuris
2. De institutione novitiorum
3. De locatione curae pastoralis
4. *De conversatione interna*
5. De regimine monialium
6. De incommod. matrimonii
7. De Focaristis

volgen nog 22 titels.

Rooklooster.

1. De contractibus et usuris
 2. De instructione novitiorum
 3. De locationis curae pastoralis
 4. *De conversatione interna*
 5. De regimine monialium
 6. De incommod. matrimonii
 7. Epistolarum ad diversos
 8. Sermones varii
- volgen nog 17 titels.*

Miraeus.

1. De contractibus et usuris
 2. De institutione novitiorum
 3. De locatione curae pastoralis
 4. De incommod. matrimonii
 5. De Focariis
- volgen nog 13 titels, waaronder echter niet nr. 4 en 5 van Tritbemius; deze ontbreken.*

Valerius Andreas (1623)

1. De contractibus et usuris
 2. De institutione novitiorum
 3. De locatione curae pastoralis
 4. De incommod. matrimonii
- volgen nog 20 titels, waaronder echter niet nr. 4 en 5 van Tritbemius; deze ontbreken.*

Valerius Andreas (1643) overgenomen door *Foppens*.

1. De Vita in communi degen-
tium	volgen nog 21 titels, en daarna
worden als ontleend aan Petrus
a Beka nog vermeld:
2. De contractibus et usuris	
3. De institutione novitiorum	
4. De locatione curae pastoris	<i>De conversatione interna</i>
5. De incommod. matrimonii	De regimine monialium

Toelichting

1. Wanneer we hierbij nog even de volledige lijsten raadplegen, dan zien we, dat bij Trithemius alleen de titels worden opgegeven; slechts bij „De locatione curae pastoralis” wordt het begin vermeld. Van de latere lijsten is er slechts één, die de opgaven van Trithemius aanvult, nl. de kataloog van Rooklooster, die bij „De instructione (institutione) novitiorum” als incipit opgeeft: *In nomine Domini; ingredere monasterium*. Ook noemen de bibliografen van: „De contractibus et usuris”, „De regimine monialium en „De conversatione interna” nergens een handschrift.

2. Het is natuurlijk niet met zekerheid te zeggen, of de vermelding van dit werk op één traditie berust; doch waarschijnlijk lijkt dit wel en dan moet het begin van die traditie worden gezocht bij Trithemius; de overeenkomst tusschen Trithemius en Petrus Becanus is zoo opvallend, dat ook het getuigenis van den laatste hoogstwaarschijnlijk wel op Trithemius teruggaat.

3. Maar overigens is het met „De conversatione interna” en „De regimine monialium” toch een vreemde geschiedenis. Want al steunen al de genoemde bibliografen blijkbaar op Trithemius, toch schrijven niet allen hem zoo maar over. Miraeus, die den Index van Bunderius kende en gezien had, geeft deze titels niet; evenmin Valerius Andreas in de eerste uitgave van zijn *Bibliotheca Belgica*. Doch merkwaardig genoeg, geeft de laatste die titels wel in zijn tweede uitgave, waar hij ze ontleent aan Petrus Becanus. We mogen daaruit misschien opmaken, dat reeds voor Valerius Andreas en Petrus Becanus het getuigenis van Trithemius een omstreden punt is geweest en dat we in hun opgaven derhalve wel meer moeten zien dan een eenvoudige overname van Trithemius.

4. Wat „De institutione novitiorum” betreft, hebben we reeds gezien, dat er „brieven” van Grootte zijn, die over dit onderwerp handelen, doch die naar onze meening op een afzonderlijk geschrift onder dien titel wijzen. Ook lijken ons geen voldoende redenen aanwezig, om „De regimine monialium” toe te schrijven aan Frederik van Heiloo, omdat de brief: „Ad rectricem monialium”

het door Trithemius vermelde geschrift kan zijn. Dat ook „De conversatione interna” de aanduiding zou zijn van een brief of brief-fragment is mogelijk, doch onder de bekende brieven van Groote is er geen, die o.i. met recht „De conversatione interna” zou kunnen heeten, al wordt in die brieven herhaaldelijk over het inwendig leven gesproken.

Waarschijnlijk is „De conversatione interna” wel een uitvoeriger geschrift, doch de bibliografen geven ons daarover geen inlichtingen. Op grond van hun getuigenis alleen, meenen we den titel dan ook te moeten opnemen onder de Onzekere Werken.

We moeten nu evenwel nog de vraag beantwoorden, of er in de Levens van Groote niets voorkomt, waaruit we tot een werk „De conversatione interna” kunnen besluiten. En dan is den laatsten tijd, met name door Prof. Dr. J. van Ginneken S.J., de aandacht gevestigd op een plaats in Capitulum 9 van de Vita door Petrus Horn. Op blz. 56 van zijn uitgave van „De Navolging of Het Dagboek van Geert Groote” (Brussel—’s Hertogenbosch 1929) zegt Prof. van Ginneken: „in den huiskataloog van het Rooklooster wordt als schrijver van De conversatione interna Geert Groote genoemd.” Van Ginneken begaat hier in zoover een vergissing, dat De conversatione interna niet genoemd wordt in den huiskataloog van het Rooklooster, maar in den algemeen verzamelnkataloog. „Of juist dezelfde opgave, aldus vervolgt hij, bij Trithemius en bij onzen Akenschen Petrus Becanus op dezelfde traditie berust, is niet zoo ineens uit te maken. Maar totaal onafhankelijk hiervan is zeker het getuigenis van P. Horn, die in Cap. 9 van zijn Vita de Exercitia spiritualiter conversandi als een werk van Geert Groote noemt”. Omdat het getuigenis van Petrus Horn toch wel van belang is en o.i. zelfs nog versterkt wordt door de overeenkomstige plaats uit de Vita van Thomas a Kempis, geven we hier de teksten uitvoeriger weer.

Thomas a Kempis.

Cap. XI. De rigore eius in victu et vestitu.

Domestica autem conversatio eius qualis fuerit paucis edicam. Ipse namque *normam vivendi sibi statuit: et multa devota exercitia compilando descripsit*. Valde sobrius in comedendo fuit: et paene omni

Petrus Horn.

Capitulum 9.

Sed adhuc de ipsius conversacionis magnitudine, virtutum perfectione et penitencie ardore parumper audiamus. Ad tantam revera cordis puritatem, qua per spiritum propheticie incognito vidit, futura cognovit, non nisi per magnam

die uno prandio contentari consuevit. Somni necessitatem sic temperavit: ut septem horas pro quiete sufficere aestimaret. Extra domum suam comedere a quocumque etiam invitatus noluit: devitans familiaritates saecularium, et longas epulationes divitum in detrimentum egenorum. Tam rigidum suum propositum tenuit ut nemo eum invitare aut molestare precibus auderet. Et in hac constantia bonis viris sic placuit: ut malis omnem obloquendi tolleret causam. Attamen aliquos pauperes Deo servientes, et interdum unum vel duos honestos burgenses; ad suam mensulam convocavit ob instructionem vitae melioris, quos uberius suavitate coelestis sermonis refecit: quam ferculis accuratis quae minime praeparavit. Sive enim solus sive cum hospite edebat, lectio sancta praeibat; sermo aedificativus ex ore mellito fluebat; alias, silentium suum stricte tenebat. Longe ab ore eius risus et iocus, longius distractionis naevus; aut qui ad rem non pertinet rumor saecularis. Sermo eius sale conditus: et super omne delectamentum Dei cultus et animae salus saepebat edenti. Inter haec etiam mensae coelestis in regno Dei et dulcis societatis sanctorum post grande huius mundi exilium recordabatur: sicque hospites suos reddidit laetos in Domino et in corde compungebat. Habebat autem refectorium modicum in quo pauci

veteris vite mortificationem et virtutem perfectionem poterat pervenire, quod eum fecisse diligens lector in *tractatu suarum conclusionum* valet contemplari. Porro quando ipse per artam viam et angustam portam spiritualis vite, tamquam solitarius et inexpertus viator, nullum quidem ducem vel preceptorem habere valens, contenderet proficisci, sibi ipsi aut ex illuminato ingenio, aut scripture testimonio prefecit *absque voto per regulas religiose vivendi et exercitia spiritualiter conversandi, per quas sane regulas veterem hominem exueret et in novitate vite ambularet, ut videlicet per fugam saecularis honoris, arcium et scienciarum vanarum et gentilis philosophie, per fugam denique omnis saecularis conformitatis in verbo et opere, in victu et vestitu, in universis motibus et moribus posset se ab hoc saeculo immaculatum custodire. Sane in saeculari sua adhuc conversatione constitutus, ad futuram spiritualis vitam cuiusdam sobrie indolis effigiem gerebat. Unde supra communis multitudinis consuetudinem in cibo et potu sese temperate consuevit gubernare. Ne ergo eum quispiam ad ebriam potacionem potuisset artare, cum hospitibus ad mensam suam invitatis non resedit, sed modicum cibi capiens, sub pretextu ministrandi stetit, aliqua solaciiosa in medium proferens et iocunda. — Post conversionem vero suam, quando divinam*

secum poterant discumbere. Ubi in propinquo contra mensam stabat promptuarium libris optimis refertum, ut si ferulum corporis non placeret; ex copia librorum poculum animae amicis suis propinaret.

erga se voluntatem cognovit, sese totaliter et integre Deo obtulit et commendavit. Ut ergo dignos fructus penitencie faceret, de illis ipsis rebus, in quibus se prius viciosa oblectamenta habuisse cognovit, iam cordis contriti holocaustum Domino mactavit. Nam qui ante suam conversionem in lumine naturali vix sibi similem in toto mundo habuisse perhibetur, in croceis nutritus, in delicijs educatus, devicijs preditus, honoribus fulcitus, fama magnificatus, postea velut homo agrestis et rusticanus, rudibus cibarijs et abiectis vestibus contentus, nature satisfecit. Subactisque omnibus que mundi sunt, ad quemdam parve habitacionis locellum sese recepit, in quo revera sub magna abstinencia et utriusque hominis disciplina vitam solitariam solitarius primitus exegit.

Het is, dunkt ons, duidelijk, dat Thomas met: norma vivendi hetzelfde bedoelt als Horn met: regulaer religiose vivendi; beiden bedoelen hier zeker Groote's Conclusa et Proposita; ook lijkt het wel zeker, dat, wat Thomas: multa devota exercitia noemt, bij Horn heet: exercitia spiritualiter conversandi.

Intusschen willen wij erkennen, dat een andere uitleg mogelijk is. Daar we eenerzijds nog altijd verlegen zijn met den titel „De conversatione interna” en we van den anderen kant wel mogen veronderstellen, dat Groote omtrent zijn eigen zieleleven meer op schrift heeft gesteld dan zijn Conclusa et Proposita — herinneren we ons slechts zijn brief aan Oude Scute, wien hij zijn nood klaagt, dat hij niet kan opschrijven wat nuttig zou zijn voor zijn meditaties (Mulder, Ep, 61 p. 225) — is het, a priori en afgezien van den kontekst waarin deze woorden voorkomen, niet zoo vreemd, in Thomas' en Horn's woorden een aanduiding te zien voor uitvoeriger Aanteekeningen van Geert Groote, waarin deze de ervaring van zijn verkeer met God heeft te boek gesteld.

Maar toch blijft er naar onze meening, zooals we trouwens bij de *Conclusa et Proposita* al hebben gezegd, een bezwaar tegen dezen uitleg der aangehaalde woorden. Want wanneer Thomas met de „*devota exercitia*” een vrij uitvoerig geschrift zou bedoelen, dan is het toch minstens bevreemdend, dat hij zich over dat geschrift met geen enkel woord uitlaat; hij vervolgt immers onmiddellijk met den leefregel te bespreken, waaraan Grootte zich bij zijn bekeering onderwierp en hij noemt zijn hoofdstuk dan ook kortweg: *De rigore eius in victu et vestitu*. We geven er daarom de voorkeur aan, om in de „*devota exercitia*” niet meer te zien dan de *Conclusa et Proposita* zelf en zouden Thomas' woorden: „*normam vivendi sibi statuit: et multa devota exercitia compilando descripsit*” liever vertalen als volgt: hij stelde zich een leefregel en schreef zich vele vrome oefeningen voor.

Wanneer we den tekst van Horn nader bekijken, dan wordt daar eerst genoemd: *Grootte's tractatus conclusionum*; Horn gaat daar nader op in en zegt, dat Grootte, die geen leidsman had en op den weg van het geestelijk leven was als een „*solitarius et inexpertus viator*” zichzelf een leefregel stelde „*aut ex illuminato ingenio aut scripture testimonio*”. Welnu, we weten, dat Grootte zijn *Conclusa* motiveert, nu eens met een beroep op het gezond verstand, op de filosofie van Socrates, Seneca, Plato en Aristoteles, dan weer met een beroep op de leer van St. Augustinus en St. Bernardus. Het is waar: Horn maakt dan nog onderscheid tusschen *regulae „religiose vivendi*” en „*exercicia spiritualiter conversandi*”, maar hij vat dan toch ook onmiddellijk alles weer samen in de woorden: „*per quas sane regulas*” en wat we dan bij Horn over die *regulae* lezen, heeft alles betrekking op de *Conclusa et Proposita*; we vinden er zelfs de volgorde in die voornemens terug.

We herinneren er aan, dat het tweede Boek der *Navolging* tot titel heeft: „*De conversatione interna*” en dat deze titel zóó treffend inhoud en geest van de *Navolging* weergeeft, dat men dien titel als een anderen voor de geheele *Navolging* zou kunnen doen gelden. De toekenning van een werk onder dezen titel aan Geert Grootte heeft voor Prof. Dr. J. van Ginneken in zijn strijd voor Geert Grootte als eersten en oorspronkelijken schrijver van de *Navolging* dan ook geen geringe beteekenis. Het spreekt dan ook wel vanzelf, dat we, door de opname van den titel „*De conversatione interna*” onder de *Onzekere Werken*, het allerminst willen doen voorkomen, als zouden we aan het getuigenis van Trithemius en van al de andere bibliografen, die dat getuigenis overnemen, geen waarde hechten. Maar we mogen toch niet verhehlen, dat dit getuigenis door het ontbreken van iedere verdere aanwijzing maar weinig steun geeft aan de andere bewijzen

voor de toekenning der Navolging aan Geert Grootte en dat het argument uit Cap. 9 van Horn's Vita weinig geschikt is, dien steun te versterken.

DE IMITATIONE CHRISTI

Hoewel de levensbeschrijvers van Geert Grootte nergens zeggen, dat deze de schrijver is van De Navolging van Christus en we den titel van het wereldberoemde boekje ook bij de oudere bibliografen van Grootte niet aantreffen, weet toch ieder, die ook maar eenigszins met de geschriften van de Moderne Devotie op de hoogte is, dat de naam van den Vader dier geestelijke strooming in later tijd — en in den allerlaatsten tijd vooral — herhaaldelijk met De Navolging van Christus in verband is gebracht. Hij zal ook begrijpen, waarom we juist op deze plaats in ons proefschrift voor de kwestie van het auteurschap der Navolging de aandacht vragen. Het zijn immers juist de zoo-even besproken boektitels: „De Communione” en (of) „De Sacramento” en vooral „De conversatione interna”, waarin een aanwijzing wordt gezien, dat de levensbeschrijvers en de bibliografen ons toch wel zeggen, dat Grootte het werk heeft geschreven, dat nu algemeen bekend is als de *Imitatio Christi*.

Het spreekt wel vanzelf, dat we in het bestek van deze algemeene studie over Grootte's geschriften er zelfs niet aan kunnen denken: ook maar een beknopt overzicht te geven van den eeuwenlangen strijd over het auteurschap; maar ook als we ons beperken tot de vraag: Is Geert Grootte de schrijver der *Imitatio*? is het nog verre van gemakkelijk, de vele argumenten pro en contra overzichtelijk en duidelijk weer te geven. Toch willen we tenminste een poging daartoe doen.

Dat er treffende overeenkomst is van gedachten in sommige geschriften van Grootte enerzijds en in De Navolging van Christus anderzijds, weet ieder en verwondert niemand. Dat die overeenkomst soms van dien aard is, dat ze niet ten volle kan worden verklaard uit de gelijkheid van geestesrichting, maar een grootere afhankelijkheid veronderstelt, zoodat met name sommige van Grootte's brieven in den meer strikten zin van het woord gerekend moeten worden tot de bronnen, waaruit de schrijver der Navolging moet hebben geput, is ook reeds herhaaldelijk — o.m. door J. Scholtz en door K. Grube — opgemerkt en zal ook wel door niemand worden tegengesproken. Dat echter Geert Grootte eigenlijk de schrijver moet worden genoemd van De Navolging van Christus, is tot op heden, voor zoover wij konden nagaan, zeker hier te lande, nog slechts de vaste overtuiging en het

Standpunt van Prof. Dr. Jac. van Ginneken, S.J.

Er moge ook voor hem nog twijfel zijn omtrent punten van ondergeschikt of althans van minder belang — b.v. aangaande de rol, die aan Thomas a Kempis en anderen bij de tot-stand-koming der Navolging in onze redactie nu wel precies moet worden toegekend — deze twijfel doet niets af aan van Ginneken's algemeene thesis, dat Geert Grootte eigenlijk de schrijver moet worden genoemd.

Vanzelfsprekend heeft deze geruchtmakende stelling verzet uitgelokt en tegenspraak. Zoodra Prof. van Ginneken voor 't eerst in het openbaar mededeeling deed van zijn overtuiging (De Nieuwe Eeuw 1924. nr. 358: De Schrijver van de Navolging Christi), volgde er in Nederland, om van Ginneken's eigen woorden te gebruiken, een heilige verontwaardiging tegen zijn oneerbiedig geschrijf. Gezaghebbende personen in deze kwestie als: P. Dr. B. Kruitwagen O.F.M., Dr. M. Schoengen, Dr. J. Sterck, Prof. Dr. Titus Brandsma en vooral Dom Dr. J. Huijben O.S.B. namen het op voor Thomas van Kempis (vgl. v. Ginneken: De Navolging v. Christus of het Dagboek v. G. Grootte, Brussel's Hertogenbosch 1929 blz. 21). Zeer zeker heeft men in felle bewoordingen tegen Prof. van Ginneken stelling genomen, zijn bewijsvoering onwetenschappelijk genoemd en één voor één zijn argumenten trachten te ontzenuwen, maar vooral betreurd, dat hij de buitengewoon sterke argumenten, die voor toewijzing aan Thomas a Kempis pleiten, feitelijk buiten beschouwing heeft gelaten om op hetgeen zij louter veronderstellingen noemen te betoogen, dat Geert Grootte dit werk zou hebben geschreven. Bij de verdere ontwikkeling van de Imitatio-controverse was het vooral de laatstgenoemde, die zich als handhaver der Thomas-traditie deed gelden. De latere publicaties van Prof. van Ginneken over deze kwestie werden meestal op den voet gevolgd door eenige artikelen van Dom Huijben. Tegenover de argumentatie van van Ginneken stelt Dom Huijben een zeker ook niet te onderschatten reeks van feiten vast, die ten gunste van de oude traditie spreken.

Standpunt van Dom Dr. J. Huijben, O.S.B.

1. Bij beantwoording van de vraag, of Geert Grootte de Navolging schreef, moge gezocht worden naar gronden, waarop die toekenning aan Grootte zou kunnen geschieden, maar moet allereerst rekening worden gehouden met de buitengewoon sterke gronden, die voor de toekenning aan Thomas a Kempis pleiten. Anders wordt de bewijsvoering geheel eenzijdig en misleidend.

2. Voor de toekenning van de Navoging aan Thomas a Kem-

pis hebben wij de getuigenissen van tijdgenooten, die hem persoonlijk hebben gekend, van zijn geschriften op de hoogte waren en het werk uitdrukkelijk aan hem toeschrijven. Als zulke getuigen in de historische kritiek worden ter zijde geschoven, dan verliest deze de grondslagen, waarop zij wetenschappelijk moet steunen.

3. Er mogen in de Navolging betrekkelijk vele ongenoemde aanhalingen uit andere schrijvers zijn, ook uit de Dicta en andere Geschriften van Geert Groote, Florens Radewijnsz en anderen uit den kring der Moderne Devoten, dit neemt niet weg, dat de Navolging een harmonisch geheel is, door één persoon samengesteld en als een persoonlijk werk in het licht gegeven.

4. De Navolging vertoont geen overeenkomst van stijl met de bekende werken van Geert Groote, terwijl er de grootste overeenkomst is tusschen de Navolging en de andere werken van Thomas a Kempis.

5. In geen van de 700 hem bekende handschriften van de Navolging vond Dom Huijben deze op naam gesteld van Geert Groote. Dat het werk in sommige handschriften wordt toegekend aan een „Carthusiensis in rheno” kan niet als een toekenning van het werk aan Geert Groote worden opgevat, omdat Geert Groote nimmer Karthuizer was.

6. Maar zelfs, al zou in een Hs. de Navolging aan Geert Groote worden toegeschreven, dan is het bekend genoeg, dat dit bij de zoo veelvuldige verkeerde toeschrijvingen van werken aan bepaalde, vooral eenigszins bekende personen, slechts een zeer zwak argument zou zijn voor de toekenning er van aan Geert Groote, omdat het geen bevestiging vindt in de gegevens, waarop die toekenning op de eerste plaats moet gegrond zijn, het getuigenis van tijdgenooten, die uitdrukkelijk en met kennis van de feiten over de werken van Geert Groote schrijven.

7. Op grond van onderzoekingen, door verschillende bevoegde personen naar aanleiding van de stellingen van Prof. van Ginneken ingesteld naar de afhankelijkheid van de onderscheiden handschriften der Navolging mag worden vastgesteld, dat deze juist de tegenovergestelde is van die, door Prof. van Ginneken aangegeven, waarmede zijn geheele bewijsvoering waardeloos wordt.

8. Wanneer Prof. van Ginneken verschillende plaatsen in de Navolging aanwijst, welke naar zijn meening niet oorspronkelijk door Thomas van Kempen zoo geformuleerd kunnen zijn,

dan is het toch wel merkwaardig, dat van al die plaatsen in andere zekere werken van Thomas parallel-plaatsen kunnen worden aangewezen, waar hij zulks ook en in dezelfde bewoordingen zegt.

9. Wanneer Prof. van Ginneken in bepaalde taal- en stijleigenschappen van de Navolging een „vinger-afdruk” van Geert Groote ziet, dan blijkt deze „vinger-afdruk” ook te passen op andere zonder eenig voorbehoud steeds aan Thomas toegekende werken.

10. Het moge voor velen een verrassing zijn geweest, hoe Prof. van Ginneken het schrijven van de Navolging een plaats heeft weten te geven in het leven en de bekeering van Geert Groote, een poging door zeer bevoegde personen, hetzelfde te doen met het leven van Thomas a Kempis, meer in het bijzonder aan de hand van diens „Soliloquium”, is zeker niet minder verrassend geweest.

11. Scherpe kritiek wordt aangeteekend op de wijze en de gronden, waarop Prof. van Ginneken de handschriften, welke in zijn bewijsvoering passen, dagteekent. Hij is er niet in geslaagd, één handschrift van de Navolging vóór 1424 aan te wijzen, terwijl er uit het tijdperk 1424—1485 meer dan 200 gedagteekende handschriften bekend zijn.

12. De voorstelling, dat een omwerking van een oorspronkelijke Navolging van Geert Groote noodig was om de vijandige gezindheid van de leidende personen in de Kerk jegens Groote, is in strijd met de gegevens der geschiedenis. Andere werken, die daar in elk geval veel meer voor in aanmerking zouden komen zooals de *Sermo contra Focaristas* blijken in grooten getale en op naam van Geert Groote verspreid. En in den tijd, waarin de Navolging door Thomas zou moeten zijn omgewerkt, beleefden de Windesheimers hun hoogsten bloei en mochten zij zich in de gunst van de hoogste personen in de Kerk verheugen.

13. Het is ten slotte niet verantwoord, op grond van philologische argumenten, die naar de meening van Dom Huijben niet meer dan hypothetische waarde hebben, een historische constructie op te bouwen, die in strijd is met de verschillende, naar zijn meening, in geheel tegenovergestelde richting wijzende gegevens.

Deze stellingen zijn door Dom. Dr. Huijben niet zonder een zeer uitvoerig bewijsmateriaal verdedigd in „Ons Geestelijk Erf” Jrg. (1929), in „De Tijd”, 24—26 April 1929, in „De Maasbode” 12 April 1925; 9 April 1929.

Tegenover dezen strijd voor de oude traditie heeft Prof. van Ginneken zijn stelling met steeds weer nieuwe argumenten verdedigd en bij het ontzaglijk materiaal, dat hij daartoe heeft aangevoerd, zijn ongetwijfeld bevindingen, die op velen indruk hebben gemaakt.

Alvorens van Ginneken's thesis nu nader te omschrijven, willen we vooraf opmerken, dat die thesis eenerzijds het resultaat is van een jarenlange en veelzijdige studie, maar dat het van den anderen kant ook vóór die studie voor van Ginneken reeds tot intuïtieve zekerheid was geworden, dat niemand anders dan Geert Groote de schrijver der Navolging kan zijn, omdat hij bij geen der overige schrijvers van de Moderne Devotie de diepe psychologie van den ontwikkelden wereldschen mensch aanneemelijk achtte, waarvan de schrijver der Navolging zoo duidelijk blijkt geeft; en juist in de brieven en geschriften van Geert Groote meende van Ginneken die psychologie van den menschenkenner terug te vinden, terwijl Thomas a Kempis in zijn leven niet de minste gelegenheid had, om die ervaringen op te doen. Wat beteekent — om een enkel voorbeeld van van Ginneken aan te halen — in Thomas a Kempis' mond die geringschatting voor de universitaire wetenschap, die hij zelf nooit heeft beoefend of gekend? Verder had van Ginneken, voordat hij het definitieve bewijs voor zijn stelling in de philologie ging zoeken, ook reeds verdedigd, dat de leerlingen van Geert Groote, juist om zijn werk te voltooien en Windesheim te mogen stichten, geen enkel werk van hun stichter op zijn naam durfden uitgeven, omdat zijn vijanden hen anders zeker bij den Bisschop zouden hebben aangeklaagd, dat zij na zijn dood alom in geschriften verspreidden, wat het Kerkelijk gezag hem tijdens zijn leven verboden had te preeken; en hierdoor gaf van Ginneken een verklaring van hun zwijgen over den waren auteur der Navolging (Vgl. v. Ginneken's boek: *Op zoek naar den oudsten tekst en den waren schrijver van het eerste boek der Navolging*. Wetteren 1929. blz. 119v en zijn artikelen in *Studiën* Dl. 107. Jrg. 59 (1927) blz. 252vv).

Nadere omschrijving van het standpunt van Prof. v. Ginneken.

1. *Geert Groote is de schrijver van Boek I der Navolging.*

In dit Boek heeft Groote zijn zielservaringen neergeschreven, die hij onmiddellijk en kort na zijn bekeering heeft beleefd. Tot en met Cap. VIII zijn het aantekeningen, door Groote gemaakt, toen hij, hoewel reeds tot inkeer gekomen, nog in de wereld was. Cap. IX is de neerslag van zijn besluit, om zich van de wereld af te zonderen en vanaf Cap. X is het de novies of de

donaat, die spreekt. Deze capita zijn de aantekeningen, door Grootte gemaakt in den eersten tijd van zijn verblijf te Munnikhuizen. Vanaf Cap. XVIII is het geen eigenlijk dagboek meer, alleen voor eigen gebruik, maar zijn het de punten, door Grootte genoteerd voor de collaties, die hij op verzoek voor de kloostergemeenschap heeft gehouden. De laatste twee capita zijn geschreven, toen hij Munnikhuizen reeds verlaten had.

Daar we boven spraken over „intuïtieve zekerheid”, zouden we hier misschien den indruk kunnen vestigen, dat dit alles door van Ginneken gratis geponeerd wordt; doch niets is minder waar: voor elke bewering worden historische en psychologische bewijzen aangehaald. Het zou ons veel te ver voeren, wilden wij ze hier alle noemen en in waardeering van hun bewijskracht treden. Gelijk wij reeds zeiden, moeten wij ons daarvan onthouden en geven wij slechts de beide standpunten weer. Wij noemen van de door Prof. van Ginneken aangevoerde argumenten slechts dat, waarop hij den meesten nadruk legt, de frappante taal- en stijlvereenkomst in Grootte's *Conclusa* et *Proposita* en de *Imitatio*, vooral de eigenaardige persoonsverwisselingen der voornaamwoorden en finiete werkwoordsvormen, die voor de *Conclusa* karakteristiek zijn en die we ook zooveelvuldig aantreffen in de *Navolging*. „Ik heb het heele eerste Boek erop doorgewerkt, aldus van Ginneken, en met verschillend gekleurde potlooden de verschillende personen der pronomina en werkwoordsvormen onderstreept, die op den mediteerende zelf betrekking hebben; en er is bijna geen eenkleurig hoofdstuk, als het 6e, te bekennen. Zoo goed als alle zijn twee- of driekleurig” (Op zoek. . . . blz. 115). We zijn het dan ook volkomen eens met Dr. K. de Beer, die op blz. 47 van zijn boek over *De spiritualiteit van Geert Grootte* zegt: „De wijze waarop v. Ginneken Boek I in het leven van G. Grootte in den eersten tijd na zijn bekeering heeft ingewerkt, is treffend.” En ook, afgezien van de latere zuiver philologische argumenten, maakt men zich van deze treffende toepassing der *Imitatio* op Geert Grootte niet af: met de algemeene bewering, dat alles even goed anders kan worden uitgelegd; maar wij herinneren aan hetgeen wij als stelling 9 van Dom Dr. Huijben moesten aangeven, dat hoe „treffend” dit moge zijn, een invoeging van de *Navolging* in het leven van Thomas a Kempis niet minder verrassend was.

2. Geert Grootte is de schrijver van Boek II der Navolging.

Dit boek handelt geheel over de innerlijkheid, het inwendig verkeer met God: de *conversatione interna*. Het zijn de aantekeningen, die Grootte schreef, toen hij, uit Munnikhuizen teruggekeerd, een tijdlang in Deventer verbleef en zich voor-

· bereidde op de prediking van de *Devotio moderna*, wat hetzelfde is als de *Interioritas moderna*.

In dit verband heeft van Ginneken er vooral op gewezen, dat de karakteriseering van Boek II als „vermaningen van den schrijver tot den lezer” niet juist is. We hebben in dit Boek veeleer te zien het voorbereidend stadium van het zelf-overleg, de zelf-vermaning, die in het volgende Boek „wordt geheven in het licht der eeuwigheid en een gesprek wordt met God.” (Vgl. Studiën, Dl. 107, blz. 95 en vooral blz. 103 vv.)

3. *Geert Groote is de schrijver van Boek III der Navolging.*

In de volgorde der capita volgens de Lübecksche handschriften, door Paul Hagen ontdekt (60 Hoofdstukken uit Boek II en III onder den titel „Manynghe de dar theen to binnenwendighen dinghen”) sluit dit Boek allernauwst aan bij het vorige. In aansluiting aan Hugo a S. Victore, die in zijn „Soliloquium de arrha animae” eerst den lezer zijn eigen ziel laat toespreken om hem daardoor meer ontvankelijk te maken voor de stem van God alleen, toont van Ginneken aan, dat de *Imitatio* pas begrijpelijk wordt, als we dien innerlijken samenhang zien tusschen Boek II en III en concludeert hij, dat Thomas door Boek IV tusschen Boek II en III in te schuiven de schrijver niet kan zijn, want „de auteur die zijn eigen werk niet begrijpt, is een *contradictio in terminis*” (Studiën, Dl. 107 blz. 108). Wie overigens dezen samenhang beter wil begrijpen, zooals van Ginneken dien ziet, leze vooral het artikel: „Het dagboek van Geert Groote in de maanden zijner schande” (Studiën, Dl. 107, blz. 249 vv.), waar wordt aangetoond, dat de volgorde der Lübecksche handschriften een aaneengesloten psychologisch beeld geeft van Groote’s ziele-moeilijkheden. Van Ginneken laat hier telkens de tegenstelling gelden tusschen Thomas’ levensgeschiedenis en die van Geert Groote en het is ongetwijfeld treffend, zooals hij ons in Cap. 50 van Boek III (Lübeck Cap. 53) laat zien de „sublieme capitulatie” van Geert Groote, zijn algeheele overgave in Gods handen, nadat hij eerst zich nog verzet had tegen de beproevingen, die God door zijn vervolgers over hem liet komen. Ook hier moeten wij eerlijkheidshalve weder verwijzen naar stelling 9 van Dom Dr. Huijben, die er bovendien de aandacht op heeft gevestigd, dat naar zijn meening de *Navolging* zelf aan het einde van Boek II dit einde duidelijk aangeeft als het slot van hetgeen in het begin van Boek II werd aangekondigd.

4. *Geert Groote is de schrijver van Boek IV der Navolging.*

Ook voor dit Boek neemt van Ginneken een oorspronkelijken tekst aan van Geert Groote, die ook vooral gekenmerkt wordt „door de rake zeggingskracht en de plastische beeldspraak van

den man uit de wereld" (vgl. v. Ginneken: Het beste dat wij aan de wereld gaven in *De Gids*, Jrg. 93, (1929) blz. 243) in sommige passages, die in de editio vulgata echter uitgelaten zijn. Vermoedelijk heeft G. Groote dit Boek niet ineens geschreven, doch waarschijnlijk het eerste stuk te Munnikhuizen, een tweede gedeelte tijdens zijn prediking en het derde in zijn laatste levensmaanden.

H e t p h i l o l o g i s c h b e w i j s.

Behalve deze psychologische en historische bewijzen, die van Ginneken aanstonds naar voren bracht, meende hij echter later het beslissende argument te vinden in de philologische tekstvergelijking der *Imitatio* zelf. De definitieve uitkomsten van dit veelomvattend tekstvergelijkend onderzoek heeft van Ginneken tot heden alleen nog gegeven ten aanzien van Boek I in zijn werk: *Trois textes pré-Kempistes du Premier Livre de l'Imitation*. (Verhand. der Kon. Ned. Akad. van Wetenschappen. Afd. Letterkunde, Deel XLIV, Amsterdam 1940). Kort samengevat, komt het philologisch bewijs hierop neer: Thomas' autograaf behoort tot de familie der Q-hss. Welnu, deze is jonger dan de P-familie, die de redactie is van Hendrik Eger van Calcar, maar de P-familie is weer jonger dan de twee O-families, waarvan de jongste aan Gerard Zerbolt van Zutphen behoort en de oudste ons den tekst van G. Groote heeft bewaard.

We meenen echter met deze korte samenvatting niet te mogen volstaan en geven daarom de bewijsvoering uitvoeriger weer.

Voortbouwend op het werk van Mgr. Puyol, onderscheidt van Ginneken de handschriften van Boek I in een P-groep en een Q-groep, welke verdeeling hierop berust, dat de P-hss. in 33 lezingen afwijken van de Q-hss. Terwijl Puyol in zijn onderzoek slechts een vijftal uit Nederland afkomstige hss. had betrokken, heeft van Ginneken bovendien nog 60 uit Nederland afkomstige Latijnsche hss. onderzocht en het resultaat hiervan was, dat ook deze 60 hss. blijkens dezelfde varianten duidelijk in de groepen P en Q uiteenvielen en bovendien: dat de P-hss. bijna allemaal afkomstig waren uit Karthuizerkloosters en de Q-hss. uit de kloosters van Soniënbosch en Windesheim. Niet alle 60 hss. echter konden in deze P- en Q-groep een plaats vinden, een vijftiental vertoonde pré-PQ-varianten; deze familie noemt van Ginneken de O-groep en een voortgezet en verder uitgebreid onderzoek bracht aan het licht, dat ook hier nog weer een oudere en een jongere groep te onderscheiden zijn. In het boven geciteerd boek geeft van Ginneken nu den volledigen tekst weer van Boek I volgens de 2 O-groepen, de P-groep en de Q-groep.

Vertegenwoordiger voor de oudste O-groep is:

Hs. Weenen, Nat. Bibl. Ms. 4064.

Deze codex bevat Boek I en II en de auteur ervan wordt genoemd Carth. in Rheno, in welke aanduiding Prof. van Ginneken een pseudoniem van Geert Groote ziet, uitgedacht door Hendrik Eger, die volgens van Ginneken van het ontstaan der *Imitatio* te Munnikhuizen de meest vertrouwbare getuige is geweest; deze zeer oude traditie laat van Ginneken dus gelden als een argument tegen Thomas' auteurschap. Het hier genoemde handschrift dateert van 1439, terwijl de tekst door van Ginneken gesteld wordt op 1374.

Het hs. wordt aangeduid als O12.

Vertegenwoordiger voor de jongere O-groep is:

Hs. Eutin. Gymnas. Bibl.

Deze codex bevat Boek I + 15 Capita; hij dateert van ± 1440, de tekst wordt gesteld op 1394. Dit hs. wordt aangeduid als O19.

Vertegenwoordiger voor de P-groep is:

Hs. Brussel, Kon. Bibl. Ms. 1705—10.

Deze codex, afkomstig uit Leuven, dateert van ± 1425 en bevat alleen Boek I; de tekst wordt gesteld op het jaar 1408. Het hs. heet P3.

Vertegenwoordiger voor de Q-groep is:

Hs. Brussel, Kon. Bibl. Ms. 5855—61.

Deze codex bevat de autograaf van Thomas, in 1441 door hem onderteekend; de tekst wordt gesteld op 1424. Dit hs. heet Q1.

Uit een overzichtelijke vergelijking van niet minder dan 60 lezingen, laat van Ginneken dan zijn lezers concluderen:

1e. Dat Q1, op enkele verbeteringen na, vooral blijkens de karakteristieke Q-varianten, niet meer is dan een getrouwe copie van P3.

2e. Dat O19 in bijna alle lezingen afwijkt van O12, maar toch moet berusten op een primitieven O-tekst.

3e. Dat de O-teksten primitiever zijn dan de P- en Q-tekst, daar de P-tekst evidentelijk uit de combinatie van de beide O's is gecompileerd.

4e. Dat blijkens de vele lacunes in de O-teksten, deze pas een ascetisch tractaat zijn geworden in de P-redactie door de bijvoegingen van Hendrik Eger.

De O12-tekst nu vertegenwoordigt den authentieken tekst van Groote's Dagboek, geschreven in de eerste jaren na zijn bekeering (± 1374).

De O19-redactie geeft eigenlijk ook dien tekst wel, maar hier

is door Gerard Zerbolt de Dagboek-tekst geschikt gemaakt voor publicatie (1394). De P3-tekst veroorlooft zich telkens uitweidingen ten opzichte van de O-teksten; hij is afkomstig van Hendrik Eger, voor wien die uitweidingen zeer begrijpelijk zijn (einde 14e eeuw).

Aan de boven vermelde lijst van 60 verschillende lezingen worden ter bevestiging nog toegevoegd: een lijst van 9 lezingen, waaruit blijkt, dat de O-teksten primitiever zijn dan de P-tekst; een lijst van 12 lezingen, waaruit blijkt, dat O19 en P en tenslotte ook Q nieuwe H. Schriftteksten inlasschen in de Dagboek-redactie; een lijst van 7 lezingen, waaruit blijkt, dat de O12-redacteur voorliefde heeft voor geheugenrijmen en spreekwoorden, die bij de latere redacteurs niet meer in den smaak vielen.

Vervolgens ontleent van Ginneken een belangrijk argument aan het rythme en de punctuatie der „monachale humanisten”, waarvoor vooral de P3-redacteur Hendrik van Calcar oorspronkelijk is. Van hem toch ontdekte hij in het Utrechtsche „Excerptum ex Loquagio D. Henrici de Calcar” de heel karakteristieke grondwet der clausulen en interpunctie-teekens, die in de Imitatio gevolgd wordt; waarmee hij Spitzzen weerlegde, die gemeend had, dat de zinsclausulen der Imitatio het Romeinsche clausulensysteem volgden en K. Hirsche verbeterde, die het eerst met den noodigen aandrang op de eigenaardige interpunctie gewezen had. (J. v. Ginneken: Het monachaal Humanisme in Nederland I in Onze Taaltuin Jrg. 8, 1940, blz. 257 vv; Idem II Jrg. 9, 1940, blz. 97 vv.). Tenslotte worden ook de conclusies uit Puyol's lijst van 33 lezingen nog bevestigd door een nieuwe lijst van 13 lezingen, waaruit blijkt, dat de Q-redactie de laatste is.

Wij achten ons niet bevoegd, de argumentatie van Prof. van Ginneken in bijzonderheden te beoordeelen, vooral niet het punt waar het tenslotte om gaat, de onderlinge afhankelijkheid van de handschriften. Ofschoon Prof. van Ginneken met veel materiaal en met klem van redenen verdedigt, dat de tekst Q1 berust op P3, P3 weder op O19 en op zijn beurt O19 op O12, houden Dom Dr. Huijben e.a. als naar hun meening niet minder evident, dat de afhankelijkheid juist in omgekeerde richting moet worden gezien, terwijl ook de laatste bewijsvoering van Prof. van Ginneken, dat de drie door hem genoemde Pré-Q1-teksten inderdaad pré-Kempistisch zijn, niet door zijn tegenstanders wordt aanvaard, al zijn zij nog niet overgegaan tot een argumentatie, die hem punt voor punt weerlegt en de vele nieuwe door hem in het debat gebrachte feiten op een andere aannemelijke wijze verklaart. Wel heeft

Prof. Dr. R. Post terloops de mogelijkheid geopperd, dat deze oudere teksten van Thomas a Kempis zelf zouden zijn, maar als een weerlegging is dit zeker niet bedoeld en hij beschouwt deze kwestie nog als een open vraag. (Dr. R. R. Post, *De Moderne Devotie*, Amsterdam 1940, blz. 152); ook heeft P. Luc. Verschueren O.F.M. in een uitvoerige bespreking, die hij aan van Ginneken's laatste boek wijdde (*Studia Catholica*, Jrg. 17. Afl. 1. Jan. 1941, blz. 47—54) bij sommige van diens uitspraken wel een vraagteken geplaatst, maar ook hij besluit met te zeggen, dat de enorme arbeid van van Ginneken zeker resultaten zal opleveren om de kwestie van het auteurschap op te lossen. Waar het derhalve zeker niet op onzen weg ligt, een dergelijke weerlegging te beproeven, mogen we ermee volstaan, hier eenige opmerkingen te plaatsen, die meer verband houden met het onderwerp van dit proefschrift en voor het overige verwijzen we naar onze literatuurlijst.

a. Of Geert Grootte een Dagboek heeft geschreven, gelijk Prof. van Ginneken suggereert, is iets, dat ons noch door de schrijvers van zijn leven noch door een der bibliografen uitdrukkelijk wordt bevestigd. Het is niet zonder betekenis, dat wij uit het leven van Dier de Muden weten, dat Geert Grootte aantekening hield van zijn zonden en fouten en dat Thomas a Kempis ons bovendien verhaalt, dat hij zelfs alle „negotia occurrentia” noteerde. We begrijpen, dat Prof. van Ginneken hierin een suggestie zag, dat Grootte een Dagboek bijhield en over zijn geestelijk leven meer heeft te boek gesteld dan zijn „Conclusa et Proposita” en de weinige „Dicta”, welke van hem bekend zijn, maar het kan ook in den meer beperkten zin van strict noteeren van zonden en fouten ter geestelijke verantwoording en van opteekenen van hetgeen hij te doen had op dien of dien dag, verstaan worden. We kennen die practijken nog heden. Dat Petrus Horn, die de *Conclusa* vermeldt, van een Dagboek zwijgt is zeker een sterk argument van de tegenstanders van Prof. van Ginneken, die dan ook op grond van dit zwijgen van geen Dagboek willen weten.

b. Als een ernstig bezwaar tegen van Ginneken's stelling wordt naar voren gebracht: het verschil in stijl in de werken van Geert Grootte en in de traditioneele *Imitatio*. Het spreekt echter vanzelf, dat dit argument veel van zijn kracht verliest, wanneer Hendrik Eger het Latijn van Grootte's oertekst zooveel vloeiender en eenvoudiger heeft gemaakt. Toch meenen we, dat juist hier de argumentatie van van Ginneken nog zou moeten worden aangevuld. Want het is misleidend, wanneer we zonder meer spreken over „den” stijl van Geert Grootte; immers alleen in den

Sermo contra focaristas is er al zooveel verschil in stijl tusschen het eerste gedeelte, de *Recommendatio bonorum presbyterorum* en het overige, waar alleen de jurist aan het woord is, dat we bijna aan twee schrijvers zouden denken. Zoo biedt ook het tractaat *De Matrimonio* betere vergelijkingspunten met de *Imitatio* dan sommige brieven; ofschoon er onder de brieven ook wel zijn, die in een rustigen stijl zijn geschreven. Het komt ons voor, dat een verder voortgezet stijl-onderzoek van de geschriften van Groote, Hendrik Eger en Thomas a Kempis ons misschien nader kan brengen tot de definitieve oplossing van het *Imitatio*-vraagstuk.

c. De thesis van van Ginneken gaat uit van de overtuiging, dat Groote's *Dagboek* bij de tegenstanders verzet zou uitlokken en dat dus een omwerking noodig was; en hiermee hangt dan weer samen de „betrouwbaarheid van Thomas' geschiedschrijving". Wat het eerste punt betreft: die tegenwerking is er ongetwijfeld geweest; we hebben reeds gezegd, dat vooral de tweede berijmde *Vita* over die tegenwerking uitvoerig spreekt. Of die tegenwerking echter zoo sterk was, dat Groote's „*Dagboek*" als een gevaarlijk boek werd beschouwd, kunnen we niet uitmaken. En de betrouwbaarheid van Thomas: naar onze meening is de argumentatie daartegen van Prof. Kühler niet geheel en al overtuigend. Meer bezwarend voor Thomas' oorspronkelijkheid was de ontdekking van Prof. Brandsma, die vaststelde, dat het tractaatje van pater Brugman: „*Ene devote oefeninge*" door Thomas is vertaald en verder verwerkt in zijn: „*De vita et beneficium Salvatoris Iesu Christi devotissimae meditationes*" (vgl. Feestnummer v. h. *Tijdschr. v. Taal en Letteren* Jrg. 27 (1939) Afl. 2, blz. 7 vv.) Prof. van Ginneken heeft dit artikel nog aangevuld en kwam tot de conclusie, dat Thomas „*Ene devote oefeninge*" en het „*Leven van Jezus*" van Brugman bij zijn vertaling in het Latijn tot een „nieuw" geheel heeft verwerkt (*Onze Taaltuin* Jrg. 8, 1939, blz. 161 vv. en blz. 229 vv.).

CONTRA MAGNA ET SUPERFLUA EDIFICIA

Hoewel we van dit geschrift, dat op de meest betrouwbare lijst, nl. die van Petrus Horn voorkomt, nog steeds geen spoor hebben ontdekt, behoeft het ons toch niet te verwonderen, dat we dezen titel onder Groote's werken aantreffen. We weten immers uit de levensbeschrijvingen en uit Groote's eigen geschriften, vooral uit zijn *Conclusa et Proposita*, dat hij in de gehechtheid aan aardse goederen het voornaamste beletsel zag voor het geestelijk leven en dat hij daarom de armoede beschouwde

als het fundament en de noodzakelijke voorwaarde voor den inwendigen vrede. En daarom is ook zijn allereerste besluit, het heil zijner ziel te stellen boven ieder „lucrum temporale” en afstand te doen van de beneficies.

Welk een overtuiging en bezieling spreekt niet uit zijn „Sermo de paupertate voluntaria in die palmarum” en met welk een aandrang wijst hij in zijn brieven de kloosteroversten op den strengen plicht de armoede te handhaven en hierin niet de minste verslapping te dulden. Wanneer Groote hier over de armoede spreekt, dan bedoelt hij wel in de eerste plaats, dat de kloosterling afstand heeft gedaan van het vrije beschikkingsrecht, maar het ligt toch voor de hand, dat hij de armoede ook toegepast wilde zien in de huisvesting der kloosterlingen, dat hij ook daar geen weelde en overdaad duldde. Zelf gaf hij het voorbeeld van armoede. Horn zegt: „Subactisque omnibus que mundi sunt, *ad quendam parve habitacionis locellum sese recepit, in quo revera sub magna abstinencia et utriusque hominis disciplina vitam solitariam solitarius primitus exegit. Ubi sane pro omnibus domesticis familiaribus et mancipiis unum tantum cattum habuit, qui sibi pro abluendis scutellis deservivit. Erat itaque vir Dei sibiipsi magister et minister, procurator et hospitalarius, infirmarius atque coquus*”. En verder: *Habebat autem refectoriolum modicum in quo pauci secum poterant discumbere, ubi in propinquo contra mensam stabat promptuarium libris optimis refertum, ut si ferculum corporis non placeret, ex copia librorum poculum anime amicis suis propinaret.* (N.A.K.G. Dl. VI, bl. 352—353). Horn verhaalt ons ook de stichting van het Meester-Geertshuis en deelt ons den leefregel der zusters aldaar, mee. „*Domos quoque suas congregacionem instituit spiritualium feminarum, modico tugurio earundem ad vitam suam sibi reservans. De zusters moesten vóór alles afstand doen van haar eigen wil, maar ook was het haar plicht, door handenarbeid in haar eigen levensonderhoud te voorzien; zij moesten met het eenvoudige en gewone genoegen nemen. „Ocium summe caventes de laboribus manuum suarum vivunt. Manibus laborantes ab oracione non cessant. In communi vita et in communi caritate iuxta morem ecclesie primitive vivunt. Excepta causa infirmitatis sic que fuit pauperrima sicut ditissima sine omni personarum acceptione in victu et vestitu atque in cunctis vite necessariis consuevit tractari*” (N.A.K.G. Dl. VI, blz. 363).

Overigens weten we, dat de ordestichters dikwijls voorschriften hebben gegeven met betrekking tot den bouw der kloosters: dat daarin niet alleen alle pracht en weelde moest worden vermeden; maar dat ook al te groote afmetingen der gebouwen in strijd moesten worden geacht met de armoede. We mogen hier

wijzen op eenige bepalingen in de orde der Predikheeren; in de zgn. Constituties van Raymundus lezen we: „Mediocrates domos et humiles fratres nostri habeant, ita quod murus domorum sine solario non excedat in altitudine mensuram duodecim pedum, cum solario viginti, ecclesia triginta, nec fiat lapidibus testidunata, nisi forte super chorum et sacristiam”. Het algemeen Kapittel van 1258 herinnerde opnieuw aan die bepalingen: „Item injungimus districte prioribus et fratribus quod non faciunt edificia nisi humilia et mediocra et secundum formam constitutionis, et volumus quod visitatores anni presentis ubi invenerint aliquos in contrarium excessisse, significant futuro capitulo generali” (vgl. Dr. H. C. Lambermond „Der Armutsgedanke des hl. Dominikus und seines Ordens”. Waanders. Zwolle 1926, blz. 33 vv. en verder: Archiv für Litteratur- und Kirchengeschichte Bnd. V. S. 549).

Het is dus alleszins aannemelijk, dat ook Geert Groote zijn volgelingen heeft willen wijzen op de noodzakelijkheid, ook in de huisvesting de armoede te betrachten en dat hij een grooter of kleiner geschrift heeft vervaardigd: „Contra magna et superflua edificia”. In dit verband herinneren we aan de stichting van het klooster Windesheim. Zoowel bij Thomas als bij Horn vinden we het verhaal van Groote's plannen: „Habuit eciam in proposito edificandi monasterium clericorum ordinis canonicorum regularium, volens quosdam de ydoneis clericis sibi adherentibus ad religionis habitum promovere, ut alijs devotis essent in exemplum et contra senientem mundum in refugii castrum religione munitum. Ad hunc ordinem regularium instituendum precipue inductus fuit propter singularem reverenciam et amorem venerabilis domini Johannis Rusebroec, primi prioris Viridis Vallis et aliorum ibidem religiose conversantium probatissimorum fratrum in ordine regulari, quos dudum, ut prius dictum est, visitavit, a quibus magnam edificacionis formam ob multam ipsorum humilitatem et simplicis habitus deferenciam traxit et annotavit.” (Pohl VII -77 en N.A.K.G. Dl. VI-362).

Welnu, bij het bezoek van Groote en Cele aan Groenendaal, werd hun aandacht blijkbaar bijzonder getrokken door de eenvoudige kloostergebouwen. „Venientes autem ad locum nominatum, viderunt in eo *non alta edificia, sed paupertatis et simplicitatis insignia*” (N.A.K.G. Dl. VI, 350).

Willem Vornken prijst dan ook in zijn „Epistola de prima institutione monasterii” in Windesem den eenvoud en de armoede der eerste bewoners. „Quanti viri isti simplicitatis et alme paupertatis amatores fuerint, sciri potest ex *humili scemate prioris edificii* quod construxerant, scilicet brevibus parietibus, arundinibus aut straminibus undique contactis, ita ut, que nunc est re-

tro ecclesia, tunc sane tota fuerit ecclesia, et nunc capella tunc refectorium fuit, et nunc braxatorium tunc coquina, braxatorium, pistrina et infirmitorium fuit. Et cepta monasterij tam arta erant, ut que nunc est paries aquilonaris domus agriculture tunc septorum extremitas fuit. Sic omnia humilia et angusta et pro susceptione paucorum inhabitantium disposita" (vgl. Acquoy: Het klooster Windesheim III, 249).

Toen Willem Vornken zelf prior was van Windesheim, verzetten hij zich tegen uitbreiding der gebouwen en verkocht zelfs een gedeelte van het vele bouw materiaal, dat door prior Johan Vos van Heusden reeds bijeen was gebracht. „Hij liet geen nieuwe, flinke gebouwen zetten, maar eenige kleine huisjes, en dat nog maar alleen, als de nood hem drong. De oude, nederige hutten der vaderen trachtte hij zooveel mogelijk in aanwezigte houden. Hij overdreef de zaak zoozeer, dat hij, om de vroegere bouwplannen te vrijdelen, de reeds aanwezige bouwstoffen van lieverlede en bij gedeelten verwijderde. De duizend planken verkocht hij, en eenige duizenden steenen leende hij aan verschillende kloosters, om er nieuwe kerken en woningen van te maken" (vgl. Acquoy. Het klooster Windesheim I, 79 en ook Busch: Chron. Windesemense, Lib. de origine mod. devotionis. cap. XXXV). Als we lezen, dat reeds in het jaar 1421 de bezittingen van het klooster dermate zijn toegenomen, dat sommige broeders zelf meenden te moeten waarschuwen voor een nog grootere vermeerdering der inkomsten, dan blijkt wel, dat het noodig was, dat Groote reeds een geschrift vervaardigde tegen dien overvloed. Maar des te meer zouden we het ook op prijs stellen, als we inderdaad van den inhoud van dat geschrift kennis konden nemen.

CONTRA TURRIM TRAIECTENSEM

Op onze voorloopige lijst wordt nog een ander, soortgelijk geschrift genoemd als hetwelk we hierboven besproken hebben en waarover we, jammer genoeg, ook geen zekerheid hebben kunnen krijgen, nl.: „Contra turrim Traiectensem". De oudste levenszeggen ons niets omtrent een dergelijk geschrift, maar sinds Bunderius komt de titel op de meeste lijsten voor; handschriften ervan zouden aanwezig zijn geweest in het klooster Zevenborn bij Brussel en op de bibliotheek der Hieronymianen te Deventer.

Nu had Dom Dr. Huijben reeds verklaard, dat hij bij een onderzoek van een honderdtal handschriften van Groote's werken nergens een zweem had gevonden van een geschrift tegen den torenbouw te Utrecht. Het is ons niet beter gegaan en ook onze naspeuringen te Brussel en te Deventer hebben geen

resultaat opgeleverd. Ook in Grootte's brieven en andere geschriften hebben we niets aangetroffen, waaruit zou kunnen blijken, dat deze een afwijzend standpunt innam tegen den Domtorenbouw.

Hoewel dus het werkje zelf thans onbekend is, hebben velen over den ongelezen inhoud ervan geschreven. In zijn artikel: „Geert Grootte en de domtoren van Utrecht” (De Katholiek, Dl. 160 (1921), blz. 113—119) heeft Pastoor A. E. Rientjes ons een kleine bloemlezing gegeven uit die literatuur, die we hier overnemen en met nog eenige aanhalingen aanvullen.

Bij van Heussen in de vertaling van van Rijn: Oudheden en Gestichten van Deventer, Leiden, 1726, blz. 509, lezen we: „Ook moet hier eene voornaame plaats gegeven worden aan Geraard de Grootte of Gerardus Magnus, van wien reeds zoo veel gesproken is. Eenige van zijn werkjes zijn gedrukt bij de werken van Thomas a Kempis: de andere plagten in verscheide boekerijen van Nederland ongedrukt bewart te worden. 't Zijn altemaal, of meest altemaal, geestelijke Traktaatjes, die van Valerius Andreas opgetelt worden. Daar is er een onder, dat dezen tytel voert: *Contra Turrim Traiectensem*. Tegen den Toren van Utrecht, 't welk ik, om de zeldzaamheit van den tytel, gaarne eens zien en leezen zouw.” Moll heeft het geschrift blijkbaar ook niet gezien, maar maakt toch al minder voorbehoud aangaande den inhoud: „In zijn (d.i. Grootte's) uitvoerig stuk *over het pachten en verpachten van pastoraten*, destijds zoozeer gewoon, en in zijn beroemde verhandelingen *over de focaristen* of in concubinaat levende geestelijken, bekampte hij met wapenen, aan de h. Schrift, de kerkvaders, het kerkrecht en het gezond verstand ontleend, de ongerechtigheden, die destijds allen vromen van hart tot ergernis waren, en iets dergelijks deed hij in zijne scriptiën *over de simonie* en *tegen den utrechtschen toren*, waarin hij zich *vermoedelijk* over het verkoopen van kerk- en kloosterambten en *over den boogmoed en den wereldzin der prelaten* liet hooren (W. Moll. Kerkgesch. II, 2, blz. 361, 362). En op een andere plaats lezen we bij denzelfden geschiedschrijver: „In 1321 was hij (bedoeld is Bisschop Frederik van Zyrik) vermoedelijk tegenwoordig bij het leggen van den eersten steen van den domtoren, die in 1382 voltooid werd, nadat het kolossale gevaarte, *in bet oog van Geert Grootte waarschijnlijk een laakbaar bewijs van den trots der utrechtsche prelaten*, den devoten dier eeuw reeds een voorwerp van ergernis was geworden (W. Moll. Kerkgesch. II, 1, blz. 133). Moll verwijst hiervoor naar de inscriptie bij Buchel. ad Hedam, p. 239 en naar Le Long, Reform. van Amsterdam, blz. 186 en teekent in dezelfde voetnoot aan: „Geert Grootte schreef *Contra Turrim Traiectensem*. Of het stuk nog bestaat, weet ik niet”. „Het

bouwen van den Utrechtschen Domtoren, aldus Busken Huet in Het Land van Rembrandt I. blz. 314, is Geert Grootte eene ergernis" en verder: „Geert Grootte had ongelijk en werd door bewuste afgunst gedreven, toen hij tegen Jan van den Dom en zijn werk een boekje schreef; en mogelijk is het voor Meester Geert's nagedachtenis goed, dat de tekst van dit pamflet verloren geraakt schijnt te zijn. Door de lantaren van den Utrechtschen toren, inderdaad een geniaal bouwkunstig motief, stroomt meer licht dan door de sermoenen van den eerwaardigen stichter der fraterhuizen", (t.a.p. blz. 448). Prof. Blok gaat verder en zegt, dat Contra turrim Traiectensem een preek is. „Het is dan ook niet te verwonderen. . . . dat men in den bouw van den Utrechtschen Domtoren (1321—1382) een symbool van hun trots (d.i. der kanunniken) meende te zien. Contra turrim trajectensem is de titel van een beftige preek van Geert de Groot tegen de opgeblazenheid der hooge Stichtsche geestelijken van zijn dagen" (Geschied. van het Nederlandsche volk I, blz. 392). Weer een ander noemt het onbekende geschrift een „brochure", door Grootte geschreven tegen „den toren. . . . de buitengewone pracht van den aanleg". (Mr. Dr. Muller: Oud-Utrechtsche vertellingen, blz. 26).

In 't algemeen neemt men dus aan, dat het geschrift van Grootte gericht moet zijn tegen den hoogmoed en de ijdelheid van de hoogere geestelijken. We halen nog eenige getuigenissen aan: „Niemand minder dan Geert Grootte, de stichter van de Broederschappen des Gemeenen levens, schreef in 1377 een tractaat, waarin hij bisschop en domkapittel wegens *de zondige ijdelheid*, die tot het bouwen van den toren geleid had, ernstig berispte. Maar de bisschoppen waren er de mannen niet naar, om zich aan zulke berispingen te storen (Weissman. Geschiedenis der Nederlandsche bouwkunst, blz. 67). „Geert Grootte schreef een tractaat tegen ijdele kerkepraal „Contra turrim trajectensem" (Prof. Huizinga in De Gids. Jrg. 80 (1916), Dl. II, blz. 453).

Het is dus wel zoo goed als zeker, aldus besluit Pastoor Rientjes, dat Grootte een geschrift onder den veelzeggenden titel „Contra turrim trajectensem" geschreven heeft. Na hem heeft echter Dom Huijben de veronderstelling geopperd, dat *turrim* wel een verschrijving zal zijn voor *clerum* en dat we in den veelbesproken titel dus niets anders te zien hebben dan de aanduiding van den Sermo contra focaristas.

Daar Bunderius de handschriften zelf niet heeft gezien, doch, zooals we reeds opmerkten, zijn Index heeft samengesteld „ex scedis Guilelmi Carnificis", is een verschrijving, als Dom Huijben veronderstelt, ongetwijfeld zeer aannemelijk. Van den anderen kant moeten we ook rekening houden met de mogelijkheid, dat met den hier besproken titel hetzelfde geschrift

wordt aangeduid, dat Petrus Horn opgeeft als: „Contra magna et superflua edificia”; dit te meer, omdat Bunderius zegt, dat van „Contra turrim trajectensem” een handschrift aanwezig was bij de Broeders van het Gemeene Leven te Deventer.

DE COHABITATIONE ET EXERCITIIS DEVOTORUM

Ook deze titel kwam voor op den Index manuscriptorum van Bunderius, want Miraeus maakt er voor het eerst melding van. Behalve de mededeeling, dat het geschrift eertijds aanwezig was te Zevenborn, ontbreekt ons echter iedere aanwijzing; het werk is tot op heden dan ook onbekend.

Wel kennen we verschillende geschriften en officieele stukken, waarin het samen-wonen en de leefwijze van de Broederschap van het Gemeene Leven worden behandeld. We weten immers, dat de Broederschap van het Gemeene Leven verschillende aanvallen had te verduren en dat ze herhaaldelijk beschuldigd werd van onrechtzinnigheid. Verschillende stukken, waarin het goed recht der Broederschap verdedigd wordt, zijn ons bewaard gebleven. Zoo is er een notariëele acte, dateerend van 19 Maart 1395, waarbij de prioren van Windesheim, Marienborn en Nieuwlicht plechtig instaan voor de godvruchtige levenswijze der Broeders. In 1397 legde Everardus Foec, deken der St. Salvatorskerk te Utrecht een gunstige verklaring af ten gunste der Broederschap. Ook Arnold, abt van Dikningen staat voor de rechtgeloofigheid en de levenswijze der Broederschap in. (Deze stukken zijn o.m. opgenomen bij: Dr. P. Frédéricq: *Corpus Inquisitionis Neerlandicae* II, blz. 153—181; blz. 190—193; en bij Dr. M. Schoengen: *Narratio de inchoatione domus clericorum in Zwollis*, blz. 499—539). De „casus”, waarover het eigenlijk ging, vinden we bij Schoengen a.w. blz. 503 en 508 en het lijkt ons niet ondienstig die hier over te nemen.

„In aliquibus partibus plures se simul recipiunt ad cohabitandum aliqui, scilicet clerici, in una domo, in qua libros licitos pro precio scribunt, alii, scilicet non scientes scribere, scientes tamen opera diversa mechanica, que similiter exercent pro precio in alia domo aut eciam aliud opus faciunt manuale. Et iste persone, sic simul in suis domibus stantes, operantur et vivunt de laboribus suis, quos sibi invicem et propria, si que habent, pro majori concordia amicabiliter communicant. Comedunt eciam simul et non mendicant, habent eciam inter se unum rectorem, qui habet curam domus, cui obediunt sicut boni scolares magistro; et horas temporis dividunt, aliquibus laborant aliis Deo vacant et similia bona ad invicem ordinant, ut quociens simul vivant. Et hunc modum simul vivendi principaliter faciunt et ducunt non

causa questus, sed sperant sic vivendo melius Deo placere et illi servire.

Ex premissis themate queritur, an collegium premissorum sit licitum et an possint sic vivendo rectorem eligere et ordinationes inter se facere aliaque agere et habere, que a jure collegiis licitis permittuntur? Item quid juris sit de mulieribus, que sic simul separatim a viris in suis domibus sunt, nent, filant, opera textrina et similia muliebria exercent, de quibus similiter vivunt, an similiter habeant licitum collegium?" (blz. 503).

De casus werd ook als volgt gesteld: „An liceat pluribus extra religionem simul in eadem domo cohabitare, ut securius Deo serviant et commodius vivant, simul comedere et propria, si que habent, et que de laboribus acquirunt, ad invicem libere communicare et de illis vivere, dum tamen non mendicent, ac pro tempore habere unam probam personam, que curam domus habeat, cui absque promissione vel obligatione in bonis consiliis seu monitis acquiescant seu voluntarie obediant sicut boni scolares magistro suo" (blz. 508).

Verder denken we bij den titel *De cohabitatione et exercitiis Devotorum* aan het tractaat „*Super modo vivendi devotorum hominum simul commorantium*“, dat wordt toegeschreven aan Gerard Zerbolt van Zutphen. (Over de auteurskwestie van dit werk, vgl. F. Jostes: *Die Schriften des Gerhard Zerbolt von Zutphen*, in *Hist. Jahrbuch*, Bnd. XI, S. 1—22; Alb. Hyma; Is Gerard Zerbolt of Zutphen the author of the „*Super modo vivendi*“ in *Ned. Archief voor Kerkgesch.* Deel XVI, blz. 107—128; J. van Rooy: *Gerard Zerbolt van Zutphen*, Diss. Nijmegen, 1936; blz. 48—49). In dit werk worden de volgende vragen beantwoord: Is het den Devoten geoorloofd, buiten ordesverband samen te wonen? Is het geoorloofd buiten ordesverband in gemeenschap te leven zonder eigendom of bezit? Vervolgens: Welke personen mogen elkaar in liefde aansporen tot het goede of berispen over het verkeerde? Is het leeken geoorloofd godsdienstige boeken, die in de landstaal uitgegeven of uit het Latijn vertaald zijn, te lezen of te bezitten? Een volgend hoofdstuk handelt over de verplichte gehoorzaamheid en de gehoorzaamheid uit liefde. Dan wordt nog de vraag beantwoord, of men zijn zonden mag bekennen aan iemand die geen priester is en geen sleutelmacht bezit, om nl. raad te ontvangen. En tenslotte volgt de vraag, of het geoorloofd is, dat personen, die aldus samen-wonen, bepaalde gewoonten en voorschriften onderhouden.

We hebben dit overzicht van den inhoud van „*Super modo vivendi*“ hier weergegeven, omdat eruit blijkt, dat ook dit geschrift handelt: de *cohabitatione et exercitiis devotorum*. Het is trouwens bekend, dat Zerbolt, die wel de officieele woordvoerder was

van de Broeders van het Gemeene Leven, van den anderen kant toch ook de leer weergeeft van Geert Groote. „With De Groote's learned discourses before him, aldus Hyma, which contain so many quotations from the Canon Law and other legal writings he was enabled to draw up his arguments at leisure. And since he was clever enough to imitate and even improve on Radewijns's treatises, he also was quite capable of borrowing from De Groote's compositions. Preger rightly remarks that Zerbolt used the same arguments in his treatise of the new mode of living practised bij the Bretheren of the Common Life that had been advanced by De Groote. And sometimes, when questions confronted him which even De Groote's books could n't solve, he would write these questions down and keep them in mind till he would meet the learned Arnoldus Wilhelmi, abbot of the Benedictine Abbey Dickeninge in Drente or some other great scholar" (Hyma t.a.p. blz. 112—113). En verder: „It is true, we can trace the influence of De Groote on every page of the „Super modo vivendi", some of the soundest and most learned arguments were undoubtedly the outcome of frequent consultations with deacon Foec and abbot Arnold" (blz. 123). Na dit alles moeten we echter terugkomen op de vraag: schreef Geert Groote een werk of werkje „De cohabitatione et exercitiis Devotorum? We meenen te moeten antwoorden, dat dat waarschijnlijk wel het geval is, en dat er geen reden is, om aan te nemen, dat Bunderius den naam van Gerhardus Magnus verward heeft met Gerhardus Zerbolt. Vooreerst is het toch zeker, blijkens het getuigenis van Johannes Busch, waarop we aanstonds nog terugkomen, dat de Broederschap ook tijdens Groote's leven werd aangevallen en dat Groote haar verdedigd heeft. Vervolgens ligt het voor de hand, dat de stichter van de Broederschap zijn gedachten over de onderhavige kwestie op schrift heeft gesteld. In verschillende van zijn geschriften spreekt hij er terloops over. Wanneer Hyma ons Zerbolt voorstelt „with De Groote's learned discourses before him", dan verwijst hij in een noot naar het tractaat De Simonia ad beguttas, waar inderdaad het thema de cohabitatione ook ten deele behandeld wordt. We zouden in dit verband nog kunnen wijzen op Groote's brief: Ad rectricem monialium, waar hij zich o.m. beroept op den abt Paymon. „Audiat religiosa religionis exordium. Non mea verba, sed abbatis Paymon. Collacione XVIII inquit enim idem abbas: Itaque cenobitarum disciplina a tempore predicacionis apostolice sumpsit exordium. etc." (Mulder, Ep. 45 p. 178). Juist ditzelfde getuigenis toch van den abt Paymon wordt door Zerbolt aangehaald in hoofdstuk III van „Super modo vivendi" (vgl. Arch. v. d. Geschied. v. h. Aartsb. Utrecht Dl. 52, Jrg. 1926, blz. 34). En dan

lijkt het ons tenslotte waarschijnlijk, dat er onder de „learned treatises” van Geert Groote ook één was, dat ex professo handelde: De cohabitatione et exercitiis Devotorum. Dat we dit werk niet kennen, kunnen we betreuren, maar dat mag niet als een bezwaar gelden voor de juistheid van Bunderius’ opgave. Wel kan het bevreemding wekken, dat de oudere bronnen er niet over spreken. Maar vinden we daar geen enkele aanwijzing? Wij meenen van wel. De laatste zin van den blijkbaar onvolledigen kataloog van Petrus Horn luidt: „*Scriptis etiam super diversos casus responsa secundum iura canonica ac patrum statuta, que similiter in eisdem voluminibus nominatis continentur*”. Het lijkt ons alleszins aannemelijk, dat er onder die „diversos casus” vooral waren, die het instituut der Broederschap betroffen en dat Zerbolt Groote’s „responsa” heeft benut bij het schrijven van zijn tractaat „Super modo vivendi”.

DE VITA IN COMMUNI DEAGENTIUM

Deze titel wordt voor het eerst vermeld door Valerius Andreas in de tweede uitgave van zijn Bibliotheca Belgica; Foppens neemt de opgave over. Een handschrift was volgens deze bibliografen aanwezig in Tongeren „apud Regulares”. Daar de titel bij Miraeus en Possevinus ontbreekt, moeten we wel rekening houden met de mogelijkheid, dat het een andere naam kan zijn voor het zoo juist besproken geschrift. In den reeds meer genoemden codex nr. 5 van de Gymnasium-Bibliotheek te Emmerich, waarin ook verschillende brieven van Groote voorkomen, wordt ook een tractaat gevonden met het opschrift: „Tractatus apologeticus perbrevis pro fraternitate Gregoriana alias communis vitae.” We dachten aanvankelijk, dat dit wellicht het door Valerius vermelde geschrift zou kunnen zijn, maar behalve dat de titel in het handschrift met een latere hand is geschreven, bleek ons ook uit den inhoud van het stuk zelf, dat het niet door Groote kan geschreven zijn. Dit volgt o.m. uit een verwijzing naar het Concilie van Constanz: „Respondeo iuxta scripta et responsa plurium doctorum sacri concilii Constanciensis” en verder: „prout doctores concilii Constanciensis . . .” Ook wordt erin gesproken over broeders, die zich „de observantia” noemen, hetwelk ook wijst op de 15e eeuw. Vermoedelijk is het tractaat ± 1450 geschreven (vgl. ook: „Epistola venerabilis Patris Fratris Johannis Brugman Ordinis Minorum ad quosdam Fratres domus Domini Florencii” bij Moll: Joh. Brugman I, blz. 210, § 12).

Misschien heeft de titel „De vita in communi degentium” betrekking op de preek, die Groote volgens het getuigenis van Busch

te Deventer heeft gehouden ter verdediging van de Broederschap. Busch verhaalt ons dit vrij omstandig in Cap. III van het „*Liber de origine modernae devotionis*”, welk hoofdstuk tot opschrift heeft: „*De fratribus mendicantibus communem vitam modernorum devotorum reprobare conantibus, sed a magistro Gerardo Magno publice convictis*” (in de geciteerde uitgave v. h. Chron. Windes. p. 256 vv.). „Toen Groote vernam, aldus Busch, dat de Priesters en Clerici in het Heer-Florenshuis te Deventer en de zusters van het Meester-Geertshuis door sommige bedelmonniken (*Fratres quidam Ordinis Mendicantium*) vervolgd en in 't openbaar valscheijk beschuldigd werden, besteed hij te Deventer den preekstoel en zeide daar openlijk, dat die bedelmonniken verkondigers waren van een valsche leer. Dat het leven der Broeders in overeenstemming was met den geest der Kerk en van het Evangelie; dat hun instelling door de Kerk dan ook nimmer was bestreden, maar wel was geprezen. Vervolgens wees Groote erop, dat door de Const. Clementina (*Ad nostrum en De Haereticis*) wel de zgn. Begharden of Broeders van den vrijen geest waren veroordeeld, maar dat de voornoemde Priesters en Clerici geen Begharden waren en evenmin iets hadden uit te staan met de zgn. Lollarden, maar dat zij leefden volgens de voorschriften der Kerk: zij bedelden niet, doch voorzagen in hun levensonderhoud door handenarbeid. Ook werd door de Const. Clementina (*Cum de quibusdam, Extra, de religiosis domibus*) wel veroordeeld de levensstaat van sommige vrouwen, die in een soort waanzin disputeerden over de H. Drievuldigheid en over het wezen van God; dat waren de „*Beginae*” en haar was inderdaad het recht van samen-wonen ontzegd. Maar die veroordeeling gold geenszins de „*Devotae*”, want de Const. Clementina besloot met de opmerking: „*Sano per praedicta prohibere nequaquam intendimus, quin, si fuerint fideles aliquae mulieres, quae promissa continentia vel etiam non promissa, honeste in suis conversantes hospitii, poenitentiam agere voluerint.*” Ook Paus Joannes XXII, die de Clementina voor het eerst publiceerde, heeft het instituut der zusters goedgekeurd. Er zijn echter prelaten, die geen onderscheid weten te maken tusschen wat een goed en wat een slecht leven is en die met de kwaden ook de goeden willen veroordeelen. Tegen hen komt Paus Joannes op en met apostolisch gezag wil hij verklaren, dat men die vrome vrouwen niet mag lastig vallen en tegenwerken, doch haar met rust moet laten. Groote besluit zijn toespraak met vast te stellen, dat geen enkele wet, ook de Const. Clementina niet, het samen-wonen verbiedt aan Priesters, Clerici en Leeken en evenmin aan vrouwen (wanneer die afzonderlijk wonen tenminste). Op dat samen-wonen is onze natuur aangelegd, want de mensch is een

sociaal wezen; de wet spoort er toe aan, want het is beter met tweeën te zijn dan alleen en vooral voor Christenen is het samenleven een reden tot vreugde „quia omnes, qui credebant, erant pariter”. Daarom ware het beter, dat die Mendicantes maar naar hun eigen levenswijze zagen en aan hun broeders voorhielden, dat al de proprietarii in zonde leefden (in statu damnationis) in plaats van te ageeren tegen die eenvoudige volgelingen van Christus, die samen-wonend handenarbeid verrichtten en de kuischheid onderhouden en die, zich bevrijd hebbend van de strikken der wereld, gehoorzamen aan de overheid”. Het stuk is door Clarisse meegedeeld in het Archief v. Kerkgesch. inz. v. Ned Dl. VIII, blz. 264 vv. Clarisse laat daar deze opmerking op volgen: „Aldus geeft dan Busch den inhoud op der Redevoering, door onzen Groete, ter verdediging zijner vrienden en vrienden, tegen de lasteringen der Bedelmonniken, gehouden. *Of deze door den Redenaar naderhand in schrift gesteld, dan wel door Busch zelve, overeenkomstig met het gesprokene, vervaardigd zij, laat zich, met geene zekerheid beslissen*”.

Inderdaad, zekerheid hebben we hieromtrent niet. Wel zegt K. Grube in zijn reeds aangehaald werk over Johannes Busch, dat deze zeer betrouwbaar is en dat zijn mededeelingen gewoonlijk op geschreven documenten berusten. „Wir können aus Chroniken und Urkunden ihn controliren, aber fast überall halten seine Angaben der Kritik Stand. Daher wird man auch in den Lobeserhebungen und der überaus vortheilhaften Darstellung, welche er von manchen Ordensbrüdern gibt, keine Uebertreibung und Idealisierung finden dürfen, um so mehr, als er auch für die Fehler nicht blind ist” (S. 167). Toch schijnt het wel betwijfeld te moeten worden, of Busch wel altijd objectief is in zijn weergave van den tegenstand, dien de Broeders des Gemeenen Levens te verduren hadden van de zijde der Mendicanten. Het is echter wel zeker, dat die tegenstand er van den kant van enkele Mendicanten geweest is en dat Groote de Broederschap ook in geschriften heeft verdedigd, is dus wel waarschijnlijk. Dat de aanvallen niet algemeen waren en niet van de bedelorden als zoodanig of van hun leidende elementen uitgingen, blijkt eenigszins uit het feit, door Thomas a Kempis meegedeeld, dat, terwijl een predikheer Groote aanviel, een ander van diezelfde orde en wel iemand van hoog gezag, het voor Groote opnam en hem steunde in zijn verweer (Pohl, VII—51).

We hebben ons tenslotte ook afgevraagd, of de titels: „De cohabitacione et exercitiis Devotorum” en „De vita in communi degentium” wellicht betrekking hebben op de Statuten van het Meester-Geertshuis te Deventer. Deze Statuten zijn ons bewaard in een handschrift, dat berust op het Gemeente-archief te Deventer

(nr. 1607 van den Kataloog); het werd in 1865 op de auctie van de boekerij van H. W. Tydeman te Leiden door het gemeentebestuur van Deventer aangekocht; vroeger had het blijkbaar ook tot het archief der gemeente Deventer behoord en daar bekend gestaan als het „Olde in papier gescreven Copienboick”. Op fol. 192 nu van dit Copienboick vinden we de met 15e eeuwse hand geschreven: „Copia der ordinancien van meester Geerds des Groten huys”. Het stuk is onder den titel: „De Statuten van het Meester-Geertshuis” megedeeld door Dr. J. de Hullu in het Archief voor Nederl. Kerkgeschiedenis, Dl. VI (1897) blz. 63—76. We geven hier van dit zeer merkwaardig geschrift het begin en einde weer. *Begin*: Dit is die satinghe ende ordinancie van den huse ende erve, dat heer Gheryt die Groet in die ere Gods ghegheven hevet. Int ijrste so ist to weten, dat hi huse ende erve mit horen begrype niet en ghevet noch ghegheven hevet om ienighen nyen gheesteliken stat of nye religio te maken, want dat en mach nieman doen sonder oerlof des pawes, noch om beghinen staet te maken. . . . *Einde*: In orcunde deser dinc, want dese brief van twee stucken ghemaect is, so heeft her Gheryt die Groet sinen zegel an desen brief drierweghen ghehanghen. Ghegeven int jaer ons heren dusent drie hondert ende negen ende tseventich op Sunte Margariten dach.

Uit het hier weergegeven begin blijkt reeds, dat de Statuten het Zusterhuis duidelijk willen onderscheiden van de Begijnhoven en in het vervolg van het stuk wordt daar herhaaldelijk en soms met uitvoerigheid de aandacht op gevestigd. Er bestaat echter van de hier bedoelde Statuten een meer beknopte redactie, reeds afgedrukt bij G. Dumbar: Het Kerk. en Wereltl. Deventer I, blz. 549—550, waar deze uiteenzettingen over de Begijnhoven niet voorkomen. Verder ontbreken in deze kortere recensie: de bepalingen, die het uiterven aan de familie regelen, de regels, die de bevoegdheid van Schepenen en meesterschen nader omschrijven en bovendien is er telkens maar van één meestersche sprake, waar de uitvoeriger redactie van twee meesterschen spreekt (vgl. Dr. D. de Man. Hier beginnen sommige stichtige punten van onzen oelden Zusteren. 's Gravenhage. Mart. Nijhoff 1919, blz. XXI). Men zou geneigd zijn te veronderstellen, dat de uitvoeriger redactie een uitbreiding is van de meer beknopte en wellicht bestemd voor die huizen, waar men tegenwerking en beschuldiging van ketterij kon verwachten. Toch meenen we, dat Dr. de Man t.a.p. afdoende aantoot, dat de kortere recensie wel een soort „uittreksel” moet zijn van de uitvoeriger Statuten. Daarvoor pleit ook de dateering der stukken: de Statuten zijn „ghegeven” op Sunte Margariten dach 1379 (de feestdag van St. Margaretha werd in Deventer ge-

viert op 13 Juli. vgl. Dumbar a.w. I, blz. 286) en de „Inzettingen en Wetten” door Dumbar meegedeeld, zijn goedgekeurd „op saterdach nae sunte Margareten dach” (16 Juli) van dat zelfde jaar. Een vergelijking van de taal der twee documenten levert slechts weinige, onbeduidende verschillen op. Misschien mogen we in de dubbele redactie een aanwijzing zien, dat van de stichting van het Meester-Geertshuis een tweevoudig contract is opgemaakt. In beide stukken wordt gezegd, dat de Statuten door de Schepenen Geert Grootte zijn „voergelesen ende openbaert in hoeren raet daers hem wal behagede sonder wederseggen”. In de uitgebreide redactie volgt hierop nog: „In orcunde deser dinc, want deze brief *van twe stucken* ghemaect is, so heeft her Gherijt die Groet sinen zegel an desen brief drierweghen ghehangen.” Deze laatste woorden maken het waarschijnlijk, dat we in de uitgebreide recensie het officiële stuk moeten zien, door Grootte voor de Schepenen met zijn zegel bekrachtigd. Grootte zelf heeft waarschijnlijk genoeg genomen met een kortere weergave van het contract. In verband met deze veronderstelling vestigen we er de aandacht op, dat de uitvoerige Statuten genomen zijn uit het „Copienboick” van het Deventerarchief, terwijl Dumbar zeer waarschijnlijk een origineel gebruikt heeft, afkomstig uit het Meester-Geertshuis zelf (vgl. de Hullu t.a.p. blz. 63 en 65). We geven toe, dat er bij deze verklaring van de tweevoudige redactie der Statuten nog moeilijkheden onopgelost blijven; deze worden echter m.i. evenmin opgehelderd, indien men, zooals Prof. Dr. R. Post doet, aanneemt „dat het door de Hullu uitgegeven stuk een omwerking is van den door Dumbar gedrukten tekst, en wel een aanpassing aan latere tijdsomstandigheden, met behoud echter van denzelfden datum, waarbij de bewerker of afschrijver, waarschijnlijk bij vergissing in plaats van Zaterdag na S. Margaretha (16 Juli) den dag van S. Margriet (13 Juli) zelf heeft geschreven”. (vgl. Dr. R. R. Post. *De Moderne Devotie*, blz. 124).

Doch hoe de verhouding der twee documenten ook moge zijn, uit het hier over de Statuten meegedeelde blijkt wel, dat we niet met zekerheid kunnen zeggen, in hoever Geert Grootte de auteur ervan genoemd moet worden. Vermoedelijk heeft hij zijn plannen aangaande de Stichting zelf in eenige punten vastgelegd en deze ter nadere en officiële omschrijving aan de Schepenen gegeven en er daarna zijn goedkeuring aan gehecht; met deze beperking meenen we dan ook de Statuten onder Grootte's geschriften te moeten opnemen.

Nog minder zekerheid hebben we over de „*Leges Scholarum Deventriensium*”, die Dumbar bij zijn bespreking van de scholen in Deventer geeft in zijn *Kerkelijk en Wereltlyk Deventer* (I, 304—

305) en waaraan hij de volgende inleidende bemerking laat voorafgaan: dat de school van Deventer eerst tot bloei kwam door den ijver en godsdienstzin van Geert Grootte, die het eindelijk zoover bracht, „dat in deze schoole bequaeme meesters wierden aengesteld en nieuwe wetten voor dezelve gemaect, welke men wil de volgende geweest te zijn” (hierna volgen de Leges).

Zoo kunnen we over den inhoud der geschriften, die de bibliografen ons aanduiden met de titels: *De cohabitatione et exercitiis Devotorum*” en „*De vita in communi degentium*” slechts meer of minder waarschijnlijke gissingen maken, maar uit deze bespreking moge in ieder geval dit duidelijk worden, dat het voor de hand ligt, dat de Stichter van de Broederschap des Gemeenen Levens over deze onderwerpen zijn gedachten wel te boek heeft gesteld.

DE CONTRACTIBUS ET USURIS

Misschien wordt met dezen titel, die het eerst vermeld wordt door Trithemius de brief aan Johannes Cele aangewezen, in de uitgave der *Epistolae* door Prof. Dr. W. Mulder opgenomen onder nr. 34 en door hem gedateerd: „*Daventria, Mense iunio, Anni 1382*”. (Mulder, Ep. 34, p. 143—145). Deze brief toch handelt „de huiusmodi contractibus” en ook wordt er gezegd, wat de theologen onder „*usura*” verstaan (t.a.p. p. 144). Bovendien is in sommige handschriften van dezen brief in den margo nog als afzonderlijke titel bijgeschreven: „*De redditibus ad vitam emendis*” (t.a.p. p. 143, noot a).

Overigens is het bekend, dat Grootte streng tegen het kwaad van den woeker is opgetreden. We weten dat o.m. uit de supplek, waarin aan den bisschop van Utrecht opheffing werd verzocht van het tegen Grootte uitgevaardigde preekverbod. In dit stuk worden meermalen met name de „*usurarii*” genoemd als degenen, tegen wie Grootte vooral optrad. „*Nuper cum inspirante Domino, Gherardus Groet, dyaconus vestre dyocesis in his ultimis temporibus predicacionis zelo accensus, clero et populo scelera sua annunciasset et pericula, necnon sanam et veram evangelicam et apostolicam doctrinam contra hereticos, usurarios et clericos focarias habentes atque contra diversa aliorum facinora et flagicia in dyocesi vestra per vestram et parochialium curatorum licentiam non sine fructu et incremento, ut sperat, predicasset et seminasset, unde in diversis locis multorum corda vias suas perversas et malas relinquentia, conversa sunt ad Dominum, unde etiam in agro dominico virginei flores plurimi, viduarumque castarum et voluntariorum pauperum segetes, abrenunciaciones seculi, restituciones ablatorum atque multi et varii alii*

ecclesiastici et catholici germinis fructus ad oculos vere Deum amancium noscuntur pullulasse; unde eciam quorundam hereticorum secreta serpenctium in terra audacia compressa videtur *et in partibus Zallandiae usurarum pravitas* et vesani amores cessaverunt; verumtamen eidem Gherardo, procurantibus, ut presumitur, clericis et presbiteris focarias habentibus, per vestras litteras sine causa vel cause cognitione exercitium predicationis indirecte interdictum est" (Mulder, Ep. 58 p. 216). Het gevolg van het preekverbod is dan ook, aldus vervolgt de suppliek, dat de ketters zich weer beginnen te roeren en de woekeraars verheugen zich crover. „Inde letantur heretici et serpunt audacius. Inde exultant inimici Ecclesie, clerici focariste, in lubrico carnis fedissimo permanentes. *Inde gaudent usurarii*. Inde eciam multiplicantur scandala et multiplicabuntur forte lacius, quam carnales et mundane mentes valent estimare" (p. 217). Uit deze aanhalingen blijkt wel voldoende, dat het kwaad van den woeker door Grootte bijna op één lijn werd gesteld met dat der focaristen en dat het een thema was, waarover hij herhaaldelijk moet hebben gepreekt. In dit verband willen we nog wijzen op de „Cautele Confessorum circa magnos peccatores adhibende" van Geert Grootte, die in een Zwolsch handschrift als een afzonderlijk tractaatje worden aangetroffen, maar eigenlijk een gedeelte zijn van een brief aan Johannes de Gronde (vgl. blz. 96). Er komen echter eenige kleine afwijkingen voor in de redactie van de „Cautele" en van het desbetreffende gedeelte van den brief en die afwijkingen betreffen o.a. ook juist de zonde van onrechtvaardigheid en den plicht van restitutie.

Eenige malen is in den brief alleen sprake van de zonde van ontucht, terwijl de Cautele er de zonde van injustitia bij noemen. „Ceterum, si dixerint: „Volumus abstinere", et perseverare cognoverit vel presumpserit vel eciam si ex signis manifestis ut puto quod non recedunt a malo vel non repellunt fornicariam si habuerint *vel non restituunt injusta si tenuerint* et quod hoc non intendunt veraciter in corde quod asserunt ore, in hoc casu consulo, quod se habet rector proprius necessarius valde differenter quam alius non proprius sed voluntarius confessor". Wanneer de biechtvader twijfelt aan de goede gesteltenis van den penitent, moet hij uitdrukkelijk zeggen: „Caveas tibi, si absolutionem et communionem accipis et non habes firmum propositum abstinendi et rejicindi mulierem *et restituendi injusta*, nihil tibi proficiet absolutio et communio, ymo erunt tibi in penas et condempnationem et in testimonium malorum tuorum". De hier cursief gedrukte woorden staan in de Cautele, maar ontbreken in den brief, evenals het slot van de Cautele: „*Facultas restituendi injusta bona perpetua est quamdiu debitoribus per quid satisfacere potest,*

usque ad mendicam paupertatem vel extremam necessitatem, in qua etiam sine omni culpa accipit vite necessaria". (Vgl.: Ons Geestelijk Erf, Deel XI, 1937, blz. 5—12 en Mulder, Ep. 23). Het Zwolsche handschrift, waarin de Cautele voorkomen, is afkomstig uit het klooster Frenswegen en het lijkt ons merkwaardig, dat hier naast de zonde van ontucht telkens gewezen wordt op den restitutie-plicht, omdat immers blijkens de zooeven aangehaalde suppliek Grootte den woeker vooral heeft bestreden in Overijsel.

Dit alles wijst natuurlijk wel op de mogelijkheid, dat Grootte over contracten en woekerpraktijken meer heeft geschreven dan de boven aangegeven brief aan Cele. Toch, we herhalen het, lijkt het ons wel waarschijnlijk, dat met de opgave van Trithemius die brief wordt aangewezen.

DE COMPUNCTIONE ET ERUDITIONE SCHOLARUM

Dit werk wordt sinds Bunderius op alle lijsten, behalve op die van Possevinus, vermeld.

Volgens Valerius Andreas en Foppens was een handschrift aanwezig in het klooster St. Martensdaal te Leuven. Paquot en Bonet-Maury geven — zonder dit echter te motiveeren — als twee afzonderlijke geschriften op: „De Compunctione” en „De eruditione scholarum”. Anderen lezen scholarium in plaats van scholarum; zoo Clarisse, die het werk rekent onder die, welke titels hem het belangrijkste voorkwamen, maar die nog niet bekend waren (vgl. Arch. v. Kerk. Gesch. inz. v. Ned. I, blz. 357).

We moeten die laatste woorden van Clarisse nu nog tot de onze maken: er is ons nl. onder dezen titel geen geschrift van Grootte bekend, maar we wagen het toch, hier een gissing te maken. In een veelbesproken handschrift, thans berustend op de *Pruisische Staatsbibliothek te Berlijn ms. Germ. oct. 430* vinden we op bl. 19a—84a een afschrift van de Dietsche vertaling van de „Epistola noviciorum” van Henricus van Coesfeld met het opschrift: „Hier beghint dat prologus inder epistolen den novicien ende den jonghen gheestelike personen te leren. *Begin*: In cristo jhesu alre liefste du hebste mij langhe tijt ghebeden ende mit ghestadigher anhanghen van mi begheert di wat te scriven te leringhe tot salicheit dijne sielen. . . . *Einde*: Want so wie volstandich is tot inden eijnden toe di sel behouden bliven. Dat gunne di ende ons allen mitti die vader die soen ende die heilighe gheest. Amen”. Op deze vertaling volgt in genoemden codex onmiddellijk nl. op bl. 84b—86a een gedicht, waarin het voorafgaande epistel aan Geert Grootte wordt toegeschreven.

We lezen daar:

Een scoen epistel is hier ghescreven
na welcken ons god nu gheef te leven!
Welc epistel oec heeft gbemaect
meeester gbert, die groet van staet
Allen nuwen voertgaende lude
scrivende, lerende, roepende lude
Dat leven cristi mit herten te volghen,

(Vs. 1—7 enz.)

Wanneer met deze woorden bedoeld zou zijn, dat Groote de schrijver is van de Latijnsche Epistola Novitiorum, dan is die mededeeling zeker niet juist. Immers bedoelde epistola is niet van Groote, doch, zooals we reeds zeiden, van Hendrik van Coesfeld. Gewoonlijk heet het tractaat: „De institutione Novitiorum”, zoo b.v. bij Petreius, volgens wiens bericht hss. aanwezig waren bij de Karthuizers te Diest, Antwerpen en Gent. Foppens vermeldt in zijn lijst van de werken van Coesfeld: „De institutione Juvenum seu novitiorum”; ook hij verwijst naar hss. „in Carthusiis Antverpiensi, Gandavensi et Diestensi.” Van dit tractaat is ons een handschrift bekend, dat berust op de *Landesbibliothek te Darmstadt onder nr. 2246*. Het heeft daar tot opschrift: *Epistola domini Henrici de Cosveldia Carthusiensis de instructione iuvenum et novitiorum, quae valde doctrinalis est*. Het *Incipit* luidt: *Carissime in Christo Jesu. Multis ac variis petisti a me instantiis, ut ad instructionem salutis tibi aliqua scribere velim. . . . Hoc tibi carissime pro tua instantia et dilectione scripsi.*”

Nu wordt in dit tractaat tweemaal, nl. in het begin en op het einde (fol. 2^v en fol. 53^v) de term *compunctio* gebruikt. Fol. 2^v: *De prima ingressione claustrum et celle et quid primo faciendum est*. Cap. II „. . . . ibi dabit tibi, si sibi soli ibidem eris, poculum ex vino et melle conditum. Ex vino videlicet *vere compunctionis* et devotionis et melle interne dulcedinis et divine contemplationis. Fol. 53^v rogoque te, ut semper te exerceas ad humilitatem quia in convallibus inter medium montium pertransient aquae devotionis *et compunccionis* et valles abundabunt frumento virtutum.”

Het spreekt wel vanzelf, dat we uit dit gebruik van den term *compunctio* op zichzelf geen conclusies mogen trekken, temeer niet, omdat de woorden *vinum compunctionis* een in de H. Schrift meer voorkomende beeldspraak zijn. Doch wanneer we kennis nemen van het heele tractaat, dan blijkt toch, dat het geschrift voor een groot gedeelte handelt over de *compunctie* of *vermorzeling* des herten, als het fundament voor het verdere geestelijke

leven. In het juist genoemde gedicht in het Berlijnsche handschrift lezen we dan verder ook:

Och of si alle nu wouden merken
haer leven, haer woerden ende werken
Die te regieren ende te schicken
in alle manieren ende sticken
Als dese epistel ons allen nu leert:
Si souden gheringhe al worden bekeert
Tot *compunccien* ende tot suchten
van haren sonden, daer si voer duchten.
Maer si en vorderen niet als te veel
al lesen die scriften si al gheheel.

(Vs. 29—39)

Zoodat de titel: *De compunctione et eruditione scholarum* of *scholarium* wel gegeven zou kunnen zijn aan het tractaat van Hendrik van Coesfeld. En wanneer nu in het gedicht wordt gezegd, dat „meester gherth” de epistel heeft „ghemaect”, mogen we dan die woorden niet zoo uitleggen, dat Geert Groote het werk: *De institutione Novitiorum* van van Coesfeld heeft vertaald? Er zijn o.i. aanwijzingen, die dat niet onaannemelijk maken. Vooreerst toch komen in den Berlijnschen codex meer vertalingen van Groote voor. Op bl. 3a—11a vinden we Groote’s vertaling van de zeven boetsalmen: op bl. 11a—17a de bekorte litanie van alle Heiligen, welke vertaling ook van Groote kan zijn (Prof. Dr. de Vreese zegt, dat dit niet uit te maken is). Misschien, dat met de woorden: *Welc epistel oec* heeft gemaakt, zelfs indirect naar die vertalingen wordt verwezen. In de tweede plaats zijn er zeker nauwe en intieme betrekkingen geweest tusschen Geert Groote en Hendrik van Calcar; het is algemeen bekend, dat het Hendrik van Calcar is geweest, van wien de groote invloed is uitgegaan bij Groote’s bekeering. Daar echter het bekeeringsjaar niet met zekerheid kan worden vastgesteld, weten we ook niet, of Hendrik van Calcar nog Prior was te Munnikhuizen, toen Groote daar verbleef; zeker is echter, dat van Calcar in 1373 benoemd werd tot Rector van het klooster Bethlehem te Roermond en in Munnikhuizen werd opgevolgd door Hendrik van Coesfeld (vgl. *Ons Geest. Erf. Jrg. 1933, Dl. VII, blz. 63*). En daaruit mogen we opmaken, dat Groote’s *retraite* in Munnikhuizen in ieder geval voor een gedeelte samenvalt met van Coesfeld’s prioraat aldaar. Bij de bespreking van den titel: „*De institutione Novitiorum*” hebben we reeds opgemerkt, dat in de brieven van Groote aan Mathias van Tyla gedachten en uitdrukkingen voorkomen, die met zekere waarschijnlijkheid wijzen

op een afhankelijkheid van van Coesfeld's tractaat: „De institutione Novitiorum” (blz. 109). Het lijkt ons daarom niet onwaarschijnlijk, dat Groote dit geschrift in Munnikhuizen of later voor zijn volgelingen heeft vertaald. We geven toe: duidelijk is de verhouding nog allerminst en we willen dezen uitleg dan ook niet voor meer geven dan een gissing, maar zoo zou althans de titel: „De compunctione et eruditione scholarum” onder de werken van Groote verklaard worden. Dat een Dietsche vertaling met een Latijnschen titel wordt aangeduid, komt meer voor en hoeft geen argument te zijn tegen deze voorloopige hypothese. Groote's werk „De Simonia ad Beguttas” heeft ook bij een Dietschen tekst een Latijnschen titel. Ook zijn Liturgische Vertalingen worden onder Latijnsche titels vermeld. De oudere bibliographieën munten in het algemeen nu juist niet uit door systematische ordening der geschriften. De vertaling van het *Officium Defunctorum* vinden we aangegeven met de vage woorden: „In lectiones mortuorum, ut vocant”, terwijl anderen, misschien om den korten proloog ook te noemen, den titel geven: „*Commentarius in officium mortuorum*”. In dit verband mogen we nog opmerken, dat de titel: „De compunctione et eruditione scholarum” op de lijsten genoemd wordt bij de vertalingen.

Van het boven besproken Berlijnsche handschrift vinden we een uitvoerige beschrijving bij De Vreese in zijn uitgave van „De Simonia ad Beguttas”, Bijlage II, blz. 49 vv. De Dietsche vertaling van van Coesfeld's *Epistola Novitiorum* vinden we nog in: *Hs. Brussel, Kon. Bibl. Ms. 11151—11155* (vgl. De Vreese: *Hss. Ruusbroec*, blz. 285) en in *Hs. Deventer. Atheneum Bibl. Ms. 52* (1738) (zie van Slee: *Cat. hss. Athen. Bibl. te Deventer*, blz. 25). Een toewijzing aan Geert Groote ontbreekt daar echter.

DEN GRONDSTEEEN DER VOLMAECKTHEYT

Op naam van Geert Groote staat nog een mystiek boekje, dat tot titel draagt: „Den grondsteen der volmaecktheyt. Inhoudende de maniere om door een gheestelycke doot ons selfs te komen tot een Goddelijck leven in Christo”. We mogen het met recht ook een „mysterieus” boekje noemen, want hoewel de vermelding op het titelblad: „Ghemaect door den seer verlichten Heer, Meester Gerardus de Groote van Deventer” aan duidelijkheid niets te wenschen overlaat, is het geschrift aan de oudere bibliografen zeker niet bekend geweest.

Verder wordt op het titelblad nog vermeld plaats en jaar der uitgave: „Nu eerst in 't licht ghebrocht door eenen Lief-hebber der selver. t'Antwerpen. Bij Hendrik Aertssens inde Cammer-

straet inde witte Lelie 1638. Met Gratie ende Privilegie." Wie die liefhebber is valt niet uit te maken evenmin als wat met „der selver" is bedoeld; waarschijnlijk zal het wel een Liefhebber der volmaaktheid moeten beteekenen. Er volgt dan een opdracht „Aen Christo Jesu, den eenighen Sone Godts, die eeuwighen wijsheid, den weg, die waarheijdt ende het leven; het Goddelijck voorbeeld van alle uytverkoren ende die weselycke volmaektheijdt van alle heyliche zielen." In deze opdracht, die 5 bladen beslaat, wordt Christus toegesproken en gezegd, dat de mysteriën van Zijn leven en vooral dat van Zijn H. Kruis verborgen zijn voor de wijzen en geleerden en geopenbaard worden aan de kleinen en eenvoudigen. „Ende hier is eene ziele, die ghy verkosen hebt om uwe verborgen wijsheijdt te openbaeren ende den verholten wegh uwer gratie te ontdekken, opdat hij dien oock kenbaer soude maken aen de wereldt tot verlichtinghe end evertroostinghe van alle andere zielen, die ghij de selve ghenae hebt deelachtig ghemaect oft noch sult believen te maken." Deze opdracht is onderteekend door „Uwen alderminsten, alderonghetrouwsten ende alder onweerdichsten Dienaar U bekennt. P.S". Deze persoon, die zich P.S. noemt, zal wel de Liefhebber van de volmaaktheid zijn, maar overigens leeren die initialen ons ook niets.

Op deze opdracht volgt een „Voor-reden des uytghevers tot alle pure Godt-soeckende zielen", die 12 ongenummerde bladen beslaat. In deze voorrede lezen we o.m., dat het boekje „tot noch toe soo vele jaren verdonckert (heeft) ghelegghen ende bij seer luttel personen (is) bekend geweest; maar het heeft den Heere belijft, dat het nu in 't licht soude komen tot vertroostinghe ende profijit van alle zielen die hem puerlijck sijn soeckende ende tot meerder bevestinghe van die edele waarheijdt, die nu soo bestreden ende verworpen wordt". De uitgever beschouwt het werkje derhalve wel als een providentieel geschrift, dat geschreven is door een „seer verlichten Autheur, vervult met den gheest Godts ende met den gheest der waarheijdt". Hij beschrijft ons de oprechte christelijke volmaaktheid, maar „niet op een ghemeijne maniere"; hij stelt daarentegen den weg tot God „seer puer ende hoogh ende brengt de ziele tot een uysterste vernietinghe ende ontblootinghe, als haere ghesteltenisse oock moet sijn om te komen tot die innighe vereeninghe met Godt". Blijkens de voorrede is het verder vooral de bedoeling van den schrijver om de zielen den weg te wijzen van het Kruis „op dat wij door die doodt van Jesus ons selven geheel ghestorven zijnde, naer nature ende naer gheest; ende met hem gheestelijck ghekruyt zijnde, soudent oock met hem gheestelijck verrijzen tot een nieuw leven, dat hij selve is." De voorrede besluit met de verklaring,

dat al wat in het boekje wordt gezegd, ontleend is aan de Waarheid. „Alle dan dat in dit Boecxken staet en is niet dan de puere waarheydt, die ons teghen komt in al dat wij lesen ende weder staet met haere klaerheydt onsen gheest, verwint met haere kracht ons verstant ende treckt tot haer met een soet geweld ons gemoet ende alle onse krachten. Het welck een seker teecken is, dat sij komt uyt die eerste waarheydt, die Jesus selve is, die sulcken kracht sterckheydt daer in ghestort heeft, om alle zielen daer mede tot hem te trecken. Den loon die ick van mijnen arbeydt in het uyt-gheven van dit Boecxken, die niet kleyn en is gheweest, wensche, is alleen die glorie Godts, de verbreydinghe sijnder liefde ende de bevestighe der waarheydt, die inde leeringhe van dit Boecxken besloten is”.

Achter de voorrede staat de volgende Approbatio: Tractatum istum M. Gerardi Magni, a viris doctis in Theologia mystica versatis, lectum et probatum, imprimi posse censeo 10 Julii 1638. P. Coens S. T. Licent. Lib. Cens. Antverp. et Caspar Extrix, Plebanus et Lib. Censor.

Het eigenlijke tractaat beslaat 247 genummerde bladzijden en bestaat uit *vijf Leeringhen*. Boven elke Leeringhe staat een samenvatting van den inhoud, die we hier weergeven.

Die I Leeringhe: (blz. 1)

Dat wij tot Godt niet en kunnen komen om hem weselijck te ontfanghen inde eenvoudicheijt onser ziele 't en zij door een Gheestelijcke doot ons selfs ende dat wij door een stervende oeffeninghe verlaeten alle levende ende werckelijcke oeffeningen ende ontsincken alle beelden ende gaven Godts. (Deze Leeringhe bestaat uit 16 paragrafen)

Die II Leeringhe: (blz. 50)

Waer in de Gheestelijcke doot ghelegghen is ende hoe die stervende oeffeninghe moet te werck ghestelt worden; te weten voor het eerste in een verlooohenen ende versmaeden ons selfs ende aller dingen; ende in geerne alle lijden ende teghenheijdt naer het exempel Christi op te nemen ende oock in over te gaen alle ghevoelijcke gaven Godts ende sinnelijcke devotie. (Deze Leeringhe bestaat uit 6 paragrafen)

Die III Leeringhe: (blz. 86)

Hoe dese stervende oeffeninghe noch voorder moet te werck ghestelt worden te weten in een over-gaen van alle inwendich sterven en sekerheijt van allen werckelijcken troost ende voldoeninghe van alle ghevoelijcke kennisse Godts, ende van alle gaven Godts; om alsoo Godt selve weselijck te ontfanghen ende

in hem alleen te leven ende te rusten; welck de vrucht is van deze oeffeninghe. (Deze Leeringhe bestaat uit 4 paragrafen)

· *Die IV Leeringhe:* (blz. 115)

Seven saecken die ons moeten verwecken tot die gheestelijcke doodt ons selfs ende tot die stervende oeffeninghe inde voorgaende leeringhen beschreven; waer door de selve noch breeder worden uyt gheleijdt ende klaerder verthoont met die sonderlinghe vruchten die daer in besloten zijn. (Deze Leeringhe bestaat uit 15 paragrafen)

Die V Leeringhe: (blz. 192)

Die fundamenten van dese oeffeninghe tot haere meerdere bevestinge; waer uyt wij oock klaerder sullen bemercken; hoe noodich ons is dese gheestelijcke doodt der ziele als sonder de welcke wij niet en kunnen gheraecken tot dat weselijck leven in Godt welck het einde is van alle volmaecktheijt. (Deze Leeringhe bestaat uit 8 paragrafen)

Het boekje bevat verder een uitvoerige „Tafel van het Inhoudt des Boecks”, waarin de inhoud van alle paragrafen kort wordt aangegeven. Deze Tafel beslaat 11 ongenummerde bladzijden. Daarop volgt: „Kort begriip van het Leven des seer eerweerdighen ende verlichten Vaders Meester Geerardus Magnus van Deventer. In sijnen tijdt vermaert Predikant in Gelderlandt, Hollandt, Utrecht ende omliggende steden, Ghetrocken uyt zijn Leven, beschreven door den Eerweerdighen Thomas a Kempis ende uyt de Chronycke des Cloosters der Regulieren van Windesem ende uyt het leven van den seer verlichten, ende Godtsalighen Joannes Ruysbrochii etc.”

Dit leven, dat 38 ongenummerde bladzijden beslaat, deelt ons, zooals het opschrift trouwens reeds doet vermoeden, geen nieuws mee. Alleen wordt met een zekere uitvoerigheid verhaald, hoe Groote na zijn zaligen dood verscheen aan Hendrik Mande; deze zag hem „bekleedt met goude kleederen beteeckenende de Goddelijcke liefde; hebbende boven eenen groenen mantel ende onder eenen roeyen mantel beteeckenende de Goddelijcke Wijsheijdt ende vierighe liefde des naestens; ende op den mantel stonden op een wonderlijcke maniere gheteekent alle de ghene die door sijn exempel ende heilighe leeringhe totten lesten mensche toe tot een goedt leven souden worden bekeert. Hij droegh oock een cruys met kostelijcke ghesteenten verciert; ter oorsaecken om dat hij ghepredict hadde ende in 't practijck ghebrocht *de oprechte maniere van te leeren Mortificceeren de sinnelijckheijdt der natuere ende begheerlijckheijdt des vleeschs*; ende te verkrij-

gen de waere deughden doen ter tijdt van luttele personen soo gheestelijck als wereldlijcke bekendt ende beoeffent." Ook worden de „schoone ende profijtelijcke Boecken ende Brieven", die Grootte heeft nagelaten genoemd, maar over het onderhavige geschrift wordt met geen woord gerept.

Achter dit Leven vinden we „Sommighe Leeringhe ende Spreeck-woorden van den Eerweerdighen Geerardus Magnus." Acquoy merkte reeds op, dat ieder deskundige daarin terstond volzinnen uit Grootte's „Conclusa et Proposita" herkent. Bij nauwkeurige lezing blijkt evenwel, dat bovendien verschillende „Leeringhe ende Spreeck-woorden" ontleend zijn aan de Dicta. Volledigheidshalve geven we hier die „Leeringhe ende Spreeck-woorden" weer met de overeenkomende plaatsen uit de Conclusa en de Dicta.

*Sommige leeringhe ende
spreeck-woorden voorkomend in
Den Grondtsteen*

I. Geen tijtelijck goedt noch eere noch rijckdommen noch wetenschappen en suldij stellen voor uwer zielen salicheijdt.

II. En staet noyt nae meer te hebben; want hoe ghij meer hebt, hoe ghij meer beswaert zijt: In vele dinghen wordt die affectie gevonden; ende de vryheydt des gheests ende vrede der zielen worden daer door beledt; welck het principael goet is in 't geestelyck leven.

III. Sult soecken te verminderen 't ghene ghij zijt besittende is 't dat de discretie 't selve toe-laet, want moet ghij mede-deelen van 't ghene u over-schiedt, waer om wildij trachten om vele te besitten.

IV. 't Is alsoo veel dat ghij Godt luttel gheeft van luttel als of ghij veel gaeft van vele.

*Conclusa en Dicta
van Geert Grootte*

I. Nullum bonum temporale sive corporis sive honoris seu fortunae seu scientiae praepone-re salutis animae meae. (Conclusa. Pohl, VII-88)

II. Nullum amplius beneficium desiderare. . . . quanto plura bona habeo, tanto pluribus ego servio: et pluribus oneratus sum et est contra libertatem spiritus quae est principale bonum in vita spirituali. Alligatur enim affectus pluribus; et tenetur pluribus alligatus. (Conclusa. Pohl, VII-88)

III. Item appetitus plurium rescindendus est; deinde possessa abbrevianda sunt discrete ad minus. Item. Si de meis largiri volo; cur pro pluribus stabo. (Conclusa. Pohl, VII. 88—89)

IV. Tantum est si dedero ex modico modicum, sicut ex magno multum Deo: quia non

Want Godt en weeght niet het ghene ghij gheeft, maar 't herte waeruyt ghij 't gheeft, ghelijck 't blijkt in d'Evangelische Weduwe.

V. Al wat u niet beter en maect oft van het quaet niet en treckt acht dat u schaedlyck te wesen.

VI. En spreeckt noyt iet om uwe devotie oft wetenschap te doen blijken.

VII. En argueert niet met iemanden in 't particulier; 't en zij ghij eerst voor u gestelt hebt een seker eijnde: om eenich merckelijck goet daer uyt te trecken: Ende ten zij oock met sulcken die u met patientie begeert aen te hooren ende de waarheyt toe-staen.

VIII. Om gheen saecke ter werelt en behoort den mensche gheturbeert te worden.

IX. Van niemanden en ontfanght iet tijtelijcks, soolanghe als ser armere ghevonden worden als ghy.

X. Hoe ghij u laet voorstaen verder van de perfectie te wesen, hoe ghij naerder de perfectie zijt.

XI. Nievers in en kentmen den mensche beter, dan als hij ghepresen wordt.

XII. Beghintsel van ijdel glorie is sij-selven te behagen.

substantiam, sed cor pensat Deus, unde vidua quae misit duo minuta divitibus praefertur a Domino. (Conclusa. Pohl, VII-89)

V. Quidquid enim meliores nos non facit; vel a malo non retrahit, nocivum est. (Conclusa. Pohl, VII-92)

VI. Item secundum Bernardum, nullum verbum proferas de quo multum religiosus vel scientificus appareas. (Conclusa. Pohl, VII-93)

VII. Item numquam dispartabo cum quocunque private, nisi praeordinetur certus finis evidentis boni et nisi talis sit, qui me velit audire. (Conclusa. Pohl, VII-94)

VIII. Pro nulla re mundi deberet homo turbari. (Dicta. Pohl, VII-107)

IX. A nullo temporale accipiam, cum indigentiores reperiantur. (Conclusa. Pohl, VII-107).

X. Quanto plus homo scit se distare a perfectione tam prope est perfectioni. (Dicta. Pohl, VII-108)

XI. In nullo melius cognoscitur homo: quam in hoc quod laudatur. (Dicta. Pohl, VII-108)

XII. Initium vanae gloriae est sibi ipsi placere. (Dicta. Pohl, VII-108)

XIII. De meeste tentatie is, niet ghetenteert te wesen.

XIV. Als u iet van den vijant wordt in-ghegheven, denckt dan, dat ghij 't iemanden sult vraghen; ende den vijandt sal beschaemt wesen.

XV. De waerachtighe ghehoorsaemheijdt is, gehoorsaem te wesen in 't ghene u swaer ende contrarie is.

XVI. Die werckt naer 't ghene hij weet, verdient meer wetenschaps van Godt te verkrijghen; ende die niet en doet naer 't ghene hij weet, verdiendt vele verblindtheijds.

XVII. Noyt en suldij iet merckelijcks gheven aan den ghenen die het niet van doen en heeft; want behoefteghe menschen suldij ghenoech vinden ende den onbehoefteghe te gheven, en is gheen ghetrouwe oft wijse uyt-reyckeninge.

XVIII. In spreken, schryven, wercken ende dierghelijcken en weest niet driftich; want hier door wordt beledt de oprechtinge uwer meijninghe ter eeren Godts dese dinghen te doen, als men met groote drifticheijdt sijselven uytstort om ict te doen.

XIX. Laet uwe daghelijcks vasten wesen, in alle uwe eten en drincken met appetijt op te houden; ende om dit wel te oeffenen, soo let ten eersten op uwe eten teghen het leste

XIII. Maxima temptatio est non temptari. (Dicta. Pohl, VII-108)

XIV. Quando aliquid mali tibi suggeritur, cogita quod velis socios tuos interrogare: et tunc diabolus stat confusus. (Dicta. Pohl, VII-108)

XV. Magnum est oboedire in illis quae sunt homini contraria et gravia et haec est vera oboedientia. (Dicta. Pohl, VII-107).

XVI. Qui facit illud quod scit, multum meretur scire: et qui non facit illud quod scit, multum caecitatis. (Dicta. Pohl, VII-107)

XVII. Nulli non indigenti aliquid notabilis tribuas unquam; quia indigentes plurimos invenis. Et si abundanti tribueres, fideliter non dispensares; nec prudenter ad tuam salutem. (Conclusa. Pohl, VII-107)

XVIII. Et sic etiam debes hacsitare, et scribendo et loquendo et agendo, ut non festines: secundo quia in illis non potest gloria Domini quaeri cum ita impetu homo fertur in rem quod omnes vires in eam extenduntur. (Dicta. Pohl VII, 106—107)

XIX. Cotidianum ieiunium sit non satiari totaliter nisi frigus impediat. . . . iuxta finem comestionis vel ultimum ferculum delibera quantum comedisti, et quantum esses ad-

gerichte; ende siet hoe veel ghij noch wel soudt eten oft drincken; en besnijt u hier af. Ten tweeden als ghij begint te eten, soo stelt u een maete om daer niet boven te gaan.

XX. Oeffent u geduerichlijck in korte ghebedekens oft aspiratien, naer den raedt der Out-vaderen op dat uwe herten hier door continueerlijck verheven staen tot Godt, ende af-ghetoghen van de creaturen.

huc comesturus si continuares et de hoc reseca; . . . in principio cum praeparare incipis: delibera comestionem tuam et eius quantitatem. (Conclusa. Pohl, VII-103)

XX. Videtur mihi quod patres in deserto, breves et crebras orationes fecerunt: ex eo ut semper continue cor eleuetur ad Dominum et non in res fundatur, sed abstrahatur a rebus et sic faciendum est. (Conclusa. Pohl, VII-105)

Dan volgt tenslotte nog dit *Privilegie*:

Philippus bij der gratie Godts Coningh van Castilien, van Aragon, van Lion, beide de Sicilien etc. Aertshertoge van Oostenrijck, Hertoghe van Bourgondien, van Lotrijck, van Brabant etc. Grave van Habsbourg, van Vlaenderen, van Arthois etc. Palsgrave van Henegouw, van Hollant, van Zeelandt etc. heeft gheconsenteert ende ghepermitteert, consenteert ende permitteert bij desen aan Hendrick Aertssens gesworen Boeckdrucker te mogen drucken een Boexken ghenamt: *Den Grondsteen der Volmaecktheijt, ghemaect eertijds door Meester Geeraert van Deventer*. Verbiedende alle andere Boeckdruckeren oft Boeckvercooperen den selven nae te drucken oft elders ghedruckt in dese Landen te brenghen oft te vercoopen op de verbeurte van deselve boecken ende andere penen ghelijck het breeder blijktt bij de openen brieven. Ghegheven tot Brussel.

Den 19 September 1638. Onderteekent: Steenhuyse.

We hebben ons deze uitvoerige mededeelingen over den inhoud veroorloofd, omdat de lezer van dit proefschrift wellicht niet in de gelegenheid is, het boekje zelf in te zien; want het werkje is vrij zeldzaam: naar het schijnt, zijn er bij de uitgave maar weinig exemplaren van verkocht. Hoe moeten we het anders ook verklaren, dat Valerius Andreas en Sanderus er geen melding van maken?

We komen nu echter tot de vraag: Wie is de schrijver? Is het Geert Groote? Kan Geert Groote het zijn? We zeiden reeds, dat de eenige reden, om hem het geschrift toe te schrijven, is: de uitdrukkelijke vermelding van zijn naam op het titelblad: Ghe-

maeckt door den seer verlichten Heer, Meester Gerardus de Grootte van Deventer.

Prof. Dr. Acquoy, die het auteurschap van Den Grondtsteen ook reeds heeft onderzocht (Handelingen en Mededeelingen van de Maatschappij der Ned. Letterkunde te Leiden, 1888) besloot op grond van sommige in het boekje voorkomende gezegden, dat het geen vertaling is, maar een oorspronkelijk Dietsch geschrift moet zijn. Hij wees vooral op een plaats, waar de schrijver het Boek der Wijsheid citeert: „Den Wijseman seydt: „Wijsheyt verwint quaetheyt” en daaraan dan toevoegt: „Wijsheyt is in 't latijn Sapientia ende beduyt in 't duytsch: Smaeckende gheleertheyt” (p. 81). Nu dachten we aanvankelijk, dat deze laatste zin even goed, zoo niet beter, kon wijzen op een vertaling uit het Latijn en zelfs op een vertaling door Geert Grootte. Het zijn immers juist dit soort toelichtingen, die we ook vinden in de glossen bij zijn psalmvertalingen. En vooral toen Dr. C. C. de Bruin in zijn reeds aangehaald artikel over de psalmvertalingen er op had gewezen, dat de omschrijvende vertalingen karakteristiek zijn voor Geert Grootte, dachten we een belangrijke aanwijzing te hebben gevonden voor den schrijver of vertaler van Den Grondtsteen. En toch gelooven we, dat Acquoy gelijk had en dat het boekje een oorspronkelijk Dietsch geschrift is. Want al vinden we in Geert Grootte's vertaling der korte Getijden van den H. Geest het woord sapientia weergegeven ook door „smaekende wijsheid” (zie Moll, Geert Grootte's Dietsche Vertalingen blz. 114), we betwijfelen toch, of we juist in dit voorbeeld wel iets karakteristieks mogen zien voor Geert Grootte, daar ook wij immers deze wijsheid onderscheiden van de zuiver theoretische wijsheid. De boven aangehaalde woorden uit het Boek der Wijsheid „Wijsheyt verwint quaetheyt” staan in Grootte's vertaling van de Getijden der eeuwige Wijsheid dan ook zonder eenigen commentaar (Zie de Uitgave van Prof. v. Wijk p. 102). Duidelijker voorbeelden van omschrijvende vertalingen zooals De Bruin bedoelt, hebben we in Den Grondtsteen niet aangetroffen, want ook „glorie dat is volmaeckte gratie” (Grondtsteen p. 57) zegt niet veel. Maar vooral mogen we niet vergeten, dat de schrijver van Den Grondtsteen eigenlijk geen uitleg geeft van het woord Sapientia, maar van het Nederlandsche woord Wijsheid. Om zijn lezer de beteekenis van dit woord te doen begrijpen, neemt hij zijn toevlucht tot de verklaring van het Latijnsche Sapientia. En dit kan er o.i. toch wel op wijzen, dat we met een oorspronkelijk Nederlandsch geschrift te doen hebben. Acquoy had ook reeds gewezen op het veelvuldig voorkomen van gelijk-eindende en allittereerende woorden, als smadelyck en schadelyck, verwerren en verworden (blz. 152). We kunnen

hieraan nog toevoegen: jaeght en behaeght, (blz. 11), begeert en verseert (p. 18); nood en dood (p. 65). We hebben in verband met deze kwestie ook nagegaan, of de aanhalingen uit het Psalterium, die in Den Grondsteen veelvuldig voorkomen, wellicht kunnen wijzen op een vertaling van het heele boekje, maar we gelooven, dat zulks niet het geval is, eer het tegendeel. Op blz. 183—184 haalt de schrijver psalm 26 aan, die ook voorkomt in Grootte's vertaling van het officium defunctorum. We geven dat gedeelte hier weer en plaatsen de vertaling van Grootte (volgens het Haagsche handschrift daar naast).

Grondsteen blz. 183

Geert Grootte
(zie v. Wijk blz. 174)

Die Heere is mijn verlichtinghe ende mijn salicheydt, wie sal ick vreesen? Die Heere is een beschermer mijns levens, waer voor sal ick my ontsien? Als op my ghenaecken staedlyck myn vijanden, dat sy mijn vleesch moghen eten: Die mij vervolgen die syn ghekrenckt ende gevallen: ende al staen daer heyrlegheren teghen mij op, mijn herte en sal niet vreesen ende al rijster strijdt teghen my op, op hem sal ick hopen: Een heb ic gebeden vanden Heere, dat sal ick versoecken, dat ick mach wonen in 't huys des Heeren alle die daeghen mijns levens.

Die here is mijn inluchtinghe ende myn heil, wen sal ic vruchten. Die here is beschermer mijns levens, van ween sal ic beven. Alsoe die hinderen naken op mi op dat si eten mijn vleesch. Mine viande die mi drucken sie sin ghecrencket ende sin ghefallen. Ist dat si weder mi setten hoer heere mit tenten, mijn herte en sal niet ontfruchten. Ist dat op staet strijdt weder mi, in dat sal ic hopen. Een bad ic van den heren dat sal ic eysschende soeken, op dat ic wone in den huse des heren alle die daghe mijns levens.

Wanneer nu de schrijver van Den Grondsteen hierop onmiddellijk laat volgen: „Dat staet soo in 't latijn recht oft hij meynde een deught dat is die edel minnellycke ghelaetentheydt'', dan meenen we ook hierin een aanwijzing te mogen zien, dat Den Grondsteen geen vertaling is uit het Latijn. En samen-vattend zouden we dan ook met Acquoy willen besluiten, dat deze vrucht der mystiek wel op Nederlandschen bodem is gekweekt.

Tot op zekere hoogte kunnen we ook met Acquoy meegaan, wanneer hij zegt, dat de inhoud van het boekje niet naar Geert

Groote als schrijver heenwijst; in zoover nl.: dat er in Groote's bekende geschriften geen duidelijke parallellen met Den Grondsteen zijn te ontdekken. Dit is ook het oordeel van Prof. Dr. L. Reypens S.J., die van het werkje een uitvoerige studie maakte. We zijn het echter niet geheel met Acquoy eens, wanneer hij zegt, dat Groote de schrijver niet *kan* zijn.

Acquoy schrijft t.a.p. o.m. het volgende: „De Groote met al zijn vroomheid was van nature geen mysticus. Het verstand, bovenal het zedelijk gevoel, waren bijzonder in hem ontwikkeld, maar wat den „schouwer” vormt, was hem vreemd. Hij was een man van het woord en van de daad, niet van schouwend leven en onberoerlijke rust. Een geest als de zijne kon zich niet verliezen in God, niet opklimmen in de duisterheid Gods, niet minnelijk ontzinken in den diepen afgrond der Godheid. Gerrit de Groote had allen eerbied voor lieden die dit wel konden. Zoo was hij bijv. een groot vereerder van Johannes Ruysbroeck. Maar toen deze eens zeide, nooit iets te hebben geschreven dan in tegenwoordigheid van den Heiligen geest, liet hij er op volgen: „Maar voor u, meester Gerrit, is deze waarheid vooralsnog verborgen.”

Vooreerst gaat het niet aan te zeggen, dat Groote geen mysticus was en dat datgene, wat den schouwer vormt, hem vreemd was.

Wanneer Petrus Horn verhaalt, dat Groote zich ging afzonderen in Munnikhuizen, dan zegt hij, dat Groote daar de zoetheid wilde smaken van het innige verkeer met God. „Sed ne semen sanctum in corde viri Dei plantatum a transeuntibus secus viam conculcicaretur, aut a volucris celi non opertum carperetur; ne etiam lumen accensum levi flatu extingueretur, sed potius sub modio latens servaretur *et pinguedine interne devocionis nutriretur*, elegit humilis magister ad tempus latere, ut primo in se disceret, quod postea docturus erat, quatenus *divina dulcedine pregestata equanimius ferret pro veritate adversa, nec dyabolica pertimesceret temptamenta sibi adventura*” (N.A.K.G. VI-340). En Jacobus Traiecti, sprekend over diezelfde afzondering te Munnikhuizen, zegt zelfs met duidelijke woorden, dat Groote zich daar achtereenvolgens oefende in de drie phazen van het geestelijk leven, ook in het beschouwende leven. „Hic ergo magister Gerardus Magnus, homo plene scientificus quasi in omni facultate inspiratus a Deo se primum dedit ad monasterium Carthusiensium in Velua, dictum Monichusen. Ubi seipsum strenue exercitavit in omni *abstinentia et mortificatione vitiorum, et exercitio virtutum et speculatione secretorum divinorum*. Tertio autem anno huius secreti et conversationis interne concipiens magnum

zelum ad conversionem hominum. . . . rediit Daventriam. . . . et ordinari se fecit in dyaconum (Schoengen, Jacobus Traiecti blz. 4, 5). En wat de gesprekken betreft, die Groote met Ruusbroec voerde over het beschouwend leven: Acquoy haalt de woorden van Ruusbroec slechts gedeeltelijk aan. Op de door hem geciteerde worden volgt echter juist de voorspelling van Ruusbroec, dat Groote „die waarheid” spoedig zou inzien. „Et quasi Propheta, adjiciens ait (Ruusbroec): „Et vos, magister Gerarde! hanc veritatem, nunc vobis occultam, *parvo post tempore* intelligetis, sed socius vester, Magister Johannes, nunquam intelliget in hac vita (A.K.G. VIII-362v.).

In zijn boek over De spiritualiteit van Geert Groote wijst Dr. K. de Beer er op, dat er in Groote's religieus gedachtenleven twee eigenlijk tegengestelde stroomingen merkbaar zijn: een van wereldvlucht en van verlangen naar de eenzaamheid en een van wereldbekeering en apostolaat (blz. 222). In de Conclusa et Proposita is er van apostolaat dan ook geen sprake; integendeel al zijn voornemens zijn er op gericht, den vrede en de rust des harten te veroveren. Hij neemt zich voor, nooit „coram officiali” te pleiten voor aangelegenheden van vrienden en bloedverwanten „ex hoc namque turbatur quies mentis”; (Pohl, VII-96) en wat zijn voornemens over het gebed betreft, wijzen uitdrukkingen als: „orabo spiritu, orabo et mente; psallam spiritu, psallam et mente” (Pohl, VII-98); „unde audiam capitio audiam aure, audiam et mente” (Pohl, VII-100) er toch wel op, dat hij streefde naar de beschouwing en naar het gebed van rust.

In zijn brief: Ad Rectricem monialium, vereenzelvigd Groote zelfs de volmaakte liefde met de beschouwing. „Est enim finis religionis hujusmodi *contemplacio seu perfeccio caritatis*” en de kloosterlingen moeten het zich dan ook tot plicht rekenen naar die beschouwing te streven. „Quamvis enim non omnes religiosi tenentur esse perfecte caritatis nec contemplativi, tamen tenentur se ad hoc extendere et laborare secundum potenciam et modum cuiuslibet, ut illi quantum possint appropinquent, nec sine grandi peccato et periculo, obicem voluntarie ponere possunt perfeccioni caritatis.” (Mulder, Ep. 45, p. 181). Wanneer derhalve Acquoy zegt, dat Groote „van nature geen mysticus” was, dan komt ons dat onjuist voor; het is integendeel slechts de nood der Kerk en de nood der zielen, die hem, onder aansporing der Karthuizers, er toe doen overgaan, om rust van het klooster en de beschouwing prijs te geven voor het apostolaat. In het verzoekschrift aan den bisschop van Utrecht, vermoedelijk opgesteld door Groote's vrienden, lezen we dan ook: „Et quamvis, Deo teste, idem Gherardus, *quantum est ex se, speculationi veritatis vacare mallet et quiescere*, tamen, quia videt hostem

humani generis in proximos suos undique crudeliter grassari . . . zelo domus Domini incitatur, ut possit verbum Domini . . . praedicare . . .” (Mulder Ep. 58 p. 217).

We zeiden zoo even, dat in Den Grondtsteen geen duidelijke parallellen met Grooté's bekende geschriften zijn te ontdekken, maar het gaat o.i. toch te ver, wanneer Acquoy zegt: „Ieder, die Gerrit de Grooté en zijne ontwijfelbaar echte geschriften ook maar een weinig kent, zal toestemmen, dat zulke mystieke denkbeelden onmogelijk van hem afkomstig kunnen zijn; met andere woorden, dat het werkje Den grondtsteen der volmaecktheyt niet door hem kan zijn geschreven.” Dat zou misschien juist zijn, als we tot de „ontwijfelbaar echte geschriften” alleen maar rekenen zijn preeken en zijn meestal erg zakelijke brieven. Maar als we tot die geschriften ook rekenen b.v. de glossen bij de psalmvertalingen, dan zien we, dat, zoo er al van parallellen niet gesproken mag worden, de conclusie van Acquoy toch te ver gaat. Het lijkt ons niet ondienstig om tenminste een enkel voorbeeld aan te halen. Bij de vertaling van den psalm „Quemadmodum desiderat cervus ad fontes aquarum”, den derden psalm van den derden nocturn in het Doodenofficie, plaatst Grooté een uitvoerige toelichting en verklaring van den naam van den berg Hermonium. Hij zegt daar: . . . „also spreect die dertichste salme in Christi persone: boven al mine vyande, spreect hie, bin ic gheworden laster minen gheburen ende anxt den die mi bandeden; die mi saghen van buten, die vloon. Ic bin der verghetennisse ghegheven als een dode van herten ende gheworden als een verloren vat, want ic ghehoret heb die lasteringe veelre, die mi al om ende omme woenen. Dits die forme, daer een grontoetmodich mensche sal na begheren ende hem selven sodaen in waerheit voelen, dat hie hem voele den alre cleinsten berch bi den Yordane Cristi ende die alre snodeste, alre eeren ende alles ghoedes onwerdich in hem selven; ende waer men hem meer snode reket ende versmaet, daer sal hem doncken ende sal bevoelen dat hem anders in der waerheit niet en betaemt noch toe behoert dan dancke ende dat hem anders niet nutter en si. Ende om die waerheit ende nutticheit sal hie dus begheren versmaet te wesene ende verbannet van buten, ende oec in hem selven hem selven dus vernieten omme die claeinheit der mynnentliker mynnender wacrhheit. In diesen oetmodighen gronde so inropt de afgront den afgronde, want so hem een mensche dieper veroetmodicht, so hie hem dieper ende meer veroetmodighen mach. Ende dat afgront der nederheit inroepet dat afgront der hoocheit, wante verhoghen ende verdiepen is een in gode ende inder sielen. So meer versmaens van ons selven in diepheit, so gheweldigher

is dat inghaen godes in ons in hoocheit. Een afgront is in verdiepe-
ne ende een afgront is in verhogene. Die diepe is hoghe ende die
hoocheit is diepe. . . ." (Moll t.a.p. blz. 63).

Het zou ons te ver voeren, indien we de leer van Den Grondt-
steen hier in den breede wilden uiteenzetten; we hebben boven
slechts den korten inhoud der verschillende „Leeringhe” weer-
gegeven. Hier willen we er nog op wijzen, dat de inhoud der pa-
ragrafen nog weer in eenige woorden of korte zinnen wordt
samengevat op den rand der bladzijden en daar worden tevens
de bronnen vermeld, waarvan de schrijver bij het samenstellen
van zijn geschrift gebruik heeft gemaakt (heel nauwkeurig zijn die
verwijzingen niet; gewoonlijk wordt alleen het hoofdstuk van
een werk vermeld; zoo staat b.v. bij den zin: „Die mij mindt, die
sal mijn leeringen onderhouden” aangegeven: Lucae 6). Naar
het Evangelie van *St. Jan* wordt 13 maal verwezen; 14 maal
naar dat van *St. Lucas*; 14 maal naar *St. Mattheus*; 1 maal naar
St. Marcus. De brieven van *St. Paulus* worden 16 maal genoemd.
Verder worden aangehaald *Acta Apostolorum* (1 maal), *Apoca-
lijps* (herhaaldelijk); *Psalterium* (herhaaldelijk); *Canticum* (her-
haaldelijk); verder: de boeken *Genesis*, *Ecclesiastes*, *Exodus*,
Sapientia, *Proverbia*, *Job*. Van de Vaders worden vermeld:
St. Augustinus (Praef. in Psal. 31, 34, 121; tract. 5 in epist. Jo-
annis; *De Spir. et Anim. C.* 36); *Gregorius* (hom. 30 in Evang.;
lib. 23 mor. cap. 20; lib. 2 in Ezech.; hom. 17); *St. Hieronymus* (in
C. 1. *Habacuc.*; *Epist. ad?*); *St. Bernardus* (*Serm.* 9, 21, 59, 83 in
Cant.; de dilig. *Deo*, Cap. 1); *St. Ambrosius* (lib. I *Offic.* Cap. 21).
Verder wordt aangehaald: *Dionysius* (de divin. nom.; de mystica
Theologia, cap. 1 en 2) *Aristoteles* (Lib. I *Metaph.* cap. I; liber I
de *Coelo*, cap. 3; lib. 8 mor. cap. 3; lib. 7 *Phys. text.* 20). Wan-
neer we dit lijstje vergelijken met Groote's voornemens aan-
gaande het lezen van boeken, dan zien we, dat de bronnen
van Den Grondtsteen ongeveer dezelfde werken zijn, als
waarvoor Groote blijkens zijn *Conclusa* een zekere voorkeur
heeft. Het is wel overbodig, op te merken, dat we in dit lijstje
van auteurs geen argument zien voor Groote's auteurschap
van Den Grondtsteen; we beschouwen het slechts als een aan-
wijzing, dat het boekje in dit opzicht zijn werk zou kunnen
zijn.

Tenslotte mogen we er nog op wijzen, dat het boekje afkomstig
is uit Antwerpen, waar men in de 17e eeuw toch wel op de hoogte
was met de geschriften der Moderne Devotie. Onze naspeuringen
aldaar in het Museum Plantijn, waar tal van gegevens over
Antwerpsche drukken onder leiding van den Directeur Dr. Mau-
rits Sabbe verzameld zijn en in het Stadsarchief onder het be-

heer van den Zeereerw. Heer Floris Prims, hebben echter ondanks dezer welwillende medewerking, tot geen resultaat geleid. De herkomst van het boekje ligt volkomen in het duister.

Ook een Fransche vertaling van Den Grondtsteen onder den titel: „*G. Le Grand. L'éminence de la perfection chrétienne, fidèlement traduite de Flamand en François par M.E.M. avec l'abregé de la vie de l'auteur*” (Lyon, Robert Taillandier 1667), berustend in de bibliotheek van het Rijksarchief in Overijssel nr. 1563, geeft geen enkele nadere aanwijzing.

We meenen intusschen te hebben aangetoond, dat er voldoende redenen zijn om Den Grondtsteen der Volmaecktheyt op te nemen onder de Onzekere werken.

TRACTATUS DE ASTROLOGIA

Volgens den katalogoog van Rooklooster heeft Geert Grootte óók een werk geschreven onder den titel: „*Tractatus de Astrologia*.”

Bij de bespreking van Grootte's brief aan Rudolf van Enteren, hebben we reeds opgemerkt, dat daarvan in de Levens niets blijkt. Wel verhalen Thomas en Horn — de eerste zelfs vrij omstandig — dat Geert Grootte zeer bedreven was in de astrologie en dat hij vóór zijn bekeering „*quaedam magicae artis praestigia actitasset*”; ook de dichter van de tweede berijmde Vita noemt Grootte in het begin van zijn gedicht *nigromanticus* en over zijn later leven zegt hij o.m.:

„*qui inflatus scientia sectatus est sublimia*
„*suam miram scientiam multis facit proficuum*
„*sibique nigromantia famulatur ad merita,*

maar over een geschrift van Grootte over de astrologie zeggen de Levensbeschrijvers niets, ook Horn niet. Toch moet er, blijkens een uitlating van Grootte zelf in den juist genoemden brief, een dergelijk geschrift zijn geweest. „*Ve michi*”, aldus Grootte tot Rudolf van Enteren „*quod unquam aliquid scripsi de talibus*” (Mulder, Ep. 63 p. 251). Uit den samenhang, waarin deze woorden voorkomen, kunnen we met zekerheid opmaken, dat Grootte hier met „*talibus*” de astrologie bedoelt. Zouden we nu moeten aannemen, dat de samensteller van den katalogoog van Rooklooster met „*Tractatus de Astrologia*” het geschrift aanwijst, waarop Grootte zelf ook zinspeelt? Dat is wel zeer onwaarschijnlijk.

We weten immers, dat Grootte na zijn bekeering de boeken over magie en astrologie op den Brink te Deventer verbrandde en dat hij onder zijn voornemens o.m. het volgende opnam: „*Item omnes has superstitiones et alias curiositates debes a mentibus hominum remove, in quantum potes salva quiete mentis et puri-*

tate et libertate voluntatis; ut cum illo quo Deo displicui Deo complaceam secundum suam voluntatem" (Pohl, VII, 89—90). Of Groote zich met zijn geschrift over astrologie aan een groote misdaad heeft schuldig gemaakt, weten we niet; zijn eigen woorden „ve michi" zeggen in dit opzicht al heel weinig, want dergelijke uitdrukkingen vinden we in zijn brieven telkens opnieuw; het zijn woorden van een bekeerling. Doch hoe dat zij: wanneer Groote zijn boeken over magie verbrandde, dan zal zeker zijn eigen geschrift hetzelfde lot hebben ondergaan.

We veronderstellen daarom, dat de vermelding op den kataloog van Rooklooster eer betrekking heeft op den brief aan Rudolf van Enteren. Door dezen brief legde Geert Groote zijn boven aangehaald voornemen ten uitvoer, om nl. niet alleen zelf zich nooit meer met de astrologie af te geven, maar om, zoo mogelijk, ook anderen van die zondige wetenschap te bekeeren. In de handschriften heeft deze brief het opschrift: „Ad Rodolphum de Enteren" en we hebben het opschrift „De astrologia" niet aangetroffen; doch waar het uitvoerige schrijven uitsluitend over de astrologie handelt, hoeft het toch niet te verwonderen, dat het werd gecatalogiseerd onder den titel: Tractatus de Astrologia.

Er is nog een geschriftje van Groote, dat handelt over dit onderwerp en dat om zijn belangrijkheid door Petrus Horn werd opgenomen in zijn „Vita magistri Gerardi Magni." In Cap. X van dit leven lezen we in ongeveer dezelfde woorden, als bij Thomas, dat Groote bij zijn bekeering de astrologie afzwoer, maar ook, dat hij er door Gods genade in slaagde om een ander zeer vernuftig astronoom, magister Rudolf van Enteren, van die gevaarlijke wetenschap te genezen. En Horn vervolgt dan: „Unde quia multum deservire videtur ad propositum, libet hoc scriptum eiusdem magistri Gherardi de morte prefati magistri inserere, quoniam in eo non solum conversi, verum eciam convertentis abilitas in hac sciencia, eiusdemque sanctitas conspicitur, quoniam dignitas arboris ex fructu cognoscitur." (N.A.K.G. VI, 355.) Als Cap. XI is dan door Horn in zijn Vita opgenomen „Scriptum magistri Gherardi", in welk Scriptum Geert Groote zijn herinneringen meedeelt aan Rudolf van Enteren; hoe deze op zijn aandringen ook de astrologie afzwoer en later in grooten vrede stierf.

Ook op dit Scriptum, dat in het Maagdenburgsche handschrift volgt op den brief aan Rudolf van Enteren, zou de titel „Tractatus de Astrologia" betrekking kunnen hebben.

DE DECEM PRECEPTIS

Dezen titel troffen we alleen aan in den kataloog van Roo-klooster; verder ontbreekt voor dit geschrift iedere aanwij-zing. Toch lijkt het ons goed, in dit verband te herinneren aan een plaats in de Vita Gerardi Magni van Thomas a Kempis, waaruit blijkt, dat Grootte herhaaldelijk de 10 geboden heeft ge-kozen als onderwerp voor zijn preeken en toespraken. In Cap. XV toch lezen we o.m. het volgende: „Optime autem aeterna Patris sapientia supernaque clementia providit, ut senescenti iam mundo et ad deteriora vergenti, talis ac tantus magister tamquam coelestis legatus destinaretur, lorica fidei indutus et sanctitate vitae suffultus: per quem religio sacra refloret et devotio Christiani populi ad divini cultus studium *et observantiam decalogi frequenter eius sermonibus erudita incalesceret*: atque opera misericordiae in pauperes exerceret” (Pohl, VII, 74—75). Het is derhalve geenszins uitgesloten, dat Grootte een samenvatting van wat hij over de 10 geboden preekte, op schrift heeft gebracht.

Het is ons evenwel niet gelukt, iets naders omtrent dit werk te vinden. Wel komen in eenige handschriften tractaten over de 10 geboden voor samen met werken van Geert Grootte; zoo in *Hs. Keulen, Stadtarchiv G.B. 4° 249*, waar op eenige werken van Geert Grootte een tractaatje volgt: *Glossa decem preceptorum*; in *Hs. 's Gravenhage, Kon. Bibl. 73 H. 16* vinden we op fol. 122: „Die tijen gheboden ons lieven heren” en op fol. 200: „Dit bueck-sken schreif meyster Geraert der Groet eynen pair luyds om hoerren staet te berichten”. Het tractaat in het Keulsche hand-schrift hebben we tot onzen spijt niet gezien (vgl. blz. 159); voor het andere, dat niet van Grootte is, verwijzen we naar *Cat. Cod. Mss. Bibl. Reg. Vol. I, p. 206*. Een tractaat: „*Glo-sula decem preceptorum*” komt, volgens een opgave ons ver-strekt door Dom Dr. Huijben, ook nog voor in *Hs. Keulen, Stadtarchiv. G. B. 41*.

DE VITA ACTIVA

Omtrent dit werk, dat ook alleen op den kataloog van Roo-klooster voorkomt, heeft ons onderzoek ook geen opheldering gebracht. Het is voldoende bekend, dat Grootte na zijn eerste afzondering de voorkeur gaf aan het apostolaat. Ook vinden we wel eenige gedachten over het actieve leven in zijn brieven; we herinneren slechts aan zijn correspondentie met Johannes Cele (Mulder, Ep. 13 en 48) en met Willem van Salvarvilla (Mulder, Ep. 9), maar het komt ons voor, dat we toch geen dier brieven als een geschrift: „*De Vita activa*” kunnen opvatten.

Daar het eerste Boek van Ruusbroec's Chierheit der Ghees-

teliker Brulocht over het Werkende Leven handelt, mogen we in den titel „De Vita activa” misschien een aanduiding zien van Groote’s vertaling van dit geschrift. In dit verband herinneren we er aan, dat de Ruusbroec-vertalingen in den Katalog van Rooklooster niet genoemd worden.

CONCORDIA EVANGELISTARUM DE PASSIONE DOMINI

Een geschrift onder dezen titel, die op al de traditioneele lijsten van Groote’s werken voorkomt, is ons niet bekend. Wel weten we, dat de overweging van het Lijden des Heeren een allervoornaamste plaats inneemt in de spiritualiteit van Geert Groote. Een zijner mooiste geschriften is wel zijn Epistola de Patientia, waarvan het grootste gedeelte handelt over de noodzakelijkheid en de heilzame uitwerking van die overweging. „*Passio Domini nostri Ihesu Christi semper et quasi frequenter in mente est habenda et retractanda*” (Mulder, Ep. 62 p. 238). Bij de bespreking van de handschriften der brieven hebben we er de aandacht op gevestigd, dat dit gedeelte als een afzonderlijk geschrift voorkomt in een handschrift te Brussel en dat een Diet-sche vertaling van het stuk wordt aangetroffen in een handschrift te ’s Gravenhage (zie blz. 89); ook hebben we daar een handschrift van de Universiteitsbibliotheek te Amsterdam vermeld, dat een tractaat over het Lijden des Heeren bevat, beginnend met de woorden: „Dat hier na volghet seit meester gheryt die groet in eenre epistelen”. Verder is het ook bekend, dat het Lijden des Heeren evenzeer voor Groote’s volgelingen het voorwerp was van dagelijksche overweging; ze was hun voorgescreven in de Epistola de vita et passione Domini nostri Ihesu Christi van den Windesheimer Prior Johannes Vos van Heusden. Ook in dezen brief zullen wel gedachten voorkomen van den stichter der Moderne Devotie, doch een geschrift, waarop de hier boven vermelde titel van toepassing zou zijn, is nog niet gevonden. We mogen er in dit verband ook aan herinneren, dat in het Meditatieboek van Gerard Zerbolt van Zutphen: „De reformatione virium animae” voorkomt: „*Passio Christi breviter collecta*” (cap. 29—34), welk stuk ook afzonderlijk in sommige handschriften wordt aangetroffen. Omdat ook andere werken van Gerard Zerbolt op naam zijn gesteld van Gerardus Magnus, is het niet uitgesloten, dat de bibliografen met den hier besproken titel de overwegingen over het Lijden van Christus van Zerbolt bedoelen (vgl. Dr. J. van Rooy, a.w. blz. 109).

Tenslotte vestigen we er nog de aandacht op, dat in *Ha. Weenen, Nat. Bibl. Ms.* 14353 drie preeken voorkomen onder den algemeenen titel: „*Sermones de passione Salvatoris*”,

waarvan de derde den aanhef heeft: „Sequens sermo est magistri Gerhardi” en den tekst: „Inclinato capite tradidit spiritum. Joannes XIX” en het *Incipit*: „Et in evidentiā officii hodierni benedicti patris mei reverendissimi et in Christo dilectissimi hodiernam diem passionem Domini nostri Jesu Christi devote recolamus mentibus nostris, configurationem eiusdem litteris rubeis dolorisque compunctionis...”. *Explicit*: hic et in valle lacrimarum adjuvemur per gratiam in futuro quoque per gloriam. Quod nobis concedat Dominus noster Jesus Christus hodie... in ara crucis immolatus. Amen. Anno 1437”. Het tractaat beslaat fol. 99^r tot 106^v, waar naar aanleiding van genoemden tekst uitvoerig gesproken wordt over den dood van Christus met veelvuldige aanhalingen uit de vier evangeliën met toelichtingen uit verschillende Heilige Vaders en schrijvers als Augustinus, Bernardus e.a. Op het einde wordt ook gesproken van den H. Franciscus, wat den indruk zou kunnen wekken, dat de schrijver een Minderbroeder is. Bij het tractaat „De Septem Verbis” ontmoeten we den Minderbroeder Gerhards Odonis, die in de in dit boek opgenomen fotografische reproductie van den Kataloog van Rooklooster genoemd wordt. Al is er in dezen Sermo van het Weensche handschrift een zekere Concordantia Evangelistarum de passione Domini, meenen we toch, dat hier de naam Gerardus geen waarborg biedt, dat we hier het geschrift van Geert Groote hebben teruggevonden. Een fotografische reproductie van den Sermo in het Weensche handschrift is aanwezig op het Instituut v. d. Geschied. der Ned. Mystiek aan de Kath. Universiteit te Nijmegen en op de bibliotheek van den Carmel aldaar.

Wij halen slechts een paar voorbeelden aan om aan te toonen, dat de vermelding „Sermo Magistri Gerhardi” ten deze niets bewijst. Op de bekende bibliotheek te Wolfenbüttel wordt onder nr. 650 (oud nummer Helmstedt 602) een handschrift bewaard uit 1444 waarin op fol. 16—17 zulk een „Sermo Magistri Gerhardi” voorkomt. In den Index wordt deze „Sermo” op naam gebracht van Gerard Zerbolt van Zutphen, maar Wüstenhoff heeft wel duidelijk aangetoond, dat deze noch van Gerard Zerbolt noch van Geert Groote kan wezen. Vgl. D. J. M. Wüstenhoff, *Het Tractaat de Pretiosis Vestibus* 1890, blz. 12—15. Het blijkt van Duitschen oorsprong. Ook de Universiteits-bibliotheek van Erlangen bewaart onder nr. 719 een handschrift uit de 14de eeuw met „Sermones, Orationes et Questiones” in Duitsch en Latijn, 300 bll. waarvan het zesde een „Sermo Magistri Gerardi” is zonder eenige aanwijzing, dat hier Geert Groote bedoeld is. Vgl. *Catalogus* door J. C. Irmischer, 1852, blz. 199.

WERKEN TEN ONRECHTE AAN GROOTE TOEGESCHREVEN

DE PRETIOSITATE VESTIUM

Volgens Possevinus heeft Geert Groote ook een geschrift vervaardigd: „De pretiositate vestium”. Doch er zijn redenen, die ons aan de juistheid van Possevinus' opgave ernstig doen twijfelen.

Vooreerst toch is in de oudste levensbeschrijvingen van dit geschrift geen spoor te ontdekken; op zichzelf is dit zwijgen van de levensbeschrijvers weliswaar geen sterk bewijs tegen Groote's auteurschap, daar immers maar betrekkelijk weinige van zijn geschriften in de Vitae met name worden vermeld. Maar omdat die Levens wèl — en met zekere uitvoerigheid zelfs — gewag maken van Groote's liefde voor de armoede ook in het punt van de kleeding, zouden we toch verwachten, dat zij, indien Groote, min of meer uitvoerig over kostbare kleedij had geschreven, in dat verband dat geschrift ter sprake hadden gebracht; welnu, we vinden daarover niets.

Een tweede bewijs, dat ook wel niet strikt overtuigend is, doch waarmee we toch rekening hebben te houden, is een mededeeling van Groote zelf in een brief aan Johannes de Gronde. Deze brief, door Prof. Mulder gedateerd 17 Maart 1383, is blijkens den inhoud een antwoord op een nog kort geleden ontvangen schrijven van zijn Amsterdamschen vriend en handelt hoofdzakelijk over het afschrijven van boeken. Groote bedankt de Gronde o.m. voor eenige boeken, die deze voor hem heeft overgeschreven en deelt hem mee, dat hij een gedeelte van Ruusbroec's werk „Van den Tabernakele” heeft uitgeleend aan de „Campenses”, die het wilden overschrijven; maar zoodra hij het terug heeft, zal hij het opsturen aan Gijsbert Dou. En dan laat Groote volgen: „De „Curiositate Vestium” nullam rem recolo me scripsisse”. Het is niet duidelijk, of Groote hiermee wil zeggen, dat hij zelf nooit iets geschreven heeft de curiositate vestium, dan wel dat hij een dergelijk geschrift niet heeft gecopiëerd;

voor „overschrijven” wordt nu eens de term „transscribere” gebezigd, dan weer kort-weg het woord „scribere”. Maar hoe dat zij, we mogen uit deze mededeeling toch wel concludeeren, dat Groote, toen hij bedoelden brief schreef, nog geen geschrift over de kleeding had vervaardigd. Men zou nog in het midden kunnen brengen, dat het verzoek van Johannes de Gronde aanleiding voor Groote kan zijn geweest, om alsnog over het onderhavige thema zijn gedachten op schrift te brengen, doch wanneer hij dergelijke plannen had, zou hij het vermoedelijk aan zijn vriend hebben laten weten.

Wel zijn er in den *Sermo contra Focaristas* eenige plaatsen aan te wijzen, waar Groote over de kleeding spreekt. *Caput XII* van bedoelden *Sermo* handelt over de stelling, dat de handelingen van alle menschen, maar vooral van de bedienaren der kerk, goed moeten worden uitgelegd en dat men de intentie moet excuseeren, zoolang tenminste de handelingen niet apert zondig zijn; gaat het echter over handelingen, die zonder eenigen twijfel zijn af te keuren, dan mag men die handelingen nooit goed-praten; en onder die aperte misdaden rekent Groote dan ook de schaamteloze kleeding, waaraan sommigen zich blijkbaar schuldig maken: „sed manifestata et indubitata mala, sicut turpissimas conversationes mulierum et quaestus Simoniacos apertos et vestes inverecundissimas ad inguina et quae similia diabolica vitia ac apertissima, nullus ad bonum debet interpretari” (A.K.G. VIII, blz. 19). In *caput XXIII* van denzelfden *Sermo* komt Groote daarop nog eens terug door te zeggen, dat vooral zij te veroordeelen zijn, „Quorum vita per luxuriam, per vestes turpissimas ad nates et per conversationem abominabilem, est omnibus notorie perditā et damnata” (A.K.G. VIII, blz. 91).

Voor een naderen uitleg van deze woorden verwijzen we naar de zeer uitvoerige aanteekening van Clarisse (N.A.K.G. VIII, blz. 303—329), maar naar onze meening bestaat er geen verder verband tusschen de hier weergegeven woorden en den titel: „De pretiositate vestium”. Tegenover de opgesomde bezwaren tegen Groote’s auteurschap van dit werk, staat nu het getuigenis van Possevinus, die den titel in zijn lijst van werken van Geert Groote opneemt met de vermelding „ms Dinesfurti apud Franciscanos”. Die lijst besluit wel met de woorden: „Ita Johannes Bunderius in Indice”, doch Miraeus en Valerius Andreas, die ook naar den kataloog van Bunderius verwijzen, hebben het werk niet evenmin als Foppens; Paquot en Bonet-Maury echter nemen den titel weer wel op; de eerste voegt er aan toe: „ms. chez les Cordeliers d’Amersfort”. Het is daarom wel waarschijnlijk, dat Possevinus hier een vergissing begaat. We kennen nl. een geschrift: „De vestibus pretiosis”, ook wel genoemd:

„Contra abusum vestium” en „De abusu vestium”, waarvan blijkens het getuigenis van Revius Gerard Zerbolt de auteur is. Van dit geschrift zijn ons een viertal handschriften bekend. In *Hs. Bazel, Oeffentliche Bibliothek der Universität A. VIII. I* komt het voor op fol. 163v—171r; in dit Hs. wordt geen auteur genoemd. Anoniem is het ook in *Hs. Darmstadt, Landesbibliothek no 2776*, waar het tot titel heeft: „de abusu vestium”; dit Hs. bevat o.a. ook „aliquos articulos de focaristis, quos venerabilis magister Gheraerdus dictus groet pie memorie collegit”; in *Hs. Berlijn, Preussische Staats-Bibliothek ms. theol. lat. quart. 240* komt het voor met verschillende tractaten van Geert Groote, zoodat diens naam: Gerardi Grot de Daventria dan ook buiten op den band van het handschrift werd aangebracht. In *Hs. Keulen, Hist. Archiv. W 4° 149*, staat het tractaat op fol. 221r—228r en met een andere hand is boven het tractaat geschreven: Contra abusum vestium Gerhardi Zerbolt de Zutphania. — Voor de auteurskwestie verwijzen we naar Dr. J. van Rooy o. Carm.: „Gerard Zerbolt van Zutphen”, blz. 73v; 84 vv.; 545v. en naar D. J. M. Wüstenhoff: „Het tractaat De pretiosis vestibus”. Zooveel blijkt uit het bovenstaande wel, dat een verwarring van Gerhardus Magnus met Gerhardus Zerbolt heel begrijpelijk is, temeer waar men geneigd was, anonieme geschriften op naam te stellen van bekende auteurs. En als schrijver was immers vooral Geert Groote bekend. Ook weten we, dat Groote door zijn voorbeeld de ijdele praal in de kleeding heeft veroordeeld. De levensbeschrijvers verhalen ons, dat hij bij zijn bekeering zijn wereldsche kleeding verwisselde tegen het eenvoudig gewaad van een nederig clericus, zoodat hij bij het volk in opspraak kwam. „Ecce qui iam antea ornatis vestibus procedebat; nunc incultis et griseis tegitur lanis”. Van die kleeding geeft Thomas a Kempis ons nog een meer uitvoerige beschrijving in cap. XI van zijn vita. „Vestimenta eius grisei coloris erant et humiliter formata, non mollia non nitida: non multis rugis complicata, raro nova et ob vetustatem quandoque attrita, quae modicis etiam pittaciis fecerat resarciri. Nec erubuit homo bene natus inter amicos et concives videri abiectus in vestitu. Gestavit perinde ruptum pellicium multis particulis repeciaturum, pauperibus et mendicantibus consimile, divitibus aspernabile: devotis tamen exemplare et posteris sanctum memoriale. Omnis siquidem amictus illius non magni valoris erat: sed non parvae virtutis. Nam totus ornatus eius ab intus lucebat: ideo externos non curebat obtutus” (Pohl, VII—58).

Door zulk een streng voorbeeld nam Geert Groote derhalve wel stelling tegen het dragen van kostbare en ijdele kleedij. En het geschrift van Zerbolt van Zutphen zal ongetwijfeld ook veel gedachten bevatten, die ontleend zijn aan Geert Groote, maar

om de bovengenoemde redenen meenen we den titel „De pretiositate vestium” toch niet op de lijst van Grootte’s werken te moeten opnemen.

TRACTATUS DE GRADIBUS ECCLESIASTICORUM

Volgens het getuigenis van Valerius Andreas, overgenomen door Foppens, kwamen op een kataloog van de Bibliotheek te Egmond twee werken voor van Geert Grootte, nl.: „De Communione” en „Tractatus de Gradibus Ecclesiasticorum”. Bij de bespreking van den eersten titel hebben we reeds gezegd, dat het niet duidelijk is, welke kataloog wordt bedoeld; op de thans nog bekende boekenlijst van Egmond komt geen der beide werken voor (blz. 204). De oudere bibliographieën van Grootte’s werken vermelden deze geschriften niet, zoodat een vergissing van Valerius Andreas en Foppens niet uitgesloten is. Wel weten we, dat Geert Grootte in zijn *Conclusa et Proposita* ook een voornemen heeft opgenomen, nooit te studeeren voor het behalen van een graad in de theologie, maar hierop kan het „Tractatus” wel geen betrekking hebben. Het is echter zeer verklaarbaar, dat een geschrift onder dezen titel op naam is gekomen van Geert Grootte. Er is nl. een geschrift bekend, dat gericht is tegen iemand, die een mindere orde had ontvangen en die streefde naar een hoogere orde en naar het predikambt. Dit werk „Scriptum pro quodam inordinate gradus ecclesiasticos et praedicationis officium affectante” wordt op goede gronden toegekend aan Gerard Zerbolt van Zutphen. Er zijn echter ook eenige handschriften van dit werk bekend, waarin het tractaat wordt toegekend aan Geert Grootte. In het reeds genoemde *Hs. Berlijn, Preussische Staats-Bibliothek, ms. theol. lat. quart.* 240 komt, behalve „De pretiosis vestibus” ook het „Scriptum pro quodam” voor. Bovendien bevat deze verzamelband o.m. nog 4 geschriften van Geert Grootte, zoodat het begrijpelijk is, dat op den rug van den band de naam van Geert Grootte kwam te staan. In *Hs. Marburg, Universitätsbibliothek Ms.* 55 wordt het „Scriptum” zonder meer aan Geert Grootte toegekend evenals in *Hs. Parijs, Bibliothèque Nationale. Cod. lat.* 10718. In de *Hss. van Karlsruhe, Badische Hof- und Landesbibliothek*, 381; *Neurenberg, Stadtbibliothek, Cent. II* 10 en *Utrecht, Universiteitsbibliothek* 386 is het tractaat anoniem. Voor de auteurskwestie verwijzen we wederom naar Dr. J. van Rooy, Gerard Zerbolt van Zutphen, blz. 76 vv.; blz. 86 vv.; blz. 347 v.

Wat we bij de bespreking van „De pretiositate vestium” reeds gezegd hebben, mogen we hier herhalen. Evenals voor het geschrift over de kostbare kleeding, zal Zerbolt ook voor het „Scriptum pro quodam” veel gedachten ontleend hebben aan de

leer en de praktijk van Geert Grootte, die zelf geen priester wilde worden en die ook niet gemakkelijk anderen zou aanraden zich tot priester te laten wijden. In Zerbolt's „Scriptum" vinden we trouwens verschillende gedachten, die we ook aantreffen in den brief van Grootte: „De cura pastoralis non acceptanda". Maar we meenen, dat er toch geen voldoende redenen zijn, om den titel: „Tractatus de Gradibus Ecclesiasticorum" op onze lijst van Grootte's werken op te nemen.

CORDIALE QUATTUOR NOVISSIMORUM

Het veel verspreide werk over de vier uitersten wordt thans wel algemeen toegekend aan Gerard van Vliederhoven. Possevinus, Valerius Andreas en Foppens, die het Cordiale onder de werken van Geert Grootte opnamen, teekenden daarbij reeds aan „alii Gerardo Vlienderovio adscribunt." Paquot, die den titel met dezelfde restrictie overneemt, zegt, dat het werk aan Geert Grootte wordt toegeschreven in den kataloog van de Reguliere Kanunniken te Tongeren.

De handschriften van dit tractaat zijn bijna alle anoniem; er is ons in ieder geval geen enkel handschrift bekend, waarin Grootte als auteur wordt genoemd. Dat het werk op naam van Geert Grootte is gekomen, zou vooreerst verklaard kunnen worden door verwarring van Gerhardus Vlienderovius met Gerhardus Magnus. Zulks temeer, omdat Grootte ook bij voorkeur in zijn preeken de groote waarheden behandelde: dood en oordeel, hel en hemel. Clarisse heeft nog op een andere mogelijkheid gewezen. Er is nl. een oude Hoogduitsche vertaling van het Cordiale. Deze vertaling werd vervaardigd door een Neurenbergsch Karthuizer: Erhart Gross. (Zie de Aanteekening II. Over het Cordiale in Archief voor Kerk. Gesch. inz. v. Ned., Dl. III, Bijlage blz. 44 vv.) Daar deze vertaler Erhart Gross veel minder bekend was dan Geert Grootte, is het geenszins uitgesloten, dat door de vertaling de naam van Grootte aan het Cordiale is verbonden.

DE SEPTEM VERBIS DOMINI IN CRUCE

Jongere bibliographieën kennen aan Geert Grootte nog een geschrift toe onder den titel: „De Septem verbis Domini in Cruce". Voor 't eerst vinden wij dezen titel onder Grootte's werken opgenomen op de lijst van Bonet-Maury, die er bij aanteekeent: „Une copie de ce dernier se trouve entre les mains du Dr. Nolte, chanoine honoraire à Darmstadt". We meenen echter, dat de opgave van Bonet-Maury op een vergissing moet berusten.

Op naam van „magister Gerardus" komt een verhandeling

over de Zeven Kruiswoorden voor in *Ms. Luik, Univ. Bibl. Ms. 366* (229), fol. 258a—268c. Het opschrift luidt: *Incipit tractatus magistri Gerardi in divinitate super septem verba dicta a Domino Jhesu Christo pendente in Cruce*. Het tractaat begint met een inleiding over het woord uit *Ecclesiastes*: „*Est tempus loquendi et tempus tacendi*”. In tegenwoordigheid van Pilatus en Herodes heeft Christus gezwegen, maar op het kruis heeft Hij willen spreken. De schrijver herinnert dan (fol. 258b) aan een woord uit het Boek *Esdras*: „*Stetit Esdras scriba super gradum ligneum, quem fecerat ad loquendum*” en verklaart vrij uitvoerig, hoe die woorden „*figurative*” bedoeld zijn en van toepassing zijn op Christus, die kwam om ons te onderrichten en die dat vooral heeft gedaan op het kruis „*Ibi enim fuit tempus loquendi*”. Op fol. 259b begint de eigenlijke verhandeling over de Zeven Kruiswoorden, die zijn als de „*septem tonitrua, de quibus habetur in Apocalipsi*” en die ieder hooren moet. De volgorde der Kruiswoorden in de beschouwing is deze: *Pater, dimitte illis; Hodie mecum eris in paradiso; Mulier ecce filius tuus; Deus, Deus meus ut quid dereliquisti me? Sitio; Consummatum est; Pater in manus tuas commendo Spiritum meum*.

Naar aanleiding van de woorden: „*Mulier ecce filius tuus*” zegt de schrijver o.m. „*Item hoc etiam notandum est, quod Dominus ex tunc non gessit se pro Filio, ex quo matrem Johanni commendavit, Sic debent facere religiosi, ex quo professionem fecerunt et habent pedem in cruce cum Christo, non debent carnaliter moveri ad parentes, sed tamen debent eos Johanni, id est, gratie Dei commendare et pro eis orare*” (fol. 262a—262b). Uit deze woorden blijkt reeds, dat de verhandeling geschreven is voor kloosterlingen. En uit andere plaatsen kunnen we opmaken, dat zoowel de schrijver als degenen, voor wie het geschrift is bestemd, kloosterlingen zijn, die behooren tot een Orde volgens den regel van St. Benedictus. Zoo lezen we in de beschouwing over het woord „*Sitio*”: „*Sic enim pane arto et aqua brevi utentes, id est, sensus nostros a noxiis excessibus cohibentes et carnem disciplinantes preceptorem nostrum, id est, regulam institutoris nostri Benedicti nobiscum portemus quasi ipsum a nobis avolare non permittamus*” (fol. 265a).

Deze twee citaten zijn dus wel reeds een aanwijzing, dat de schrijver „*magister Gerardus*” niet Geert Groote is. Blijkens het laatste citaat moet de schrijver Benedictijn zijn of Cisterciënser. Bovendien is er in heel het tractaat geen duidelijke overeenkomst in taal en stijl met de bekende geschriften van Geert Groote; die trouwens ook geen „*magister in divinitate*” was. Daarentegen is er volgens het deskundig oordeel van Dom Huijben wel een frappante overeenkomst in taal en

stijl, in wijze van uiteenzetting, in telkens terugkeerende formules met de werken van Gerard van Luik (het handschrift komt van Luik!), die Cisterciënsers was. Wanneer we hierbij dan nog bedenken, dat het werk in de *Vitae* van Geert Groote niet genoemd wordt en evenmin voorkomt op de oude lijsten van Groote's geschriften, dan mogen we wel besluiten, dat de opgave van Bonet-Maury niet juist is. Van den anderen kant is het begrijpelijk, dat het geschrift op Groote's naam kwam. Vooreerst door den naam van „magister Gerardus”, maar bovendien omdat in het Luiksche handschrift geschriften van Groote voorkomen, nl.: de „*Sermo contra Focaristas*” en de „*Conclusa et Proposita*”. Hetzelfde is het geval met *Hs. Antwerpen Museum Plantijn Hs.* 132 (208); deze codex toch bevat, behalve De Septem verbis ook nog twee brieven van Groote, nl.: „*Ad quemdam temptatum*” en „*Contra detractionem*” (Mulder, Ep. 71 en 72). Het hier besproken werk komt verder nog voor in *Hs. Luik. Seminariebibl. Ms.* 6 K. 7.

Overigens zijn er nog verschillende andere tractaten over de Zeven Kruiswoorden; zoo staat een geschrift onder den titel: „*De Septem verbis Domini in Cruce*” op naam van den Franciscaan Gilbertus van Doornik, een tijdgenoot van St. Bonaventura en St. Thomas van Aquino. (vgl. J. Huijben in *Ons Geestelijk Erf*, I, 434). In een artikel over de verspreiding van Franciscaansche handschriften in *La France Franciscaine*, Dl. XIX, blz. 271 noemt Prof. Dr. W. Lampen ook een tractaat „*De Septem verbis*”, in verzen geschreven, door Gerardus Odonis O.F.M. Over Gerard van Luik zie: *Revue Ascétique et Mystique*. Vol. XII (1931) p. 349—430 en J. Huyben in „*La Vie Spirituelle. Suppl. t. XXX*, (1932), p. 176.

SPECULUM PECCATORUM

In de Stadsbibliotheek te Kamerijk wordt onder nr. 544 een handschrift bewaard, in den *Catalogus* onder nr. 586 opgenomen, waarin op fol. 211 een tractaat begint onder den titel „*Speculum Peccatorum*” en daar uitdrukkelijk wordt toegeschreven aan Geert Groote: „*Incipit Speculum peccatorum, editum a sagaci viro magistro Girardo Groot*”.

Het *Incipit* van dit tractaat, dat niet slechts in het Latijn, maar ook in het Middelnederlandsch een groote verspreiding heeft gevonden, luidt, met voorbijzien van onbeteekenende varianten in de onderscheiden handschriften: „*Quoniam, Charissime, in via huius seculi fugientis sumus, dies nostri sicut umbra pretereunt, necesse est, corde sollicito sepius memorari, quod nostra fragilitas, nostra mortalis infirmitas toties cogit oblivisci.*”

Quid est illud? Quod ipse omnipotens Dominus nostrum sui gratia volens profectum per beatum Moysen nobis consuluit dicens: Utinam saperent et intelligerent ac novissima providerent" (Deuter. XXXII, 29). Deze tekst vormt de leidende gedachte van het tractaat.

Het *Explicit* luidt: „Ecce frater mi, iam legisti, iam vidisti in hoc Speculo peccatoris, quid sapias, quid intelligas, quomodo novissima providere debeas; superest igitur ut diligenter discas et in corde firmes, ut sane sapias et recte intelligas, quomodo novissima tua prudenter provideas, ut per hec eternam damnationem evadas et cum Domino nostro Iesu Christo vitam eternam possideas." Amen."

Het tractaat is uitgegeven door Migne, *Patrologia latina*, Dl. XL kolom 983—992 in den Appendix Tomi Sexti Operum Sancti Augustini met de vermelding, dat het zeker van veel jonger datum dagteekent. Het wordt daar genoemd „*incerti auctoris*" en uitgegeven naar een handschrift van de Kon. Bibl. van Parijs en een ander van de Sint-Medardusabdij van Soissons.

Wilmart, O.S.B. vermeldt in zijn werk „*Auteurs spirituels*" blz. 420, dat het tractaat anoniem voorkomt in de Staatsbibliotheek van Rouaan, doch in het Britsch Museum (Harley 3820), in een handschrift afkomstig van het bekende Karthuizerklooster van Sheen, uit de 15de eeuw, als een „*tractatus Bernardi*". Het komt ook voor op de Universiteitsbibliotheek van Breslau: Ms. I.Q. 103, maar zonder vermelding van den schrijver.

Ook de Catalogus van de Landesbibliothek van Wolfenbüttel vermeldt onder nr. 3621 dit *Speculum peccatorum*.

Ongetwijfeld zijn er nog vele andere handschriften van aan te wijzen.

In het Middelnederlandsch is er een groot aantal handschriften van bewaard. Prof. Dr. W. de Vreese beschrijft in dl. I zijner beschrijving der Handschriften van Jan van Ruusbroec's Werken, blz. 413 vv. een Hs. uit de jaren 1360—1385, thans bewaard in de Bibliothèque Mazarine te Parijs N. 920, waarin op fol. 109r—124r: „Spiegel des sonders: *Incipit*: O alre liefste broeder, want wi sijn in den weghe deser vliender werelt ende onse daghe voirliden alse die scade der sonnen, daer omme es ons noot met sorchvoldegher herten dicwile over te peynsen, dat onse crancheyt ons dicwile doet vergheten. . . . *Explicit*: „Altehants hevestu ghelesen in den spiegel des sondaers wattu smaken salt, wattu verstaen salt, wattu voorsien salt, op dattu der eewegher doot ontgaen moghes ende met Jhesu Cristo ewelike leven, datti moet verleenen die in eeweheyden es ghebenedijdt. Amen." Achter het *Explicit* volgt nog: Hier int die spiegel der sondaren. Ghemaect uten latinen als men naest conste ghe-

raken". Op fol. 124v „Dit boec es des cloesters van Sinte Pauwels in zonien gheheeten ten rooden dale".

De Vreese noemt op blz. 424 in een noot nog de volgende handschriften van den Nederl. tekst: *H. Düsseldorf, Landesbibliothek, Ms. C. 93*; *Hs. Gent, Univ. bibl., Ms. 1635* (gedeeltelijk); *Hs. Lübeck, Stadtbibl., Ms. 114*; *Hs. Weenen, Fidei-Commisbibl. Ms. 7954*. Op blz. 188 van hetzelfde werk had hij nog de volgende handschriften van deze vertaling vermeld: *Hs. Hamburg, Stadtbibl., Theol. Ms. 1547* fol. 1—11; *Hs. 's Gravenhage, Kon. Bibl. Ms. 73. G. 25* (Catalogus N. 672) fol. 33 vv.; *Hs. Amsterdam, Univ.-bibl. Hss. Moll 35*; *Hs. Leiden, Bibl. Maatsch. d. Nederl. Letterk. Ms. 351*. Te Brussel, *Kon. Bibl. Ms. II, 2334* is het door de Vreese t.a.p. vermelde Hs. 4022 van de Bibl. van Philipps te Cheltenham (Vgl. Pribsch, *Deutsche Hss. in England*, I, 85).

Prof. Dr. J. Verdam, die in 1900—1901 den grooten „Spiegel der Sonden" uitgaf in de berijmde redactie van een handschrift in Münster en een proza-vertaling in een handschrift van Oudenaarde, voorzag deze uitgave van een uitvoerige Inleiding, waarin hij ook over de verspreiding en beteekenis van den kleinen hier bedoelden „Spiegel" uitweidt. In het handschrift van Oudenaarde uit de jaren 1434—36 staat de groote redactie op fol. 2a—104d, terwijl de kleine redactie staat op fol. 163c—168a. In 1891 had Jhr. Mr. Nap de Pauw in de Verslagen en Mededeelingen der Vlaamsche Academie blz. 471 ook reeds de aandacht gevestigd op dit handschrift van Oudenaarde.

Prof. Dr. Moll maakt in *Kerkhistorisch Archief IV* (1886) blz. 264 vv. nog melding van een door Mone vermeld handschrift van dit tractaat uit het jaar 1415 en van een ander op perkament in het jaar 1448 in het klooster Marienkampe in Oost-Friesland bij Esynge geschreven Hs., dat in zijn bezit gekomen was en wel hetzelfde is, als wij boven reeds onder Amsterdam vermeldden. Verder verwijst hij naar Hs. 30 van de zgn. Weesper-Handschriften, dat wel hetzelfde is, als reeds onder 's Gravenhage is genoemd. Het belangrijkste is echter, dat hij het tractaat hier uitdrukkelijk noemt „een vertaling van een aan den H. Gregorius den Groote toegeschreven „*Speculum peccatorum*", waarvan de Universiteitsbibliotheek te Utrecht twee Hss. bezit: *Aev. med. script. Mss. 192* en 398. De aanvang luidt aldus: „Alreliëfste broeders, want wy sijn in den weghe deser vliender werelt enz."

Hier hebben we meteen den sleutel van het probleem.

Al wordt het tractaat opgenomen onder de werken van den H. Augustinus en wordt het elders een „tractatus Bernardi" genoemd, het blijkt, dat het ook aan Gregorius den Groote werd toegeschreven. Een afkorting van diens naam hetzij in het La-

tijn Gregorius Magnus, hetzij in het Nederlandsch Gregorius de Grootte kan heel gemakkelijk tot de schrijffout „Girardi Groot’’ van het Kamerijksche Hs. hebben geleid. Op grond dan ook van het feit, dat het tractaat, hoewel blijkbaar zeer verspreid in de Nederlanden, daar wel aan Gregorius den Grootte, maar behalve in het Kamerijksche Hs. in geen enkel ander, voorzoover wij weten, aan Geert Grootte werd toegeschreven, meenen wij zonder eenig voorbehoud gerechtigd te zijn, dit werk als ten onrechte aan Geert Grootte toegeschreven te beschouwen.

LIJST VAN HANDSCHRIFTEN

waarin Werken van Geert Grootte bewaard zijn.

In deze lijst zijn niet opgenomen de handschriften, door Prof. Dr. W. Mulder voor de uitgave der Brieven benut en medegedeeld in de lijst op blz. 77—82, tenzij met betrekking tot die handschriften opmerkingen zijn gemaakt. Deze zijn met een * geteekend.

Achter elk handschrift worden de bladzijden aangegeven, waarop in het boek over het betreffende handschrift wordt gesproken.

- 1 ST. AGATHA BIJ CUYCK, *Kruisbeeren. Ms. Coll. Frenswegen C. 9 en 9bis*: De Simonia, blz. 168—170.
- 2 ST. AGATHA BIJ CUIJCK, *Kruisbeeren. Ms. Coll. Frenswegen. C. 16*: Contra focaristas, fragment, blz. 149.
- 3 AMSTERDAM, *Kon. Acad. v. Wetensch. Ms. XXXVII (4)*: Dicta, Ned., blz. 200.
- 4 AMSTERDAM, *Univ. Bibl. Ms. I. F. 7 (Cat. 540; Moll. 31)*: Zie Utrecht, Univ. Bibl. Ms. 1691, blz. 97.
- 5 AMSTERDAM, *Univ. Bibl. Ms. I. G. 25. B. (Cat. 554)*: Epist. de Passione Domini (fragm. Ned.), blz. 88, 261.
- 6 AMSTERDAM, *Univ. Bibl. Ms. I. G. 34 (Moll. 23)*: Dicta, Ned., blz. 201—202.
- 7 *ANTWERPEN, *Plantijn-Museum. Ms. 132 (208)*: Epist. 72, fragm., blz. 123, 269.
- 8 ANTWERPEN, *Plantijn-Museum. Ms. 173 (Zaal III, 36)*: Getijden, blz. 181.
- 9 ANTWERPEN, *Plantijn-Museum. Ms. 188 (Zaal III, 72)*: Getijden, blz. 181.
- 10 ANTWERPEN, *Plantijn-Museum. Ms. 431*: Getijden, blz. 181.
- 11 BAZEL, *Univ. Bibl. Ms. A. VII. 13*: 24 Artikelen, blz. 140.
- 12 BAZEL, *Univ. Bibl. Ms. G. VI. 39*: Epist. 45?, blz. 89.
- 13 *BERLIJN, *Preuss. Staatsbibl. Ms. theol. lat. fol. 194*: Contra focaristas; De Cura pastoralis (Epist. 73), blz. 145, 161, 163.

- 14 BERLIJN, *Preuss. Staatsbl. Ms. theol. lat. fol.* 704: De Pau-
pertime, blz. 130.
- 15 BERLIJN, *Preuss. Staatsbl. Ms. theol. lat. quarto* 240: Epist.
22, 70; De Locatione Ecclesiarum; Contra focaristas, blz.
89, 145, 158, 265, 266.
- 16 *BERLIJN, *Preuss. Staatsbl. Ms. theol. lat.* 355: Epist. 16, 22,
blz. 111vv.
- 17 BERLIJN, *Preuss. Staatsbl. Ms. Germ. quarto* 1086: Dicta
(Brief a. broeder v. S. Bernardus Orde), blz. 201.
- 18 BERLIJN, *Preuss. Staatsbl. Ms. Germ. quarto.* 1398 (*Ms. Chelten-*
ham, Philipps 683): Epist. 24, 54; Ruusbroec-vertalingen,
blz. 89, 171—172.
- 19 BERLIJN, *Preuss. Staatsbibl. Ms. Germ. oct.* 430: Getijden;
H. v. Coesfeld, De Institutione Novitiorum (Dietsche
Vertaling door Geert Groote?); Zedelijke Toespraak;
blz. 115—116, 134, 181—182, 241—244.
- 20 BRESLAU, *Univ. Bibl. Ms. IV.* 12°. 5: Dicta, Ned., blz. 202.
- 21 BRUGGE, *Kab. Houtart I*: Getijden, blz. 182.
- 22 BRUGGE, *Kab. Houtart II*: Getijden, blz. 182—183.
- 23 BRUSSEL, *Kon. Bibl. Ms.* 1216—34 (*Cat.* 1129): De Pau-
pertime, blz. 130.
- 24 BRUSSEL, *Kon. Bibl. Ms.* 1610—28 (*Cat.* 1486): Ruusbroec-
vertalingen, blz. 171—172, 174, 176.
- 25 BRUSSEL, *Kon. Bibl. Ms.* 2603—19 (*Cat.* 1504): Contra
focaristas; Ruusbroec-vertalingen, blz. 145, 172.
- 26 BRUSSEL, *Kon. Bibl. Ms.* 4414—24 (*Cat.* 2187): De Cura
pastorali, blz. 161.
- 27 BRUSSEL, *Kon. Bibl. Ms.* 3040: Getijden, blz. 183.
- 28 BRUSSEL, *Kon. Bibl.* 11151—11155: H. v. Coesfeld, De
Institutione Novitiorum (Dietsche vertaling door Geert
Groote?), blz. 244.
- 29 *BRUSSEL, *Kon. Bibl. Ms.* 11160—68 (*Cat.* 2209): De Pas-
sione Domini (Epist. 62, fragm.), blz. 90.
- 30 BRUSSEL, *Kon. Bibl. Ms.* 11172: Getijden, blz. 183—184.
- 31 BRUSSEL, *Kon. Bibl. Ms.* 11915—19: Epist. 16; De Pas-
sione Domini (Epist. 62, fragm.), Dicta, blz. 89, 200.
- 32 BRUSSEL, *Kon. Bibl. Ms.* 14721—24 (*Cat.* 4213): Ruusbroec-
vertalingen, blz. 171.
- 33 BRUSSEL, *Kon. Bibl. Ms. II.* 176 (*vroeger Leuven. Abdij*
Park): De Matrimonio, blz. 132.
- 34 BRUSSEL, *Kon. Bibl. Ms. II* 2460: Getijden, blz. 183.
- 35 CHELTENHAM, *Phill.* 683: Zie Berlijn Preuss. Staatsbibl.
. Ms. Germ. quarto 1398, blz. 97.
- 36 CUES, *Hoopital. Ms.* 64: Contra focaristas, blz. 145.
- 37 DANZIG, *Stadtbibl. Ms.* 1959: Ruusbroec-vertalingen, blz. 172.

- 38 DARMSTADT, *Landesbibl. Ms.* 86: 24 Artikelen; 5 Punten, fragm., blz. 142, 156.
- 39 DARMSTADT, *Landesbibl. Ms.* 400: Ruusbroec-vertalingen, blz. 171.
- 40 *DARMSTADT, *Landesbibl. Ms.* 673: o.a. Epist. 70, blz. 91.
- 41 DARMSTADT, *Landesbibl. Ms.* 679: Contra focaristas, blz. 145.
- 42 DARMSTADT, *Landesbibl. Ms.* 758: Contra focaristas, blz. 145.
- 43 DARMSTADT, *Landesbibl. Ms.* 2653: Ruusbroec-vertalingen, fragm., blz. 171.
- 44 DARMSTADT, *Landesbibl. Ms.* 2776: 24 Artikelen, blz. 142, 265.
- 45 DEVENTER, *Atheneum-Bibl. Ms.* 52 (1738): H. v. Coesfeld De Institutione Novitiorum (Dietsche vertaling door Geert Groote?), blz. 244.
- 46 DÜSSELDORF, *Landesbibl. Ms. B.* 83: Contra focaristas; Epist. 70; De Cura pastorali (Epist. 73), blz. 145, 161.
- 47 DÜSSELDORF, *Landesbibl. Ms. B.* 112: Contra focaristas, fragm., Ned.; 5 Punten, Ned., blz. 152, 156.
- 48 DÜSSELDORF, *Landesbibl. Ms. B.* 180: 24 Artikelen, blz. 142.
- 49 *DÜSSELDORF, *Stadtarchiv. Ms. B.B.*: De Cura pastorali (Epist. 73), blz. 162.
- 50 EMMERICH, *Gymn. Bibl. Ms.* 5: Epist. 15, 16, 29, 56, 62, blz. 91.
- 51 *ERLANGEN, *Univ. Bibl. Ms.* 543 (*oud* 1096): De Locatione Ecclesiarum, blz. 158, 162—163.
- 52 FRENSWEGEN, *Conclusa et Proposita*: Zie Straatsburg, Univ. Bibl., blz. 70.
- 53 GENT, *Univ. Bibl. Ms.* 1745: De Nativitate; De Paupertate, blz. 128, 130.
- 54 GIESSEN, *Univ. Bibl. Ms.* 753: Ruusbroec-vertalingen, blz. 171.
- 55 GÖRLITZ, *Mil. Bibl. Ms.* 57: Contra focaristas, blz. 145—146.
- 56 GÖTTINGEN, *Univ. Bibl. Ms. Luneburg.* 75: 24 Artikelen, blz. 142.
- 57 's GRAVENHAGE, *Kon. Bibl. Ms.* 70. H. 9 (*Cat.* 573): Epist. 57; 24 Artikelen, blz. 142.
- 58 's GRAVENHAGE, *Kon. Bibl. Ms.* 73. H. 16 (*Cat.* 648): Zedelijke Toespraak, blz. 133, 260.
- 59 's GRAVENHAGE, *Kon. Bibl. Ms.* 73. H. 19 (*Cat.* 643): Glossen, blz. 190.
- 60 's GRAVENHAGE, *Kon. Bibl. Ms.* 75. G. 70 (*O.* 99, *Cat.* 676): *Conclusa et Proposita*; Epist. 58, 60, blz. 70, 92.
- 61 *'s GRAVENHAGE, *Kon. Bibl. Ms.* 78 J. 55 (*Cat.* 661): Ver-

- zamelde Brieven; De Cura pastoralis (Epist. 73), blz. 77, 112, 124, 161.
- 62 's GRAVENHAGE, *Kon. Bibl. Ms.* 128. G. 16 (Cat. 845): Dicta, blz. 198, 248—251.
- 63 's GRAVENHAGE, *Kon. Bibl. Ms.* 131. H. 2 (Cat. 367): Dicta (Brief a. broeder v. S. Bernardus' Orde), blz. 92, 201.
- 64 's GRAVENHAGE, *Kon. Bibl. Ms.* 133. E. 21 (Cat. 255): Getijden, blz. 184—185.
- 65 's GRAVENHAGE, *Kon. Bibl. Ms.* 133. F. 17 (Cat. 660): Conclusa et Proposita (uittreksel), blz. 70.
- 66 's GRAVENHAGE, *Museum Meermanno-Westreenianum Ms.* 10. F. 41. (55, 12): De Passione Domini (Epist. 62, fragm. Ned.), blz. 91.
- 67 GREIFSWALD, *Univ. Bibl. Ms. nð.* 2. 8°: Getijden, blz. 185.
- 68 GRONINGEN, *Univ. Bibl. Ms.* 21: Contra focaristas; De Matrimonio; Epist. 22; De Cura pastoralis (Epist. 73), blz. 132, 146, 151, 161, 163.
- 69 HAARLEM, *Bischoffp. Museum. Ms.* 45, Getijden, blz. 185.
- 70 HAARLEM, *Bischoffp. Museum. Ms.* 47: Getijden, blz. 185—186.
- 71 HAARLEM, *Bischoffp. Museum. Ms.* 53: Getijden, blz. 186.
- 72 HAARLEM, *Bischoffp. Museum. Ms.* 54: Getijden, blz. 186.
- 73 HALBERSTADT, *Domgymn. Ms.* 79: Epist. 70, blz. 92.
- 74 *HAMBURG, *Stadtbibl. Ms. theol.* 2208: Epist. 16 (fragm.), blz. 92—93.
- 75 *HANNOVER, *Kon. Bibl. Ms. XIII*, 859: Epist. 27, 54, 56, (fragm.), 62, (fragm.), 65, 66, (fragm.), 70, blz. 75—76.
- 76 's HERTOGENBOSCH, *Bibl. Prov. Genootsch. Ms.* 643: Dicta, Ned., blz. 201.
- 77 INNSBRUCK, *Univ. Bibl. Ms.* 749: Contra focaristas, blz. 146.
- 78 KAMERIJE, *Stadsbibl. Ms.* 391 (415): De Nativitate, fragmenten; Dicta, blz. 129, 199.
- 79 KARLSRUHE, *Landesbibl. Ms.* 381: 24 Artikelen, fragm., blz. 143.
- 80 KEULEN, *Hist. Arch. Ms. G. B. quarto.* 85: De Paupertate, blz. 130—131.
- 81 *KEULEN, *Hist. Archiv. Ms. G.B. quarto* 134: Conclusa et Proposita, blz. 71.
- 82 KEULEN, *Hist. Archiv. G.B. quarto* 146: Epist. 45?, blz. 93.
- 83 KEULEN, *Hist. Archiv. G.B. quarto* 249: De Nativitate; De Locatione Ecclesiarum; De Cura pastoralis (Epist. 73), blz. 128, 158—159, 260.
- 84 KEULEN, *Hist. Archiv. Ms. G.B. oct.* 55: Epist. 16; Dicta, blz. 199.
- 85 KEULEN, *Hist. Archiv. G.B. oct.* 76: Dicta, blz. 199.

- 86 KEULEN, *Hist. Archiv. G.B. oct.* 115: Epist. 22, blz. 94.
- 87 KEULEN, *Priesterseminar. Ms. X*: Epist. 22; *Recommendatio bon. presb.*, blz. 93, 149.
- 88 KEULEN, *Priesterseminar. Ms. XVI*: Epist. 23 (fragm.: *Cautele?*); *Recommendatio bon. presb.*, blz. 93, 96—97, 149.
- 89 KOPENHAGEN, *Kon. Bibl. Ms. NY. Kgl. S.* 274, 4°: Epist. 45, fragm., blz. 94.
- 90 LEIDEN, *Mij. Ned. Letterk. Ms.* 284: *Getijden*, blz. 186.
- 91 LEIDEN, *Mij. Ned. Letterk. Ms.* 285: *Getijden*, blz. 186.
- 92 LEIDEN, *Mij. Ned. Letterk. Ms.* 312: *Dicta, Ned.*, blz. 202.
- 93 LEIDEN, *Univ. Bibl. Ms. XVIII*, 127 y (*Cat.* 331): *De Matrimonio*, blz. 132.
- 94 LEUVEN, *Abdij Park: De Matrimonio*; Zie Brussel, *Kon. Bibl. II.* 176, blz. 132.
- 95 LEUVEN, *Abdij „Park“.* *Ms.* 3: 5 Punten, blz. 156.
- 96 LEUVEN, *Univ. Bibl. Ms. G.* 79: Epist. 16, (waarschijnlijk 1940 verbrand), blz. 94.
- 97 LEUVEN, *Univ. Bibl. Ms. G.* 82—83: Epist. 16, (waarschijnlijk 1940 verbrand), blz. 94.
- 98 LUIK, *Seminariebibl. Ms. 6. B.* 17: *De Cura pastoralis* (Epist. 73), blz. 161—162.
- 99 *LUIK, *Seminariebibl. Ms. 6. G.* 21: o.a. 24 Artikelen, blz. 143.
- 100 LUIK, *Seminariebibl. Ms. 6. G.* 25: *Dicta*, blz. 199.
- 101 LUIK, *Seminariebibl. Ms. B.* 6. G. 28: *De Paupertate*, blz. 131.
- 102 LUIK, *Seminariebibl. Ms. B.* 6. H. 12: *Conclusa et Proposita*, blz. 71.
- 103 LUIK, *Seminariebibl. Ms. 6. H.* 17: *Videntur fornicarii*; 24 Artikelen; *Quinque Puncta*, blz. 141, 154, 155.
- 104 LUIK, *Seminariebibl. Ms. 6. L.* 23: *Conclusa et Proposita*, blz. 71.
- 105 LUIK, *Seminariebibl. Ms. 6. M.* 13: Epist. 16, 62; *Conclusa et Proposita*; *Dicta*, blz. 71, 94, 199.
- 106 LUIK, *Seminariebibl. Ms. 6. N.* 8: *Ruusbroec-vertalingen*, blz. 171.
- 107 LUIK, *Univ. Bibl. Ms.* 229 (366): *Contra focaristas*; *Conclusa et Proposita*; *Verzamelde Brieven*; *De Cura pastoralis* (Epist. 73), blz. 71, 77, 124, 146, 162, 196.
- 108 LUIK, *Univ. Bibl. Ms.* 263.c.(367): 24 Artikelen; Epist. 22, 65; *Recommendatio bon. presb.*, blz. 142, 150.
- 109 MAAGDENBURG, *Domgymnasium. Ms.* 35c: *Contra focaristas*. blz. 146.
- 110 MAAGDENBURG, *Stadtbibl. Ms. XII.* 8°. 12: *Verzamelde Brieven*, blz. 83, 124, 125.

- 111 MARBURG, *Univ. Bibl. Ms. D. 21*: Epist. 16, blz. 94—95.
- 112 MECHELEN, *Groot Seminarie. Ms. 30*: Epist. 44, 45; Dicta, blz. 95, 200.
- 113 MEGEN, *Clarissenklooster. Ms. I*: Dicta, Ned., blz. 201.
- 114 MONTE-CASSINO, *Benedictijnerabdij. Ms. 597*: Ruusbroecvertalingen, blz. 171.
- 115 MÜNCHEN, *Staatsbibl. Ms. lat. 997*: Epist. 16, blz. 95.
- 116 MÜNCHEN, *Staatsbibl. Ms. lat. 3450*: Contra focaristas, blz. 146.
- 117 MÜNCHEN, *Staatsbibl. Ms. lat. 5924*: 24 Artikelen, blz. 141.
- 118 MÜNCHEN, *Staatsbibl. Ms. lat. 7491*: Contra focaristas, blz. 146—147, 151.
- 119 MÜNCHEN, *Staatsbibl. Ms. 9802 (302)*: De Cura pastorali (Epist. 73), blz. 163.
- 120 MÜNCHEN, *Staatsbibl. Ms. lat. 15562*: 24 Artikelen, blz. 143.
- 121 MÜNCHEN, *Staatsbibl. Ms. Germ. 106*: Getijden, blz. 186.
- 122 MÜNCHEN, *Staatsbibl. Ms. Germ. 185*: Getijden, blz. 187.
- 123 MÜNSTER, *Univ. Bibl. (Paul. Bibl.) Ms. 187*: Epist. 22 (uitvoeriger redactie); 24 Artikelen, blz. 95, 142.
- 124 MÜNSTER, *Univ. Bibl. (Paul. Bibl.) Ms. 303 (oud 200)*: Contra focaristas, blz. 147.
- 125 MÜNSTER, *Univ. Bibl. (Paul. Bibl.) Ms. 313*: Conclusa et Proposita, blz. 71.
- 126 MÜNSTER, *Univ. Bibl. (Paul. Bibl.) Ms. 783 (oud 419)*: Getijden, blz. 187—188.
- 127 NIJMEGEN, *Bibl. Carmel. Ms. 3*: Getijden, blz. 188—189.
- 128 NIJMEGEN, *Coll. Israel*: H. v. Coesfeld, De Institutione Novitiorum (Dietsche Vertaling door Geert Groote?), blz. 115—116, 241—244.
- 129 *NIJMEGEN, *Univ. Bibl. Ms. Coll. Schoengen (vroeger Zwolle)*, Brieven, fragmenten, blz. 78.
- 130 PADERBORN, *Theodos. Bibl. Ms. Ba 12*: Contra focaristas; De Locatione Ecclesiarum, blz. 147, 160.
- 131 PARIJS, *Bibl. de l'Arsenal. Ms. 532 (581 Y.T.L.)*: Dicta, blz. 200.
- 132 PARIJS, *Bibl. Nat. Ms. 14586*: Conclusa et Proposita, blz. 71.
- 133 PARIJS, *Bibl. Nat. Ms. Nouv. Acq. 636*: 24 Artikelen, blz. 13, 141, 196.
- 134 PARIJS, *Bibl. Nat. Ms. Nouv. Acq. 728*: Conclusa et Proposita, blz. 71.
- 135 PARIJS, *Bibl. Nat. Ms. N. Fonds latin. 10681*: De Matrimonio, blz. 132.
- 136 PRAAG, *Univ. Bibl. Ms. V. E. 28*: Contra focaristas, fragmenten, blz. 149.

137. *ROME, *Vaticaanse Bibl. Ms. lat.* 4927: Epist. 21, blz. 124.
- 138 STRAATSBURG?, *Univ. Bibl. Ms.* . . . : Conclusa et Proposita: Zie Frenswegen, blz. 70.
- 139 TRIER, *Dombibl. Ms.* 38: 24 Artikelen, blz. 143.
- 140 TRIER, *Dombibl. Ms.* 73: Contra focaristas, blz. 147.
- 141 TRIER, *Stadtbibl. Ms.* 687: De Paupertate, blz. 131.
- 142 *TRIER, *Stadtbibl. Ms.* 771: Epist. 22, 70; De Cura pastoralis (Epist. 73), blz. 162.
- 143 TRIER, *Stadtbibl. Ms.* 964 (1158): De Cura pastoralis (Epist. 73), blz. 95—96, 162.
- 144 TRIER, *Stadtbibl. Ms.* 1902: Contra focaristas; Contra dictum meum, blz. 147, 152—154.
- 145 UTRECHT, *Aartsbissh. Museum. Ms. Deventer 2*: Epist. 70, fragm. Dicta (1940 verbrand), blz. 96, 198—199.
- 146 UTRECHT, *Aartsbissh. Museum Ms.* 82, *vroeger Jutfaas 14*: Getijden (1940 verbrand), blz. 189.
- 147 UTRECHT, *Univ. Bibl. Ms.* 174 (*Eccl.* 259 *Antea* 282, n.): Contra focaristas; De Locatione Ecclesiarum; De Cura pastoralis (Epist. 73); Protestatio, *niet* Conclusa et Proposita, zie onder †, blz. 71, 147, 151, 160, 162, 163, 248—251.
- 148 UTRECHT, *Univ. Bibl. Ms.* 206 (*Eccl.* 174. *Antea* 296. l.): Contra focaristas; De Locatione Ecclesiarum, blz. 148, 151, 160.
- 149 UTRECHT, *Univ. Bibl. Ms.* 282 (*Eccl.* 351 *antea* 291, z.): Ruusbroec-vertalingen, blz. 171.
- 150 UTRECHT, *Univ. Bibl. Ms.* 387 (*Eccl.* 257. *Antea* 283. l.): 24 Artikelen, blz. 142.
- 151 UTRECHT, *Univ. Bibl. Ms.* 1585 (*vroeger: 's Gravenhage, Kon. Bibl. Ms.* 72 J. 21): De Nativitate, blz. 128—129.
- 152 *UTRECHT, *Univ. Bibl. Ms.* 1691 (*vroeger Amsterdam Univ. Bibl. I. F.* 7; *Cat. II*, 540): o.a. Epist. 70. Ned., blz. 97, 122.
- 153 WARMOND, *Groot-Seminarie. Ms.* 92. *A. s.*: Getijden, blz. 189.
- 154 WEENEN, *Nat. Bibl. Ms.* 1530 (*Tbeol.* 310): 24 Artikelen, blz. 141.
- 155 *WEENEN, *Nat. Bibl. Ms.* 4547 (*Tbeol.* 816): Epist. 22; Contra focaristas, blz. 148.
- 156 WEENEN, *Nat. Bibl. Ms.* 4768 (*Tbeol.* 656): Contra focaristas, blz. 147, 148.
- 157 *WEENEN, *Nat. Bibl. Ms.* 4923 (*Tbeol.* 547): Epist. 21; 24 Artikelen, blz. 124, 141.

† Op gezag van Pohl VII, 530 hebben we op blz. 71 meegedeeld, dat in HS. UTRECHT, *Univ. Bibl. Ms.* 282n (*oud nummer volgens Bondam, nieuw Ms.* 174) ook de „Conclusa et Proposita” voorkomen. Pohl zegt t.a.p., dat Clarisse „ex eodem codice” de Conclusa et Proposita uitgaf. Dit blijkt niet juist. Clarisse gaf die uit naar de Uitgave der Opera Omnia van Thomas a Kempis door Sommalius, tom. III, p. 915 — 921, Ed. Antverpiae 1615.

- 158 WEENEN, *Nat. Bibl. Ms.* 7913: *Conclusa et Proposita*, blz. 71.
- 159 WEENEN, *Nat. Bibl. Ms.* 13708: 5 Punten, blz. 156.
- 160 *WEENEN, *Nat. Bibl. Ms.* 15228 (*Suppl.* 2663): *Epist.* 16. fragm., 27, 52, blz. 96.
- 161 WEERT, *Minderbroedersklooster Ms.* 14. 2a: *Epist.* 70, blz. 90.
- 162 *WOLFENBÜTTEL, *Landesbibl. Ms. Aug. fol.* 35. 1 (*Cat.* 2371): *Epist.* 73, 24 Artikelen; *De Locatione Ecclesiarum; De Cura pastorali* (*Epist.* 73), blz. 141, 160, 162.
- 163 WOLFENBÜTTEL, *Landesbibl. Ms. Aug. quarto*, 18. 13: *D Cura pastorali* (*Epist.* 73), blz. 162.
- 164 *WOLFENBÜTTEL, *Landesbibl. Ms. Aug. quarto*. 18. 32 (*Cat.* 3164): *Epist.* 73; 24 Artikelen; *De Locatione Ecclesiarum*, blz. 141.
- 165 *WOLFENBÜTTEL, *Landesbibl. Ms. Gud.* 314 (*Cat.* 4621): *Epist.* 41; *De Paupertate*; 24 Artikelen, blz. 131, 144.
- 166 WOLFENBÜTTEL, *Landesbibl. Ms. Helmst.* 122 (*Cat.* 143): *Contra focaristas*, blz. 148.
- 167 WOLFENBÜTTEL, *Landesbibl. Ms. Helmst.* 279 (*Cat.* 312): 24 Artikelen, blz. 144.
- 168 WOLFENBÜTTEL, *Landesbibl. Ms. Helmst.* 396 (*Cat.* 316): *Contra focaristas?*, blz. 148.
- 169 WOLFENBÜTTEL, *Landesbibl. Ms. Helmst.* 419 (*Cat.* 454): *Contra focaristas*, blz. 148.
- 170 WOLFENBÜTTEL, *Landesbibl. Ms. Helmst.* 630 (*Cat.* 680): *Quinque Puncta*, blz. 156.
- 171 WOLFENBÜTTEL, *Landesbibl. Ms. Helmst.* 1234 (*Cat.* 1342): *Doctrina Gerhardi Groten?*, blz. 199—200.
- 172 *WOLFENBÜTTEL, *Landesbibl. Ms.* 203 *Extra*: *Recommendatio bon. presb.*; *De Cura pastorali* (*Epist.* 73), blz. 150, 162.
- 173 ZWOLLE, *Bibl. Overys. Regt en Geschied. Hs.* 147: *Epist.* 23. fragm., blz. 96—97.
- 174 *ZWOLLE, *Coll. Schoengen. Ms. X*: Zie Nijmegen. Univ. *Bibl. Ms. Coll. Schoengen*, blz. 78.

BESLUIT

Nu we ons onderzoek, voorloopig althans, afsluiten, meenen we nog enkele punten naar voren te moeten brengen.

In de eerste plaats is uit dit onderzoek wel komen vast te staan, dat we van een vrij groot aantal werken met zekerheid kunnen zeggen, dat ze door Geert Grootte zijn geschreven en dat we daarvan ten deele goede uitgaven bezitten, ten deele over zooveel handschriften beschikken, dat aan de hand daarvan een goede tekstuitgave kan geschieden. Het is verrassend, hoeveel drukken en handschriften ons nog den tekst van Grootte's geschriften meedeelen. Hoewel we ons onderzoek niet konden uitstrekken tot een kritische waardeering van deze uitgaven door den druk en van de afschriften door zooveel toegewijde schrijvers, heeft ons onderzoek toch wel uitgewezen, dat noch alle uitgaven noch alle handschriften den toets der kritiek kunnen doorstaan. Voor een juiste waardeering van Grootte, vooral als schrijver, moet daarom een kritische uitgave van al zijn werken wenschelijk worden geacht. Door het eeuwfeest van zijn geboorte, is Geert Grootte opnieuw in het middelpunt van de algemeene belangstelling geplaatst; des te meer moeten we het betreuren, dat we van verschillende zijner geschriften niet beschikken over uitgaven, die ons den juiste tekst geven. Prof. Dr. W. Mulder, S.J. heeft energieke pogingen in het werk gesteld om tot een goede uitgave van alle werken van Grootte te komen, een werk, dat hij zelf inzette met de nieuwe zoo volledige uitgave van Grootte's Brieven. Op de uitgave van Geert Grootte's Verzamelde Werken was ook het streven van Prof. Mulder gericht, als voorzitter van het Wetenschappelijk Comité ter voorbereiding van het Zesde Eeuwfeest der Geboorte van Geert Grootte. Na Prof. Mulder's dood werd dat werk met even groote kracht doorgezet door mijn Promotor en, was de oorlog niet tusschen beide gekomen, dan zou Prof. Brandsma, O.Carm. de idealen van Prof. Mulder, die evenzeer de zijne waren, reeds voor een aanmerkelijk gedeelte hebben verwezenlijkt. Intusschen mogen we in het proefschrift van Dr. M.

Mulders C.ss.R., die zijn studiën begon onder leiding van Prof. Mulder en voortzette onder Prof. Post, een eerste verwezenlijking van het nagestreefde ideaal begroeten. Dr. Mulders' kritische uitgave van Grootte's tractaat „De Matrimonio” zal wellicht ook anderen prikkelen, een tractaat van Grootte in het licht te geven.

In de tweede plaats willen we nog even terugzien op de bronnen, waaruit we de gegevens in dit proefschrift hebben geput. En dan moeten we vaststellen, dat Grootte zelf ons maar heel spaarzaam over zijn geschriften inlicht. Bij zijn bekeering maakte hij het voornemen, geen boeken te schrijven om naam te maken. Hij heeft er dan ook niet aan gedacht, een lijst van zijn geschriften aan te leggen, om daardoor zijn naam als schrijver voor het nageslacht te bewaren. Maar wel werd zulk een lijst aangelegd door de trouwe vereerders van Grootte en die lijst van zijn voornaamste geschriften is ons door Petrus Horn bewaard. Die lijst van Petrus Horn, op het eerste gezicht wat raadselachtig en vaag, heeft in ons onderzoek een sterke bevestiging gevonden. De lijst van werken, die wij als zeker door Grootte geschreven, hebben meegedeeld, verschilt nauwelijks van de lijst van Horn. Wanneer we aan twee titels, door Horn genoemd, geen plaats gegeven hebben onder de werken, die we met zekerheid aan Grootte toekennen, dan is dit, omdat we geen werk kunnen aanwijzen, dat aan die titels beantwoordt. En als we wisten, dat Horn bij het samenstellen van zijn lijst de werken van Grootte „in membranis” voor zich had, zooals Revius zegt, dat hij Zerbolt's werken heeft gezien, dan zouden we de titels „De Sacramento” en „Contra magna et superflua edificia” wellicht toch nog onder de Zekere Werken hebben gerangschikt; maar omdat Horn uitdrukkelijk te kennen geeft, dat hij de werken, die hij noemt, niet alle zelf heeft gezien, meenden we niet gerechtigd te zijn deze titels onder de Zekere Werken op te nemen.

Tenslotte een enkel woord over den geest, die uit Grootte's geschriften tot ons spreekt. Een heele rij van werken kan met zekerheid aan Grootte worden toegekend en uit die werken leeren we den Stichter der Moderne Devotie kennen: 1e. als beoefenaar en prediker, niet slechts in woorden maar ook in geschriften, van het Evangelisch leven in radicale en innige navolging van Christus. Als zoodanig leeren we hem kennen uit zijn „Conclusa et Proposita” en uit tal van brieven, die hij schreef om anderen tot bekeering op te wekken, om hen aan te manen tot een vuriger leven, om de wereld te verlaten en Christus van nabij te volgen in den religieuzen staat; 2e. als strijder tegen ingeslopen misbruiken, niet slechts bij de geestelijkheid, maar in

heel de maatschappij. We mogen zelfs besluiten, dat Grootte innig verband heeft gezien tusschen toestanden bij den Clerus en het algemeene zedelijk peil van de Nederlandsche bevolking. Twee misbruiken waren het, waartegen Grootte optrad: zinnelijkheid en hebzucht; vooral tegen het eerste heeft hij voortdurend gestreden. Maar terwijl hij in zijn bekenden Sermo de schending van het celibaat door verschillende priesters op scherpe wijze hekelt, is zijn tractaat „De Matrimonio” een misschien nog feller (en t  felle) aanval op een mentaliteit bij de bevolking, die de bevrediging van de geslachtsdrift als bijna niet te beheerschen beschouwde. Grootte stelt daartegenover den vrijen wil van den mensch, de kracht tot zelfbeheersching, de steun en hulp van God, het voorbeeld van zoovelen in de Kerk, het voorbeeld zelfs der dieren. Ook in zijn strijd tegen de hebzucht richt Grootte zich vooral tegen de geestelijkheid, tegen het aannemen van beneficies door hen, die alleen de lusten wilden en niet de lasten, tegen het zich in-koopen in kloosters; maar evenzeer treedt hij op tegen woekerpraktijken en overdreven zucht naar geld bij de bevolking; zoodat hij in Overijsel zelfs als strijder tegen den woeker bekend stond; 3e. als bevorderaar van het geestelijk leven, vooreerst door zijn Ruusbroec-vertalingen. Door de hoofdwerken van Ruusbroec in breeder kring te verspreiden, sluit Grootte zich bij de spiritualiteit van Ruusbroec aan, ofschoon hij, sterker dan deze, den nadruk legt op de beoefening der deugd. De ontwikkeling van een idealistische mystiek naar een meer practische, door het optreden van Ruusbroec reeds begonnen, wordt door Grootte verder geleid en door zijn school, de Moderne Devotie, tot misschien te sterke consequenties doorgezet. Als vertaler van de Liturgische gebeden heeft Grootte verder een inniger samenvoelen van het volk met de geestelijkheid bevorderd en het opkomen van allerlei ongezonde devoties bij het volk tegen gegaan. Naarmate de saamhoorigheid van geestelijkheid en volk, vroeger meer gebaseerd op het geloof in de gemeenschap der heiligen, door de grootere ontwikkeling van het volk verstoord was, heeft Grootte door zijn Liturgische vertalingen zorg gedragen, dat die ontwikkeling van het volk niet leidde tot verkeerde gebedsvormen, maar langs nieuwe wegen het volk weer bracht tot een nog inniger samenvoelen.

Op deze titels mogen we het optreden van Grootte zegenrijk noemen en in hem een figuur zien van beteekenis, niet alleen voor het Kerkelijk Leven, maar ook voor heel de Nederlandsche maatschappij. Zijn optreden tegen de zinnelijkheid en de hebzucht is zeker niet van overdrijving vrij te pleiten, maar we mogen niet vergeten, dat overdrijving een gewoon verschijnsel is in iedere

reactie en daardoor verliest die reactie haar waarde allerminst.

We mogen daarom eindigen met den wensch, dat deze „erflater van onze Nederlandsche beschaving” door een ruimer verspreiding van zijn geschriften nog beter gekend en meer gewaardeerd moge worden.

LITTERATUURLIJST

- A c q u o y**, J. G. R., Gerardi Magni Epistolae XIV, Amsterdam 1857.
- A c q u o y**, J. G. R., Het klooster te Windesheim en zijn invloed, 3 dln., Utrecht 1875—1880.
- A c q u o y**, J. G. R., Een mystiek boekje op naam van Gerrit de Groot, Handelingen van de Maatschappij der Ned. Letterkunde, 1888, blz. 68—74.
- A ſ u g e r**, A., Etude sur les mystiques des Pays-Bas au Moyen-Age, Bruxelles 1892.
- A x t e r s**, St., O.P., Bijdrage tot een bibliographie van de Nederlandsche Dominicaansche vroomheid, Ons Geestelijk Erf, Jrg. VIII (1934) blz. 152—156.
- B a d i u s**, J. u. d. A s c e n s i u s., Vita Reverendi P. Thomae Malleoli a Kempis Cap. VIII: De Gerardo Magno coinstitutore clericorum regularium seu Fratrum D. Hieronymi ac Gregorij: sub quibus Thomas Malleolus bonas et sanctas literas et religionem didicit. (in het voorwerk der verschillende uitgaven van Thomas a Kempis' Opera Omnia door Henricus Sommalius, S.J.).
- B a r n i k o l**, E., Studien zur Geschichte der Brüder vom Gemeinsamen Leben, Ergänzungsheft zur Zeitschrift für Theologie und Kunst. Tübingen 1917.
- B e c k e r**, V., S.J., De Twee verschillende Redactiën der Windesheimsche kronijk, De Katholiek, Dl. 87 (1885) blz. 388—404.
- B e c k e r**, V., S.J., Een berijmde levensschets van Geert Grootte, uitgegeven naar een handschrift in de bibliotheek der Bollandisten, De Katholiek, Dl. 90 (1886) blz. 197—207.
- B e c k e r**, V., S.J., Een onbekende kronijk van het klooster te Windesheim, Bijdragen en Mededeelingen van het Historisch Genootschap te Utrecht, Dl. X (1887), blz. 376—445.
- B e e c k**, P e t r u s v a n, Aquisgranum, Aken 1620.
- B e e r**, K. de, Studie over de Spiritualiteit van Geert Grootte, Brussel—Nijmegen, 1938.

- Bonet-Maury, G.**, Gérard de Grootte, un précurseur de la Réforme au XIVe siècle. Paris 1878.
- Borne, F. v. d., O.F.M.**, Geert Grootte en de Moderne Devotie in de geschiedenis van het Middeleeuwse Ordewezen, *Studia Catholica*, Jrg. XVI (1940) Af. VI, blz. 397—414.
- Brandsma, T., O.Carm.**, Twee oude berijmde Levens van Geert Grootte, *De Gelderlander* van 1, 8, 15 en 22 Febr. 1941.
- Brandsma, T., O.Carm.**, Een onuitgegeven tractaatje van Geert Grootte: Waarschuwing aan de Biechtvaders met betrekking tot groote zondaars, *Ons Geestelijk Erf*, Jrg. XI (1937), blz. 5—12.
- Brinkerink, D. A.**, Biographieën van beroemde mannen uit den Deventerkring, naar een handschrift uit de Provinciale Bibliotheek te Leeuwarden uitgegeven, *Archief voor de Geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht*. Dl. XXVII (1901), blz. 400—423; Dl. XXVIII (1902), blz. 1—39, blz. 225—276, blz. 321—343; Dl. XXIX (1903), blz. 1—39. In Dl. XXVII, blz. 410—423 het leven van Geert Grootte „Dit is genamen uyten leven onzes weerdigen vaders meyster Gerijt die Grote”. Het handschrift wordt ons door Brinkerink beschreven in het *Nederlandsch Archief voor Kerkgeschiedenis*, Dl. III (1905), blz. 229.
- Broeders, T. E.**, Geert Grootte en zijn invloed op het onderwijs. *Opvoedkundige Brochurenreeks* No. 61, Tilburg, 1931.
- Brouwer, W.**, Over het dragen van het Kruis des Heeren. *Collatie van Mr. Geert Groot*, *De Katholiek*, Dl. 82 (1882), blz. 354—362.
- Bruin, C. C. de**, Bijdrage tot de geschiedenis der Middelnederlandse Psalmvertalingen, in: *Bundel Opstellen van Oud-Leerlingen aangeboden aan Prof. Dr. C. G. N. De Vooy*. Groningen, 1940, blz. 46—74.
- Bruin, C. C. de**, *Middelnederlandsche Vertalingen van het Nieuwe Testament*. Groningen, 1935.
- Busch, J.**, *Chronicon Windeshemense*, ed. Karl Grube, *Geschichtsquellen der Provinz Sachsen*, Bd. 19, Halle, 1886.
- Clarisse, Th. A.**, Over den geest en de denkwijze van Geert Grootte, kenbaar uit zijn geschriften, met aantekeningen van J. Clarisse. In: *Archief Kerkgesch. inz. van Nederland*. I. (1829) p. 355—398. Voortgezet door J. Clarisse, aldaar II. (1830) p. 245—395; en deel III. *Bijvoegsel*, p. 1—90 °). VIII. (1837) p. 3—383. Hierin wordt behandeld:
Deel I.
1. Algemeen overzicht over Geert Grootte's ons bekend geworden werken, p. 355—364. — 2. Het begin van den „Sermo contra Focaristas”, p. 364—379. — 3. Aantekeningen, p. 380—398.

Deel II.

1. Beschouwing van zijn geest en zijn denkwijze, p. 247—306. — 2. Vervolg van den „Sermo”, p. 307—395.

Deel III.

1. Bijlagen. *a.* Gerardi Groete, Epistola ad quemdam fratrum infirmum, p. 1—4. — *b.* Gerardi Groete, Ep. ad Presbyterum, p. 5—12. — *c.* Gerardi Groete, Ep. ad juvenem, volentem accipere beneficium curatum ob paupertatem parentum suorum, p. 13—27.

2. Breedere aantekeningen: *a.* Over het werk, geheten: Gemma crucifixi, waarvan een afdruk is bijgevoegd, p. 28—43. — *b.* Over het: Cordiale sive de quatuor novissimis, p. 44—55. — *c.* Over een Utrechtsch Hs., p. 56—59. — *d.* Over de „Glossatores, Summisten”, en andere uitleggers van het „Jus Canonicum”, p. 60—84. — *e.* Naschrift, p. 85—90.

Deel VIII.

1. Slot van den „Sermo contra Focaristas”, p. 3—107. — 2. Groote's verklaring van dien „Sermo”, p. 108—117. — 3. Scriptum de locatione Ecclesiarum, factum a Ger. Groot, p. 119—152. — 4. Tractatus Ger. Magni de incommodis Matrimonii, p. 153—249. — 5. Epistola Gerardi Magni ad Joannem ten Water, p. 249—258. — 6. Iets over en uit Willem Voerns onuitgegeven geschrift: de prima institutione Monasterii in Windesem, p. 259—263. — 7. Redevoering en brieven van Geert Groote uit het „Chronicon Windesemense”, p. 264—294. — 8. Fragment uit de berichten van Petrus Hoorn, p. 294. — 9. Opgave van eenige leerlingen van Groote, p. 295. — 10. Breedere aantekeningen betreffende: *a.* een uitgave van de „Sermo contra Focaristas” uit de XVe eeuw, p. 296—306. — *b.* de onderkleederen der geestelijken in de middeleeuwen, p. 307—329. — *c.* Groote's denkwijze omtrent de afscheiding van de Kerk, door verwaande Sectarissen, p. 329—333. — *d.* de lasterlijke beschuldigingen, om welke hem het preeken ontzegd is, p. 333—356. — *e.* Het Utrechtsche Hs. en de Antwerpsche uitgaaf van het „Chronicon Windesemense”, p. 356—360. — *f.* Henrici de Pomerio, liber de origine Monasterii Viridis vallis, en hetgeen daarin over Geert Groote voorkomt, p. 360—364. — 11. Nalezing op al het voorgaande, dienende tot opheldering, bevestiging of verbetering, p. 364—370. — 12. „Conclusa et Proposita, non Vota, in nomine Domini, a Magistro Gerardo edita, p. 371—383.

D e b o n g n i e, P., C. ss. R., Jean Mombaer de Bruxelles. Ses écrits et ses réformes, Leuven—Toulouse, 1928.

D e l p r a t, G. H. M., Verhandeling over de Broederschap van G. Groote en over den invloed der Fraterhuizen op den wetenschappelijken en godsdienstigen toestand, voornamelijk van de Nederlanden na de veertiende eeuw Utrecht, 1830; 2e Uitgave Arnhem, 1856.

D u m b a r, G., Analecta seu Vetera aliquot scripta inedita, Deventer, 1719.

D u m b a r, G., Het Kerkelijk en Wereltlijk Deventer, Deventer, 1732.

D u r r a n t, C. S., A Link between Flemish Mystics and English Martyrs, with a preface bij Card. Bourne. Londen, 1925, p. 15—26. Gerard Groote and his work.

E b b i n g e W u b b e n, C. H., Over Middelnederlandsche vertalingen van het Oude Testament, proefschrift (Leiden), 's Gravenhage, 1903.

E e n h a n d s c h r i f t v a n G e e r t G r o o t e i n d e

- Kon. Bibliotheek te Berlijn, Tijdschrift voor Boek- en Bibliotheekwezen II (1904), blz. 295; III (1905), blz. 155.
- Fabricius, Joh. Alb., Bibliotheca Ecclesiastica.
- Feugen, Zr. G., Geert Groot. Enkele zijner tot nu onuitgegeven werken (Niet uitgegeven).
- Foppens, J. F., Bibliotheca Belgica, Brussel, 1739.
- Fredericq, P., Corpus Documentorum Inquisitionis haereticae pravitatis Neerlandicae, 5 dln, Gent—'s-Gravenhage, 1889—1902.
- Gerretsen, J. H., Florentius Radewijns, proefschrift (Utrecht), Nijmegen, 1891.
- Grube, K., Gerhard Groot und seine Stiftungen. Köln, 1883.
- Grube, K., Des Augustinerpropstes Johannes Busch Chronicon Windeshemense und Liber de reformatione monasteriorum. Halle. Otto Hendel, 1886.
- Haas, Robert, Die Kreuzherren in den Rheinlanden, Rheinisches Archiv. 23. Bonn, 1932.
- Heussen, F. H. van, Oudheden en Gestichten van het Bisdom van Deventer, uit het Latijn vertaalt en met aantekeningen opgeheldert, door H.V.R. Leiden, S. Luchtmans en D. Haak, 1727.
- Hirsche, G., Prolegomena zu einer neuen Ausgabe der Imitatio Christi. Berlin, 1873.
- Horn, Petrus, Vita Magistri Gerardi Magni, meegedeeld door Dr. W. J. Kühler, Ned. Archief voor Kerkgeschiedenis, Dl. VI (1909) blz. 325—370.
- Hullu, J. de, De statuten van het Meester-Geertshuis te Deventer, Archief voor Nederlandsch Kerkgeschiedenis, Dl. VI (1897), blz. 63—74.
- Hulshof, A., De bibliotheek van het Heer-Florenshuis te Deventer, Nederlandsch Archief voor Kerkgeschiedenis, N. S., Dl. IX (1912), blz. 313—322.
- Huiskens, A., Aachener Heimatgeschichte, Aachen, 1924.
- Hyma, A., Is Gerard Zerbolt of Zutphen the author of the „Super modo vivendi“? Nederlandsch Archief voor Kerkgeschiedenis, N. S., Dl. XVI (1921), blz. 107—128.
- Hyma, A., The Christian Renaissance, A History of the „Devotio Moderna“, Grand Rapids, Michigan, 1924.
- Hyma, A., Het Tractatus de quatuor generibus meditationum sive contemplationum of Sermo de nativitate Domini, Archief v. d. Geschiedenis v. h. Aartsbisdom Utrecht, Jrg. 49 (1924), blz. 196 vv.
- Hyma, A., Het tractaat „Super modo vivendi devotorum hominum simul commorantium“, Archief voor de Geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht, Dl. 52 (1926), blz. 1—100.

- H y m a, A., Het „Scriptum pro quodam inordinate gradus ecclesiasticos et praedicationis officium affectante” door Gerard Zerbolt van Zutphen, Nederlandsch Archief voor Kerkgeschiedenis, N. S., Dl. XX (1927), blz. 179—232.
- H y m a, A., Drie-en-twintig Brieven van Geert Groote, Archief v. d. Geschied. van het Aartsbisdom Utrecht, Dl. 53 en 54 (1929, 1930).
- J o s t e s, F r., Die Schriften des Gerhard Zerbolt van Zutphen, Historisches Jahrbuch, Dl. XI (1890), blz. 1—22, 709—719.
- K e u s s e n, H., Der Dominicaner Matthäus Grabow und die Brüder des Gemeinsamen Lebens, Mittheilungen a.d. Stadtarchiv Köln. Vol. XIII. (Köln, 1887). S. 29—47.
- K r o n e n b e r g, M. E., De bibliotheek van het Heer-Florenshuis te Deventer, Nederlandsch Archief voor Kerkgeschiedenis, N. S., Dl. IX (1912), blz. 150—164, 252—300.
- K l o o s t e r m a n, W. S. J., Over enkele citaten in de brieven van Geert Groote, Ons Geestelijk Erf, Jrg. 8 (1934), blz. 210—223.
- K l o o s t e r m a n, W. S. J., Surius en Geert Groote, Hun latijnsche vertaling der „Zeven Trappen” van Ruusbroec, Ons Geestelijk Erf, Jrg. 9 (1935), blz. 244—267.
- K r u i t w a g e n, B o n., O.F.M., Een Hollandsch (Dietsch) Hs. (naar aanleiding van: „Een Hs. van Geert Groote in de Kon. Bibl. te Berlijn” in Tijdschrift voor Boek- en Bibliotheekwezen II en III), Stemmen onzer Eeuw I (1905), nr. 14 en 16.
- K r u i t w a g e n, B o n., O.F.M., Nog eens het Berlijnsche Hs. van Geert Groote, Stemmen onzer Eeuw I (1905), nr. 33.
- K ü h l e r, W. J., De „Vita Magistri Gerardi Magni” van Petrus Horn, (in Ms. No. 8849—8859 van de Koninklijke Bibliotheek te Brussel), Ned. Archief voor Kerkgeschiedenis, Dl. VI (1909) blz. 325—370.
- K ü h l e r, W. J., De betrouwbaarheid der geschiedschrijving van Thomas a Kempis. Nederlandsch Archief voor Kerkgeschiedenis, N. S., Dl. XXV (1932), blz. 49—68.
- K ü h l e r, W. J., De oorspronkelijke vita Gerardi Magni en haar schrijver, Studiën, Jrg. 65, Dl. 119 (1933), blz. 66—105.
- L a m b e r m o n d, H. C., Der Armutsgedanke des hl. Dominikus und seines Ordens, Zwolle, 1926.
- L a n g, A l b., Die Wege der Glaubensbegründung bei den Scholastikern des 14 Jahrhundert, Band XXX (Heft 1, 2) der Beiträge zur Geschichte der Philosophie und Theologie des Mittelalters, Münster i. W. 1931.
- L a n g e n b e r g, R., De Simonia ad Beguttas, Quellen und

- Forschungen zur Geschichte der deutschen Mystik, Bonn, 1902.
- L a n d m a n n, F., Das Predigtwesen in Westfalen in der letzten Zeit des Mittelalters, Münster, 1900.
- L e h m a n n, P., Quellen zur Feststellung und Geschichte mittelalterlicher Bibliotheken, Handschriften und Schriftsteller. in Historisches Jahrbuch, Bnd 40 (1920), S. 44—105.
- L e h m a n n, P., Mittelalterliche Bibliothekskataloge Deutschlands und der Schweiz, II (1928).
- L i n d e b o o m, J., Geert Groote's Preeksuspensie, een Bijdrage tot zijn Geestelijke Plaatsbepaling, Mededeelingen der Ned. Akad. van Wetenschappen, Afd. Letterkunde, N.R., Dl. 4., Amsterdam, 1941.
- M a n, D. e., Hier beginnen sommige stichtige punten van onsen oelden Zusteren. 's Gravenhage, 1919.
- M e e r t e n s, M a r i a, De Godsvrucht in de Nederlanden, Dl. VI, Brussel—Nijmegen, 1934.
- M e i n s m a, K. O., Middeleeuwsche Bibliotheken, Amsterdam, 1902.
- M i e r l o, J. v a n, Is het Boec vanden XII Dogheden een werk van Jan van Ruusbroec?, Studiën Dl. 99 (1923), blz. 200—228; 376—396; Dl. 100 (1923), blz. 133—145; 297—306.
- M i e r l o, J. v a n, S.J., Een katalogus van handschriften, Ons Geestelijk Erf, Jrg. II (1928), blz. 275—303.
- M i r a e u s, A u b e r t u s, Bibliotheca Ecclesiastica, Pars altera; Antverpiae, 1649.
- M o h l b e r g, C u n i b e r t, O:S.B., „Nachrichten von belgischen Sammelkatalogen des 15—16 Jahrhunderts“, Hist. Jahrbuch, Bnd. (1912), S. 365—375.
- M o l l, W., Gerlach Peters en zijne schriften, eene bijdrage tot de kennis van den letterarbeid der school van Geert Groote en Florens Radewijns, Kerkhistorisch Archief, Dl. II (1859), blz. 145—246.
- M o l l, W., Kerkgeschiedenis van Nederland voor de Hervorming, 5 dln. met Registers, Arnhem—Utrecht, 1864—1871.
- M o l l, W., De boekerij van het St. Barbaraklooster te Delft, in de tweede helft der vijftiende eeuw. Eene bijdrage tot de geschiedenis der middeneeuwsche letterkunde in Nederland, Kerkhistorisch Archief, Dl. IV (1866), blz. 209—285.
- M o l l, W., „Dit sijn die vijf punten, die meester geert de grote den volke tuutrecht predeckte“, Studiën en Bijdragen op 't gebied der Historische Theologie I (1870), blz. 404—411.

- M o l l, W.**, Geert Grootte's Sermoen voor Palmzondag over de vrijwillige armoede, Studiën en Bijdragen op 't gebied der Historische Theologie, Deel II (1871), blz. 425—469.
- M o l l, W.**, Geert Grootte's Dietsche Vertalingen, beschreven en toegelicht. Uitgave Kon. Akademie van Wetenschappen, Amsterdam, 1880.
- M o m b a e r, J o h a n n e s**, Rosetum exercitiorum spirituum et sacrarum meditationum, materia praedicabili admixtum, Auctore Johanne Mauburno bruxellensi . . . Nunc recens castigatum auctumque Scholiis Annotationibus Indicibus, Iussu Reverendiss. in Christo Patris et D. D. Seraphini Merlini Ravennatis Canoniceorum Regul. Congregationis Lateranensis Abbatis Generalis, Opera vero Basilii Serenii Mediolanensis, eiusdem Congreg. Canonici Presbyteri, Milan, 1603. In folio 737 p.p.
- M o o r e n, J.**, Nachrichten über Thomas a Kempis. Kap. IV (S. 40—56): Gerard Groot, seine Schicksale und Meinungen und sein Wirken, Crefeld, 1855.
- M u l d e r, W., S.J.**, Gerardi Magni Epistolae, quas ad fidem codicum recognovit annotavit edidit Willelmus Mulder S.J. Antwerpiae, Sumptibus Societatis Editricis Neerlandiae, 1933. Tekstuitgave van Ons Geestelijk Erf. Deel III. Besproken door:
 E. Kocken, De Maasbode van 2 Maart 1933, avondbl. — J. Tesser, Studiën, Dl. 119, 1933, blz. 505 — 518. — F. Sassen, Hist. Tijdschrift, Jrg. XII, 1933, blz. 304—307. — P. Lucidius Verschuere O.F.M., Studia Catholica Jrg. IX, 1933, blz. 460—461. — G. Görris S.J., Zeitschrift für Ascese u. Mystik, Jrg. VIII, 1933, S. 369—370.
- M u l d e r, W., S.J.**, De brieven van Geert Grootte, als spiegel van zijn tijd, Verslag Hist. Genootschap, 1930.
- M u l d e r, W., S.J.**, Gulielmus de Salvarvilla, Ons Geestelijk Erf, dl. V, 1931, blz. 186 vlg.
- M u l d e r, W., S.J.**, Ter chronologie van het leven van Geert Grootte, Historisch Tijdschrift, Jrg. 12 (1933), blz. 141—167, 271—297, 329—361.
- M u l d e r, W., S.J.**, Raadgevingen en troostredenen van Geert Grootte, Studiën, Dl. 122 (1934) blz. 78—96.
- M u l d e r s, M., C.ss.R.**, Geert Grootte en het Huwelijk. Uitgave van zijn tractaat de Matrimonio en onderzoek naar de bronnen, Proefschrift, Nijmegen, 1941.
- M ü l l e r, D. P h., C.R.L.**, Jan van Ruusbroec. Van den VII Trappen met Geert Grootte's Latijnsche vertaling. Brussel—Leuven, 1911. (Studiën en Tekstuitgaven nr. 1). Bevat den tekst van het oude en zeer verzorgde Hs. A. met varianten uit andere Hss. D.G. W. en E. (De Vreese).

- Nolte**, Sieben unausgegebene Briefe. Theologische Quartalschrift, Jrg. 52, les Quartalheft, Tübingen, 1870.
- Oehl**, W., Deutsche Mystikerbriefe des Mittelalters, München, 1931.
- Paquay**, J., De Souter in de Bijbelvertaling van 1360. Lummen, 1933.
- Paquot**, J. N., Mémoires pour servir a l'histoire littéraire des dix-sept provinces des Pays-bas, Louvain 1764. Tom. IV.
- Parmenier**, R. A., Beschrijving van de Getijden- en Gebedenboeken van het Kabinet Houtart, Brugge, 1929.
- Pohl**, M. J., Thomae Hemerken a Kempis Opera Omnia. Freiburg, 1922. Pars VIIa, p. 31—115. „Vita Gerardi Magni“.
- Pool**, J. C., Frederik van Heiloo en zijn schriften, proefschrift (Leiden), Amsterdam, 1866.
- Possevinus**, A., Apparatus Sacer, Keulen, 1608.
- Post**, R., Geert Groote in de pauselijke oorkonden, in „Mededeelingen van het Nederlandsch Historisch Instituut te Rome“, dl. V (1935) blz. 31 vlg.
- Post**, R. R., De Moderne Devotie. Geert Groote en zijn Stichtingen, Amsterdam, 1940.
- Preger**, W., Beiträge zur Geschichte der religiösen Bewegung in den Niederlanden in der 2. Hälfte des 14. Jahrhunderts. (G. Groote). — Abhandlungen der Hist. Classe d. K. Bayer. Academie. XXL. 1898. S. 1—64.
- Ram**, X. de, Venerabilis Gerardi Magni de Daventria epistolae VIII, Comptes Rendus des Séances de la Comm. Royale d'Histoire ou Recueil de ses Bulletins, Troisième serie. Tome deuxième, 1er Bulletin, Bruxelles, 1861.
- Ravenstad**, A. J. (J. v. d. Staay, O.Carm.), Geert Groote., De Kath. Gids, 1905. Af. Jan. Febr. en Apr.
- Regel**, K., Mittelniederl. Psalmen, Hymnen und Gebete aus zwei Handschriftlichen Breviaren der Herz. Bibliothek zu Gotha, in Auswahl mitgetheilt und sprachlich beleuchtet. Gotha, 1864.
- Revius**, J., Daventria illustrata sive Historia urbis Daventriensis, Leiden, 1651.
- Rhijn**, M. van, De bekeering van Geert Groote, Ned. Archief voor Kerkgeschiedenis. N. S. dl. XIX, (1926), blz. 159—160.
- Rientjes**, A. E., Geert Groote en de Domtoren van Utrecht, De Katholiek, Dl. 160 (1921) blz. 113—119.
- Romein**, J., Noord-Nederlandsche Geschiedschrijving in de Middeleeuwen, (Hoofdstuk VIII. De kring der Moderne Devotie ca. 1440—1517). Haarlem, 1932.

- Romein, J. en A. H. M. Romein—Verschoor, Erflaters van onze beschaving, Amsterdam, 1938.
- Rooy, J. van, Gerard Zerbolt van Zutphen, I. Leven en Geschriften, Proefschrift, Nijmegen, 1936.
- Rudolph Dier van Mudén, Scriptum de magistro Gherardo Grote, Domino Florencio et multis aliis devotis Fratribus, opgenomen in Dumbar, Analecta, Dl. I, Deventer, 1719, blz. 1—113.
- S, (M), Geestelijke wenken van een ouden vaderlandschen meester. (Joh. G. Vos van Heusden), Ons geestelijk Leven. VII. 1928—29. p. 26 vv.; 71 vv.; 123 vv.; 170 vv.
- Sanderus, Antonius, Bibliotheca Belgica Manuscripta.
- Schaepdrijver, E. de, S.J., La „Devotion Moderne”, Nouvelle Revue Theologique 1927. T. LIV. p. 742—772.
- Schmitz, Ludwig, Conrad von Soltau. Inaugural-Dissertation der philos. Fak. d. Universität Leipzig. Jena, 1891.
- Schoengen, M., Jacobus Traiecti alias de Voecht, Narratio de inchoatione domus Clericorum in Zwollis. Op blz. LXXXI—CVII wordt Hs Brussel Kon. Bibl. Ms 8849—8859 beschreven, waarin voorkomt: „Vita magistri Gerardi Magni” door Petrus Horn. Amsterdam, 1908.
- Schoengen, M., Die Schule von Zwolle von ihren Anfängen bis zum Auftreten des Humanismus, Freiburg Schw., 1898.
- Schultze, L., Zu Geert Groote's bisher unbekanntten Schriften, Zeitschrift für Kirchengeschichte Bnd. XI (1890), S. 577—586.
- Silbernagl, Isidor, Johannes Trithemius. Eine Monographie, Regensburg, 1885.
- Speeten, H. P. van der, S.J., Korte berijmde levensschets van Geert Groote, volgens een oud hs. der 15e eeuw, Messenger des sciences historiques de Belgique (1877) blz. 338—365.
- Smits, C., O.F.M., David van Augsburg en de invloed van zijn Profectus op de Moderne Devotie, Collectanea Franciscana Neerlandica, Dl. I (1927), blz. 171—203.
- Staphorst, Hamburgische Kirchengeschichte, Hamburg, 1727.
- Sweertius, Franciscus, Athenae Belgicae sive Nomenclator infer. Germaniae scriptorum.
- Tesser, J., S.J., Is Dier de Mudén de oudste biograaf van Geert Groote? Historisch Tijdschrift, Jrg. XI (1932), blz. 29—37.
- Tesser, J., S.J., De uitgave van Geert Groote's brieven, Studiën, Dl. 119 (1933), blz. 505 vv.

- Thomas van Kempen**, *Dialogus noviciorum*, Cap. II: De Vita Gerardi Magni opgenomen in *Phol, Thomae a Kempis Opera omnia*, Dl. VII, Freiburg i. Br., 1922, blz. 31—115.
- Trithemius, Joannes**, *De scriptoribus ecclesiasticis*, Mainz, 1494, Keulen, 1546.
- Ullmann, G.**, *Reformatoren vor der Reformation*, 2 dln., Hamburg, 1841.
- Valerius, Andreas**, *Bibliotheca Belgica*, Leuven, 1623, 1643.
- Verdam, J.**, *Die Spiegel der Sonden*, uitgegeven vanwege de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, Leiden, 1900.
- Vloten, J. van**, *Huwelijkslessen van Geert Groote*, Nederlandsche Prozastukken van 1229—1446, blz. 366 vv.
- Vloten, J. van**, *Zedelijke Toespraak van Geert Groote*, Nieuw Archief v. Kerk. Geschiedenis, Deel II (1854), blz. 295—307.
- Vooy, C. G. N. de**, *Iets over Middeleeuwse bijbelvertalingen*, *Theologisch Tijdschrift*, Jrg. XXXVII (1902), blz. 139 vv.
- Vornken, Wilhelmus**, *Epistola de prima institutione monasterii in Windeshem*, meegedeeld door J. G. R. Acquoy, *Het Klooster te Windesheim en zijn invloed*, Deel III, Bijlage I, blz. 235—255.
- Vreese, W. de**, *Beschrijving der Handschriften van Jan van Ruusbroec's werken*.
- Vreese, W. de**, *Een catalogus der handschriften in Nederlandsche Kloosters uit het jaar 1487*. Verslagen en mededeelingen der Kon. Vlaamsche Akademie, 1913, blz. 337—348.
- Vreese, W. de**, *De Simonia ad Beguttas*, de middelnederlandsche tekst opnieuw uitgegeven met Inleiding en aantekeningen, 's Gravenhage, 1940.
- Vregt, J. F.**, *Eenige ascetische tractaten, afkomstig van de Deventersche Broederschap van het gemeene leven*, in verband gebracht met het boek van Thomas a Kempis. De Navorolging van Christus, *Archief voor de Geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht*, Dl. 10 (1882), blz. 321—498.
- Wüstenhoff, D. J. M.**, *Het tractaat „De pretiosis vestibus”*, Gent—'s Gravenhage, 1890.
- Wijk, N. van**, *Het Getijdenboek van Geert Groote naar het Haagsche Handschrift 133 E 21*, Leiden, 1940.
- Wijnpersse, A. van de (Zr. Hildegarde)**, *De Dietse Vertaling van Suso's Horologium Aeternae Sapientiae*, Groningen—Den Haag, 1926.

- Ginneken, J. van, S.J., De schrijver van de Navolging Christi, *De Nieuwe Eeuw*. No. 358, 3 Juli 1924, p. 1260.—61.
- Ginneken, J. van, S.J., Geert Groote, schrijver der Navolging, *Mededeelingen van de Vergadering der Kon. Acad. van Wetenschappen*. Amsterdam 13 Sept. 1926.
- Ginneken, J. van, S.J., Geert Groote en Jan van Schoonhoven zijn de ware schrijvers der *Imitatio Christi*; Thomas van Kempen redigeerde hun werk, *De Nieuwe Eeuw*, no. 473, 16 Sept. 1926, p. 1588—89.
- Ginneken, J. van, S.J., Geert Groote, de schrijver van Boek II en III der *Imitatio Christi*. Het dagboek van Geert Groote in de maanden zijner schande, *Studiën*, jrg. 59, dl. CVII. Febr. en April 1927, blz. 85—119 en 249—292.
- Ginneken, J. van, S.J., Mededeeling op de vergadering der Kon. Vlaamsche Academie 24 Juni 1928 (*Verslag der Kon. Vl. Acad.* Sept. 1928, bl. 805—808).
- Ginneken, J. van, S.J., Paul Hagen's dubbelzinnige uitgave, *Studia Catholica*. III. 1927, blz. 360—363.
- Ginneken, J. van, S.J., Het beste dat wij aan de wereld gaven, *De Gids*, jrg. 93. Febr. 1929, blz. 222—244.
- Ginneken, J. van, S.J., De geschiedenis van den 500 jarigen strijd om het auteurschap der *Imitatio*, *Studien CXII*, (1929—30) blz. 464—93.
- Ginneken, J. van, S.J., Op zoek naar den oudsten tekst en den waren schrijver van het eerste boek der Navolging van Christus. *Tekstvergelijkende spoor-naspeuringen*. Gent 1929.
- Ginneken, J. van, S.J., De Navolging van Christus of het Dagboek van Geert Groote, in den oorspronkelijken Nederl. Tekst hersteld, en met de oudste Latijnsche vertaling vergeleken. Brussel, 1930.
- Ginneken, J. van, S.J., Hoe Thomas a Kempis Pater Brugmans Beschouwingen over het Lijden van Christus in het Latijn bewerkte, *Onze Taaltuin*, Jrg. 8 (1939), blz. 161—179.
- Ginneken, J. van, S.J., Thomas Hemerken en Pater Brugmans „Leven van Jezus”, *Onze Taaltuin*, Jrg. 8 (1939) blz. 229—250.
- Ginneken, J. van, S.J., Het monachaal humanisme in Nederland I, *Onze Taaltuin*, Jrg. 8 (1940), blz. 257vv.; II, *Onze Taaltuin*, Jrg. 9 (1940), blz. 97 vv.
- Ginneken, J. van, S.J., *Trois textes pré-Kempistes du premier livre de l'Imitation*. *Verhandelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen, Afd. Letterkunde, Deel XLIV*, Amsterdam, 1940.

- Ginneken, J. van, S.J., Hoe staat 't nu met het auteurschap der *Imitatio Christi*?, *Studiën*, Jrg. 72, Dl. 134 (1940), blz. 382—388.
- Huiben, J., O.S.B., Het auteurschap der *Navolging*, in: *De Maasbode* van 9, 10, 11 en 12 April 1925.
- Huiben, J., O.S.B., Voor Thomas van Kempen, *Ons Geestelijk Erf*, Jrg. 1 (1927), blz. 38—49.
- Huiben, J., O.S.B., Geert Groote en de *Navolging*, in: *De Tijd* van 24, 25 en 26 April 1929.
- Huiben, J., O.S.B., Geert Groote en de *Navolging*, *Ons geest. Erf*. Jrg. 3 (1929), p. 304—330. Deze blzn. zijn een antwoord op van Ginneken's: *Opzoek naar den oudsten tekst en den waren schrijver van het eersten boek der Navolging van Christus*..... Gent 1929. *Met volledige litteratuuropgave over de controverse.*
- Verder noemen we nog:
- Brandma, T., O.Carm., De auteur der *Navolging*, *Maasbode* 27 Jan. 1925.
- Brandma, T., O.Carm., Pater Brugman's „*Considerationes de Passione Domini*” gevonden. Grondslag van „*De Vita et Beneficiis Salvatoris J. Chr.*” van Thomas van Kempen, *Tijdschrift voor Taal en Letteren*, Jrg. 27 (1939), Afl. 2, blz. 7—21.
- Hagen, Paul, De *Navolging van Christus en Thomas van Kempen*, *De Beiaard*, Jrg. 5, (1921).
- Hagen, Paul, *Mahnungen zur Innerlichkeit. Eine Ur-schrift des Buchs von der Nachfolge Christi*, Lübeck, 1926.
- Hagen, Paul, Zur Entstehungsgeschichte der „*Imitatio Christi*”, *Onze Taaltuin*, Jrg. (1937), blz. 102—105.
- Jones, Rufus M., *The flowering of Mysticism. Chapter VIII, (p. 234—249): Gerard Groote and the new devotion.* New York, 1939.
- Kruitwagen, Bon., O.F.M., Prof. Dr. Jac. van Ginneken over de *Navolging van Christus in de Maasbode* van 7, 8, 9 en 11 Juli 1929.
- Kühler, W. J., De oorspronkelijke *vita Gerardi Magni* (zie boven).
- Kühler, W. J., De betrouwbaarheid der geschiedschrijving van Thomas a Kempis (zie boven).
- Malaise, J., S.J., *The Following of Christ or The Spiritual Diary of Gerard Groote (1340—1384)*, Publications of the Spiritual Bookassociation of America, 1937. (Vgl. *Onze Taaltuin*, Jrg. 6, blz. 105—107).
- Malbois, E., *L'Auteur de l'Imitation*, *Revue d'apologétique*, 1935, no. 5, p. 653—577.

- P o s t, R.**, De auteur van de Navolging van Christus, Archief v. d. Geschied. v. h. Aartsbisdom Utrecht, Dl. 54 (1929, 30), blz. 110—143.
- R o n g e n, H.**, O.C.R., Kantteekeningen bij de recente Imitatio-polemieken, De Tijd, 28 Mei, 1925.
- S c h o e n g e n, M.**, De strijd om Thomas a Kempis, Het Overijselsch Dagblad, 31 Jan., 2, 3, 4, 5, 6 en 7 Februari 1925.
- S c h u s t e r, C a r d. I.**, L'Ascetica Benedettina e La Imitazione di Christo, La Scuola Cattolica 1939, p. 273—293.
- V e l d h u i s, L o u i s e,** De eerste Nederlandsche tekstfamilie der Navolging van Christus. Proefschrift, Nijmegen, 1931.
-

INHOUD

	Blz.
TER INLEIDING	vii
EERSTE HOOFDSTUK: HET GETUIGENIS DER OUDSTE LEVENS . .	1
De berijmde Vitae	2
De Vita Gerardi Magni door Thomas a Kempis	4
De Vita Magistri Gerardi Magni door Petrus Horn . .	6
De Vita Gherardi Grote door Rudolf Dier de Muden . .	8
De schets van een Nederlandschen Anonymus	10
Het Leven van Groote door Judocus Badius	11
Johannes Busch: Het Chronicon Windeshemense	12
Johannes Mombaer: Het Rosetum exercitiorum Spi- ritualium.	14
Wat zeggen deze levens over Groote als Schrijver?	15
Samenvattend Overzicht	28
TWEEDE HOOFDSTUK: HET GETUIGENIS DER BIBLIOGRAFEN . .	31
De kataloog van Trithemius	31
De kataloog van Rooklooster	34
De kataloog van Carnificis-Bunderius.	38
De lijst van Aubertus Miraeus.	40
De lijst van Possevinus.	42
De eerste lijst van Valerius Andreas	43
De tweede lijst van Valerius Andreas, overgenomen door Foppens.	45
Het getuigenis van Fabricius, Sweertius, Sanderus . .	47
De lijst van Paquot	48
De lijst van Bonet-Maury	51
Het getuigenis van Petrus van Beeck	55
Samenvattende Overzicht.	57
DERDE HOOFDSTUK: HET GETUIGENIS DER HANDSCHRIFTEN . .	63
Een nieuwe lijst van Groote's werken	64
Zekere werken	67
Autobiografische Geschriften	67
Conclusa et Proposita	67

	Blz.
Publica Protestatio	72
De verzamelde brieven	73
Mulder's handschriftenlijst der verzamelde brieven	77
Aanvullingen op Mulder's handschriftenlijst	83
De brieven van Grootte als bronnen voor de kennis van zijn overige geschriften	97
Afzonderlijk vermelde brieven.	111
De institutione novitiorum	111
De intransibus in religionem.	116
De regimine monialium.	117
De revocatione lapsi.	119
De conversione Fratris Johannis Ten Water per Epistolam	120
Epistola ad quemdam fratrem infirmum in capite.	120
Epistola ad amicum infirmum	121
Epistola ad quemdam vehementer tentatum.	122
De vitio detractationis.	122
Epistola de scismate	123
Adhortatio, ne quidam pergat ad terram infidelium	124
Tractaten en Sermoenen	128
De quattuor generibus meditabilium	128
Sermo de nativitate Domini	128
Fragmenten van dezen Sermo	129
Tractatus de Paupertate, Sermo in die Palmarum	129
De Matrimonio.	131
De geschriften tegen de focaristen	135
De 24 Artikelen	140
De Sermo „Recedite”	144
Fragmenten van den Sermo	149
Contra dictum meum tertium	152
Videntur fornicarii Presbiteri	154
Quinque puncta. De 5 poente	154
De tractaten over de simonie	157
De locatione curae pastoralis	158
De cura pastorali	160
Tractatus de beneficiis curatis	166
De recusatione status Presbiterii.	166
Ad Beguttas de simonia	168
Ruusbroec-vertalingen	171
Liturgische vertalingen	178
Dicta	196
Onzekere werken	204
De communione.	204
De sacramento	205

	Blz.
De conversatione interna	207
De imitatione Christi	214
Contra magna et superflua edificia	225
Contra turrim Trajectensem.	228
De cohabitatione et exercitiis devotorum.	231
De vita in communi degentium.	234
De contractibus et usuris.	239
De compunctione et eruditione scholarum	241
Den grondsteen der volmaecktheyt	244
Tractatus de astrologia	258
De decem preceptis	260
De vita activa	260
Concordia Evangelistarum de Passione Domini	261
Werken ten onrechte aan Groote toegeschreven	263
De pretiositate vestium.	263
Tractatus de gradibus ecclesiasticorum	266
Cordiale quattuor novissimorum	267
De septem verbis Domini in Cruce	267
Speculum peccatorum	269
LIJST VAN HANDSCHRIFTEN	273
BESLUIT	281
LITTERATUURLIJST	285

